

*Пам'яті жертв
голоду 1946-1947 рр. в
Україні присвячується*

DONETSK NATIONAL UNIVERSITY

DONETSK COMPARTMENT OF SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
UKRAINIAN CENTRE OF CULTURAL STUDIES (DONETSK)

Oleksander Zadniprovs'kyi

CHRONICLE
of hunger over 1946-1947
in the Donbas

Donetsk 2007

Донецький національний університет
Донецьке відділення Наукового Товариства ім.
Шевченка
Український культурологічний центр (м. Донецьк)

Олександр Задніпровський

ХРОНІКА
голоду 1946 – 1947 років
у Донбасі

Донецьк – 2007

УДК 94(477.6)“1946-1947”
ББК ТЗ(4Укр55)625-209

З 12 Задніпровський О.І. Хроніка голоду 1946 – 1947 років у Донбасі. –
Донецьк: Східний видавничий дім, 2007. – 372 с.

ISBN 978-966-317-009-1

У монографії на базі переважно місцевих архівних документів уперше змальовано цілісну картину голоду 1946 – 1947 рр. в українському Донбасі. Матеріал подано у вигляді хроніки подій. У додатках вміщено узагальнені дані. Наведено свідчення людей, котрі пережили голодне лихоліття. Книга має термінологічний словник і перелік праць автора з історії голоду в Україні.

Дослідження розраховане як на фахівців-істориків, так і на широке коло читачів.

ISBN 978-966-317-009-1

Книга видана за підтримки Любові Задніпровської, Українського культурологічного центру (м. Донецьк) та родини Юрія Пастернака, члена Товариства Української Мови (м. Чикаго).

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор П.В. Добров
доктор історичних наук, професор М.Є. Безпалов
доктор історичних наук, професор В.М. Нікольський

Книга друкується за рішенням
Вченої ради історичного факультету
Донецького національного університету
(протокол № 9 від 23.05.2007 р.)

© Задніпровський О.І.

Передмова

1946 – 1947 рр. увійшли в вітчизняну історію як період великої народної трагедії – голоду, що охопив величезні території країни. Завдяки сталінській державній політиці, в умовах тяжких наслідків повоєнної розрухи у сільському господарстві, незвичайна посуха поєдналася з реалізацією так званих „нижчих цін”, за допомогою яких, зокрема, проводилася відбудова промисловості. Державні заготівельні ціни на продукцію сільського господарства і державні оптові ціни на промислову продукцію штучно були „розведені” таким чином, що забезпечували перекачування коштів в індустрію. Це відбувалося в умовах вщент зруйнованого сільського господарства, коли колгоспи і радгоспи були пограбованими, а сотні сільських населених пунктів – спаленими. Крім „нижчих цін” (надмірно низьких витрат на закупівлю сільськогосподарської продукції та високих – на промислову), катастрофічна ситуація погіршувалася завдяки прямому тиску так званих прямих податків на селян, які змушені були, зокрема віддавати частину продукції присадибної ділянки.

Об’єктивною причиною післявоєнного голоду була сильна посуха 1946 р., що охопила майже всі зернові райони півдня та сходу України: середня місячна температура весною і літом 1946 р. біла на 2-8 градусів нижче середніх показників інших років. Цього року типовим явищем для багатьох областей були немилосердні суховії.

Усе це призвело до того, що в колгоспах України загинуло майже 350 тис гектарів посівів зернових.

Урожай зернових в Україні в 1946 р. становив 3,8 центнери з гектара, а в деяких колгоспах він був на рівні десятків кілограмів.

Велика чисельність сільського чоловічого населення загинула під час Великої Вітчизняної війни. Основною продуктивною силою села були жінки. Широко використовувалася праця дітей та підлітків. Постійне зменшення працюючого сільського населення також погіршувало і так складне становище. Нестача трудових ресурсів у колгоспах і радгоспах УРСР перевищувала 630 тисяч осіб. Законодавчо не було введено працю трудівників галузі – для колгоспників не існувало нормованого робочого дня.

У 1946 році не було виконано плану засіву зернових, який становив 80% довоєнного. В дійсності його виконали лише на 77,2%. Водночас, внаслідок надзвичайних зимових морозів загинула значна

частина посівів. Відсутність додаткового посівного матеріалу не дозволила проводити підсів та пересів.

Селяни були змушені кормити величезний бюрократичний апарат, що мав основним заданням – вилучення максимально можливої частки продукції.

Державні капіталовкладення в сільське господарство (разом із вкладеннями колгоспників) становили тільки 15 відсотків від загалу по народногосподарському комплексу.

Серед багатьох причин виникнення голоду визначальною була сталінська політика хлібозаготівель. ЦК ВКП(б) та Рада Міністрів СРСР силою влади вимагали від селянства беззастережного виконання планів хлібопоставок.

Директивні вказівки щодо хлібозаготівели йшли безпосередньо від Й.Сталіна. Його оточення – Г.Маленков, В.Молотов, А.Жданов, Л.Каганович приймали безпосередню участь у фактичному пограбуванні села.

Отримуючи від Й.Сталіна, ЦК ВКП(б), Ради Міністрів СРСР директиви, партійно-радянське керівництво УРСР вольовим порядком розподіляло „плани” хлібозаготівель по областях, здійснювало заходи щодо їх неухильного виконання.

На 1946 р. для України було встановлено план хлібозаготівель у 340 мільйонів пудів зерна, що було завчасно нереальним. Згодом цей план збільшили до 362 млн. 750 тис. пудів. Виконання такого плану було неможливим. Неодноразові звернення М.Хрущова до Й.Сталіна знизити заготівельний план були безрезультатними. Колгоспи УРСР не отримали навіть відстрочки для погашення заборгованості минулих років по заготівлях.

В липні 1946 р. керівництво УРСР отримало телеграму від Голови Ради Міністрів СРСР Й.Сталіна про доведення до районів підвищеного завдання задачі хліба державі, щоб забезпечити не тільки виконання, а й перевиконання плану.

Незважаючи на репресиваний та ідеологічний тиск, поставки хліба були надзвичайно повільними. Внаслідок цього план 1946 р. було виконано лише на 62,4%.

Для „допомоги” у виконанні державний поставок зерна, у відстаючі райони направлялися спецуповноважені.

Прискорення хлібозаготівель посилювалося тиском з боку Москви. У телеграмі від 26 листопада 1946 р., підписаній Й.Сталіним і А.Ждановим, М.Хрущову і Д.Коротченку були висловлені

звинувачення в тому, що вони стали на шлях згортання здачі хліба, вимагалося покінчити з небільшовицьким ставленням до справи організації хлібозаготівель і забезпечити виконання державного плану. Підкреслювалося, що у колгоспах „антидержавні елементи гальмують обмолот й очищення зерна, заганяють багато зерна у так звані відходи, навмисне проводять неякісний обмолот, залишаючи велику кількість зерна в соломі, приховують необмолочений хліб у скирдах, незаконно засипають у насінні фонди..., а місцеві партійні і радянські організації, а також органи суду й прокуратури часто-густо проходять повз ці злочинні дії”. Партійні та радянські органи одержали директиву рішуче припинити „всі ці протидержавні дії, викривати і судити приховувачів хліба, крадіїв й розкрадачів, виявляти прихований хліб і забезпечити здачу його державі”¹.

Лютневий пленум ЦК ВКП(б) 1947 р. підтвердив правильність політики партії в області заготівель сільськогосподарської продукції. Для посилення темпів хлібозаготівель в Україну було відправлено Л.Кагановича, призначеного секретарем ЦК КП(б)У, а М.Хрущова залишили на посаді Голови Ради Міністрів.

Фактичне пограбування українського села посилилося.

Незважаючи на голод, вилучене зерно щедро відвантажувалося до Польщі, Чехословаччини, Болгарії, Франції...

На протязі багатьох років кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України історичного факультету Донецького національного університету Олександр Ілліч Задніпровський досліджував проблематику голоду в історії України. Тисячі аркушів було перегорнуто в архівах, багато з них акуратно переписано в зошити вченого.

Ця монографія, яку зараз тримає читач, є першим узагальнюючим дослідженням голоду 1946-1947 рр. у Донбасі. Автор викладає тогочасні події у вигляді хроніки, що дало можливість розкрити зміст і особливості голоду на території цього промислового регіону. Він детально і послідовно малює картину подій голодного лихоліття.

Архівні документи, знайдені та осмислені вченим, поєднані з газетними матеріалами, які не тільки доповнюють інформаційну насиченість праці, а й надають їй нових рис.

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України.- Ф.1, оп.23, спр.3481, арк.53 – 54.

Від автора

Дослідник ретельно зібрав та оприлюднив свідчення людей, які вільно чи невольно були дійовими особами подій. Це надає книзі великого емоційного звучання.

Автор роботи безпосередньо торкнувся цього лиха, оскільки він народився саме у 1947 році.

Роботу відрізняє детальність і фундаментальність, науковість і публіцистичність – це риси, які були притаманними автору.

Значну частину праці займають документи, які створили своєрідну основу дослідження.

Нарешті ця праця побачить світ. На жаль її автор не зможе бути учасником презентації – у січні 2007 року його життя обірвала тяжка хвороба. Але, для багатьох вчених, студентів, що цікавляться цією проблематикою, дослідження О.І.Задніпровського є важливим науковим джерелом для усвідомлення подій, що відбувалися.

Ми впевнені, що учні Олександра Ілліча, безумовно продовжать його працю та внесуть нові яскраві риси в дослідження проблеми, яка була головною у наукових доробках вченого.

Петро Добров,

доктор історичних наук, професор

Володимир Нікольський,

доктор історичних наук, професор

Від автора

Голод супроводжує людство на протязі всієї його історії.

На думку вчених, перший голод, відомий сьогодні, стався в Єгипті ще 3500 років до н.е. Великий голод із Книги Буття мав місце в Єгипті та Палестині з 1708 р. до 1701 р. до н.е. Починаючи від Різдва Христового і до 1800 р., в Європі було зафіксовано 350 випадків голодувань. Населення Англії страждало від нестачі продовольства кожні десять років, Франції – кожні шість. В Індії найбільший в її історії голод 1876-1877 рр. забрав життя 6 млн. людей, а в Китаї протягом 1876-1878 рр. – від 9,5 до 13 млн. Цей Великий Китайський голод, як його називають дослідники, до цього часу залишається найжорстокішим голодом в історії людства. І сьогодні, на початку XXI століття, у світі щорічно голодують понад 800 млн. людей – на Африканському континенті, в Азії, Латинській Америці, навіть в європейських високорозвинених країнах та США.

Причини голоду носять комплексний характер. До природних, пов'язаних з екстремальними явищами навколишнього середовища, належать посухи, повені, великі градобиття, різке похолодання, нашествия комах і гризунів, хвороби рослин – все це може призвести до неврожаю і голоду. Поряд з цим причинами голодного лихоліття можуть стати політичні і соціальні чинники, перед якими інколи блякнуть найстрашніші природні причини. У Римській імперії винуватцями голодувань бували імператори, які створювали величезні запаси продовольства для власного споживання, унаслідок чого народ не міг повноцінно харчуватися. У середньовічних Європі та Азії брак їжі часто пояснювався несправедливою феодалною системою розподілу продуктів харчування у сполученні з аграрним перенаселенням країн. До голоду призводили війни, оскільки один з найрадикальніших способів завоювати країну – заморити її голодом. Добре відомий приклад застосування під час Другої світової війни 1939-1945 рр. тактики приборкання голодом на території окупованої німцями Голландії. У кінці 1970-х років політика геноциду режиму червоних кхмерів у Кампучії з масовою депортацією міського населення в сільську місцевість без забезпечення його продовольством і житлом призвела до загибелі від голоду щонайменше мільйону людей.

Якщо до цього додати сучасну проблему соціальної нерівності, перенаселення в бідних країнах світу, варварське ставлення людства до

довкілля, забруднення атмосфери промисловими та ядерними відходами – перелік причин голоду можна вважати повним.

Голод – невід’ємна складова історії України. Про нього на українських землях відомо ще з часів Київської Русі, коли розпочалася систематична реєстрація екстремальних явищ природи, у тому числі й голодних років. Узагальненої картини голоду в Україні ще не створено, тому кожна нова стаття чи монографія з цієї проблеми має важливе значення. Вивчення голоду та пов’язаних з ним подій дає можливість глибше зрозуміти минуле нашої країни, щоб краще передбачити її майбутнє. Голод – багатоаспектна історична проблема. Її дослідження поглиблює знання про соціально-економічний та суспільно-політичний стан України на тому чи іншому етапі її розвитку.

Увагу істориків все більше привертають події, пов’язані з голодом в Україні 1946-1947 рр. Цей голод є останнім у трагічному переліку голодувань українського народу протягом 20-40-х рр. ХХ ст. Вже вийшли друком перші узагальнюючі публікації, проте до створення більш-менш цілісної картини цього голоду справа ще не дійшла. На думку автора, бракує досліджень, які б розкривали особливості голоду в тому чи іншому регіоні України.

Цим і пояснюється поява даної монографії. Вона є першим узагальнюючим дослідження голоду 1946-1947 рр. у Донбасі – великому індустріальному регіоні, якому належить визначна роль в соціально-економічному та громадсько-політичному розвитку Української держави. Матеріал у книзі подано у вигляді хроніки подій, що розкривають зміст і особливості голоду на території сучасних Донецької і Луганської областей (у 1946-1947 рр. – Сталінської і Ворошиловградської). Це дає авторові можливість детально і послідовно змалювати картину подій голодного лихоліття в Донбасі, а читачеві на власні очі переконатись у наявності великої кількості документів, які свідчать про голод, а також поміркувати над інформацією, зробити власні оцінки та висновки.

Автор вважає, що до голоду 1946-1947 рр. у Донбасі, як і в масштабі всієї України, призвів комплекс причин, а саме: післявоєнна розруха у поєднанні з неефективною системою організації сільського господарства; посуха 1946 р., яка викликала великий неврожай; надмірні державні заготівлі сільськогосподарських продуктів за умов недороду; замовчування голоду партійно-державним керівництвом; вивезення значної кількості хліба до інших країн.

Голод у Донбасі розпочався восени 1946 р., найбільшого масштабу досяг навесні-влітку 1947 р., а потім став поволі вщухати. Проте і в 1948 р. ще траплялися випадки голодної смерті.

Достеменно кількість голодуючих у Донбасі, як і в цілому по Україні, не відома, оскільки під час голоду взяти на облік усіх постраждалих від голоду було практично неможливо. Історія голодувань доводить, що далеко не всі голодуючі зверталися за допомогою до органів

влади або лікарень. Разом з тим, відомо, що станом на 20 червня 1947 р. у Ворошиловградській та Сталінській областях було офіційно зареєстровано

158,9 тис. хворих від голоду [1]. Отже, можна говорити про сотні тисяч голодуючих.

У книзі наведено багато фактів допомоги голодуючим, яка, однак, як видно з документів, була недостатньою і часто невчасною.

Скільки людей загинуло від голоду в Донбасі?

На жаль, точно підрахувати загальну кількість жертв, як і голодуючих, неможливо. Влада замовчувала справжні масштаби голоду. Газети того часу про померлих від голодування не писали, а в документах партійних і державних органів та установ, які збереглися в архівах, про смертність через відсутність їжі є лише окремі дані. У масштабі всієї України, як вважають дослідники, загинуло від 100 тис. до 1 млн. 200 тис. людей. Автор вважає, що найбільш точні цифри померлих від цього голоду можна знайти в архівах відділів реєстрації актів громадянського стану (РАГС) обласних управлінь юстиції (раніше - запису актів громадського стану, або ЗАГС). На кожного померлого в цих установах заповнювалася спеціальна картка, де поряд з іншими даними (прізвище, дата народження, місце помешкання, роботи, дата смерті) вказувалася і причина смерті.

У 1946-1947 рр. в картках померлих від голоду причиною смерті вказувалась „аліментарна дистрофія” – тяжке захворювання від нестачі продуктів харчування. Але навіть підрахунки таких карток не дають точної цифри померлих голодною смертю, оскільки працівники, які займалися реєстрацією, не завжди точно вказували причину смерті. У багатьох випадках писали просто: „виснаження”, „загальне захворювання”, „старість”, „дитяча кволість”, „параліч серця”, а то й „причина не відома”.

У 1991 р. авторові вдалося проаналізувати в архівах відділів реєстрації актів громадянського стану Донецького та Луганського обласних управлінь юстиції 18 887 карток померлих протягом 1947 р. по 10 містах, двох міських і 15 сільських районах Донбасу. З'ясувалося, що з них від голоду в Сталінській області померла 2 471 особа (19,3%), у Ворошиловградській – 996 (16,3%) (див. Додаток № 14). Усього ж протягом 1947 р. з різних причин у Сталінській області померло 51 281

чол., а на Ворошиловградщині – 16 264 чол. [2]. Користуючись методом екстраполяції (поширення висновків щодо однієї частини чогось цілого на іншу частину або на все ціле – *авт.*), вираховуємо 19,3% і 16,3% від загальної кількості померлих по областях і отримуємо 9 897 випадків голодної смерті протягом 1947 р. в Сталінській області та 2 651 випадок - у Ворошиловградській, а загалом по Донбасу – 12 548 випадків. До цього числа варто додати невелику кількість тих, хто помер у кінці 1946 р. та в 1948 р.

Отже, можна вважати, що під час голоду в Донбасі від нестачі продовольства загинуло понад 12,5 тис. чол. Але ще раз нагадаємо: це лише ті випадки смертей, що були зареєстровані ЗАГСами, насправді ж помирало в той час більше. У містах регіону питома вага загиблих від голоду в загальній кількості померлих виявилася більшою, ніж у сільській місцевості, оскільки восени 1946 р. в країні було скасовано продовольчі картки для дорослих утриманців (пенсіонерів, інвалідів). Багато з них, особливо в містах, унаслідок цього залишилися без державного продовольчого забезпечення й не мали інших джерел харчування (на противагу сільським мешканцям, які мали присадибне господарство). У високоурбанізованому (урбанізація – процес зростання міст і підвищення їхньої ролі в житті суспільства – *авт.*) Донбасі міських мешканців, які втратили хлібні картки, виявилось досить багато – 213,2 тис. (з 742,4 тис. по Україні – 28,7%) [3]. Тож, смертність від голоду серед цієї категорії населення була особливо значною. Водночас погіршилося загальне продовольче становище родин з непрацездатними утриманцями, що сприяло зростанню захворюваності від недоїдання, передусім, у містах.

Оскільки переважна більшість населення Донбасу мешкала в містах і селищах міського типу, то й загальна кількість жертв голоду в них набагато перевищила число померлих голодною смертю в сільських районах. До цього слід додати, що в більш населеній Сталінській області померлих від голоду було значно більше, ніж у Ворошиловградській, яка мала набагато менше мешканців.

Тож, ця книга – данина пам'яті про людей, які зазнали мук голоду.

Сподіваюся, що факти і події, викладені у „Хроніці”, не залишать байдужими читачів. Трагічні уроки минулого повинні вчити. Треба знати минуле задля майбутнього.

*Кандидат історичних наук доцент
Олександр Задніпровський..*

Розділ I. Переддень

Напередодні Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. Донбас був однією з найважливіших індустриальних баз СРСР. Він давав країні близько 57% вугілля, 50% коксу, 34% чавуну, 23% сталі, 80% соди [4]. У сільському господарстві Ворошиловградської і Сталінської областей працювало понад дві тисячі колгоспів, сотні МТС і радгоспів [5]. Високим темпами йшло будівництво об'єктів соціального і культурного призначення. Уся країна знала імена передовиків виробництва О. Стаханова, М. Ізотова, М. Мазая, П. Кривоноса, П. Ангеліної та інших.

Війна і нацистська окупація завдали величезної шкоди Донбасу. Гітлерівці знищили, закатували тут 468 тис. і вивезли до Німеччини 350 тис. громадян. Усі 882 шахти Донбасу, серед яких 324 основних і 31 шахта-новобудова, були зруйновані і затоплені. Були виведені з ладу всі великі електростанції (Штерівська, Зуївська, Шахтинська, Курахівська, Кам'янська та інші), а також переважна частина районних підстанцій. Окупанти знищили складну систему водопостачання, підірвали земляні греблі. Майже повністю були зруйновані всі заводи вугільного машинобудування та рудоремонтні заводи, підсобні підприємства з виробництва будівельних матеріалів, вся мережа зв'язку і багато кілометрів залізничі басейну. Купи металу і цегли залишилися від металургійних, машинобудівних, хімічних, коксохімічних та інших заводів. Відступаючи, нацисти безжально перетворювали на руїни міста і села, школи, лікарні, приміщення культурних і громадських організацій [6] (Див. Додаток № 1).

Величезних збитків зазнало сільське господарство Донбасу. Окупанти пограбували і зруйнували 103 МТС, 262 радгоспи і 2 193 колгоспи. Значно скоротилися посівні площі. Земля була порита окопами і траншеями, вирвами бомб і снарядів, засмічена мінами та осколками, поросла бур'янами [7].

Загальна сума збитків, завданих Донбасу, становила майже 50 млрд. крб. (за цінами 1926 – 1927 рр.) [8].

Різко скоротилася кількість населення: якщо в січні 1939 р. у Сталінській області мешкало 3 099 810 чол., то на 1 січня 1944 р. – лише 1 699 325 чол.; у Ворошиловградській області в січні 1939 р. нараховувалося 1 837 000 мешканців, а в січні 1945 р. – 1 261 000 чол. [9].

Повсюдно бракувало житла. Багато людей у ті роки в містах, робітничих селищах та сільській місцевості змушені були жити в напівзруйнованих будівлях, гуртожитках, землянках. Часто побутові умови були просто нестерпними. Ось як, наприклад, очевидці змальовували взимку 1945-1946 рр. гуртожиток радгоспу „Червоний

Профінтерн” Єнакіївського району Сталінської області. Тут на одного мешканця, а їх було понад вісімдесят, припадало всього по 1,4 м² житла. Усі кімнати гуртожитку були обладнані суцільними двоярусними нарами. На них не було ніяких постільних речей, тільки матраци. Води та умивальників не мала жодна кімната. У двох приміщеннях бракувало навіть освітлення. Не було камери для зберігання особистих речей робітників. Радгосп не мав лазні, тож мешканці гуртожитку ходили до азотнотукового заводу, що в трьох кілометрах. Лазню відвідували нерегулярно, оскільки „заробіток робітників часто не забезпечував навіть вартості харчування”. В одній з кімнат площею 25 м² жили водночас вісімнадцять осіб протилежної статі: сім одиноких чоловіків, шість жінок, два підлітки і троє маленьких дітей, не рахуючи людей, які випадково приходили на ночівлю. Одна з жінок А.І. Шкиренко - дружина фронтовика мала трьох дітей, з них одне – немовля, працювала у радгоспі прибиральницею. Ні вона, ні її діти не мали ні натільної, ні постільної білизни, і спали всі четверо на одному ліжку [10].

Ватянка, солдатська шапка чи кашкет, стара хустка, гімнастерка, довоєнна спідниця, ручної роботи валянки та калоші, рідше чоботи – таким був одяг переважної більшості населення Донбасу. Для дітей і підлітків пристосовували речі батьків, зношений одяг старших братів і сестер. У побуті як міського, так і сільського населення були ручні мельниці – саморобки, картоплетерки, прядки, дідівські ступи, кресала.

На рахунку був кожний кілограм харчів. Основними продуктами стали картопля та овочі. Хліба вистачало не завжди, навіть у містах і робітничих селищах, де діяла карткова система, не кажучи вже про селян, які не мали хлібних карток. Виручали добавки у вигляді висівок, макухи. Дуже зменшилося споживання м'яса та яєць. З селянського столу майже зникли цукор, кондитерські вироби. Замість цукру вживали сахарин, який вимінювали на картоплю, або смажені буряки, а заваркою замість чаю була фруктова суміш, настої листя, трави, молодих гілок вишні, малини. Краще харчувалися сім'ї, що мали корову або козу, а отже – молоко. Однак порівняно з довоєнним часом кількість молочної худоби в присадибних господарствах різко скоротилася. Навесні збирали для їжі молоду кропиву, щавель. Хто мав можливість – ловив рибу.

Так жила тоді вся Україна [11].

Відбудова Донбасу розпочалася з перших днів після визволення від окупантів. Натхненні перемогами Червоної Армії, допомогою з боку держави, підтримкою всієї країни, трудівники відбудовували зруйновані підприємства, перш за все, вугільної промисловості, оскільки вугілля займало одне з провідних місць у паливному балансі СРСР. У грудні 1943 р. на відбудові та експлуатації шахт працювало понад 40 тис. чол.,

на початку 1944 р. – 194 тис., а на кінець війни – близько 300 тис. чол. З 882 шахт Донбасу, які діяли до 1941 р. й були зруйновані окупантами, до кінця війни відбудували чи заново спорудили 123 великі та 506 середніх і малих шахт. Донбас знову став провідним вугільним басейном країни. Його питома вага з видобутку вугілля в масштабі СРСР з 4,8% в 1943 р. піднялася до 26,7%. Паливо Донбасу рухало на фронт ешелони, плавило метал, кувало грізну зброю [12].

Яскравою сторінкою трудового подвигу Донбасу в ті роки була відбудова електростанцій, від темпів відродження яких безпосередньо залежав успіх роботи важкої, оборонної та інших галузей промисловості. Уже в 1944 р. до ладу стали Зуївська, Кам'янська, Штерівська, Північно-Донецька та інші електростанції. Загальна відбудована потужність турбогенераторів „Донбасенерго” на кінець 1945 р. складала 44% довоєнного рівня. На той час у Донбасі було відроджено і збудовано 101 підстанцію, або 99% порівняно з 1941 р. [13].

Значних успіхів було досягнуто й у відбудові металургійних заводів: Макіївського, Сталінського, Єнакіївського, Краматорського, Алчевського, маріупольських „Азовсталь” та ім. Ілліча, Костянтинівського та інших. У надзвичайно важких умовах, коли не вистачало кадрів, інструментів, матеріалів, починали діяти цех за цехом, батарея за батареєю Рутченківського, Староєнакіївського, Мушкетівського, Кадіївського, Новомакіївського, Маріупольського, Горлівського та інших коксохімічних заводів. Ставали до ладу підприємства вогнетривкої промисловості. Донбас знову перетворювався на велику металургійну базу країни. З його металу виготовляли могутню бойову техніку: кораблі, танки, літаки, міномети і гармати, боєприпаси. Залізничними магістралями країни, оснащеними донецькими рельсами, рухалися на фронт ешелони.

Багато сил і здоров'я віддали трудівники Донбасу підйому хімічної промисловості. На кінець війни до ладу стали великі хімічні заводи: „Донсода”, Горлівський і Лисичанський азотнотукові, Костянтинівський хімічний, Слов'янський „Червоний хімік”, Рубіжанський хімкомбінат та інші. План першого півріччя 1945 р. перевиконали всі хімічні підприємства Донбасу [14].

Самовіддано працювали робітники, інженерно-технічний персонал над відродженням машинобудівної промисловості. З кожним днем нарощували виробництво Новокраматорський, Горлівський, Ворошиловградський, Сталінський машинобудівні заводи; Старокраматорський і Новокраматорський заводи важкого машинобудування. У 1945 р. Ворошиловградський паровозобудівний завод відновив серійне виробництво паротягів.

Залізничники і все населення Донбасу багато працювали на відбудові залізничного господарства: шляхів, мостів, паровозних депо, станційних приміщень тощо.

Широким фронтом велися роботи з відродження зруйнованих міст і робітничих селищ. Протягом 1943-1944 рр. будівельні підприємства важкої промисловості та місцеві ради депутатів трудящих відновили понад 6 млн. м² житлової площі. На кінець 1945 р. житловий фонд у містах і робітничих селищах досяг 75% рівня 1940 р. [15].

У 1943-1945 рр. було повністю відновлено мережу довоєнних лікувальних закладів у робітничих центрах басейну. Кількість лікувальних стаціонарних закладів та число ліжок у них до кінця війни майже досягли рівня 1941 р. [16].

У Донбасі поступово відроджувалося культурне життя, налагоджувалася робота закладів освіти, науково-дослідних інститутів.

Надзвичайно важливою для індустріального, з високою концентрацією міського населення Донбасу була проблема забезпечення його мешканців продуктами харчування. До війни Ворошиловградська і Сталінська області забезпечувалися продовольством як за рахунок місцевого виробництва, так і шляхом його широкого завезення з інших регіонів країни. Війна і розруха надзвичайно загострили продовольче питання. З 1941 р. в країні діяла диференційована карткова система державного забезпечення населення, окрім колгоспників, продовольчими і промисловими товарами. Перевагою користувалися партійні, державні та господарські керівники, а також робітники й інженерно-технічні працівники найважливіших галузей промисловості. У цілому державне постачання продовольства було стійким, але обмеженим для широких верств населення, і тому зумовлювало постійні пошуки робітниками і службовцями, не говорячи вже про колгоспників, додаткових джерел харчування.

Місцеві органи влади намагалися якнайшвидше налагодити роботу борошномельних підприємств, хлібопекарень, мережі громадського харчування. Суттєвим доповненням до централізованих фондів продовольства було індивідуальне і колективне городництво робітників і службовців. Поряд з цим промислові підприємства, залізничні відділки, державні установи й організації мали власні підсобні господарства, для створення яких держава надавала засоби, а місцеві ради виділяли землю. На підприємствах діяли відділи робітничого постачання, які забезпечували трудівників продуктами і товарами як за рахунок централізованих державних фондів, так і шляхом використання місцевих ресурсів.

Вирішальна роль у забезпеченні населення продовольством належала колгоспно-радгоспному виробництву, яке перебувало у надзвичайно скрутному становищі.

У ході війни багато селян загинуло, особливо чоловіків. Тож, головний тягар у відродженні села ліг на плечі жінок, які становили понад 70% сільського населення Донбасу у віці більше 14 років, та ще інвалідів, підлітків. Багато чого робилося тоді їхніми руками – і в полі, і біля худоби.

Не вистачало тракторів, коней – тому нерідко селяни лопатами скопували занедбані війною поля. Широко використовувалися на оранці і боронуванні корови, у тому числі особисті. Для тих, хто використовував власних корів як робочу худобу, норма виробітку встановлювалась у розмірі третини норми на кінній тязі, а трудодні нараховувалися у подвійному розмірі. Вже навесні 1943 р. у колгоспах Ворошиловградської області до польових робіт було залучено 36 тис. корів, що становило половину наявних у всіх категоріях господарств [17].

Утім, тяглої сили все-рівно бракувало. Весняну сівбу проводили із запізненням та серйозними порушеннями агротехніки. Часто бракувало насінневого матеріалу, тому значні площі засівалися неякісним зерном, із заниженням норм висіву. Не вистачало й робочих рук для догляду за посівами. Врожай збирали переважно кінною тягою та вручну – косами, серпами, граблями. В'язали снопи, зерно молотили ціпами.

Колгоспники, трудівники радгоспів і МТС працювали, не шкодуючи сил і здоров'я, щоб наблизити перемогу над ненависним ворогом. Ось, наприклад, уривки з наказу по радгоспу № 6 „Металург” Селидівського району Сталінської області від 10 липня 1944 року: „... Встановити, що робота під час збирання хліба комбайнами і лобогрійками повинна виконуватися від зорі до зорі. Тому всі комбайнери, помкомбайнери, трактористи й обслуговуючий персонал комбайнів, а також робітники, що працюють на лобогрійках, зобов'язані на період збирання хліба після закінчення роботи знаходитися – ночувати на місці роботи, в полі, на відведеній спеціальній ділянці... Все працездатне населення, яке мешкає на території радгоспу, чоловіки у віці від 14 до 60 років і жінки від 14 до 55 років, вважати з 11.07.44 р... мобілізованими на роботу в радгоспі на збирання хліба. На весь період збирання хліба, починаючи з 11.07.44 р., відмінити по радгоспу для всіх робітників, службовців і мобілізованого населення надання вихідних днів, а також інших відпусток для влаштування своїх особистих справ...” [18].

Велику допомогу селянам надавали трудівники міст і робітничих селищ Донбасу, інших областей і регіонів країни: робочими руками, насінням, худобою, технікою, будівельними матеріалами.

Але, незважаючи на всі зусилля, віддача землі була низькою. У 1944р. колгоспи Ворошиловградщини зібрали зернових культур по 6,6 ц/га, соняшника – 3,2 ц/га, картоплі – 12,7 ц/га, овочів – 69 ц/га. Для порівняння: у 1940 р. врожайність зернових становила 7,3 ц/га, соняшника – 13,4 ц/га, картоплі – 38 ц/га, овочів – 101 ц/га [19]. У 1945 р. врожайність основних сільськогосподарських культур у колгоспах Донбасу, окрім картоплі, знизилася порівняно з попереднім роком: зернових – на 7,3%, соняшника – на 41,4%, овочів – майже на третину. Це вкрай негативно позначилося на валовому виробництві та державних заготівлях продуктів. Якщо посівні площі всіх категорій господарств регіону досягли тоді 77% довоєнних, то валовий збір зерна становив лише 70,2%, соняшника – 34,2%, овочів – 52% [20]. Одна тільки Сталінська область заборгувала державі 62,3 тис. т зерна, 8,4 тис. т соняшника, 510 т картоплі, 19,2 тис. т овочів, 1,3 тис. т сіна і 710 т льону [21]. Зросли труднощі з оплатою праці сільських трудівників. У колгоспах Донбасу в середньому на трудовень було визначено 723 г зерна проти 825 г у 1944 р., однак і їх колгоспники отримали не повністю. Лише у Сталінській області колгоспи заборгували своїм працівникам 7 866 т зерна і 972 т картоплі. Крім того, вони не змогли виплатити трактористам МТС за їхню роботу 2 149 т зерна і 32,7 т картоплі [22].

Складною була ситуація у тваринництві. У 1945 р. поголів'я всіх видів худоби в Донбасі досягло тільки 59,2 % довоєнного рівня, а посівні площі кормових культур – лише 36,6% [23]. Як наслідок – велика нестача кормів. У колгоспах Сталінської області на зиму 1945-1946 років не доставало 157,2 тис. т силосу і коренеплодів, 69,2 тис. т концентрованих кормів. Бракувало тваринницьких приміщень, тому колгоспи за домовленістю з колгоспниками розмістили в них вдома на зимівлю 7,4 тис. голів великої рогатої худоби, 3,5 тис. овець, 577 свиней і 533 коня [24]. Значним був падіж худоби. Усе це вкрай негативно впливало на продуктивність тваринництва: якщо в 1940 р. в колгоспах Донбасу на одну фуражну корову було надано 1 370 л молока, то в 1944 р. – 1 154 л, а в 1945 р. ще менше – 1 133 л [25]. Щороку значна кількість колгоспів, радгоспів та особистих господарств громадян була не в змозі виконати план здачі тваринницьких продуктів державі. На початку 1946 р. тільки Сталінська область заборгувала 169,4 т м'яса, 1 130,8 т молока, 2,7 млн. яєць, 1,4 ц бринзи і 16 ц шерсті [26].

Зазначимо, що в тяжкому стані знаходилося все сільське господарство України [27]. Донбас у цьому відношенні не був винятком.

У сільськогосподарському виробництві склалася вкрай несприятлива ситуація. Вона вимагала вжиття термінових заходів. Більш того, постала необхідність серйозного перегляду аграрної політики, яка проводилася до цього часу і гальмувала розвиток села, але партійно-державне керівництво не відмовилося від попереднього курсу. Система колгоспно-радгоспного виробництва залишалася такою, як і до війни.

Продовжувалося перекачування коштів із сільського господарства у промисловість. Воно мало розвиватися, використовуючи переважно власні ресурси, що були вкрай обмеженими. Ціни на промислову продукцію завищувалися, а директивні заготівельні ціни на сільськогосподарські продукти були низькими. У деяких випадках вони не покривали навіть транспортних витрат на доставку продукції до заготівельних пунктів. Завищеними, економічно необґрунтованими були норми державних заготівель. Система планування відзначалася надмірною централізацією і регламентацією всіх сторін сільськогосподарської діяльності. Селяни повинні були неухильно і послідовно виконувати вказівки центру. Система покарань була універсальним засобом вирішення майже всіх виробничих проблем на селі. Для цього тоталітарна система мала всі необхідні умови – від примусового тиску на кожного працівника до відповідних статей у Кримінальному кодексі та концтаборів. Великої шкоди сільському господарству завдавав і спосіб керівництва колгоспами та радгоспами через уповноважених, які надсилалися до села партійними, радянськими і господарськими організаціями. Головна їх функція зводилася до того, щоб за будь-яку ціну домогтися виконання державних планів. Рекордоманія, приписки, оковамилювання були звичайним явищем знизу догори у сільськогосподарській галузі. Особисті підсобні господарства громадян обкладалися надмірними податками. Колгоспники не мали пенсійного державного забезпечення. Переважна більшість сільського населення не мала права користуватися продовольчими картками під час війни і в перші післявоєнні роки, аж до скасування карткової системи. Окрім того, у колгоспників не було паспортів, і без відповідного дозволу вони не могли залишити село. Таке життя призвело до втрати сільськими трудівниками інтересу до якісної, свідомої праці; сприяло поширенню соціальної апатії, безвідповідальності. Це, у свою чергу, посилювало позаекономічний примус з боку держави, збільшувало адміністративно-командний тиск на селян.

Особливо діставалося колгоспам. У 1945-1946 рр. кількість незаконно вилучених у них родючих земель по Донбасу місцевим керівництвом усяких калібрів, а також підприємствами та організаціями різних міністерств і відомств сягала кількох десятків тисяч гектарів [28].

Держава, підприємства й установи, окремі особи заборгували колгоспам багато грошей. Наприкінці 1946 р. тільки в Сталінській області ці борги досягли 6,7 млн. крб. [29]. Під тиском місцевих керівних органів та внаслідок зловживань, колгоспи Донбасу, як і в цілому по країні, сплачували різноманітні несільськогосподарські роботи за межами своїх господарств, а також утримували власним коштом декілька тисяч осіб, які не мали жодного відношення до колгоспного виробництва і щорічно нараховували їм сотні тисяч трудовнів [30].

Важко перерахувати всі факти зловживань з боку партійних і радянських органів, працівники яких лізли до колгоспної комори, як до власної кишені. Ось кілька прикладів по Сталінській області. У колгоспах Великоновосілківського району за два післявоєнні роки районне начальство привласнило понад триста голів худоби. З колгоспних амбарів до їхніх індивідуальних комор потрапило близько 1 200 пудів зерна і борошна, 150 пудів меду, тисячі пудів овочів і фруктів. У ті ж комори зсипався врожай з підсобних господарств, якими обзавелися всі районні організації і під які вони зайняли колгоспну землю, причому земля в багатьох випадках засівалася й оброблялася колгоспами. Такі господарства мали районна прокуратура, редакція районної газети, райком партії, райвиконком, райземвідділ, райфінвідділ та інші. Другий секретар райкому КП(б) У Абрамов за якийсь рік з'їв чотири колгоспні свині, що не завадило йому регулярно відвідувати ідальню райпарткому [31].

У Тельманівському районі керівники райпромкомбінату взяли в колгоспі „Гігант” нафтовий двигун, райспоживспілка – дві корови, райкомунгосп – два вола, районний відділ зв'язку – коня й бричку, райвійськкомат – житловий будинок [32]. Секретар Першотравневого райкому КП(б) У Кулик привласнив у колгоспі ім. Будьонного корову, 600 кг вівса, стільки ж картоплі, а в артілі ім. ОДПУ – 100 кг пшениці [33]. Завідувач Будьоннівським райземвідділом Мельников взяв безкоштовно у колгоспах для себе, своїх співробітників, партійного і радянського активу району 100 кг масла, 4 т картоплі, четверо свиней, 250 кг вівса і 3 т пшениці [34].

Адміністративно-командне свавілля гальмувало господарську діяльність колгоспів і радгоспів, відвертало сільських трудівників від чесної праці, культивувало безгосподарність.

Протягом 1943 р. у Ворошиловградській області за допущені втрати хліба, бездіяльність у боротьбі з розкраданням зерна, невчасні хлібозаготівлі та затримання обмолоту зерна було звільнено з посад 27 голів колгоспів і голову сільради; партійні стягнення отримали 7 чол., із членів партії виключили одну особу; до кримінальної відповідальності було притягнуто 58 чол. За період жнив виявилось 48 випадків

розкрадання хліба загальною кількістю 38,2 ц. Проти 47 винних було розпочате судове розслідування [35]. У 1944 р. в колгоспах Сталінської області 27 230 працездатних колгоспників не виробили встановленого мінімуму трудоднів, а 744 – жодного трудодня [36]. (В УРСР мінімум для дорослих колгоспників складав 120 трудоднів, для підлітків з 12-річного віку - 50). За 1945 р. у колгоспах Ворошиловградщини мінімальної кількості трудоднів не мали 8 500 колгоспників, або 7,6% від їх загальної чисельності. Особливо велика частка колгоспників, які не бажали працювати у громадському господарстві, була в Іванівському районі (17,1%), Ровеньківському (15,6%), Ворошилівському (13,9%) та Лисичанському (11,9%). Жодного трудодня того року в області не виробили 598 працездатних колгоспників. З них тільки в Марківському районі – 282 чол. [37].

У переважній більшості колгоспів і радгоспів Донбасу осінні сільськогосподарські роботи 1945 р. проводилися, як і раніше, з серйозними порушеннями агротехніки. Зокрема, у Ворошиловградській області оранку пару під озимі культури почали пізно. У кінці травня оранка на зяб під ярові посіви 1946 р. проводилася теж із запізненням. На 5 жовтня було зорано лише 2,4% до завдання. Усього за рік колгоспи області виконали тільки п'яту частину запланованої зяблевої оранки [38].

Політиці викачування зерна з села сприяв принцип обчислення розміру його постачань державі, встановлений ще до війни. Обов'язкові постачання сільськогосподарської продукції обчислювалися з гектара ріллі (зерно, картопля), або з гектара всіх сільгоспугідь (продукція тваринництва). При цьому не враховувалося, що значні площі землі від нестачі людей, техніки і насіння не засівалися. „... Виходили головним чином не з того, що буде вирощено, - згадував М.С. Хрущов, - а з того, скільки можна одержати в принципі, зідрати з народу в засіки держави” [39].

Як бачимо, розвиток сільськогосподарського виробництва у визволеному від окупантів Донбасі визначався важкими наслідками війни та адміністративно-командними методами управління з боку держави. Колгоспи і радгоспи були знекровлені воєнним лихоліттям, повільно, з величезним напруженням відбудовували своє господарство, намагаючись якомога краще забезпечити фронт і країну продовольством. Разом з тим створена ще до війни адміністративно-командна система управління сільським господарством покотилася далі по уторованій дорозі, консервуючи на селі примусові, неефективні методи господарювання, які зумовлювали низький рівень виробництва. У такій ситуації знесиленому сільському господарству було важко

протистояти несприятливим погодно-кліматичним умовам, що чекали на нього попереду.

Насувалося страшне лихо посухи, неврожаю і голоду.

Зима 1945-1946 рр. у більшості районів України була малосніжною, з частими відлигами. Квітень, травень, червень видалися найбільш посушливими порівняно з 50 попередніми роками. Це призвело до повсюдного ослаблення і загибелі посівів озимих і ярих культур. Літо 1946 р. було надзвичайно посушливим. Протягом весняно-літнього сезону на всій території республіки опадів випало значно менше норми. Тільки в липні в ряді районів пройшли дощі, та високі температури, що сягали 31 – 36⁰, а в серпні 36 – 39⁰, різко підвищили випаровуваність верхніх шарів ґрунту [40].

Згідно з даними Ворошиловградської метеорологічної станції, у 1946 р. на території області опадів випало всього 45,4% від норми, а в період найбільш інтенсивного росту озимих культур (квітень - червень) ще менше – 31 % від норми. При цьому середньомісячна температура повітря у цей період була на 5-6⁰ вища, а вологість повітря значно нижча від норми [41].

За даними Донецького обласного центру гідрометеорології, на території Сталінської області 1945 – 1946 сільськогосподарський рік характеризувався прохолодною, помірно сухою і короткою осінню, малосніжною і нестійкою зимою, ранньою, з пізніми заморозками весною і жарким, дуже сухим літом. Вирішальне значення у формуванні врожаю 1946 року мала нестача вологи, зумовлена недостатніми опадами протягом більшості місяців. У цілому за період вегетації (ріст і розвиток рослин – *авт.*) озимих культур 1945-1946 сільськогосподарського року (з вересня до липня) опади в області склали 325 – 420 мм, що відповідало 70 – 90% величини опадів попередніх років. Менша кількість опадів за цей період була зареєстрована в південних і західних районах. Сівба і розвиток ранніх ярових навесні відбувалися в задовільних умовах. Проте внаслідок тривалого бездошового періоду наприкінці травня стан частини посівів погіршився. Під час формування і наливу зерна ранніх зернових у червні – липні також трималася жарка, суха із суховіями погода. Теплолюбні культури 1946 р. також потерпали від посухи. Опади за період вегетації, тобто з 20 квітня до 10 жовтня цього року, склали 190 – 210 мм, що відповідало 65 – 80 % показників попередніх років. Така кількість опадів за аналогічний період буває у середньому один раз на 4 -5 років. Протягом літніх місяців (червень - серпень) опадів було 65 – 90 мм (35 – 50 % від попередніх величин), лише на Азовському узбережжі й у районі Артемівська їх було більше – від 100 до 110 мм (60 – 75 % норми). Умови збирання врожаю в другій декаді вересня та переважній

Розділ І. Передень

більшості днів жовтня – листопада ускладнювалися дощовою, часто холодною погодою [42].

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

23 січня Рада Народних Комісарів УРСР і ЦК КП(б)У ухвалили таємну постанову про хід хлібозаготівель у республіці з урожаю 1945 р. У постанові зазначалося, що окремі виконавчі комітети обласних Рад депутатів трудящих і обласні комітети партії не забезпечили виконання плану хлібозаготівель до 1 січня 1946 р., допустили різке зниження темпів вивезення зерна, а в деяких областях навіть припинили здавання хліба державі. Разом з тим колгоспи і радгоспи України повинні були здати державі близько 68 млн. пудів хліба. Зокрема, господарства Полтавської області заборгували 11301 тис. пудів, Дніпропетровської – 9455 тис. Сумської – 2712 тис., Харківської – 6848 тис., Ворошиловградської – 3025 тис., Вінницької – 5834 тис. пудів. Постанова зобов'язувала облвиконкоми і обкоми КП(б)У забезпечити протягом січня-лютого виконання державного плану хлібозаготівель, покінчити з „антидержавною практикою приховування хліба”, а винних суворо покарати [43].

У доповідній записці Міністерства державної безпеки УРСР Міністерству державної безпеки СРСР, датованій 26 січня, повідомлялося про незадовільний стан заготівель насінневого зерна в республіці. Серед відстаючих областей було названо Ворошиловградську, яка виконала план засипки насіння лише на 52,7%.

Однією з причин такого становища, на думку авторів записки, було вивезення окремими керівниками колгоспів і районних організацій посівного матеріалу в рахунок хлібозаготівель. У багатьох випадках не вживалися заходи для вчасного обмолоту врожаю з насінневих ділянок. Зокрема, у колгоспах Сталінської, Сумської, Вінницької і Полтавської областей налічувалося понад 60 тис. га необмолоченого врожаю з насінневих ділянок, внаслідок чого сортове зерно втрачало якість і розкрадалося. У колгоспах „Новий шлях”, „П'ятирічка” і „Нова громада” Ольгинського району Сталінської області агроном Бурман зірвав збирання врожаю з насінневих ділянок, тому ці колгоспи були забезпечені насінням лише на 4 - 33 % до плану. Бурман був притягнений до відповідальності.

На Кальчинському пункті „Заготзерно” Маріупольського району Сталінської області посівний матеріал пшениці був засипаний у сховищі шаром в 4,5 м і від зігрівання псувався. У колгоспі „Більшовик” Авдіївського району 30 ц сортового ячменю було засипано снігом під відкритим небом, а 160 ц іншого насіння засипано з підвищеною вологістю і від цього втрачало свою якість [44].

У війну і до середини грудня 1947 р. в Українській РСР, як і в інших республіках Радянського Союзу, діяла карткова система забезпечення населення продуктами харчування, переважно хлібом.

Протягом січня у містах і робітничих селищах Сталінської області продовольчими картками були забезпечені 750 799 осіб, що працювали (робітників, інженерів, службовців), і 702 696 утриманців (дітей, людей похилого віку, інвалідів), а всього 1 453 495 осіб. У сільській місцевості продовольчими картками користувалися 33 803 робітника, 4 042 службовця, 24 059 утриманців і 29 390 дітей у віці до 12 років, а всього – 91 294 особи. Загалом по області, таким чином, централізованим продовольчим постачанням було охоплено 1 544 789 осіб. Крім того, певна частина сільського населення області мала картки, які забезпечувалися місцевими продовольчими ресурсами. Існували також закриті установи (дитячі ясла, дитсадки, дитбудинки, будинки інвалідів та для людей похилого віку), контингент яких теж забезпечувався харчуванням за рахунок місцевих можливостей. Поряд з цим функціонувала закрита мережа забезпечення продовольчими товарами, також за рахунок місцевих джерел, для деяких категорій партійних і радянських працівників [45].

1 лютого завідувач Сталінським облторгвідділом Сабель подав секретарю обкому КП(б)У Л.Г. Мельникову „Довідку про надходження вантажів ЮНРРА” (Адміністрація допомоги і відбудови Об’єднаних Націй - *авт.*).

У довідці повідомлялося, що для Сталінської області відвантажено 6580 т продуктів ЮНРРА, з яких вже отримано: м’ясних консервів – 822 т, плавленого сиру – 185 т, консервованого молока – 552 т, сухого молока – 288 т, бобів і гороху – 198 т, харчових раціонів – 212 т, соків – 173 т.

Окрім цього, надійшло 95 вагонів вантажів (приблизно 1 200 т), які ще не вивчені. Решта вантажів була ще в дорозі.

„З 1 лютого 1946 р., - зазначалось у довідці, - постачальники „М’ясомолзбуту”, „Головросжирмасла” мають вказівки зовсім припинити отоварювання фондів 1-го кварталу, оскільки єдиним джерелом отоварювання будуть продукти ЮНРРА” [46].

26 лютого газета „Правда України” (орган Центрального Комітету КП(б)У, Верховної Ради і Ради Народних Комісарів УРСР – *авт.*) повідомила, що з цього дня за наказом Народного комісаріату торгівлі СРСР проводиться нове зниження цін у комерційній торгівлі

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

продовольчими товарами. У Москві, Ленінграді, Свердловську, Новосибірську та інших містах центральних, північних і східних областей зниження цін становить: на житній хліб – 58%, крупу – від 53 до 63%, хлібобулочні вироби – від 41 до 50%, макарони – 55%, цукор – 33%, кондитерські вироби – 10-32%, рибу і рибопродукти – на 15-30%, м'ясо і м'ясопродукти – 10-20%, сир – 15-20%, чай – 33% і т.д.

„У південних містах, - говорилося у повідомленні, - ціни в комерційній торгівлі знижуються: на хліб житній – на 60%, макарони – 65%, крупу – 55-60% і т.д.”

У всіх обласних центрах України, а також у деяких інших великих містах (Маріуполі, Дніпродзержинську та ін.) і промислових районах Донбасу відкривається продаж хліба і хлібобулочних виробів за зниженими комерційними цінами у спеціальних магазинах. Найближчим часом у республіці повинні запрацювати до 100 таких магазинів, а в подальшому їх кількість буде зростати.

Вже відкриті і функціонують 160 чайних. Вони мають широкий асортимент закусок, холодних і гарячих страв, хлібобулочні вироби тощо. З 26 лютого ціни на холодні і гарячі страви та кулінарні вироби в чайних також значно знижуються. Так, вартість супів зменшується на 34%, рибних страв – на 40-42%, м'ясних закусок – на 35-45%.

У Києві, Харкові, Дніпропетровську, Запоріжжі, Сталіно, Ворошиловграді, Одесі та інших великих містах України розпочинався вільний продаж населенню фуражу (вівса, висівок, макухи, комбікормів, сіна) за комерційними цінами [47].

Протягом лютого у містах і робітничих селищах Сталінської області продовольчими картками були забезпечені 757 052 особи, що працювали, і 711 293 утриманця, а всього - 1 468 345 осіб. У сільській місцевості продовольчі картки мали 34 408 робітників, 3 953 службовця, 25 335 утриманців і 29 514 дітей – всього 93 210 осіб. У цілому по області централізованим продовольчим постачанням було охоплено 1 561 555 осіб, що на 16 766 більше порівняно з попереднім місяцем. Крім того, 13 183 сільських мешканця забезпечувалися продовольством за рахунок місцевих фондів [48].

2 березня інструктор організаційно-інструкторського відділу Сталінського обкому КП(б)У Семичев підготував інформацію про настрої населення області у зв'язку зі зниженням цін на хліб та інші продовольчі товари. Він зазначав, що наказ Народного комісара торгівлі СРСР про зниження цін у комерційній торгівлі продовольчими товарами трудящі області зустріли „з величезною радістю і піднесенням”. Старий

робітник шахти №3 Сніжнянського району Брусилівський заявив: „Я знав, що коли товариш Сталін сказав, що особливу увагу буде звернено на підняття життєвого рівня трудящих шляхом зниження цін на всі товари, то це так і буде. Наша країна багата. Зниженням цін надано нам велику допомогу. Тепер ми можемо купити продуктів, скільки хочеш і дешевше. Наше життя далі буде культурнішим і заможнішим”.

Прохідник шахти „Петрово-Лідиївка” Кіровського району м. Сталіно І.І. Закорлюка сказав: „У моєї сім’ї і в мене велика радість. Довідавшись про зниження цін на продовольчі товари, я зробив висновок, що з моїм заробітком 1100-1200 карбованців я зможу набагато покращити своє матеріальне становище”.

У зв’язку зі зниженням цін, зазначав далі Семичев, різко підвищився попит на хліб і продовольчі товари. В обласному центрі до зниження цін магазини № 20 і 21 продавали по 100 – 150 кг хліба на день. Ці ж магазини реалізували хліба: 26 лютого – 4140 кг, 27 лютого – 5807 кг, 28 лютого – 5441 кг. З 26 лютого в Сталіно перед відкриттям магазинів збираються великі черги. Приплив покупців протягом дня не зменшується. У деяких магазинах довелося збільшувати кількість продавців. У зв’язку з наявними випадками спекуляції хлібобулочними виробами міліція посилила боротьбу зі спекулянтами і затримала кілька осіб, які перепродували хлібопродукти [49].

5 березня група репатрійованих робітників Красноармійського „Заготзерна” Сталінської області (на 1 серпня 1946 р. в області нараховувалося 82 тис. репатрійованих радянських громадян – *авт.*) – Хвостенко, Тарасова, Федоров, Кузьменко, Катюхіна, Глібська, Москальова та інші - надіслала на ім’я Голови Президії Верховної Ради СРСР М.І. Калініна скаргу. Робітники писали: „Ми, репатрійовані робітники, працюючи в Красноармійському „Заготзерні” 6 місяців, не отримуємо ніяких продуктів, крім 600 г хліба на день, заробляємо по 130 – 150 крб. Працюючи на важкій роботі з навантаження вагонів і маючи такий низький заробіток, ми не можемо нічого купити на ринку, а від поганого харчування ми ходимо мов п’яні” [50].

У березні в Сталінській області централізованим забезпеченням було охоплено 1 588 864 особи – на 27 309 більше, ніж у лютому. З них у містах і робітничих селищах продовольчими картками були забезпечені 1 496 990 працівників та утриманців (на 28 645 більше, ніж попереднього місяця), а в сільській місцевості – 91 874 особи, що на 1 336 осіб було менше, порівняно з лютим. Ще 14 963 чол. отримували продукти харчування з місцевих продовольчих фондів [51].

4 квітня Сталінський обком партії надіслав телеграму ЦК КП(б)У, в якій прохав припинити вивезення продовольчого зерна за межі області, оскільки Сталінська область, „маючи в наявності 40 тис. т сирого і 15 тис. т затхлого неякісного для самостійної переробки у продовольчих цілях (зерна), вимушена забезпечувати вугільників, металургів та інше населення області не зовсім доброякісним хлібом”[52].

За даними Ворошиловградського обласного статистичного управління, у 1946 р. рання посуха, яка розпочалася з 20 квітня і тривала до червня включно, згубно позначилася на посівах сільськогосподарських культур. Становище погіршилося тим, що у більшості колгоспів області агротехніка була незадовільною як під час підготовки ґрунту до посівів, так і під час догляду за посівами.

Оранку пару під озимі культури в 1945 р. колгоспи розпочали пізно, у кінці травня. Зяблева оранка під ярові посіви 1946 р. розпочата була також із великим запізненням: до 5 жовтня в сімнадцяти обстежених районах зорали тільки 2,4% плану. Усього в 1945 р. колгоспи області виконали 20% плану зяблевої оранки. Тож яровий посів у 1946 році здійснювався переважно по весняній оранці, а це в умовах ранньої посухи не могло забезпечити нормальні сходи. Посіви пізніх культур у деяких випадках взагалі не дали сходів.

Повсюдно спостерігалася масова загибель посівів: пропало 13,9% ярових колосових культур, 71,1% проса, 66,9% кукурудзи, 20,9% соняшника, 33,5% кормових культур [53].

У квітні в Сталінській області централізованим продовольчим постачанням було охоплено 1 600 323 чол. Це на 11 459 осіб перевищувало показник попереднього місяця. Зокрема, у містах і робітничих селищах продовольчими картками користувались 758 827 трудівників і 747 617 утриманців (на 9 454 особи більше порівняно з березнем). У сільській місцевості продовольчі картки мали 93 879 осіб (на 2005 більше, ніж до цього), з них: 33 099 робітників, 3 906 службовців, 26 678 утриманців і 30 196 дітей [54].

Протягом травня в містах і робітничих селищах Сталінської області продовольчі картки мали 766 257 трудівників і 767 254 утриманця, а всього - 1 533 511 чол. У сільській місцевості картками були забезпечені 95 841 особа, з них: 33 546 робітників, 4 058 службовців, 27 234 утриманці і 31 003 дитини у віці до 12 років. Таким

чином, централізованим продовольчим постачанням в області було охоплено 1 629 352 особи. Це на 29 029 осіб більше, ніж у попередньому місяці. Кількість людей, забезпечених продовольчими картками, зросла і в містах, і в сільській місцевості [55].

2 червня секретар Кременського райкому партії А.Рубан звернувся з листом до секретаря Ворошиловградського обкому КП(б)У О.І. Гайового. Він писав: „Зважаючи на відсутність продуктів харчування, головним чином хліба, у ряді колгоспів закриті дитячі ясла, що позначається на перебігові прополювання в колгоспах. Виконком райради порушив клопотання перед виконкомом облради про надання колгоспам нашого району продовольчої позики, але виконком облради відмовив. Райком КП(б)У прохає Вас надати нам допомогу продуктами харчування шляхом виділення продовольчої позики у кількості 25 т”.

12 червня району було надано продовольчу позику [56].

5 липня Голова Ради Міністрів УРСР М.С. Хрущов звернувся з листом до Ради Міністрів СРСР. Він повідомляв, що Міністерство заготівель СРСР запропонувало вивезти з України до Воронежської, Курської і Тамбовської областей 13 тис. 700 т озимої сортової пшениці.

„Вся наявність озимої сортової пшениці на пунктах Держстрахфонду – 18 тис. 117 т знаходиться, - писав М.С. Хрущов, - головним чином, у Сумській, Харківській, Ворошиловградській, Полтавській, Київській, Житомирській, Миколаївській, Одеській і Херсонській областях. У багатьох районах цих областей за станом урожаю треба буде надати допомогу колгоспам і радгоспам якісним насінням для озимої сівби, і кількість озимого насіння, яке знаходиться на пунктах Держстрахфонду, є головним джерелом допомоги”.

У зв'язку з цим він від імені Ради Міністрів УРСР прохав не вивозити з областей республіки наявне у Держстрахфонді насіння озимої пшениці і жита [57].

На початку липня інструктор відділу торгівлі і громадського харчування Сталінського обкому КП(б)У Буханов подав секретареві обкому партії Л.Г. Мельникову довідку „Про стан торгівлі хлібом, продовольчими товарами в комерційних магазинах Головособгастроному, управління місцевих торгів і стан цін на колгоспних ринках”. У ній, зокрема, зазначалося, що з третьої п'ятиднівки червня 1946 р. біля магазинів, які торгували комерційним хлібом і продовольчими товарами, різко зросли черги. У них, окрім

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

мешканців міст області, багато покупців з найближчих сільських районів, а також з інших областей України – Дніпропетровської, Одеської, Миколаївської, Запорізької та Харківської. На колгоспних базарах приїжджі скупували хліб, крупу, борошно.

Почали швидко зростати ринкові ціни на продукти харчування. З 25 травня до 25 червня ціна 1 кг пшеничного і житнього борошна збільшилася на 9 крб., ячменю, пшениці і соняшника – на 6, рису – на 10, пшона – на 20 крб. Хліб, гречана крупа та олія подорожчали на 10 крб., картопля – на 9 крб. за кілограм.

Збільшився продаж сільськогосподарських продуктів. Якщо протягом травня пшеничного борошна було продано 23,7 т, то за 25 днів червня – вже 39,9 т. Кількість проданого житнього борошна зросла з 20,9 до 49,7 т, ячменю – з 2,7 до 17,7 т, пшениці – з 16 до 38,8 т, кукурудзи – з 26,9 до 37 т.

„Черги біля магазинів, - вказувалось у довідці, - особливо біля хлібних, збирають до 500 чоловік, які стоять протягом усього дня, навіть тоді, коли в магазинах хліб розпродано. Також мають місце стояння черг у нічний час. Біля магазинів Головособгастроному черги збираються також у великій кількості, як тільки надходить до продажу борошно, крупа, макаронні вироби” [57a].

7 липня в газеті „Ворошиловградська правда” вперше з’явилася тема хлібоздавання.

Було опубліковано постанову Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 5 липня 1946 р. „Про недоліки, які мають місце в перші дні проведення збиральних робіт у колгоспах і радгоспах УРСР”. У постанові наголошувалося: „Незважаючи на те, що у ряді районів значні площі зібрані комбайнами, намолочений хліб у хлібоздачу не вивозиться”. „Зобов’язати виконкоми обласних і районних Рад, обкоми і райкоми КП(б)У організувати з першого дня збирання врожаю здачу хліба державі за обов’язковими поставками і натуроплатою за роботи МТС, не допускаючи осідання хліба на токах, виділивши для вивезення хліба необхідну кількість тягла та автомашин” [58].

Того ж дня газета „Радянська Донеччина” розповідала про колгоспниць Шевченко, Гончарову та Біликову з артїлі ім. Кірова Добропільського району Сталінської області, які, працюючи на жнивах, за день в’язали по 900 снопів при нормі 300 [59].

9 липня „Ворошиловградська правда” повідомляла, що в колгоспі ім. Куйбишева Лисичанського району вже давно доспів великий масив озимої пшениці, але до збирання комбайнами ще не приступали. На полях працюють кінні жнивarki. Ними скошено 30 га. Молотарки у колгоспі немає. Її вже близько місяця ремонтують шефи – колектив „Лисхімбуду”.

У районі багато говорили про заготівлю ручних кіс, мішків і підвід, але конкретного нічого не зробили. І дотепер колгоспам не вистачає 200 кіс, 2 000 мішків і 19 підвід [60].

9 – 10 липня відбувся Пленум ЦК КП(б)У, який ухвалив резолюцію „Про проведення хлібозаготівель і заготівель інших сільськогосподарських продуктів у 1946 році”.

У резолюції зазначалося, що цього року, внаслідок великої „строкатості” врожаю зернових, в окремих районах, колгоспах і радгоспах „можуть бути тенденції” до зниження врожаю і планів хлібоздачі. У зв’язку з цим обкомам і райкомам партії, виконкомам обласних і районних Рад наказувалося запобігати таким тенденціям, широко розгорнути масову роботу із забезпечення повного і вчасного виконання планів здачі хліба державі. Наголошувалося на необхідності протягом липня, серпня і вересня забезпечити в основному виконання державного плану хлібозаготівель кожним здавачем, районом і областю. „Встановити найсуворіший контроль за тим, щоб до виконання кожним колгоспом зобов’язань зі здачі державі зерна і соняшника відрахування на видачу авансу колгоспникам на внутрішньоколгоспні потреби не перевищували: по зерну - до 15%, а по соняшнику – до 5% від фактично зданої на державні пункти кількості цих культур за хлібопоставками”. Плани заготівель олійних культур треба було виконати „не пізніше 1 листопада 1946 року” [61].

10 липня газета „Ворошиловградська правда” розповіла про роботу знатного косаря колгоспу „Червона зоря” Верхньо-Теплівського району Лаврентія Олександровича Ільїнова.

3 першого дня його показники на косовиці були вищими від усіх інших косарів: 3 липня Л. Ільїнов скошив ручним способом 0,8 га, 4 липня – 1,18 га, а 5 липня – 2,5 га, виконавши п’ять денних норм. Наступного дня, 6 липня закріплені за ним в’язальниці снопів Ксенія Глазунова, Фекла Ільїнова та Ірина Орлова ледве встигали в’язати скошене Ільїновим жито. У цей день він скошив 4 гектари – вісім денних завдань і заробив 25 трудовнів.

2 гектари вручну скосила колгоспниця Дар'я Ільїнова. Працюючі за ними в'язальниці Ксенія Глазунова, Фекла Ільїнова та Ірина Орлова при нормі 180 нав'язали по 900 снопів кожна [62].

15 липня секретар Микитівського райкому КП(б)У Сталінської області І. Стеблевський повідомив завідувача відділом легкої промисловості Сталінського обкому партії Астрахань про ускладнення становища з харчуванням робітників Микитівської швейно-взуттєвої фабрики. Облторгвідділ відмовив у виданні на липень продуктових карток 178 робітникам. Внаслідок цього на фабриці склалося тяжке становище. Більшість робітників подали заяви про звільнення. Під загрозою зриву було виконання замовлень для вугільної промисловості. У зв'язку з цим райком партії прохав забезпечити робітників продуктовими картками [63].

21 липня газета „Ворошиловградська правда” опублікувала статтю про збирання врожаю у Сватівському районі. „Неподалік від районного центру, - зазначалось у ній, - розкинулися поля сільгоспартілі „Хвиля революції”. На одній з ділянок збирають озиму пшеницю. Косять вручну близько 15 колгоспників. За ними не видно ні в'язальниць, ні підлітків, які збирають колоски. Три жінки, йдучи з граблями услід за косарями, згрібають до купи скошену пшеницю. На невеликій відстані від косарів працює жнивварка. На цій ділянці пшениця з невеликим травостоєм. Але жнивварка не пристосована до низького зрізування. Як наслідок, зрізуються не всі колоски. На зібраних ділянках – маса колосків. Їх не згрібають і не збирають вручну. На кожному квадратному метрі їх залишається 40-45 штук. Середній сніп має близько 1500 колосків. Отже, на одному гектарі тут залишається 33 снопи. Це – втрата багатьох центнерів зерна.

12 липня неподалік від току чотири колгоспники збирали вручну ділянку пшениці. Ніхто з них не мав індивідуального завдання. До вечора було скошено біля 2 гектарів. У кінці дня роботу від них ніхто не прийняв. Косарі пішли, пшениця на ділянці залишилася в покосі. Вітер, що здійнявся, розкидав рядки, а наступного дня дощ промочив увесь хліб” [64].

Цього ж дня Сталінський обком і Костянтинівський райком КП(б)У організували в районі недільник масового вивезення зерна колгоспами і радгоспами на пункти „Заготзерна”. У колгоспи було надіслано 31 відповідального працівника райкому партії і райвиконкому

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

„для надання допомоги в організації недільника”. На заготівельні пункти планувалося вивезти 198 т зерна, фактично вивезли 218 т. Було задіяно 223 підводи, 20 автомашин і 80 „тачок вручну”, якими було вивезено 80 ц.

Секретар Костянтинівського райкому партії М. Фадєєв у доповідній записці секретарю обкому КП(б)У Мельникову писав: „Відзначилася на вивезенні зерна тачками вручну молодь колгоспу ім. Кагановича. Тов. Ревенко і Хоменко на відстань 20 км здали 190 кг” [65].

22 липня Рада міністрів УРСР і ЦК КП(б)У ухвалили постанову про збільшення на 50% планів хлібозаготівель тим колгоспам республіки, які отримали хороший врожай зернових культур. У зв'язку з цим обов'язкове постачання зерна державі колгоспами Ворошиловградської області збільшувалося на 100 тис., а Сталінської – 2 500 тис. пудів [66].

Того ж дня бюро Свердловського райкому КП(б)У Ворошиловградської області обговорювало поведінку голови колгоспу „Червона Луганщина” Клісака, який з перших днів хлібозаготівель навмисне гальмував обмолот і здавання хліба державі. Клісака було попереджено [67].

24 липня в газеті „Радянська Донеччина” розповідалося про кращу в'язальницю снопів колгоспу „Комунар” Маріупольського району Сталінської області Марію Бондар. В останній день на косовиці вона встановила рекорд: за день зв'язала 1 500 снопів при завданні 300. Усього за п'ять днів вона зв'язала 5 470 снопів [68].

„День в одному колгоспі” - під такою назвою а газеті „Ворошиловградська правда” 26 липня було надруковано статтю за підписом агронома Я. Сичова, в якій він писав про колгосп ім. Леніна Старобільського району.

Ранок. Вже давно можна розпочати польові роботи, але в колгоспі не поспішають. Голова колгоспу Удовик з бригадирами тільки зійшлися в конторі. Тут не заведено давати наряд з вечора. Зранку бригадири дають обліковцю відомості за минулий день, а голова намагається планувати роботу бригадам. О восьмій годині ранку бригадири рушили в дорогу. За ними потягнулися колгоспники. Біля колодязя зупинка.

Візники напувають коней, бригадири чекають колгоспників. Один з них йде снідати. Коли повернувся, знову поїхали.

За планом колгосп повинен скошувати щоденно 43 га, щоб всю площу колосових – 601 га зібрати протягом 14 робочих днів. Проте з першого дня виїзду в поле план порушено, денний графік не виконується. За 22 дні жнив скошено всього 131 гектар. Тільки на дванадцятий день, коли жито почало осипатися, із Старобільської МТС надіслали комбайн „Сталінець”. У полі він простояв декілька днів. Не було комбайнера.

У колгоспі вісім жниварок. Щоденно вони повинні скошувати 24 га, але фактично виходить не більше 7-8 га. Використовуються не більше п'яти машин, оскільки в колгоспі щодня не виходять на роботу десятки людей.

16 липня бригадир Куліш вирішив до півдня сіяти, а після обіду косити. Воли паслися неподалік, але сходити за ними, запрягти і розпочати роботу ніхто не захотів. Бригадир завалився спати. Тільки багато часу по тому бригада взялася до роботи. Як наслідок, за день трьома агрегатами засіяли 4,3 га замість п'яти. Підвезення снопів і скирдування йде безконтрольно. Користуючись цим, візники пізно починають працювати і на свій розсуд визначають тривалість обідньої перерви. Наприклад, 16 липня перерва на обід у візників першої бригади тривала з 12 до 16 години. Тому за день встигли заскирдувати лише 7,5 га при нормі 32 га.

Об 11.30 частина колгоспниць кинула молотьбу і пішла в село. Через півгодини молотарку зупинили, оскільки вона працювала з неповним навантаженням. Оголосили обідню перерву. Минуло три години. Із села повернулися колгоспниці і, не починаючи роботи, сіли ... обідати. Ось чому молотарка намолочує за добу 3-4 тонни замість семи.

Втрати на жнивах великі. Збирання колосків граблями і вручну не відбувалося. Тому в колгоспі за три тижні жнив зібрали всього третину врожаю.

І таких колгоспів у Старобільському районі, на жаль, немало [69].

27 липня Рада Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) ухвалили постанову „Про заходи щодо забезпечення збереження хліба, недопущення його розбазарювання, розкрадання і псування”. У постанові зазначалося, що в низці областей заготівельні пункти і елеватори допускали „антидержавну практику” приймання під охоронну розписку зерна, яке знаходилося ще на полях, токах, у коморах колгоспів і радгоспів, та надання приймальних фіктивних квитанцій на хліб, фактично незданий державі.

Постанова вимагала до 1 вересня 1946 р. стягти з колгоспів і радгоспів весь хліб, залишений у них під охоронні розписки [70].

30 липня газета „Ворошиловградська правда” повідомила, що голова колгоспу ім. Чапаєва Євсугського району Бахтін „був викритий у тому, що не розпочавши здавання зерна державі, дав вказівку про незаконне видання членам артїлі п’яти центнерів хліба”. За це його було притягнуто до кримінальної відповідальності.

У цьому ж номері газети повідомлялося, що колгосп ім. Димитрова Кадіївського району успішно завершив збирання зернових і повністю розрахувався з державою. Колгосп здав 1200 ц хліба, що склало 100% річного плану [71].

31 липня Рада Міністрів СРСР заборонила в країні торгівлю хлібом і соняшником до виконання планів заготівель цих продуктів харчування. Голови колгоспів, які порушували цю заборону, підлягали судовій відповідальності. Колгоспники і одноосібники, звинувачені у незаконній торгівлі хлібом чи соняшником, підлягали на перший раз штрафу до 300 крб., а в разі повторного порушення заборони мали притягатися до суду. Продукти, що продавалися незаконно, передавалися у розпорядження органів Міністерства заготівель [72].

Цього ж дня газета „Радянська Донеччина” опублікувала схвальну статтю про комсомольсько-молодіжну ланку Віри Опришко з колгоспу „Ударник” Катиківського району Сталінської області. Працюючи на полі з п’ятої години ранку до дев’ятої вечора, дівчата підвозили до молотарки по 19 – 20 гарб снопів при нормі 10 гарб [73].

За наявними даними, у липні в містах і робітничих селищах Сталінської області хлібні картки мали 1 669 007 осіб. Серед них: 800 734 робітника, інженерно-технічного працівника і службовця та 868 273 утриманця [74].

Завідувач картковим бюро заводу ім. Сталіна у м. Краматорську Сталінської області Л.В. Кучма та інспектор цього бюро Т.Г. Сазонова систематично розкрадали продовольчі картки. Вони їх потім продавали на ринку, отоварювали в магазинах, а також картками розраховувалися за ремонт взуття чи інші побутові послуги. З 1 січня до 1 серпня вони викрали 213 продовольчих карток на 2379 кг хліба, 55 кг цукру, 149 кг крупи, 54 кг жирів і 99 кг м’яса.

П.А. Цикаленко і К.Н. Приходна отримували від них картки і реалізовували їх на ринку.

За ці злочини Л.В. Кучма і Т.Г. Сазонова отримали по десять років ув'язнення з позбавленням прав на п'ять років кожна та конфіскацією належного їм майна. П.А. Цикаленко отримала п'ять років виправно-трудова таборів, а К.Н. Приходна – два роки [75].

6 серпня на засіданні бюро Сталінського обкому КП(б)У відзначалося: „Внаслідок безгосподарського, недбалого зберігання велика кількість хліба псується і втрачає якість. Працівники „Заготзерна” і Міністерства заготівель звиклися з цими неподобствами, а партійні і радянські організації на місцях нерідко стоять осторонь і не опікуються справою збереження хліба” [76].

12 серпня Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову, в якій вказувалося, що у зв'язку з незадовільними заготівлями молока протягом першого півріччя 1946 р. його здавання по республіці у другому півріччі повинно збільшитись на 30 тис. т. У зв'язку з цим план здавання молока у Сталінській області зростав на 2 800 т [77].

З газети „Ворошиловградська правда” від 13 серпня.

Сватівський пункт „Заготзерно”. Один з найбільших в області. Сюди щоденно приходять сотні підвід та автомашин із зерном. Проте пункт до цих пір повністю не підготовлений до прийому і збереження зерна. Будівництво сховища обсягом 5 тис. т за планом має завершитись до 1 серпня. Але будівельні роботи виконані лише на тридцять відсотків. Затягнувся ремонт старих сховищних приміщень. Ремонт деяких старих будівель проведено неякісно. Сховище №27 дирекція пункту вважає відремонтованим і до нього вже надходить зерно, але покрівля під час дощу протікає. Завчасно не потурбувалися про ремонт під'їзних доріг. На території двору – купи сміття, майданчики, де лежить хліб, заросли травою. Поряд із зерном нового врожаю лежить зерно, заражене кліщем і довгоносіком [77а].

14 серпня у телеграмі керівників Донбасважбуду м. Рубіжного Ворошиловградської області на адресу Голови Ради Міністрів УРСР та обкому КП(б)У повідомлялося про тяжкий продовольчий стан та нагальну потребу в забезпеченні хлібом колективу будівництва. „Становище тяжке, - зазначалось у телеграмі, - настрої робітників

нервозний, є непорозуміння. Прошу надати допомогу (у) видаванні будівництву належного хліба 2 тис. 400 кг щоденно” [78].

У зв'язку з тим, що 17 серпня Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У ухвалили постанову про збільшення на 100% обов'язкових поставок зерна державі колгоспами, які отримали високий врожай, сільськогосподарські артілі Сталінської області повинні були додатково здати ще 2 500 тис. пудів хліба [79].

24 серпня Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У ухвалили постанову „Про хлібозаготівлі станом на 20 серпня 1946 р.”. У ній підкреслювалося, що у Старобешівському районі Сталінської області, де „врожай зернових особливо високий”, план хлібозаготівель виконано лише на 48%; Ольгинський район „з таким же високим врожаєм” план виконав на 37%, „причому у вказаних районах допускається зниження темпів здачі хліба державі” [80].

28 серпня в газеті „Ворошиловградська правда” з'явилося повідомлення, що в колгоспі ім. Литвинова Верхньо-Теплівського району з відома голови артілі Никишина понад 100 ц товарного зерна заховали у відходи.

Колгосп „Червона зоря”, який очолював голова Луньов, державний план хлібозаготівель виконав лише на 43%, але з 5 серпня припинив вивезення. Зате голова роздавав хліб на внутрішні потреби, „не піклуючись про те, що встановлена норма – 15% до зданої кількості хліба державі – ним вже давно перевитрачена”.

У колгоспі ім. Будьонного готового до здавання хліба понад 400 ц, але хліб не вивозили. Під виглядом насінневого зерна тут приховали від держави 164 ц товарного хліба [81].

29 серпня в газеті „Правда” з'явилася замітка: „У Президії Верховної Ради СРСР. У зв'язку з посухою в низці областей СРСР і скороченням державних запасів продовольства Президія Верховної Ради СРСР постановила задовольнити клопотання Ради Міністрів СРСР про перенесення скасування карткової системи з 1946 року на 1947 рік” [82].

За період жнив і заготівельної кампанії в колгоспах і радгоспах Сталінської області на розкрадачів хліба було порушено 499 справ, за якими до кримінальної відповідальності було притягнуто 948 осіб.

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

Злочинці викрали 69 819 кг хліба. З-поміж викраденого було вилучено і повернено колгоспам і радгоспам 56 055 кг.

За цей час на розкрадачів хліба в системі „Заготзерно” і млинарських підприємствах області було порушено 92 кримінальні справи, за якими притягалось 193 особи. Вони викрали 43 053 кг зерна і борошна, з них державі було повернено 27 138 кг.

В області було виявлено понад 100 т хліба, прихованого від здавання державі. За незаконний продаж зерна і борошна оштрафовано 427 чол. на 64 845 крб.

Органи міліції систематично перевіряли охорону колгоспів, радгоспів, пунктів „Заготзерна”. Було звільнено 243 сторожа, які не викликали довіри [83].

Протягом червня, липня і серпня завідувач глибинним пунктом „Заготзерна” у м. Маріуполі І.П. Фоменко разом з помічником М.Ф. Шимом викрали 7 429 кг зерна і через Калмикова, який працював приймальником на маслозаводі у Маріуполі, продали 4 849 кг за 54 тис. крб., а 2 579 кг розділили, як і гроші, між собою.

За цей злочин І.П. Фоменко, М.Ф. Шим і Калмиков були засуджені до розстрілу, а їх спілники – Овчаренко і Стрюк, отримали, відповідно, десять і п’ять років позбавлення волі [84].

2 вересня була датована інформація, яку секретар Петровського райкому КП(б)У м. Сталіно Колесник надіслав до обкому партії. Мова йшла про настрої населення району у зв’язку з перенесенням скасування карткової системи з 1946 на 1947 рік. Колесник писав, що партійні організації Петровського району провели бесіди і збори на підприємствах, в організаціях і установах з роз’ясненнями рішення уряду. При цьому трудящі задавали такі питання:

1. Чому наша держава не припинить вивезення хліба за кордон?
2. Чи отримує наша країна які-небудь продукти з Америки та Англії?
3. Чи буде комерційна торгівля хлібом?
4. В яких областях посуха?
5. Чому не привозять з інших районів овочів і фруктів?
6. Чи будуть завозити капусту і картоплю?

Кріпильник шахти №7 О.І. Єртов під час бесіди з іншими робітниками сказав: „Рішення уряду правильне. Ми повинні думати не тільки про сьогоднішній день, але й про майбутнє нашої держави, а посуха в ряді областей безумовно скорочує запаси хліба”. Кріпильник шахти № 5-5 біс Плевак заявив: „Уряд зробив правильно, що переніс

скасування карток на хліб. Вільна торгівля хлібом вимагає великих витрат хліба, тоді як у нас 1946 рік був посушливим роком. Ми це розуміємо і дії уряду схвалюємо”.

На шахті № 3/18 під час зборів та бесід робітники і домогосподарки прохали, щоб на шахті відкрили магазин або крамницю комерційної торгівлі продуктами і товарами широкого вжитку [85].

4 вересня завідувач організаційно-інструкторським відділом Макіївського міського комітету КП(б)У Сталінської області Лунін поінформував обком партії про відгуки населення у зв'язку з перенесенням скасування карткової системи на 1947 р. Він зазначав, що в цілому трудящі Макіївки схвально і з розумінням поставилися до рішення уряду не скасовувати карткову систему. Наприклад, забійник шахти „Пролетарка Крута” тресту „Макіїввугілля” Кондауров у зв'язку з рішенням уряду висловився так: „Я сам читав газету, багато задумувався над тим, як же ми можемо зараз скасувати карткову систему, коли в ряді областей пропав хліб у зв'язку з відсутністю дощу і цілком правильно вирішив уряд продовжити строк скасування карткової системи. Ми отримуємо хліба 1 200 г, цілком достатньо, але треба було б додати утриманням, перш ніж скасувати карткову систему”. Забійник шахти ім. Леніна тресту „Макіїввугілля” Кравченко сказав: „У мене 4 дітей, я отримую щодня близько 5 кг хліба, а якщо скасувати карткову систему, я не знаю, діставалось би мені хліба через людей, які брали б хліб годувати худобу. У нас є своє підсобне господарство, городи, і додавши до цього городу свою пайку, можна прекрасно жити” [86].

5 вересня у довідці Міністерства землеробства УРСР Голові Ради Міністрів УРСР М.С. Хрущову повідомлялось про нагальну потребу надання допомоги колгоспам України, що особливо постраждали від посухи. Зазначалося, зокрема, що у Ворошиловградській області від посухи постраждали 106,3 тис. колгоспних дворів у 32 районах. Мінімальна потреба цих господарств у продовольчій допомозі складала не менше 13 тис. т. Це дозволило б видавати по 200 г хліба на трудовдень, вироблений в 1946 р., або по 113 кг в середньому на одну колгоспну сім'ю [87].

6 вересня Рада Міністрів СРСР і Центральний Комітет ВКП(б) прийняли документ під назвою „Повідомлення Ради Міністрів СРСР і Центрального Комітету ВКП(б) радянським і партійним керівним організаціям”.

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

У повідомленні наголошувалося, що несприятливі кліматичні умови, які викликали у поточному році посуху в Тамбовській, Курській, Воронежській і Орловській областях, західних районах Поволжя, Північно-Донських районах Ростовської області і на півдні України, призвели до того, що ми в цьому році отримуємо по заготівлі на 200 млн. пудів менше хліба, аніж можна було чекати при середньому врожаї. Державні запаси хліба зменшилися також у зв'язку з тим, що уряду довелося надати колгоспам і радгоспам за 8 місяців 1946 р. насінневу, продовольчу і фуражну позику в розмірі 148 млн. пудів, чого раніше не було жодного року. Унаслідок посухи також зменшилася кількість кормів для худоби, що призвело до скорочення ресурсів м'яса і масла. Зменшилося надходження насіння соняшника і цукрового буряка, що приведе до зменшення ресурсів олії та цукру.

„У силу вказаних обставин, - зазначалося у повідомленні, - скасування карткової системи на продовольчі товари доводиться перенести з 1946 на 1947 рік, для чого є дозвіл Президії Верховної Ради СРСР”.

Під час війни в Радянському Союзі були збережені без змін встановлені задовго до війни низькі ціни на продукти харчування, які продавалися за картками.

У зв'язку зі швидким зростанням ринкових цін утворився великий розрив між високими ринковими і надто низькими пайковими цінами. Пайкові ціни на продовольство були нерідко в 20-25 разів нижче ринкових. Для зниження високих ринкових цін під час війни були організовані державні комерційні магазини для продажу продовольства і промислових товарів без карток зі встановленням для основних категорій робітників, службовців, інтелігенції та офіцерів пільгових цін у вигляді скидок.

Ці заходи призвели до зниження ринкових цін і створили умови для подальшого їх зниження шляхом встановлення менш високих комерційних цін на продовольство. Проте це не могло привести до повної ліквідації розриву між комерційними і пайковими цінами, оскільки рівень пайкових цін був ненормально низьким – у десять разів нижчим від комерційних. Наявність трьох державних цін – пайкової, комерційної і пільгової комерційної – за умов різкого розриву між низькими пайковими цінами і високими комерційними призводила до ненормального впливу на ринок продуктів, що підлягали реалізації за картками; сприяла посиленню спекуляції ними; підривала курс карбованця і створювала небезпечну нестійкість реальної заробітної плати робітників і службовців.

Війна закінчилася, потреба у картковій системі відпала, а множинність цін стала згубною. Який рівень цін варто взяти за основу для єдиних державних цін?

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

У вирішенні цього завдання пропонувалося йти шляхом прогресивного зближення комерційних і пайкових цін, шляхом ліквідації розриву між ними. Передбачалося суттєво знизити комерційні ціни і дещо підвищити пайкові, щоб на момент скасування карткової системи відмінити комерційні ціни і оголосити нові пайкові єдиними державними цінами.

З огляду на це, як зазначалося далі у повідомленні, Рада Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) визнали необхідним здійснити підвищення пайкових цін на хліб, м'ясо, масло, цукор, рибу і сіль та водночас із запровадженням нових пайкових цін здійснити поступове зниження наявних комерційних цін на продовольство. Таким чином мали створитись умови для скасування в 1947 р. карткової системи, ліквідації множинності цін і запровадження єдиних державних цін на продовольчі товари на основі нових пайкових цін з розрахунком на послідовне зниження цін у подальшому завдяки росту виробництва.

Визначалися нові пайкові і комерційні ціни на продовольчі товари за трьома територіальними смугами у масштабі всього Радянського Союзу. Українська РСР належала до першої смуги, тому зміни пайкових і комерційних цін на продовольчі товари у Донбасі були такими:

Таблиця №1

(в карбованцях і копійках за кілограм)

№ п/п	Продовольчі товари	Нинішні пайкові ціни	Нинішні комерційні ціни	Нові пайкові ціни	Нові комерційні ціни
1	2	3	4	5	6
1.	Хліб житній	0,65 – 0,75	8,0	3,20	7,0
2.	Хліб пшеничний	1,10 – 1,50	15,0	4,50	13,0
3.	Борошно житнє	0,90 – 1,30	15,0	5,0	12,0
4.	Борошно пшеничне	1,60 – 2,20	20,0	6,50	16,0
5.	Пшоно 1 сорту	1,50 – 1,85	25,0	6,0	13,0
6.	Крупа гречана 1 сорту	3,80 – 4,05	45,0	11,50	26,0
7.	Макарони 1 сорту	3,20 – 3,30	35,0	10,0	22,0
8.	М'ясо 1 сорту	10,50 – 10,80	100,0	28,0	70,0
9.	Масло 1 сорту	21,50 – 22,0	240,0	58,0	180,0
10.	Олія	13,0	200,0	28,0	130,0
11.	Сир голландський 1 сорту	14,0	160,0	48,0	110,0
12.	Риба судак свіжоморожений 1 сорту	4,70 – 6,0	80,0	10,50	30,0
13.	Цукор рафінад	5,0	120,0	13,50	60,0
14.	Сіль	0,32 – 0,48	5,0	1,50	3,0

Водночас знижувалися ціни на промислові товари широкого вжитку: на тканину, одяг, взуття тощо.

Для відшкодування збитків від підвищення пайкових цін робітникам і службовцям, які заробляли не більше 900 крб. на місяць, підвищувалася заробітна платня у вигляді надбавок у розмірі 80-110 крб. щомісяця. Пенсіонери, що не працювали, і сім'ї військовослужбовців,

які мали право на допомогу і перебували на державному постачанні, повинні були щомісяця отримувати додатково 60 крб., студенти вищих навчальних закладів отримували по 80 крб. на місяць додатково до стипендії, учні технікумів – по 60 крб.

Перелічені у повідомленні зміни в заробітній платі, пайкових і комерційних цінах набували чинності з 16 вересня 1946 р. [88].

13 вересня Рада Міністрів СРСР видала розпорядження, згідно з яким колгоспи після виконання плану хлібозаготівель могли сплатити в 1946 р. свої недоїмки (недоплати – *авт.*) за постачаннями державі шкір великої рогатої худоби, овечих і свинячих, а також вовни зерном з наступними еквівалентами заміни: 50 кг зерна за велику шкіру великої рогатої худоби, 30 кг – за середню, 15 кг – за свинячу, 15 кг - за овечу і 10 кг - за 1 кг вовни [89].

14 вересня голова колгоспу „Запорожець” Старобешівського району Сталінської області Д.Коссе виступив у газеті „Правда України” зі статтею „У колгоспі - прапороносці”. Він розповідав про жнива у своєму господарстві: „Гаслом дня було – не допускати втрат, зібрати весь врожай до останнього колоска. Слідком за збиральними машинами йшли кінні грабки. Сорок дітей колгоспників обійшли поля. Зібрані колоски діти самі обмолотили і здали колгоспу 110 пудів чистого зерна” [90].

16 вересня голова Краснолиманського райвиконкому Сталінської області Сотников і секретар райкому партії Деркач у доповідній записці на ім'я секретаря обкому КП(б)У Л.Г. Мельникова і голови облвиконкому О.І. Струєва повідомляли, що 1946 р. виявився для району „зовсім неврожайним”. До 15 вересня не було жодного дощу. До того ж під час війни тут були тривалі, тяжкі бої, від яких населення і господарства дуже постраждали. З 1943 р. колгоспи отримували низькі врожаї. У цьому році на трудовень видано лише по 100 г хліба. На городах колгоспників теж немає врожаю. Трактористи району на трудовень, замість гарантованого мінімуму в 3 кг, отримали по 1-2 кг зерна.

„До виконкому, - вказувалося далі у записці, - ...в силу вищевикладених причин почали десятками надходити клопотання про прийняття дітей до спеціальних дитбудинків, особливо від багатодітних матерів, чоловіки яких загинули на фронті боротьби з німецькими загарбниками”.

З наявних у районі 6 476 колгоспних дворів райвиконком і райком партії вважали „необхідним надати допомогу продовольчою позикою 3571 двору, як таким, що найбільше потребують продовольчої позики, з розрахунку 1,5 ц хліба на один двір у середньому, що складає по району 5 366 ц” [91].

Того ж дня Рада Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) ухвалили постанову, в якій підкреслювалося: „У зв’язку з передбаченим у 1947 році скасуванням карткової системи і проведенням у поточному році заходів щодо зниження комерційних цін та розширення комерційної торгівлі продовольчими і промисловими товарами, а також з метою зміцнення курсу карбованця та підвищення рівня реальної заробітної плати...” заборонити підвищення посадових окладів (ставок заробітної плати) населенню і збільшення встановлених норм продовольчого і промтоварного постачання за картками [92].

17 вересня на засіданні бюро Сталінського обкому КП(б)У розглядалося питання про стан хлібозаготівель у Володарському районі. Було зазначено, що річний план здавання хліба державі виконано лише на 50,3%. Завдання першої п’ятиднівки вересня виконано на 26,7%, другої – на 19,4%, третьої – на 12,4%. З 48 колгоспів району в середньому щоденно здають хліб 8 – 11. „За наявності великої кількості зерна, осілого на токах і в коморах, окремі колгоспи припинили хлібоздачу”. „Замість мобілізації всієї партійної організації на своєчасне виконання плану хлібозаготівель в районі зайнялися підрахунками забезпеченості колгоспів насінням на 1947 рік і дозволили міжколгоспний і внутрішньоколгоспний обмін”. Це призвело до „антидержавних дій засипання в насінневі фонди зерна із загальних посівів”. У колгоспі „Комсомолец” було засипано 277 ц, у колгоспі „Більшовик” – 120 ц, у колгоспі ім. Шмідта – 121 ц.

Бюро обкому партії ухвалило таке рішення:

1. „За недоведення планів хлібопостачань і планів здавання соняшника колгоспами і сільрадами, зрив виконання п’ятиденних завдань з вивезення хліба державі у вересні місяці, допущення грубих порушень закону про хлібопостачання, виявлене ліберальне ставлення до порушників державної дисципліни у справі хлібозаготівель і потурання саботажникам, секретареві райкому КП(б)У тов. Ільїну і голові райвиконкому тов. Гребенюку оголосити догану і попередити, що коли вони не виправлять становища з хлібозаготівлями, вони будуть притягнені до більш суворої відповідальності”.

2. „За невжиття заходів щодо забезпечення виконання плану хлібозаготівель, виявлену безвідповідальність у справі організації і контролю хлібозаготівель, внаслідок чого в районі допущено грубі порушення законів хлібопостачань і потурання саботажникам – уповноваженого Міністерства заготівель СРСР по Володарському району тов. Старкова з роботи зняти” [93].

Цього ж дня секретар Чистяківського міського комітету КП(б)У Сталінської області В. Степанов інформував обком партії про настрої населення у зв'язку зі змінами цін на продукти. Він писав, що в цілому трудящі міста з розумінням ставляться до цінової політики партії та уряду, але разом з тим наводив і деякі негативні факти. Наприклад, 16 вересня наваловідбійник шахти № 27 Дубов обідав, як звичайно, у їдальні і помітив значне, порівняно з 15 вересня, зростання вартості обіду. У зв'язку з цим він сказав: „Добре, я заробив за місяць 600 крб., а проїм 700, то що ж виходить, треба кидати шахту і шукати місце, де можна прогудуватись?” Йому почали пояснювати, але він відвернувся, нічого не сказав і вийшов.

16 вересня з дванадцятої години, зазначав В. Степанов, було помітно, як раптом почав зростати натовп біля магазину „Гастроном” і до сімнадцятої години в магазині продовольчих товарів не залишилось [94].

19 вересня відбулася нарада голів міських і районних виконкомів Рад депутатів трудящих Сталінської області. На порядку денному стояло питання про хід хлібозаготівель.

Голова Красноармійського райвиконкому Бардаш розповів про численні факти приховування зерна в господарствах району. Так, у колгоспі „12 років Жовтня” хліб під виглядом відходів ховали на горищі. Під виглядом скирдування насінневого зерна скирдували 4 га звичайних зернових. Про це знав дільничний агроном, але мовчав. Як наслідок – голова колгоспу був засуджений до тюремного ув'язнення на 7 років, а дільничний агроном – на рік.

Голова Андріївського райвиконкому Колесников повідомив: „Колгоспи всілякими засобами намагаються обходити уповноважених (з хлібозаготівель – *авт.*)”, часто обманюють, а наші уповноважені подекуди вірять документам, підписаним вагарями, молотильниками, бригадами, а глибокої перевірки не роблять”. У колгоспі ім. Фрунзе під час збирання кукурудзи на полі площею 3 га залишилося на землі 10-15% кращих качанів. Це було зроблено для того, щоб колгоспники увечері підібрали собі ці качани. Тоді за наказом голови райвиконкому

Колесникова голова колгоспу повинен був щовечора приймати особисто зібрану площу кукурудзи.

Секретар обкому партії Жук, виступаючи на нараді, сказав: „Є дуже багато підсобних господарств ... і з них треба взяти хліб... Треба, нарешті, зібрати цих людей в райком партії, у виконком і сказати, щоб хліб був зданий державі.

Голос з місця:

- А якщо хліба немає?

- Яке ваше діло, хай купує, а здає, хай здає соняшником, іншими продуктами, хай корову тягне і здає. Треба привчити людей до державного порядку, а то так діло не піде. Це не хлібозаготівлі, а розмазня якась виходить”. „... Я вам повинен сказати, що до радгоспів теж толком руки не доклали... Ви не будьте наївними людьми і не думайте, що всі директори сильно державні люди. Серед них ви теж знайдете саботажників. Треба розібратися в колгоспах, де зерно...”. „... До чого докотитись можна, якщо в районах, колгоспах крадуть зерно, я кажу крадуть, тому що не здають державі, а засипають різні фонди, на насіння, на горища і т.д., і т.д. ... Багато голів колгоспів знаходяться під впливом відсталих елементів, які їм без кінця дзижчать про те, що хліб вивозимо, залишаємось без хліба, без насіння і т.д.. і т.д...”[95].

Цього ж дня секретар Будионівського райкому КП(б)У м. Сталіно Парфьонов надав міському і обласному комітетам партії інформацію про реакцію трудящих на підвищення цін на нормовані продовольчі товари і зниження цін на комерційні. В інформації зазначалося, що загалом ставлення населення до змін у цінах позитивне. Наводилися висловлювання робітників, які схвалювали рішення уряду. Поряд з цим було наведено приклади, які свідчили про незадоволення певної частини населення.

Так, робітник шахти 12/18 Бородкін у присутності інших шахтарів заявив: „Підвищення цін – це для мене як удар по голові обухом, я пиляр, заробляю від 300 – 1200 крб. на місяць, у сім’ї сім душ, важко їх буде прогодувати, таке ж становище буде з сім’єю, як і під час окупації”. Присутній при цьому пиляр Кравцов зауважив: „Ось вам і зниження цін на товари і скасування карток, як пишуть в газетах, чекаєш кращого, а виходить все гірше і гірше”. Пиляр Нікітін додав: „Я чотири роки воював, три рази поранений, все нам казали політпрацівники: розіб’єте ворога, жити будемо як в 1927 р., а воно виходить – чорта з два поживеш добре”.

Біля продуктового магазину шахти № 16 „Кучерове” домогосподарка Мещерякова, звертаючись до жінок у черзі, сказала:

„Дочекалися хліба без карток, а виявляється навпаки, то голодні були, а тепер зовсім задавлять голодом”.

На базарі шахти 12/18 кріпильник Трепачов під час розмови з іншими шахтарями висловився так: „Кричали і писали скрізь, що скоро скасують картки і товари подешевшають, а насправді вийшло навпаки. Картки залишилися і продукти подорожчали, одним словом, хорошого чекати не доводиться”. Кріпильник Рубан доповнив Трепачова: „Ім у Москві видно, що робити”. На це наваловідбійник Бобилев кинув таку репліку: „Не завжди видно з Москви, нам видно, що у нас тут робиться, як голодуємо” [96].

Того ж дня секретар Центрально-Міського райкому КП(б)У м. Горлівки Сталінської області Ужакін подав міськкому і обкому партії матеріали про настрої трудящих району у зв'язку зі змінами цін на продовольчі і промислові товари. У матеріалах стверджувалося, що висловлювання робітників з приводу зміни цін загалом позитивні. Під час бесід з ним вони ставили такі питання:

1. Чому в зв'язку з посухою ціни на пайкові продукти підвищили, а пайкові норми не знижують?
2. Якщо держава обмежена хлібом, то чому ми вивозимо хліб до Франції?
3. Чому не можна організувати отримання хліба з урожайних районів?
4. Чи не можна було не підвищувати заробітну платню робітникам і не підвищувати ціни на пайкові продукти?
5. Чи буде заводоуправління і заводський комітет профспілки надавати допомогу багатосімейним?
6. Чи буде кращим харчування у їдальні у зв'язку з підвищенням цін?
7. Чому уряд не встановить контроль над цінами колгоспних ринків?
8. Чи будуть комерційні магазини постачатися без перебоїв, оскільки в перший день торгівлі за новими цінами в магазинах вже немає основних товарів?
9. За якими цінами будуть закуповувати хлібні надлишки у селян урожайних областей?
10. На який час підвищено ціни на пайкові продукти?

Поряд з цим, зазначав Ужакін, в районі є і „нездорові настрої окремих громадян”. Наприклад, машиніст електровозу шахти „Кочегарка” Ковальов заявив: „Підвищення цін на нормовані продукти пояснюється не посухою, а тим, що уряд готується до війни, для чого треба створити запаси продуктів і коштів. Це створює тяжке становище для робітника і покращує становище спекулянта”. Демобілізований з армії офіцер Плетньов працює майстром на машинобудівному заводі ім. Кірова. Він сказав: „Мабуть, в уряді засіли бухарінці (М.І. Бухарін –

політичний діяч, репресований у 1938 р. – *авт.*) і підвищують ціни, коли-небудь доберуться до них і вони будуть викриті як шкідники” [97].

Станом на 19 вересня на 2 382 підприємствах, організаціях та установах Ворошиловградської області було виявлено перевитрату продуктів за хлібними і продовольчими картками, а саме: хліба – на 58 т, крупи – 2,9 т, жирів – 0,9 т, м'яса та риби – 3,4 т, цукру – 1,4 т. Наприклад, у Станично-Луганському районі перевитратили 7,2 т хліба, оскільки постачали утриманців робітничих сімей у сільській місцевості за міськими нормами. У Кременському районі перевитрати сягали 11,3 т – переважно у зв'язку з незаконним збільшенням кількості людей, які отримали хлібні картки [98].

23 вересня ЦК КП(б)У ухвалив таємну постанову про хід збирання врожаю, обмолоту і заготівель хліба в республіці, в якій наголошувалося, що окремі обкоми партії та облвиконками незадовільно організували здавання хліба державі. Зокрема, у Сталінській області, починаючи з другої декади серпня, хлібозаготівлі йдуть повільно, і до 20 вересня державі не додано близько 3 млн. пудів хліба. У Краснолиманському, Артемівському, Дзержинському, Костянтинівському і Мар'їнському районах області, м. Горлівці протягом другої п'ятиднівки вересня не здано жодної тонни хліба.

У Миколаївській і Ворошиловградській областях у ряді колгоспів є значна кількість осілого хліба, проте обкоми КП(б)У та облвиконками цього не бачать, і хліб, який треба здати державі, затримується на місцях.

Постанова зобов'язувала обкоми партії та облвиконками республіки найближчими днями організувати вивезення всього осілого в колгоспах і радгоспах зерна, щоб до кінця вересня виконати річний план хлібозаготівель. При цьому особливу увагу звертали на здавання державі продовольчих культур [99].

27 вересня ЦК КП(б)У ухвалив таємну постанову про стан хлібозаготівель в областях України, в якій було звернуто увагу, що останнім часом темпи здавання хліба державі знизилися, зокрема: господарства Ворошиловградської області виконали план хлібозаготівель лише на 47,9%, а Сталінська область не додала у визначений термін понад 6 млн. пудів хліба.

У багатьох областях, зазначав ЦК КП(б)У, повільно йде збирання кукурудзи і ще повільніше – здавання її державі. Так, у Сталінській

області до 20 вересня зібрано тільки 6,3 тис. га або 12,5% від плану, а здано лише 30 тис. пудів.

Постанова зобов'язувала перших секретарів обкомів партії і голів облвиконкомів негайно вжити рішучі заходи для посилення хлібозаготівель і виконання встановленого державного плану. Зокрема, для посилення хлібозаготівель до 13 областей були командировані члени ЦК КП(б)У і керівні працівники УРСР. До Сталінської області спрямували А.Ф. Крилова [100].

Того ж дня Рада Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) затвердили постанову про економію хліба в країні. У постанові вказувалося, що до великої посухи, яка вразила значну кількість областей, останнім часом додалися нові небажані моменти. Жнива в найбільш урожайних районах відбуваються в умовах систематичних дощів. Тому хлібні ресурси держави зазнали подальшого зменшення.

У зв'язку з цим і з метою „безперервного забезпечення населення хлібом до нового урожаю”, уряд СРСР і ЦК ВКП(б) визнали доцільним „піти на деякі скорочення витрат державних хлібних ресурсів, скоротити контингент населення, що постачається і мешкає у сільській місцевості, зняти з пайкового забезпечення хлібом у містах і робітничих селищах частину дорослих утриманців, що не працюють, і дещо зменшити іншим утриманцям норму видання хліба за картками”. При цьому враховувалося, що останнім часом відбулося значне зниження цін на продукти на колгоспному ринку, і це давало можливість особам, яких знімали з пайкового забезпечення, купувати продукти на колгоспному ринку [101].

29 вересня у передовій статті газети „Правда України” повідомлялося, що в багатьох областях України, зокрема у Ворошиловградській і Сталінській, знизилися темпи хлібозаготівель. У цих областях, зазначала газета, партійні і радянські органи „неконкретно керують хлібозаготівлями, не дають належної відсічі антидержавним тенденціям, не використовують всіх наявних можливостей для рішучого підвищення темпів хлібоздавання... Розібратись у стані справи у кожному колгоспі і радгоспі, не допускати найменшої затримки намолоченого хліба в колгоспах і радгоспах, що не виконали план заготівель, ...перевірити у всіх колгоспах і радгоспах наявні відходи зернових культур, провести в найкоротший термін їх очищення, рішуче форсувати хлібоздавання, використати для безперебійного вивезення зерна і автотранспорт, і живе тягло, зокрема - корів, які належать колгоспникам, - таке завдання” [102].

Цього ж дня газета „Правда України” опублікувала звернення працівників сільського господарства Алтайського краю до всіх працівників сільського господарства СРСР. Вони взяли зобов’язання виконати річний план хлібозаготівель достроково, до 30 жовтня, здати державі понад план 6 млн. пудів зерна до 29-ої річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції і закликали всіх працівників села країни наслідувати їх приклад [103].

30 вересня Рада Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У, відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1946 р. „Про економію у витрачанні хліба”, постановили скоротити у жовтні 1946 р. в Україні витрачання борошна, крупи і зернофуражу на 35 250 т. У зв’язку з цим зменшувався контингент сільського населення, що забезпечувався до цього пайковим постачанням, за рахунок утриманців, робітників і службовців радгоспів, підсобних господарств і МТС, робітників і службовців підприємств та установ місцевої промисловості, промислової кооперації, робітників і службовців лісоохорони та інших. У містах і робітничих селищах з пайкового постачання знімалися дорослі утриманці, що не працювали, (крім учнів та осіб, які доглядали малолітніх дітей). Припинявся відпуск хліба і крупи понад норму за картками з усіх видів додаткового харчування всім категоріям населення.

З 1 жовтня 1946 р. зменшувалися норми видання хліба всім утриманцям у містах і робітничих селищах з 300 до 250 г в день на людину, а дітям з 400 до 300 г. Скорочувався відпуск крупи за пайками із заміною на картоплю. Заборонялася комерційна торгівля зернофуражем. Зменшувалися витрати зерна на промислову переробку. Для військовополонених скасовувалася додаткова 25% надбавка хліба і крупи зверх основної норми. Скорочувалися норми зустрічного продажу хліба здавальникам сільськогосподарської сировини.

Постанова зобов’язувала міністра торгівлі УРСР разом з Держпланом УРСР та облвиконкомами надати до 25 жовтня 1946 р. пропозиції щодо подальшого скорочення контингентів, що постачалися пайковим хлібом.

Відповідно до постанови контингент сільського населення Ворошиловградської області, який до цього отримував хліб за продовольчими картками, зменшувався з 149 тис. до 28,2 тис. осіб, або на 120,8 тис., а фонд борошна, відповідно - з 716 до 295,8 т (на 420,2 т). У Сталінській області кількість цієї категорії населення зменшувалася з

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

167,2 тис. до 35,5 тис. осіб (на 131,7 тис.), а фонд борошна – з 872 до 364,9 т або на 507,1 т.

Кількість дорослих утриманців, що забезпечувалися пайковим хлібом, у Ворошиловградській області скорочувалася з 237,7 тис. у вересні до 172,6 тис. осіб у жовтні, тобто, на 65,1 тис., у Сталінській – з 532,5 тис. до 384,4 тис. (на 148,1 тис.). Водночас кількість продовольчих карток серед населення Ворошиловградської області зменшилася на 10,1 тис., а серед населення Сталінської області – на 20,3 тис.

У загальному підсумку контингент населення Ворошиловградської області, який отримував хліб за продовольчими картками, скоротився з 1200 тис. осіб у вересні до 992,8 тис. або на 17,3%, у Сталінській - з 2291,2 тис. до 1943,2 тис. (на 15,2%). У цілому по Донбасу пайковий хліб втрачали 555,2 тис. осіб, з них у містах і робітничих селищах – 302,7 тис. і в сільській місцевості – 252,2 тис.[104].

Цього ж дня голова виконкому Старобільської районної Ради депутатів трудящих Луньков звернувся з листом до секретаря Ворошиловградського обкому КП(б)У О.І. Гайового і голови облвиконкому І.С. Орешка.

Він повідомляв, що неврожай озимини та „масова загибель” ярових посівів у районі створили надзвичайно тяжке становище „у справі виконання держпостачань”, а також оплати трудовнів колгоспників. У деяких господарствах, писав Луньков, колгоспники, зайняті на тваринницьких фермах та оранці, не виходять на роботу, оскільки немає хліба. Невідкладної допомоги потребували 2 205 сімей району (з 5733 наявних).

Лист закінчувався проханням надати продовольчу допомогу [105].

Протягом липня-вересня у Сталінській області органи міліції спільно з бригадами сприяння міліції затримали 1141 безпритульну дитину. З них працевлаштовано було 167, спрямовано до дитячих приймальних пунктів – 826, дитячих будинків – 88, ремісничих училищ – 60. Водночас було виявлено 5 128 бездоглядних дітей. У зв'язку з цим до адміністративної відповідальності було притягнуто 725 батьків цих дітей [106].

У вересні з речовими доказами було затримано старшого контролера контрольно-облікового бюро Петровського району м. Сталіно Бобренця разом з контролерами та рахувальниками цього бюро Овчаровою, Бовт і Зінченко. Під час обшуку в них виявили вкрадених

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

продовольчих карток на 590 кг хліба, 153 кг жирів, 561 кг м'яса, 438 кг цукру, 248 кг крупи, 1438 л молока та інші продукти.

Було встановлено численні факти завищення контингентів населення для отримання продовольчих карток у Краматорську, Костянтинівні, Єнакієвому, Макіївці та інших містах і робітничих селищах Сталінської області [107].

Протягом вересня у містах і робітничих селищах Сталінської області хлібними картками користувалися 1 704 641 особа, з них 812 590 осіб, що працювали, і 892 051 утриманець. У сільській місцевості хлібні картки мали 103 096 чол., серед них: 38 185 робітників, 4 368 службовців, 28 461 утриманець і 32 082 дітей. Таким чином, на центральному державному забезпеченні продовольством знаходилося 1 807 737 осіб [108].

1 жовтня, виступаючи на нараді уповноважених Ворошиловградського обкому КП(б)У з хлібозаготівель, секретар обкому О.І. Гайовий сказав: „Завдання бюро обкому КП(б)У і запрошених сюди керівників цей хліб у районах взяти, яких би труднощів це не коштувало. З цією метою ми вирішили ще раз зробити натиск на колгоспи” [109].

Цього ж дня бюро Олександрівського райкому КП(б)У Сталінської області розглянуло питання „Про хід виконання плану хлібозаготівель у колгоспі ім. Ворошилова”. Було зазначено, що виконання зобов'язань перед державою відбувається занадто повільно. Станом на 1 жовтня 1946 р. колгосп здав державі лише 2 142 ц замість запланованих 4 469 ц, а на току знаходиться до 200 ц зерна, придатного для здавання. Колгосп має 45 га ще необмолоченого проса, але правління не вживає заходів для закінчення обмолоту. Це є наслідком того, що „голова колгоспу тов. Чумаченко недооцінив політичної гостроти своєчасного виконання плану хлібозаготівель в 1946 році”. Замість вжиття конкретних заходів для виконання плану хлібозаготівель та здавання всього обмолоченого хліба державі, „тов. Чумаченко сам плететься у хвості відсталих настроїв і під виглядом всіляких надуманих причин затримує вивезення хліба державі”.

Бюро ухвалило зобов'язати „голову колгоспу тов. Чумаченка до 5 жовтня цього року закінчити молотьбу зернових культур і до 10 жовтня цього року виконати план хлібозаготівель. Попередити тов. Чумаченка, що коли він не закінчить до 5 жовтня обмолот усіх зернових культур, він

буде виключений з партії і відданий до суду як злісно затримуючий здання хліба державі” [110].

Цього дня на Ворошиловградщині було завершено перевірку правильності видання, обліку та зберігання хлібних і продовольчих карток в 4 756 підприємствах, організаціях та установах. Перевірка виявила незаконні витрати 183 т борошна, 6,2 т крупи, 2,4 т жирів, 6,2 т м'яса і 2,6 цукру.

Причинами перевитрат було визнано:

1. Незаконне збільшення кількості громадян, які отримували хлібні та продовольчі картки.
2. Продовольче постачання осіб, які мешкали у сільській місцевості, за міськими, більш високими нормами.

У зв'язку з перевіркою з роботи було звільнено чотирьох працівників карткових та обліково-контрольних бюро і вісім відповідальних за видання карток на підприємствах. Дванадцять осіб прокуратура області притягла до кримінальної відповідальності [111].

2 жовтня в газеті „Правда України” повідомлялося, що колгосп „Жовтнева перемога” Єнакіївського району Сталінської області достроково виконав план хлібозаготівель. У колгоспі відновилося вивезення хліба на заготівельні пункти. „Підрахувавши свої резерви, - повідомив голова колгоспу Лепендін, - колгоспники, після ознайомлення зі зверненням алтайців, вирішили дати державі поза планом 150 пудів зерна”.

Голова Горлівського приміського колгоспу ім. Петровського Василь Каушнян сказав: „Ми вже здали 350 тонн зерна, для завершення плану залишається вивезти ще 40 тонн хліба. Ми маємо намір найближчими днями не тільки закінчити хлібоздачу, але й здати зерно понад план” [112].

Цього ж дня заступник завідувача організаційно-інструкторським відділом Сталінського обкому КП(б)У Коган надіслав секретареві Чистяківського міськкому партії Степанову листа, в якому писав: „За наявними в обкомі КП(б)У відомостями, домогосподарка м. Чистякова Петренко Ганна Захарівна заявила: „Я тепер не маю грошей купувати хліб і не в змозі годувати дітей, я змушена буду зробити шибеницю, повісити дітей, а потім повіситись і самій”. За дорученням секретаря обкому КП(б)У тов. Мельникова Л.Г. перевірте вказаний факт і про

наслідки доповідайте в обком КП(б)У в оргінструкторський відділ” [113].

У передовій статті „Виконати план хлібозаготівель”, опублікованій газетою „Ворошиловградська правда” 2 жовтня, зазначалось: „Область неприпустимо відстає з хлібопостачанням, а темпи здавання хліба не тільки не нарощуються, а навпаки, з п’ятиднівки в п’ятиднівку зменшуються”. „Це – прямий результат того, що райкоми КП(б)У і райвиконками послабили керівництво цією великою державною справою, пустили хлібозаготівлі на самоплив, не вели рішучої боротьби з антидержавними тенденціями деяких керівників колгоспів, не карали людей, які намагаються під різними приводами притримати хліб у колгоспних засіках”.

Бюро обкому КП(б)У своєю постановою від 29 вересня зобов’язало перших секретарів райкомів і голів райвиконкомів „вжити найрішучіших заходів до посилення хлібозаготівель і виконання в строк встановленого державного плану”. „План хлібозаготівель повинен бути виконаний, незважаючи ні на що” [114].

3 жовтня газета „Радянська Донеччина” надрукувала статтю „Саботажник Бушин зриває хлібоздачу”. У ній розповідалось, що за розпорядженням голови правління колгоспу ім. Кірова Приморського району Сталінської області Бушина в цьому господарстві було приховано від здачі державі близько 30 т зерна під виглядом насінневого матеріалу. Крім цього, під час молотьби до 30% зерна навмисно пропускалося в полову. За останні дні в артілі зовсім припинили вивозити хліб на заготівельні пункти. Бушин пояснює, що возити нічим, немає транспорту. „А коли була прислана на допомогу автомашина, - зазначалося в статті, - він видав шоферу довідку, що в колгоспі немає зерна” [115].

Того ж дня ЦК КП(б)У виніс постанову стосовно хлібозаготівель у Сталінській області, в якій вказувалося, що за останню п’ятиднівку вересня область здала державі лише 201 тис. пудів хліба, або 27% до встановленого завдання. Обком партії та облвиконком не вживають „дієвих заходів для того, щоб виправити становище і зламати в окремих місцях протидію хлібозаготівлям”.

ЦК КП(б)У зобов’язав Сталінський обком партії та облвиконком:

1. „Рішуче покласти край примирливому ставленню і злісній затримці здавання хліба державі, які мають місце в ряді районів, і

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

- потуранню антидержавним ідеям, спрямованим на зрив хлібозаготівель. Винних у цьому притягати до найсуворішої партійної і державної відповідальності”.
2. „Взяти під особливий щоденний контроль хід вивезення всього осілого в колгоспах і радгоспах хліба, виявлення й очищення в кожному колгоспі зернових відходів і здавання цього зерна на заготівельні пункти, закінчення обмолоту зернових культур, збирання кукурудзи і здавання всього зерна державі, не допускаючи будь-якого осідання хліба в колгоспах і радгоспах”.
 3. „У дводенний термін командирувати досвідчений актив з області і районів до кожного колгоспу і радгоспу для посилення здавання хліба державі...” [116].

4 жовтня Міністерство державної безпеки УРСР спрямувало на ім'я міністра внутрішніх справ України повідомлення за наслідками перевірки щодо реагування населення на тяжке становище, яке склалося восени 1946 р. в республіці, в якому було зафіксовано вислови представників різних верств населення. Зокрема, у повідомленні зазначалося, що робітник комбінату „Сталінвугілля” з м. Сталіно Котов у розмові висловив думку про наближення держави до загибелі, оскільки навіть після збору врожаю примушує харчуватися мізерною нормою, а надалі треба чекати ще більшого погіршення. „Для всіх стає очевидним, - говорив він, - що держава у вирішенні питання з продовольчим постачанням зайшла у безвихідь” [117].

5 жовтня газета „Ворошиловградська правда” писала: „Колгосп ім. Молотова Ново-Айдарського району. Тут працює тракторна бригада депутата Верховної Ради СРСР Фені Перової. Підтримуючи заклик алтайських колгоспників, Перова вирішила продати державі із своїх запасів 50 пудів хліба. Трактористи Яків Кузьменко і Василь Попов – по 5 ц хліба кожний. По 20 пудів зобов'язалися продати Марія і Євдокія Болдинови та Пилип Коваль” [118].

Станом на 5 жовтня колгоспи, радгоспи і підсобні господарства Ворошиловградської області виконали план хлібозаготівель на 48,6%, а Сталінської – на 58,9% [119].

5 жовтня секретар Краматорського міського комітету КП(б)У Дмитрієнко надіслав секретареві Сталінського обкому партії

Мельникову інформацію про перевірку контингенту громадян міста, які отримали продовольчі картки на вересень 1946 р. Партійні організації Краматорська залучили до перевірки 348 чол. Було перевірено 186 підприємств, організацій і установ (з 214). Виявилося багато випадків завищення норм видавання хліба за картками. У цілому по місту перевитрата хліба досягла 6 360 кг. Зокрема, на Ново-Краматорському машинобудівному заводі ім. Сталіна було виявлено 193 випадки незаконного підвищення норм видання хліба у сукупності на 987 кг. На Старо-Краматорському машинобудівному заводі ім. Орджонікідзе у 170 випадках перевитрати хліба досягли 1032 кг на місяць; на металургійному заводі ім. Куйбишева – 240 кг; на заводі важкого верстатобудування – 195 кг і т.д. [120].

6 жовтня газета „Правда України” повідомила своїх читачів, що останнім часом майже припинилося здавання хліба державі колгоспами Амросіївського району Сталінської області. „Протягом місяця, - писала газета, - у колгоспах Амвросіївки діяла „директива” голови райвиконкому Шишацького і завідувача райземвідділом Шкапи, в якій колгоспам пропонувалося здійснювати засипку насінневих фондів на всю посівну площу товарним зерном, незалежно від того, зібрав зерно з насінневих ділянок чи ні... Антидержавна тенденція Шишацького і Шкапи простяглася ще далі. Цією ж директивою вони заборонили колгоспам вивозити хліб на заготівельні пункти без письмового на те дозволу районних організацій”.

У серпні колгоспи Артемівського району теж отримали вказівку завідувача облземвідділом Штанька, а також „директиву” райвиконкому засипати насіння товарним зерном за потребою.

У колгоспах Тельманівського району, повідомляла газета, теж спостерігаються спроби „приховати хліб від держави”. У колгоспі „Вільна праця” засипано 20 тонн лишнього насіння, а 65 ц хліба перевитрачено на внутрішньоколгоспні потреби. У колгоспі „Новий шлях” під виглядом посівного насіння засипано 100 ц надлишків хліба.

Голова колгоспу „Нове життя” Котляров приховав у відходах 110 ц гарного зерна, незаконно засипав у насінневий фонд 23 ц ярової пшениці.

Такі ж факти, зазначала газета, є в Селидівському, Авдіївському, Андріївському, Ольгинському, Володарському і Красноармійському районах [121].

Того ж дня в газеті „Радянська Донеччина” було опубліковано статтю „В полоні саботажу і благодущія”, яка розповідала про

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

незадовільний стан хлібозаготівель в Артемівському районі Сталінської області. Газета писала: „У саботажників є велика колекція ширм і щитів, якими вони прикривають антидержавні дії. Перше – „не прислали машину”, друге – „наш хліб сирий, його не приймають”, третє – „це насінницький фонд”, четверте – „ще не зібрали”, п’яте – „ще не очистили”, шосте – „це відходи” і багато інших. Діючи цими щитами, як циркові жонглери, саботажники роблять свою справу – зривають хлібозаготівлю” [122].

У цьому ж номері „Радянської Донеччини” повідомлялося, що працівники сільського господарства Макіївського району Сталінської області достроково виконали річний план хлібозаготівель, здавши 294 тис. пудів зерна. Водночас достроково виконано річні плани задачі соняшника, м’яса і молока. Сільські трудівники району взяли зобов’язання до 20 жовтня понад річне завдання здати державі ще 1800 пудів зерна, 100 пудів соняшника [123].

7 жовтня секретар Сталінського обкому партії К. Жук у листі керівництву колгоспу ім. Бакинських комісарів Авдіївського району пояснював правильність обкладання цього колгоспу обов’язковими хлібопоставками в 1946 р. Він писав, що цього року „як виняток у зв’язку з несприятливими кліматичними умовами уряд дозволив, тільки на 1946 рік, збільшити колгоспам, які мають високий врожай, обов’язкові поставки зерна державі на 100% від розмірів зернопоставок, нарахованих за чинними нормами”

Колгосп ім. Бакинських комісарів мав 848 га орної землі, яка підлягала обкладанню. За нормою обкладання по 115 кг зерна з одного гектара колгосп отримав план зернопоставок у розмірі 1314 ц. Виходило, що тепер колгосп повинен був здати державі 2628 ц зерна [124].

Цього ж дня секретар Сталінського міськкому партії Дядик надіслав до обкому КП(б)У „Інформацію про настрої населення у зв’язку з постановою Уряду про скасування хлібних карток працездатним утриманцям і деяке зниження норм хліба”.

В інформації наводилися приклади висловлювань трудящих. Так, робітниця цеху №2 заводу №107 Куйбишевського району м. Сталіно Котова сказала: „Ця зима буде дуже голодна, та й взагалі тепер жити буде важче, а чим це пояснити – я й сама не знаю”. Наваловідбійник шахти №10 „Чекіст” Петровського району Арюхін сказав: „У мене четверо дітей на моєму утриманні і дружина, в 1933 р. було набагато важче – ми тоді не знали, що буде скасована карткова система і те

пережили. А тепер т. Сталін ясно сказав, що незабаром карткова система буде скасована”.

На Сталінському коксохімічному заводі робітник Тарасенко прийшов до карткового бюро, зім'яв свою картку і кинув на стіл уповноваженому, а картку дружини заховав у кишеню. Після бесіди з ним картку свою він взяв, а картку дружини віддав. Майстер швейного цеху артілі ім. Осипенко Робейбсин у розмові з колегами заявив: „Добре, що позбавляють можливості працездатних утриманців користуватися продкартками, а то подивися – є жінки здорові, молоді, які могли б принести велику користь державі, а вони сидять вдома або ходять по чергах і займаються непотрібними розмовами”.

Електрослюсар механічного цеху шахти 5/6 Шевченко, отримуючи картки, кричав уповноваженому: „Я вам покажу, як відбирати картки у моєї дружини!” При цьому вдарив кулаком по столу і пішов. Але, коли йому пояснили політику уряду, Шевченко вибачився, пояснивши свій спалах тим, що про постанову не знав. Слюсар будівельної контори „Шахтовідбудова” Макаров під час розмови з іншими робітниками сказав: „Постанову міністерства я розглядаю як удар по спекуляції. Правильно підійшов уряд, що скасував картки на хліб працездатним утриманцям. Погано тільки те, що не було проведено підготовчої роботи, внаслідок чого мали місце недобрі розмови”. Робітник будівельної контори комбінату „Сталінвугілля” Горбунов заявив: „Народ розуміє труднощі в країні, пов'язані з війною і посухою в 1946 р., а тому нічого дивного, що знімається планове постачання хлібом з працездатних утриманців. Цей захід добрий, він має подвійну мету. Дасть додаткову робочу силу і більше зниження витрат хлібного фонду. Я по собі міркую: в мене велика сім'я і схвалюю цей захід, тільки б не було війни, а в цьому нас запевнив т. Сталін” [125].

8 жовтня газета „Радянська Донеччина” розповіла про хлібозаготівлі у Волноваському районі Сталінської області. У п'яту п'ятиденку вересня колгоспи району вивозили в день по 600 – 700 ц зерна, у шосту – вже по 250 – 300 ц. За весь вересень приріст склав тільки 10% річного плану. На такому ж рівні вивозили хліб і в перші дні жовтня. За весь вересень не було випадку, щоб у хлібоздаванні брали участь всі колгоспи. Як правило, з 49 артілей вивозили хліб 17-18, а в окремі дні – 25 господарств. Графік вивезення систематично зривався. За перші чотири дні жовтня виконання добових графіків не перевищувало 8-12%. У колгоспі ім. Будьонного, який виконав план лише на 70%, пішли на шахрайство. Тут для районних організацій склали окремий баланс, який повинен був „довести” відсутність зерна у колгоспі. Але завідувач районним земельним відділом Савенко

перевірив документи і викрив різницю в 200 ц пшениці. Цей хліб був прихований у так званих „відходах”. Потім знайшли ще 9 т проса [126].

9 жовтня заступник завідувача організаційно-інструкторським відділом Сталінського обкому КП(б)У Коган подав секретарю обкому партії Л.Г. Мельникову інформацію „Про стан справ на підприємствах, установах, МТС, радгоспах у зв'язку зі зменшенням норм на хліб дітям та утриманцям у Сталінській області”.

Він писав, що у Сталіно черг за пайковим хлібом немає, черги є в комерційних магазинах. До обласного тресту зернорадгоспів надходять телеграми, листи і клопотання керівників радгоспів забезпечити хлібом робітників. Так, зоотехнік радгоспу „Богатир” Харченко заявив управляючому трестом Горлову: „Хліба робітникам і їх утриманцям не видають. Робітники не виходять на роботу, що робити?”

У Приморському районі з 109 вчителів не отримали хлібних карток 29, у Харцизькому з 119 – стільки ж. У Селидівському районі через відсутність продуктів закрили дитячий садок. У цих районах знято з постачання утриманців і дітей вчителів.

У Красноармійському, Слов'янському, Приморському, Будьоннівському, Старо-Млинівському і Старобешівському районах через відсутність карткового постачання масово надходять заяви від обслуговуючого персоналу лікарень і дитячих ясел про звільнення з роботи.

Чотири студенти Сталінського педагогічного інституту внаслідок важкого матеріального становища хотіли полишити вчитись. Дирекція інституту допомогла влаштуватись їм на роботу, і вони тепер навчаються і працюють.

Разом з тим, п'ятеро учнів Макіївського металургійного технікуму кинули навчання, оскільки недоїдали. Учень Заєць у зв'язку з цим заявив: „Треба підшукувати роботу за сумісництвом, навчання доведеться відсунути на задній план, оскільки матері не дали карток, яка знаходиться на моєму утриманні”.

На металургійному заводі ім. Фрунзе м. Костянтинівки робітник прокатного цеху Іванов подав заяву про звільнення, в якій писав, що в нього сім'я з шести осіб, прожити на заробітну платню неможливо, тому піде працювати до колгоспу [127].

Цього ж дня секретар Будьоннівського райкому КП(б)У м. Сталіно Парфьонов і завідувач організаційно-інструкторським відділом райкому Євдокимова надіслали до міського й обласного комітетів партії інформацію про забезпечення населення хлібом та настрої трудящих у

зв'язку з підвищенням цін на продукти харчування і зменшенням норм видавання хліба за картками.

Ринкові ціни, писали вони, залишилися на попередньому рівні, але у продажу немає крупи і борошна. У пайкових магазинах черг немає, але в комерційних, які торгують хлібом, величезні черги „за рахунок приїжджих громадян з найближчих районів”. Мають місце „нездорові настрої”. Під час реєстрації хлібних карток на шахті „Ново-Мушкетове” інвалід Вітчизняної війни Худолєєв сказав сусідам по черзі: „Ось до чого ми довоювались: я на фронті втратив працездатність. А тепер відривають від твоєї пайки останній шматок хліба, який я повинен віддавати дружині і дітям”. Жінка, що стояла поруч, зауважила: „Якщо на роботу або на фронт, то зразу знайдуть твоїх дітей, а виховувати і нагодувати нікому”. На цій же шахті начальник першої дільниці Атрощенко у присутності робітників заявив: „Якщо зараз восени люди недоїдають, то що буде взимку – звичайно, голод, і люди почнуть пухнути. Ось тоді і вимагатимуть від робітника виконання норми. Не знаю і не розумію, для чого вони це роблять?”

Розмовляючи з робітниками шахти „Ново-Мушкетове” наваловідбійник Білоусов сказав: „До підвищення цін я заробляв 600 – 800 крб. на місяць і то ледве-ледве кінці з кінцями зводив, а тепер з цим же заробітком не вистачить на харчі. Запитується – за що працювати? Краще звідси дезертирувати, а також втечуть і багато інших”. Робітник цієї шахти Азізов якимось заявив: „Буде тепер так, як було в 1933 році, – голодовка, коли люди пухли і вмирали. В Америці можна було б, звичайно, хліба дістати, але наш уряд жаліє золото, а тому економить за рахунок нашого шлунку. Я отримую 500 г хліба і один раз їм у їдальні. Зате замість хліба випускають машини і зброю”. А приймальниця вугілля на шахті № 12 „Мілка” Липилова сказала: „Скоротили норму хліба, у декого відбирають картки. Ми жили в 1921 році краще (в 1921 – 1923 рр. у країні був голод – *авт.*)” [128].

У статті „Ново-Астраханські ліберали”, яка з'явилася 9 жовтня в газеті „Ворошиловградська правда”, розповідалося, що колгосп ім. Папаніна Ново-Астраханського району, де головою Семирежко, давно припинив вивезення хліба державі. Але правління продовжувало видавати хліб зверх встановлених 15%. Колгоспникам було вже роздано „незаконно” понад 40 ц. На Семирежка матеріали було передано до прокуратури. „Але прокурор т. Гайденко не знайшов складу злочину в тому, що Семирежко розбазарив десятки центнерів зерна. Дивні порядки в Ново-Астраханській прокуратурі! Та й не тільки в прокуратурі!”

Вкрай погано, зазначалося далі, надходив хліб від особистих господарств населення. Так, 199 господарств Олександрівської сільради

здали державі всього 45 кг зерна при завданні 70 ц. З 99 господарств Чабанівської сільради жодне не розпочало здавання хліба, а в цілому по району план надходження хліба від окремих господарств було виконано всього на 10% [129].

9 жовтня газета „Радянська Донеччина” опублікувала огляд заготівель зерна у районах Сталінської області.

Ольгинський район. Колгоспи ім. Сталіна, „12 років Жовтня” та інші затримували обмолочення хліба з тією метою, щоб залишити його в скиртах на зиму. Такого необмолоченого хліба по району було понад 900 га.

Амвросіївський район. За графіком район повинен був розрахуватися з державою ще до 20 вересня. Але на 5 жовтня план виконаний тільки на 63,7%. В окремі дні, наприклад, 2 жовтня, тільки вісім з 45 колгоспів возили зерно на елеватор. У коморах артілі „Червоний путіловець” лежало 190 ц товарного хліба і 40 ц соняшника. Голова колгоспу Рижиков змішав близько 10 т зерна з землею і під виглядом відходів намагався приховати їх від вивезення.

Єнакіївський район. Голова колгоспу „Скелева” Ходарьов заявив, що зерна у господарстві немає. Під час перевірки з'ясувалося, що в 4 т відходів понад 50% схованого зерна. На горищах було знайдено біля 30 т кукурудзи. На току лежали 3 т пшениці [130].

10 жовтня газета „Радянська Донеччина” повідомила, що колгосп „Запорожець” Старо-Бешівського району Сталінської області вже на початку жовтня повністю розрахувався з державою по хлібозаготівлях і натуроплаті, здавши 6 300 ц зерна. Колгоспники отримали на кожний трудовдень по 3 кг пшениці, 400 г кукурудзи і 300 г соняшника. Ось чому вони вирішили здавати зерно понад план і звернулися з цим закликом до всього району [131].

Станом на 10 жовтня Ворошиловградська область виконала державний план хлібозаготівель на 49% [132].

11 жовтня газета „Ворошиловградська правда” знову опублікувала матеріали, присвячені проблемі приховування зерна від здавання державі. Трагедія в тому, зазначала газета, що приховане зерно зберігалось недбало і воно псувалося. За неповними підрахунками, на токах і в колгоспних коморах Успенського району накопичилося

близько 1000 ц хліба. Воно гниє, його розкрадають, витрачають на інші потреби. У колгоспі ім. Енгельса значна частина зерна проросла [133].

12 жовтня на засіданні бюро Сталінського обкому КП(б)У було з'ясовано, що річний план хлібозаготівель область виконала тільки на 65,1%. „У багатьох колгоспах поширилося антидержавне явище, яке виявляється в тому, що зерно, яке підлягає здаванню державі, під різними приводами приховується, залишається у відходах і незаконно витрачається на внутрішньоколгоспні потреби, а районні партійні, радянські органи не ведуть з цими антидержавними фактами рішучої боротьби”.

Бюро ухвалило рішення:

1. „Зобов'язати міськкоми і райкоми КП(б)У, райвиконкоми рішуче припинити примиренське ставлення, яке продовжується у ряді районів, до злісного затримання здавання хліба державі і потурання антидержавним діям, спрямованим на зрив хлібозаготівель. Винних у цьому притягувати до найсуворішої партійної і державної відповідальності”.

2. „У декадний строк перевірити в колгоспах і радгоспах правильність засипки насіння з насінневих ділянок і незаконно чи надмірно засипане насіння здати державі як хлібозаготівлі, проводячи боротьбу з намаганням завищити норми висіву”.

3. „Рекомендувати колгоспам, які мають добрий врожай, вносити в 1946 році натуроплату за роботу МТС по підйому і обробітку пару та зяблеву оранку авансом у рахунок натуроплати 1947 року”.

4. Карати винних у перевитратах зерна на внутрішньоколгоспні потреби.

5. Залучати до вивезення зерна якомога більшу кількість живого тягла.

6. Забезпечити найсуворіший облік і охорону зерна в колгоспах, радгоспах і заготпунктах [134].

На 12 жовтня у Свердловському районі Ворошиловградської області хлібоздавачі з тих, хто мав індивідуальні посіви на присадибних ділянках, здали державі 4 т зерна, а повинні були здати 9 т.

У колгоспі „XVII партз'їзд” не обмолочений хліб з 70 га, а молотьбу давним-давно припинили.

120 га зернових чекали обмолоту в колгоспі ім. 1 Травня, 60 га – у сільгоспартілі ім. Сталіна, 40 – у колгоспі „Червона Луганщина”.

„Тут дотримуються тенденції „чим пізніше будемо молотити, тим більше дістанеться собі” і молотьбу всіляко затягують”, - говорилося в

статті „У Свердловському районі без змін”, надрукованій газетою „Ворошиловградська правда” [135].

13 жовтня у Ворошиловграді відбулась обласна нарада секретарів райкомів КП(б)У, голів райвиконкомів та уповноважених обкому КП(б)У, яких спрямовували в райони для заготівель і здавання хліба державі. Виступаючи на нараді, уповноважений ЦК КП(б)У зі здавання хліба по Ворошиловградській області Ярочкін сказав: „Хліб з колгоспів треба взяти. Хто тепер буде виявляти безтурботне ставлення до заготівель хліба, до інтересів держави, той не виправдовує довір'я партії, не виправдовує довір'я народу. Таким людям не місце в наших лавах на керівних роботах. Треба, засукавши рукави, здибити всю партійну організацію району та області і найближчим часом організувати масову задачу хліба державі. Це завдання партії” [136].

14 жовтня о 9 годині вечора Євгеній Феоктистов і Марія Фомичова, колгоспники артїлі „Червоний партизан” Макіївського району Сталінської області, йшли додому з мішками борошна від млина, розташованого на шахті № 6 „Червона Зірка”. На мосту між шахтами № 6 „Червона Зірка” і № 12/18 їх зупинили троє невідомих. Назвавши себе бандерівцями (С.А. Бандера – один з провідних діячів Організації українських націоналістів, яка боролася проти радянської влади за незалежну Україну – *авт.*), вони сказали: „Через два дні прийдуть сюди англо-американські війська разом з Бандерою, для чого необхідно створювати запас борошна”. Погрожуючи колгоспникам, невідомі відібрали в них три мішка борошна (160 кг) і зникли.

Незабаром двоє грабіжників були затримані. Вони виявилися робітниками шахти № 6 „Червона Зірка”. Один з них - Алексеев Василь Іванович, 1909 року народження, під час німецької окупації був поліцаєм; другий - Кобцов Василь Антонович, 1907 року народження, мав судимість. Був відомий і третій грабіжник, якого розшукувала міліція. Це - Стагнієнко Трофим Петрович, 1909 р. народження, під час окупації був старостою [137].

Цього ж дня ЦК КП(б)У розглянув стан хлібозаготівель в Україні на 10 жовтня. У постанові констатувалося, що Сталінський обком партії та облвиконком „не взяли справу заготівель хліба у свої руки і терпимо ставляться до антидержавної практики деяких керівників районів, колгоспів і радгоспів, які саботують виконання державного плану хлібозаготівель і приховують зерно, що підлягає здачі державі”. В

області 453 колгоспи виконали свої зобов'язання тільки у розмірі від 10 до 50 %. Ці та інші господарства мають значну кількість прихованого хліба та незібраної кукурудзи.

Ворошиловградський обком КП(б)У та облвиконком, зазначалось у постанові, „послабили натиск у районах, колгоспах і радгоспах на здавання хліба державі, внаслідок цього протягом другої п'ятиднівки жовтня здано хліба менше, ніж за попередню” [138].

15 жовтня газета „Ворошиловградська правда” писала: „Бюро обкому КП(б)У, обговорюючи виникле становище з хлібозаготівлями у Слов'яносербському районі, винесло сувору партійну догану секретарю райкому КП(б)У тов. Клименку, за потурання антидержавним тенденціям знято з роботи районного уповноваженого Міністерства заготівель Динєєва. Бюро обкому вимагає від тов. Клименка виправити допущену помилку і найближчим часом закінчити обмолот і здавання хліба державі. Попередження також отримали і керівники Попаснянського району, який погано виконує план хлібоздачі” [139].

16 жовтня у газеті „Радянська Донеччина” з'явилося повідомлення, що колгоспники артiлі ім. Петровського Тельманівського району Сталінської області виконали річний план здавання хліба і зобов'язалися здати державі понад план 700 пудів зерна зі своїх власних запасів. Колгоспник Майдан, писала газета, здає 30 пудів, Міщенко – 20, бригадир Віра Шаргун і голова правління Руденко – теж по 20 пудів. Члени артiлі закликали усіх колгоспників району наслідувати їх приклад [140].

17 жовтня газета „Радянська Донеччина” опублікувала статтю „Забуті господарства”, присвячену підсобним господарствам підприємств і установ Артемівського району Сталінської області. Повідомлялося, що вони мали декілька тисяч гектарів землі, добру половину якої засіяли зерновими культурами і тому були зобов'язані здати державі частину хліба. Деякі господарства виконали і навіть перевиконали плани хлібозаготівель, але не всі. „Міськком, районні організації і особливо райуповмінзаг (районний уповноважений Міністерства заготівель – *авт.*), - говорилося у статті, - за успіхами передовиків прогледіли саботаж хлібозаготівель в інших допоміжних господарствах”. Тому 24 господарства до цього часу не здали жодного кілограма зерна. Стільки ж господарств виконали план на 50 – 60% і припинили вивезення хліба більше місяця тому [141].

Того ж дня газета „Правда України” повідомляла, що 6 жовтня нею було опубліковано статтю під назвою „Погане керівництво – причина низьких темпів хлібозаготівель” про причини відставання Сталінської області у виконанні хлібозаготівель. „Як повідомив редакції секретар Сталінського обкому КП(б)У тов. Мельников, - зазначала газета, - ця кореспонденція була обговорена на засіданні бюро обкому, факти, висвітлені у статті, визнані правильними. Бюро вжило заходи щодо виправлення недоліків у керівництві хлібозаготівлями, посилення темпів здавання державі хліба колгоспами і радгоспами”[142].

19 жовтня Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У, відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 18 жовтня 1946 р., ухвалила постанову про запровадження додаткових заходів, спрямованих на економію і наведення порядку у витрачанні хліба.

Постанова визначала з 1 листопада 1946 р. розмір домішки вівса, ячменю і кукурудзи при розмелюванні продовольчого зерна на борошно, а також домішок вівсяного, ячмінного і кукурудзяного борошна у хлібопеченні для всіх споживачів у всіх областях республіки до 40%. Міністерству харчової промисловості УРСР і трестам Головхлібу – Київському, Сталінському і Ворошиловградському дозволялося збільшити розмір припічки хліба (збільшення ваги хліба – *авт.*) на 1%, а також підвищити на 1% вихід хліба, який випікався для військових частин. Водночас постанова зобов’язувала Міністерство харчової промисловості УРСР, Київський, Сталінський і Ворошиловградській трести Головхлібу СРСР, Міністерство торгівлі УРСР, Укоопспілку, Укоопромраду, начальників відділів робітничого постачання та інших організацій, що випікали хліб, припинити з 1 листопада 1946 р. випічку подового хліба, за винятком окремих сортів хліба для комерційної торгівлі; забезпечити норму витрати солі в 2,5% до ваги борошна при випіканні масових сортів хліба з житнього і пшеничного борошна; встановити суворий контроль за правильним витрачанням борошна під час випічки хліба, а також за правильним видаванням хліба хлібопекарними підприємствами.

З листопада 1946 р. скорочувалася торгівля комерційним хлібом, борошном і крупою, зменшувався розмір пайкового хліба і крупи [143].

На 20 жовтня колгоспи Ворошиловградщини здали державі 48,2% запланованого зерна, а радгоспи області – 58% [144].

21 жовтня секретар Сталінського обкому партії Волков надіслав Управлінню з перевірки партійних органів ЦК ВКП(б), а також завідувачу оргінструкторським відділом ЦК КП(б)У Зленку „Інформацію про настрій населення Сталінської області у зв'язку зі зниженням норм на хліб утриманням і дітям та скороченням різних видів додаткового харчування”.

В інформації було наведено наступні факти.

„Забійник шахти № 19-20 тресту „Горлівськвугілля” тов. Головка говорить: „Уряд правильно врахував внутрішнє становище країни у зв'язку з неврожасм і правильно вирішив зменшити норму хліба утриманням і дітям. Ми повинні чесною працею і збільшенням продуктивності праці підвищити рівень своєї зарплати і тоді легше переживемо ці труднощі”.

Машиніст електровозу мартенівського цеху Сталінського металургійного заводу т. Ткачов Степан Митрофанович сказав: „Ми повинні працювати краще, був час важчий, і пережили. Щоправда, зараз важкувато, хліб школярам у школі не дають, а комерційного не дістанеш. Тут треба подумати, щоб наблизити комерційний хліб до робітника”.

Горновий доменного цеху Сталінського металургійного заводу Ларін Василь Єгорович говорить: „Мені незрозуміло, чому ми говоримо про наближення продажу комерційного хліба до робочої дільниці, а до цього часу нічого не зроблено. Подивися – у комерційних магазинах великі черги і хто бере хліб – спекулянти і міліція”.

Вальцівник сортопрокатного цеху Сталінського металургійного заводу т. Чулпак Микола Андрійович сказав: „Чим пояснити, що так погано стали годувати у їдальні? Їси один раз на день, а робота у нас надто важка. Особливо це позначається на нас, холостяках”.

У присутності робітників електростанції шахти №6 „Червона зірка” тресту „Будьонніввугілля” монтер підстанції Михальов сказав: „Ви чули, що США запропонували нашому урядові покинути Донбас, залишивши на місяць запас продуктів для населення, щоб не померли від голоду, доки прийдуть американці. Хоча б скоріше це було. Оце б пожили. А це повинно бути, оскільки так жити далі не можна”.

Директор клубу шахти №16/17 „Євдокіївка” тресту „Будьонніввугілля” (репатрійований) Барков у фойє клубу заявив: „Нас кидають в багнюку, скоро будуть давати хліба сто грамів, а потім зовсім перестануть давати. Постає питання, за що ми боролись?”.

„Наваловідбійник шахти №13-біс тресту „Радянськвугілля” т. Ферезитдінов сказав: „Пайок зараз став дорожчим, а нам затримують зарплату. До цього часу ми не отримували авансу за вересень місяць. Доводиться продавати на харчування останні речі”.

„Конюх особливої будівельно-монтажної дільниці №8 Дебальцівського району Чаленко говорить: „Діти три дні в школу не ходять внаслідок відсутності хліба. Якщо пайка не дасте, то і в школу ходити не будуть. Дайте мені звільнення і я з дітьми піду жебракувати”.

Начальник відділу кадрів особливої будівельної дільниці №8 Дебальцівського району кандидат у члени ВКП(б) т. Моїсеєв говорить: „Робітникам, які закінчили школу ФЗН, урізали додаткове харчування. Вони їдять один раз на день, не бажають у нас працювати і втікають. Так ось, спробуй з голодними попрацювати і провести з ними ідеологічну роботу”.

„На зборах, у бесідах на підприємствах, - зазначалося в інформації, - у колгоспах, МТС, радгоспах та установах області трудящі задають наступні питання:

1. Якщо наша держава обмежена хлібом, чому ми вивозимо хліб до Франції?
2. Чому не організувати отримання хліба в порядку субсидування з урожайних районів?
3. Чому уряд не встановить контроль над цінами колгоспних ринків?
4. Чи підвищуються ціни на продукти ЮНРРА?
5. Яку допомогу надає держава районам, що постраждали від посухи?” [145].

22 жовтня відбулося засідання бюро Сталінського обкому КП(б)У, яке розглянуло питання „Про заходи щодо забезпечення збереження хліба, недопущення його розбазарювання, викрадення і псування”.

У матеріалах засідання зазначалося, що на пунктах „Заготзерна” у Красногорівці, Маріуполі, Очеретиному, Урзуфі, Яснуватій, Карані дахи зерносховищ протікають. На пунктах Кальчик, Карань, Хлібодарівка і Роя зерно псується і втрачається. На пунктах Безіменна, Ханжонкове, Ясинувата, Хлібодарівка, Роя, Карань і на глибинних пунктах Володарського і Тельманівського районів допустили самозігрівання зерна, що теж призвело до його псування. У деяких районах частина сховищ глибинних пунктів не пристосована для зберігання зерна.

Унаслідок браку вагонів та низького рівня організації перевезення зерна до закритих сховищ, під відкритим небом знаходяться 1440 т хліба: у Авдіївці – 208 т, Кутейниковому – 110 т, Загатівці – 170 т, Удачній – 103 т, Чистяковому – 176 т. Виявлено 72 випадки викрадень зерна у розмірі 9,5 т. Викраденнями займалися 62 працівника „Заготзерна”, зокрема 16 працівників охорони [146].

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

Того ж дня Сталінський облвиконком ухвалив постанову „Про проведення додаткових заходів задля економії та наведення порядку у витрачанні борошна і хліба”. Відповідно до постанов Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 18 жовтня 1946 р., Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 19 жовтня 1946 р. постанова передбачала:

1. Збільшення розміру домішок вівса, ячменю і кукурудзи для всіх споживачів області до 40% під час переробки зерна на борошно.
2. Зменшення виробництва сортового пшеничного борошна.
3. Припинення з 1 листопада випічки подового хліба за винятком окремих сортів хліба для комерційної торгівлі.
4. Встановлення суворого контролю за витрачанням борошна.
5. Видання торговельній мережі щоденно не більше 1/30 місячного фонду хліба.
6. Створення у четвертому кварталі 1946 р. у хлібопекарнях постійного п'ятиденного запасу борошна.
7. Упорядкування в області видання хлібних карток з метою зменшення торгівлі комерційним хлібом, а також скорочення добового пайкового хліба і крупи.
8. Взяття „під суворий контроль роботу міських і районних торговельних відділів та органів карткової системи” [147].

Цього ж дня секретар Сталінського обкому КП(б)У Л. Мельников повідомив секретаря ЦК КП(б)У Д.С. Коротченка, що в другій половині вересня у Сталінській області було проведено перевірку роботи карткової системи на 8 357 підприємствах, організаціях та установах по всіх 40 містах і районах області. Перевірка дала можливість зняти з незаконного постачання хлібом 34 900 осіб, з них у містах – 13 892 і в селах – 21 008 чол. Економія хліба при цьому досягла 525,1 т. Водночас Л. Мельников повідомив, що протягом вересня в області було видано продовольчі картки особам, які не мали гарантованого державного постачання. Вони отримали 82 996 карток на 76,3 т м'яса, 30,5 т жирів і 75,5 т крупи [148].

Цього ж дня (22-го жовтня) заступник завідувача організаційно-інструкторським відділом Сталінського обкому КП(б)У Коган підписав інформацію для секретарів обкому „Про політичний настрій населення у Будьоннівському районі м. Сталіно і в місті Маріуполі”.

В інформації констатувалося, що трудящі з розумінням сприймають труднощі, пов'язані з неврожаєм 1946 р., схвалюють заходи влади для поліпшення харчування населення. Поряд з цим наводились і негативні висловлювання стосовно продовольчої ситуації в країні.

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

Робітник шахти №6 „Капітальна” Бороденко прибулому до нього родичу сказав: „Тут життя погане, надходить зима, їсти нічого, все посохло, загрожує голод. У магазині все подорожчало, заробітки погані”. Наваловідбійник шахти №6 „Похила” Іван Токарев у розмові з інструктором райкому партії заявив: „Я не вірю, що у нас в Радянському Союзі немає запасів хліба. Це наш уряд допомагає демократичним країнам”.

На шахті №12 „Похила” під час перереєстрації хлібопродуктових карток громадянка Заячківська, звертаючись до начальника Відділу робітничого постачання Халаджи, запитала: „Хто дав розпорядження кожного дня проводити перереєстрацію карток?” Той відповів: „Уряд”. Тоді Заячківська сказала: „Щоб його грім побив, такий уряд!” Присутня при цьому домогосподарка Кондрашева додала: „Німці на руки ставили печатки за шматок хліба, а більшовики скоро на лоба нам будуть ставити печатки за шматок хліба”. Шофер Медведєв зауважив: „Це недаремно робиться, ось незабаром буде війна з Америкою”. А швець із швацької майстерні сказав: „Тепер війна буде короткою, голодний народ не піде воювати й Америка нас захопить швидко”.

„У місті Маріуполі, - зазначалося далі в інформації, - торгівля хлібом у комерційних магазинах здійснюється з перебоями, оскільки хліба в продаж надходить недостатньо. У зв'язку з цим створюються черги до 1000 чоловік і більше, які займають чергу з 10 годин вечора попереднього дня”. Робітник дистанційних майстерень дистанції шляху станції Маріуполь Іванюк, демонструючи в присутності колег сто грамів хліба начальнику відділу кадрів Антоненку, сказав: „Скільки сьогодні з'їм хліба, на стільки і зроблю роботи”. Присутній при цьому коваль Васильський заявив: „Ще один-два тижні терпіти зможу, а потім подам заяву на розрахунок”.

На металургійному заводі ім. Ілліча поширювалися чутки, що буде здійснено реєстрацію свиней і корів у населення, після чого без дозволу місцевої влади забиття худоби буде заборонено. Коли ж забиття худоби буде здійснюватись – 50% м'яса населення повинно здавати державі. Під впливом таких чуток окремі сім'ї почали різати худобу, особливо свиней[149].

23 жовтня секретар Костянтинівського міському КП(б)У Сталінської області Якублущкий доповідав обкому партії про політичні настрої трудящих міста.

„Політичний настрій у трудящих нашого міста, - писав Якублущкий, - досить задовільний, це підтверджується тим, що робітники з честю виконують свої виробничі зобов'язання і число стахановців у жовтні місяці порівняно з вереснем збільшилось. На

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

неправильні висловлювання і відсталі настрої окремих робітників трудящі наших підприємств і службовці радянських установ правильно розуміють і пояснюють наявні труднощі з продовольством та підвищенням цін на продукти харчування”.

Разом з тим Якублущкий зазначав, що „останнім часом у місті поширюються чутки, які свідчать про наявність відсталих настроїв і антирадянської пропаганди, ворожими елементами”.

У їдальні № 3 заводу ім. Фрунзе можна було почути такі розмови серед робітників:

1. Україну віддадуть Америці та Англії, а тому худобу і хліб перекидають на Урал для збереження.
2. Т.т. Лядов (директор заводу ім. Фрунзе) і Донцов (заступник голови міськвиконкому) з дружинами і сім'ями збираються від'їжджати на Урал, оскільки бояться затриматися в місті у зв'язку з передаванням України і міста союзникам.
3. Працездатних людей у віці до 35 років будуть вивозити до Уралу.
4. На вокзалі станції Костянтинівка стоять підготовлені для евакуації вагони.
5. Заводське обладнання вже вивозиться на Урал.

На хімічному заводі поширюються такі чутки:

1. Чому на хімічному заводі ладнають закордонні мотори, а вітчизняні знімають і вивозять на Урал?
2. Чому закрили дитячий садок на хімічному заводі, чи не готують дітей до евакуації?
3. Вивезений з України до Уралу хліб псується і гниє.

У міській автошколі чути такі розмови:

1. На Паризькій мирній конференції було вирішено питання про передання України Америці на 20 років і чому про це нічого немає у пресі?
2. Чому вивозять сіль з хімічного заводу на Урал?

„На гіпсовому заводі, - повідомляв Якублущкий, - поширилася чутка, що мати зарізала своїх дітей, а сама повісилася від того, що нічим було годувати дітей”.

Дмитрицький, робітник заводу „Вторчормет”, під час перевірки наявності в сім'ях утриманців кинув на стіл свої продовольчі картки і сказав: „Забирайте всі мої картки, все рівно вже на них нічого не дасте” [150].

24 жовтня господарства Маріупольського району Сталінської області виконали річний план хлібозаготівель. Усі колгоспи і радгоспи повністю розрахувалися з державою по хлібоздачі і натуроплаті за

роботи МТС. Зокрема, колгосп ім. Сталіна здав понад план 210 ц зерна, а колгосп ім. Леніна – 255 ц [151].

На 25 жовтня колгоспні двори та одноосібні господарства Сталінської області, які повинні здати державі 33% до плану обов'язкових поставок картоплі та овочів з області, виконали річні зобов'язання лише на 12,7%. Так, у Первомайському районі план виконано на 1,2%, Красноармійському – на 1,7%, Андріївському – на 2,3%, Олександрівському – на 2,5% [152].

26 жовтня газета “Правда Украины” повідомила, що у Попаснянському районі Ворошиловградської області ще з другої половини серпня різко знизилися темпи хлібозаготівель, а в жовтні вивезення зерна майже припинилося. Разом з тим, багато господарств мають значні запаси зерна, яке підлягає вивезенню на заготівельні пункти. Так, голова колгоспу “1 Травня” Вишняков під виглядом насінневого фонду приховував від держави 80 ц хліба і незаконно використав на внутрішньоколгоспні потреби 102 ц. Голова артїлі ім. Ворошилова Комаров теж перевитратив 30 ц зерна і приховав у відходах 40 ц. Аналогічні злочини були виявлені в колгоспах ім. Леніна, ім. Будьонного, ім. Петровського та деяких інших. Усього в колгоспах району знайшли 1 200 ц хліба, який мали здати державі.

Далі газета повідомляла, що нещодавно бюро обкому КП(б)У заслухало доповідь другого секретаря райкому партії Стародуба про хід хлібозаготівель у Попаснянському районі. У своєму рішенні бюро відзначило, що в “районі керівництво хлібозаготівлями не взяте у тверді руки, не ведеться непримиренна боротьба з антидержавною практикою окремих керівників колгоспів”. Стародуб і голова райвиконкому Котенко були попереджені, що коли найближчим часом вони не виправлять становище, то будуть зняті з роботи.

“Це рішення, - зазначала газета, - здобуло свою дію. У районі почали боротьбу з дезорганізаторами хлібозаготівель”. За перші три дні четвертої п'ятиднівки жовтня на заготівельні пункти надійшло близько 80 т хліба, тоді як за попередню п'ятиднівку було здано лише 5 т.

“Уроки Попаснянського району, - підсумовувала газета, - слід враховувати керівникам Слов'яносербського, Свердловського, Успенського та деяких інших районів Ворошиловградської області, де, як і раніше, погано борються з дезорганізаторами хлібозаготівель, де план виконується неприпустимо повільно” [153].

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

28 жовтня ЦК КП(б)У у постанові про хід хлібозаготівель по республіці відзначив “зовсім неприпустимим стан” з вивезенням хліба державі в деяких областях України, зокрема, в Сталінській. У зв’язку з цим перший секретар Сталінського обкому партії Мельников, голова облвиконкому Струєв та уповноважений Міністерства заготівель у Сталінській області Зима були попереджені, що ЦК КП(б)У не може більше терпіти такого становища із заготівлями хліба і вимагає вжити дієвих заходів для поліпшення керівництва хлібозаготівлями [154].

У жовтні газета “Радянська Донеччина” рясніла такими заголовками: “Механіка зволікання хлібопоставок”, “В Ольгинському районі зривають хлібоздачу”, “Зерно осідає в колгоспах”, “Потурають саботажникам”, “Затримують вивезення хліба”, “По-справжньому керувати хлібозаготівлями”, “Вільно живеться саботажникам в Ямському районі”, “Не ведуть рішучої боротьби за хліб” та ін. [155].

За наявними даними, у жовтні на централізованому державному забезпеченні хлібом (за картками) у містах і робітничих селищах Сталінської області перебувало 802 614 зайнятих на виробництві та 858312 утриманців, а всього 1 660 926 осіб, що на 43715 менше, ніж у попередньому місяці [156].

На 1 листопада річний план хлібозаготівель у Сталінській області було виконано на 67,7%. В Андріївському районі жоден колгосп ще не виконав річне завдання. Загалом по району план заготівель було виконано на 50,2%.

З 61 колгоспу Тельманівського району виконали план тільки два колгоспи. Район здав 51,3% хліба до завдання. Будьоннівський район виконав план на 68,6%. Тут теж не було жодного колгоспу, який би повністю звітував перед державою. Подібне становище було у Володарському, Сніжнянському, Приморському та інших районах.

На засіданні бюро Сталінського обкому партії, яке відбулося 1 листопада, зазначалось, що „в той же час у цих районах мають місце факти укриття хліба від держави, розкрадання і розбазарювання зерна, навмисне затягування збирання кукурудзи і соняшника з метою притримати зерно цих культур від здавання державі” [157].

2 листопада ЦК КП(б)У розглянув стан хлібозаготівель у республіці і визначив, що здавання хліба державі за шосту п’ятиднівку

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

жовтня „незначно збільшились тільки в окремих областях”. У зв’язку з цим ЦК КП(б)У вказав обкомам партії, облвиконкомам та уповноваженим Міністерства заготівель по Сталінській, Ворошиловградській та деяким іншим областям на допущене ними зниження темпів хлібозаготівель і зажадав протягом трьох діб вжити негайні заходи для виправлення становища. Водночас у постанові вказувалося, що в низці областей незадовільно організовано здавання хліба господарствами колгоспників, робітників, службовців та одноосібників. Тому на період до 20 листопада 1946 р. встановлювалися завдання з хлібозаготівель для цих господарств. Зокрема, у Ворошиловградській області вони повинні були здати державі 120 тис. пудів хліба, а в Сталінській – 80 тис.

ЦК КП(б)У ще раз звертав увагу обкомів партії на необхідність у зв’язку з передденням 29-ої річниці Жовтневої соціалістичної революції „максимального посилення масово-політичної і роз’яснювальної роботи серед широких мас колгоспників і селянських господарств на збільшення здачі хліба державі” [158].

3 листопада газета „Радянська Донеччина” повідомила, що в колгоспах Андріївського району Сталінської області накопичилось близько 70 т зернових і 280 т кукурудзи. Однак хліб на пункти „Заготзерна” не вивозять. У районі 53 колгоспи, але 22 до цього часу не розпочали здавати соняшник. До збирання кукурудзи не приступили 13 господарств, близько половини колгоспів не готові до зберігання соняшника. До цього часу на полях району залишалося на корені 930 га соняшника, понад 750 га кукурудзи і близько 300 га картоплі [159].

4 листопада ЦК ВКП(б) ухвалив постанову, в якій зазначав, що господарства Сталінської області на 1 листопада 1946 р. виконали план хлібозаготівель тільки на 66,7%. Керівництву області пропонувалося „негайно вжити додаткові заходи по кожному району, які б забезпечили різке посилення здачі хліба державі... Не на словах, а на справі домогтись усунення причин, які заважають хлібозаготівлям, рішуче припиняючи саботаж і затримування багатьма колгоспами хліба, що підлягає здаванню державі” [160].

6 листопада газета „Радянська Донеччина” повідомила своїх читачів, що всі члени тракторної бригади Катрича з колгоспу ім. Ворошилова Тельманівського району Сталінської області здали державі по 2 ц власного зерна. Голова колгоспу „Хлібороб” цього району Музика

здав із власних запасів 24 пуди хліба. Таку ж кількість здала колгоспниця Пелагія Іванкова. Обліковець тракторної бригади Михайло Іванков здав 12 пудів, бригадир городньої бригади Шугайло – 18 пудів, коваль Білоглазов – 9 пудів. А всього колгоспники артіль „Хлібороб” здали державі 300 пудів власного зерна [161].

Цього ж дня член Політбюро ЦК ВКП(б) А.О. Жданов, виступаючи з доповіддю на урочистому засіданні Московської міської Ради депутатів трудящих, присвяченому 29-ій річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, сказав: „Посуха в ряді областей, скорочення державних запасів продовольства зумовили перенесення відміни карткової системи з 1946 року на 1947 рік... У зв'язку зі зміною географії врожаю і його строкатістю першорядне значення має тепер виконання плану хлібозаготівель поточного року. За почином алтайських колгоспників останніми тижнями селяни багатьох областей і районів взяли на себе зобов'язання достроково виконати і перевиконати план хлібозаготівель. У цих фактах не можна не бачити нового виявлення глибокого патріотизму радянського селянства. Партійні і радянські органи своєю організаційною та ідейно-політичною роботою повинні допомагати селянам виконати свій обов'язок перед державою” [162].

7 листопада газета „Правда України” повідомила, що трактористи бригади депутата Верховної Ради СРСР П. Ангеліної Старобешівської МТС Сталінської області вирішили вивезти на пункти „Заготзерна” із своїх особистих запасів 1400 пудів хліба. П. Ангеліна вже здала 221 пуд зерна [163].

12 листопада керівники зернорадгоспу „Старобільський” Марківського району Ворошиловградської області звернулися з доповідною запискою до секретаря ЦК КП(б)У М.С. Хрущова.

Вони повідомляли, що радгосп успішно виконав усі зобов'язання перед державою і заклав „міцні основи на отримання багатого врожаю в 1947 р.” Разом з тим робітники радгоспу вже протягом місяця не отримують хліба за продовольчими картками, оскільки господарство зняте з продовольчого постачання. Робітників у радгоспі 671, серед них трактористи, комбайнери, тваринники, а також спеціалісти та учні шкіл ФЗУ. Окрім цього, протягом двох місяців не забезпечуються хлібним пайком утриманці і школярі. До радгоспу прибули близько 40%

демобілізованих воїнів. Є сім матерів-героїнь, чоловіки яких загинули на війні.

„Ці люди без допомоги прожити не можуть, - зазначалося в записці. – Наші місцеві й обласні організації безпомічні в цьому. Прохаємо Вас, Микито Сергійовичу, допомогти нам у питанні забезпечення працівників радгоспу”.

На цей лист через Ворошиловградський обком КП(б)У було надано відповідь, що згідно з постановою Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1946 р. працівники радгоспів з постачання пайковим хлібом були зняті, й фонди борошна на цей контингент не нараховувалися, задовольнити прохання радгоспу „Старобільський” не було можливості. У довідці заступника завідувача відділом торгівлі й громадського харчування ЦК КП(б)У Кабкова від 20 грудня 1946 р. вказувалося, що Міністерство торгівлі УРСР дозволило Ворошиловградському облторгвідділу у межах встановлених для області лімітів виділяти працівникам радгоспу, що особливо цього потребують, певну кількість хліба” [164].

На 13 листопада радгосп „Спірне” Лисичанського району Ворошиловградської області не виконав і четвертої частини плану заготівель соняшника. Радгосп „Мирна долина”, виконавши завдання на 15%, припинив вивезення соняшника, а в коморах лежали 12 т його насіння. Радгосп „Червоне привілля” при плані здачі соняшника в 10 т не здав жодного кілограму [165].

13 листопада А.А. Громико, який очолював делегацію СРСР, виступив у Комітеті ООН з економічних і фінансових питань. Він сказав: „Незважаючи на труднощі, пов’язані з відбудовою сільського господарства західних районів, та незважаючи на посуху в 1946 році, Радянський Союз надає допомогу іншим країнам, які відчувають гостру потребу в продовольстві. За 1945 і 1946 рр. було поставлено зерна Франції – 500 тис. тонн і не одна сотня тисяч тонн була поставлена іншим країнам, які відчувають потребу в продовольстві” [166].

14 листопада датується „Інформаційна записка про настрій серед населення міста Краматорська”, яку завідувач організаційно-інструкторським відділом Краматорського міськкому КП(б)У Шаповал надіслав до обкому партії.

„Настрій трудящих здоровий, - зазначав Шаповал. – Поряд з цим мають місце окремі розмови особистостями, раніше виключеними з лав

ВКП(б), які повернулися з Німеччини за репатріацією”. Наприклад, конструктор Ново-Краматорського машинобудівного заводу ім. Сталіна В.О. Вихров, до цього виключений з партії за антирадянську агітацію, обговорюючи з колегами збільшення цін на пайкові продукти харчування, сказав: „Що ж, хай уряд вивертає наші кишені, у них і Зоценко (письменник М.М. Зоценко звинувачувався у наклепах на радянську дійсність. – авт.) попав у немилість, що не писав оди Сталіну”. Експедитор тресту „Донмашбуд” А.В. Мікулін у розмові з товаришем по роботі сказав: „Я дуже радий цьому і якби ще не було врожаю 2-3 роки, нехай тоді б комуністи задумались”. І додав: „Вони б тоді скоріше накрилися. А то в нас скрізь обман, візьми і верхівку в центрі і там теж нас обманюють, раніше волали: фабрики і заводи – робітникам, а земля – селянам; так воно й вийшло: з фабрик, заводів і землі все їм, а нам знай працєю, а трохи щось скажеш – кажуть, багато знаєш, йди посидь. Раніше купка нами правила і тепер те ж саме – ніякої різниці немає, навкруги обман і вірити нікому не можна, а також розмовляй і знай, з ким, ось тобі і свобода друку” [167].

16 листопада секретар Сталінського міськкому КП(б)У В. Клименко надіслав до обкому партії інформацію про настрої населення у зв'язку з підвищенням нормованих і зниженням комерційних цін на хліб та інші продовольчі товари. В інформації були наведені різноманітні висловлювання трудящих з приводу цієї події.

Так, тесля будівельної контори комбінату „Сталінвугілля” О.І. Колесов під час бесіди з іншими робітниками сказав: „Звичайно, буде важкувато багатосімейним, але що це у порівнянні з розрухою в країні. Для того, щоб відродити країну, треба зараз пережити ці труднощі, знаючи, що це тимчасове явище, оскільки все це викликане неврожайним роком”. Слюсар заводу №107 Яків Осипов висловився так: „Я приїхав з армії і в мене абсолютно немає нічого, а все-таки я не буду скиглити, якщо уряд підвищує ціни, то він враховує, що це приведе до кращого життя наш народ”.

Черговий поста №1 залізничного цеху металургійного заводу М.М. Гур'янов під час розмови в їдальні висловив думку, що після повідомлення про підвищення цін „доведеться життя покінчити самогубством, а дітей відірвати від навчання, тому що підручників немає”. Майстер мартенівського цеху заводу ім. Сталіна Н.Д. Федоренко сказав: „Я вважаю, що підвищення цін буде не зовсім правильно, мені з великою сім'єю буде важко, я не в змозі буду викупити всі продукти, які призначені мені. А всі спекулянти як жили, так і будуть жити, а боротьби з ними ніякої не ведуть”.

Слюсар металургійного заводу ім. Сталіна Я.І. Биковський під час бесіди з керівниками задав питання: „Чим керувався уряд, видаючи такий закон? Це неправильно, я впевнений, що якби був Ленін, так цього

не було б". Електрослюсар заводу №107 Чорний заявив: „Нашому народу вистачає хліба, це не вистачає для румунів і німців, треба їх підгодувати, щоб вони знову пішли на нас війною". А черговий електрик цього заводу П.І. Склярів зауважив: „І раніше працювати було мало цікаво за ці нещасні гроші, а тепер, у зв'язку з підвищенням цін на хліб та інші товари, треба кидати працювати, тому що жити неможливо" [168].

Цього ж дня газета „Радянська Донеччина" писала, що ряд підсобних господарств підприємств і організацій м. Маріуполя Сталінської області ще не виконали своїх зобов'язань перед державою. Так, відділ робітничого постачання (ВРП) Маріупольського управління порту, що мав у Першотравневому районі допоміжне господарство, ще не здав 42 ц зерна, ВРП заводу „Металоконструкції" – 30 ц, Маріупольська контора „Заготхудоба" – 47 ц, ВРП Техстанції – 40 ц. Таких господарств нараховувалося 31. Вони повинні були здати державі 592 ц зерна, а здали тільки 106 ц [169].

17 листопада у „Радянській Донеччині" з'явилося повідомлення, що передові господарства Сталінського тресту молочних радгоспів достроково виконали план хлібозаготівель і продовжували здавати зерно державі понад план. Радгосп ім. Жовтневої революції вже вивіз на державний пункт 5940 пудів понадпланового зерна, радгосп „Щербинівський" – 5160 пудів, радгосп „Ударник" – 300 пудів [170].

Того ж дня газета „Правда України" повідомила, що Ворошиловградська область виконала план заготівель соняшника лише на 10,3%. Особливо відставали господарства Новоастраханського, Мостківського, Кременського, Білолуцького і Біловодського районів. У багатьох випадках колгоспи знижували звітну врожайність, залишали соняшника на насіння значно більше, ніж цього вимагалось – тобто, хотіли якомога повніше забезпечити себе цією продовольчою культурою [171].

18 листопада завідувачка дитячим садком №18 радгоспу „Центральний" тресту „Орджонікідзевугілля" комбінату „Артемвугілля" Сталінської області Губань і голова робітничого комітету радгоспу Білоусов звернулися з листом до ЦК КП(б)У і Міністерства вугільної промисловості західних районів. Вони писали, що діти робітників

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

радгоспу постачались продуктами харчування через відділ робітничого постачання тресту „Орджонікідзевугілля”, а хлібом – через Єнакіївський міськторгвідділ. У зв'язку зі зняттям з державного постачання хлібом і продуктами працівників підсобних господарств у сільській місцевості дитсадок теж знятий з продовольчого забезпечення. Радгосп не має харчів для забезпечення 25 дітей, які виховуються у дитячому садку.

„Окрім цього, - повідомлялося у листі, - вказаний контингент дітей виключно складається із сімей загиблих та інвалідів Вітчизняної війни, орденоносців і нагороджених матерів, які є стахановцями сільського господарства”.

Лист закінчувався клопотанням відновити продовольче забезпечення дитячого садка [172].

20 листопада газета „Правда України” писала про приховування зерна в колгоспах Волноваського району Сталінської області від здавання державі. Зазначалося, зокрема, що голова колгоспу „Паризька Комуна” Тума приховав 300 ц хліба, голова правління артілі „Комсомол” Соломатін дав наказ підлеглим заховати під соломою 30 пудів пшениці. Терещенко, голова колгоспу ім. Рози Люксембург, намагаючись забезпечити господарство зерном, наказав зламати сушарку, оскільки вологе зерно на заготівельних пунктах не приймали. Подібним займалися і в колгоспі „Заповіт Ілліча”. Близько 15 т хліба тут не тільки не висушили, а, навпаки, розпарили, щоб воно було ще більш вологим [173].

Цього ж дня секретар Білокуракинського райкому партії С. Косенко звернувся з листом до Голови Ради Міністрів УРСР М.С. Хрущова і секретаря Ворошиловградського обкому КП(б)У О.І. Гайового. Він повідомляв, що внаслідок „кліматичних обставин” в 1946 р. колгоспи району отримали „надзвичайно низький врожай”. Хлібозаготівлі виконано лише на 60%, а окремі колгоспи „абсолютно мало здавали хліба”.

„За таких обставин, - зазначалося в листі, - колгоспникам видавався відповідно закону аванс тільки на 15 відсотків відчислень від кількості зданого хліба державі, що посередньо складає від 30 до 300 грамів на один трудовдень, включаючи і громадське харчування”. Кліматичні умови цього року позначилися і на врожаї присадибних ділянок колгоспників. Все це ускладнило матеріально-побутовий стан багатьох колгоспників.

„При всьому розумінні обстановки, яка склалася в країні з хлібом через ряд обставин, - писав С. Косенко, - але відчуваючи повноту

відповідальності перед партією за долю кожного колгоспника, вважаємо необхідним довести до Вашого відома і прохати Вас втрутитися і надати допомогу в поліпшенні обстановки, яка склалася. За орієнтовними даними, ми вже маємо значну кількість сімей колгоспників, яким треба негайно надати допомогу в продовольстві. Ми на місці, за всього нашого бажання, зробити нічого не зможемо, оскільки нічого не маємо. А тому, доводячи до Вашого відома про вищевикладене, ще раз прохаю Вашого втручання” [174].

24 листопада Рада Міністрів СРСР затвердила „Положення про державний контроль за витрачанням і зберіганням хлібопродуктів”.

„З метою посилення боротьби за правильне та економне витрачання хлібопродуктів, збереження державних ресурсів хліба від розкрадання, псування і різного роду втрат” створювалася система державного контролю у складі Міністерства державного контролю СРСР. Запроваджувалася посада головного контролера, а в областях, краях і республіках – старшого контролера. Водночас призначалися контролери заготівельних пунктів, елеваторів, реалізаційних баз і млинів. Контролери були незалежні від місцевої влади. Вони мали право здійснювати контроль, проводити ревізії, забороняти незаконне витрачання хліба, надавати матеріали для притягнення винних до адміністративної і судової відповідальності, накладати стягнення, оглядати сховища і бази тощо [175].

25 листопада секретар Лозно-Олександрівського райкому партії Т.Ф. Папетін звернувся з доповідною запискою до секретаря Ворошиловградського обкому КП(б)У О.І. Гайового. Він писав про тяжке продовольче становище в районі. За попередніми даними, особливо гостро не вистачало харчів 558 сім'ям. Наприклад, у колгоспі ім. Шмідта голодували багатодітні сім'ї І.П. Дуракова (інвалід війни, п'ятеро дітей); Т.І. Шаповалова (інвалід, семеро дітей); В.О. Мазурової (вдова, троє дітей); М.М. Гапонової (вдова, п'ятеро дітей); М.Ф. Бойченка (інвалід, четверо дітей).

Секретар райкому прохав допомогти голодуючим [176].

26 листопада завідувач оргінструкторським відділом Ольгинського райкому КП(б)У Сталінської області С. Гульченко надіслав до обкому партії інформацію “Про політико-моральний настрій населення”.

“Взагалі по нашому району, - повідомляв С. Гульченко, - політико-моральний настрій населення здоровий”. Разом з тим, у зв'язку зі зменшенням норм постачання хліба і скороченням кількості хлібних карток у сільській місцевості, “в окремих товаришів не вистачило

моральної стійкості і вони вирішили, минаючи органи місцевої влади, звернутися за допомогою в органи обласної і центральної преси”. Наприклад, вчитель Валер’янівської неповної середньої школи Калмиков надіслав скаргу до редакції газети “Правда”, що вчителі не отримують хліба для утриманців. Такого ж змісту скарга вчителів Ново-Андріївської школи в газету “Социалистический Донбасс”.

В інформації також зазначалося, що від населення надходять запитання, пов’язані з продовольчим забезпеченням, наприклад:

1. Чому не виконуються слова тов. Сталіна про скасування карткової системи?
2. Яким буде в подальшому становище із забезпеченням населення хлібом і продуктами?
3. Коли буде скасовано карткову систему?
4. Як будуть забезпечуватися робітники і службовці, на яких немає хлібних карток і вони працюють? [177].

28 листопада ЦК КП(б)У розглянув стан хлібозаготівель у республіці. Було визнано “зовсім неприпустимим допущене у п’ятій п’ятиднівці зниження здавання хліба державі навіть проти четвертої п’ятиднівки листопада Херсонською, Одеською, Миколаївською, Сталінською, Полтавською, Кам’янець-Подільською, Вінницькою і Чернігівською областями”. Зазначалося, що останнім часом почастишали випадки приховування і розкрадання хліба, який підлягав здаванню державі.

Постанова зобов’язувала обкоми партії, облвиконкоми та уповноважених Міністерства заготівель “покінчити з небільшовистським ставленням до справи хлібозаготівель, загострити увагу до хлібозаготівель керівників районів, колгоспів і радгоспів і рішуче вимагати від них не послаблювати перевірку осілого в колгоспах і радгоспах хліба, який підлягав здаванню державі, до повного забезпечення вивезення цього хліба на заготівельні пункти” [178].

30 листопада Рада Міністрів СРСР своєю постановою зобов’язала міністерства, відомства і директорів підсобних господарств підприємств і установ країни здати державі з урожаю 1946 р. продовольче зерно (жито і пшеницю) з вирахуванням насінневих фондів та фондів харчування працівників даного підсобного господарства, а також фуражне зерно без насінневих фондів і потреби у зернофуражі для худоби підсобного господарства [179].

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

Цього ж дня Рада Міністрів СРСР ухвалила постанову “Про зниження норм природних втрат при зберіганні та перевезеннях хлібопродуктів”. У ній зазначалось: “...Норми втрат є граничними (контрольними) для судових органів системи Міністерства заготівель і Міністерства продовольчих резервів при визначенні закономірності фактично виявлених втрат хлібопродуктів на кожному сховищі, елеваторі та базі”. Знижені норми впроваджувалися з 1 грудня 1946 р. [180].

Протягом вересня, жовтня і листопада на ринках міст Сталінської області за продаж продовольчих карток було затримано 854 особи, з них спекулянтів картками – 58 чол. У спекулянтів органи міліції вилучили 332 продовольчі і 608 промтоварних карток, а також велику кількість талонів на продукти і товари [181].

Заголовки статей в обласній газеті “Ворошиловградська правда” у листопаді:

“У Кременівському районі зтягають збирання соняшника”, “Про клятвені запевнення і невиконані зобов’язання”, “До чого призводить поверхове керівництво хлібопоставками”, “Погано здають державі соняшник”, “Покровителі саботажників”, “Безвідповідальне ставлення до хлібозаготівель”, “В Мостках згорнули хлібозаготівлі”, “Посилити здавання соняшника державі”, “Затримують здавання соняшника державі”.

У листопаді було здійснено перевірку Лутугинського пункту “Заготзерна” Ворошиловградської області. Виявилось, що приміщення пункту були дуже погано підготовлені до зберігання зерна. Дахи протікали, зерно псувалось. Понад 200 т зерна було заражене кліщем, майже стільки ж – довгоносоком (кліщ і довгоносик – шкідники сільськогосподарських рослин – *авт.*).

49 т зіпсованого зерна виявилися непридатними для вживання в їжу. На звалище було вивезено 1 244 кг зіпсованої пшениці, 300 кг кукурудзи. За три місяці пропало 380 кг борошна [182].

За 11 місяців 1946 р. у Горлівському районі Сталінської області у сфері картково-розподільчої системи продуктів було розкрадено 16 458 кг хліба, 2 641 кг крупи, 1 959 кг м’яса, 775 кг жирів, 667 кг цукру і 26 604 кг картоплі [183].

У листопаді в містах і робітничих селищах Сталінської області хлібними картками були забезпечені 1 961 600 осіб. Серед них – 934 600 осіб, що працювали, 384 400 дорослих утриманців, 637 500 дітей. У будинках немовлят, дитячих будинках і будинках для інвалідів та літніх людей картковою системою було охоплено 5 100 чол. Серед осіб, що працювали, 118 107 чол. щоденно отримували по 1200 г хліба, 83 000 – по 1000 г, 151 200 – по 800 г, 137 400 – по 700 г, 16 400 – по 650 г і 428 493 – по 600-400 г. У сільській місцевості централізованим постачанням хліба, а також за рахунок місцевих ресурсів, було охоплено 27 520 чол.

Отже, загалом по області хлібними картками було забезпечено 1994220 мешканців сіл, міст і робітничих селищ [184].

На початку грудня у Велико-Новосілівському, Тельманівському, Старо-Бешівському, Мар'їнському та інших районах Сталінської області на пунктах „Заготзерна”, пристанційних сховищах в Артемівську, Карані, Волновасі та інших станціях було виявлено 69 сховищ, в яких протікали дахи. У Мар'їнському, Володарському, Андріївському, Велико-Новосілівському, Костянтинівському і Тельманівському районах у 31 зовсім непридатному для зберігання зерна сховищі знаходилося 1900 т хліба [185].

2 грудня секретар Євсугського райкому партії М. Майський у листі, адресованому секретареві Ворошиловградського обкому КП(б)У О.І. Гайовому, повідомив, що в районі „дуже тяжке становище з харчуванням”, „окремі сім'ї робітників, службовців і колгоспників вкрай потребують матеріальної допомоги”. Так, у колгоспі ім. Ворошилова дуже страждали від недоїдання 10 сімей, у конезаводі № 14 – п'ятнадцять. У колгоспі „Сталінський вибійник” голодували сім'ї К.І. Бовкуна, Г.А. Гаражі, П.О. Яковенко; у колгоспі ім. Шевченка – сім'ї М.Ф. Колесник, О.П. Сокирко, А.Д. Дубовик, Г.М. Кутьбацького, К.М. Семенко.

„Сигнали продовжують поступати з кожним днем більше, - писав М. Майський. – Райком КП(б)У і виконком райради депутатів трудящих на місці надають особливо бідуючим господарствам мінімальну допомогу”.

Лист закінчувався такими словами: „Райком КП(б)У прохає надати допомогу району продуктами харчування, без Вашої допомоги не можемо вирішити цього питання всередині району” [186].

6 грудня Сталінський облвиконком дозволив господарствам Сталінського і Макіївського трестів приміських радгоспів виділити на грудень для харчування своїх працівників 42,7 т зернових культур за рахунок економії фуражного зерна. Це пояснювалося тим, що робітники, службовці та їх утриманці в сільській місцевості були зняті з державного забезпечення хлібом. Тепер, наприклад, у радгоспах Макіївського тресту 1019 робітників отримали можливість мати щоденно по 350 г хліба, 44 службовці – по 300 г, 163 робітника механічних майстерень – по 500 г, 13 шахтарів (деякі радгоспи мали невеликі шахти – авт.) – по 800 г, 55 інженерно-технічних працівників – по 500 г і 1132 дітей – по 300 г [187].

Цього ж дня секретар Нижньо-Дуванського райкому КП(б)У Нагиба звернувся з листом до секретаря Ворошиловградського обкому партії О.І. Гайового. Він повідомляв, що „продовольче становище більшої кількості сімей колгоспників, робітників і службовців Нижньо-Дуванського району таке тяжке, що коли найближчими днями грудня 1946 року не буде надано серйозну допомогу хлібом, то можуть розпочатися смертельні випадки”. Так, у колгоспі „Червоний орач” з 89 сімей у „вкрай поганому стані” були 45. Зокрема, колгоспник І. Верещака, маючи сім’ю з шести чоловік, отримав на трудовні 46 кг зерна і мав ще 150 кг картоплі. До початку грудня ці харчові запаси були повністю використані і родина залишилася без продовольства. Колгоспниця А. Коломицька, вдова, мала вісім членів сім’ї. На трудовні вона отримала 18 кг зерна, а від власного городу – 90 кг картоплі. Вже в листопаді сім’я почала голодувати. „Діти вже знеслилися”. Колгоспник І.І. Павленко ще в жовтні покинув сім’ю з трьома дітьми і зник невідомо куди. Діти голодували. „Колгоспу ж нічим абсолютно допомогти жодній сім’ї – немає абсолютно нічого”, - зазначав Нагиба.

Далі у його листі повідомлялося, що в колгоспі „8-е Березня” у 23 сімей не було зовсім хліба і картоплі. „У селі Софіївка у Саєнко Віри четверо дітей і вже в дуже поганому стані”. У селі Никанорівці голодували сім’ї Ф. Гримайло (п’ятеро дітей), Ф. Шаповалова (дев’ять членів сім’ї), Є. Семененко (семеро членів сім’ї), А. Шевченка (восьмеро).

„І в багатьох інших колгоспах таке становище, - писав секретар райкому. – Ці сім’ї головним чином залишилися без годувальників, які загинули на фронті або голови сімей інваліди”. Таких бідуючи родин у районі нараховувалося до 400 і з кожним днем їх число збільшувалося, оскільки запаси картоплі, гарбузів і буряків, що були головними продуктами харчування, поступово вичерпувалися. Багато ще дотягнуть до початку січня, зазначалося в листі, а потім і їм не буде чого їсти. „В

районі ніяких продовольчих ресурсів немає ні в колгоспах, ні в радгоспах, ні в кооперації”.

У кінці листа Нагиба прохав допомогти [188].

9 грудня на засіданні бюро Сталінського обкому КП(б)У йшла мова про хід хлібозаготівель в області. Зокрема, було відзначено, що в Первомайському районі річний план здачі хліба виконаний лише на 50,2%, а соняшника – на 33,8%. Це сталося тому, на думку членів бюро, що в районі „замість мобілізації всіх комуністів і колгоспників на більшовистське виконання зобов’язань перед державою стали на давно засуджений партією шлях складання хлібофуражних балансів у колгоспах. Користуючись безкарністю, антидержавні елементи у ряді колгоспів приховують хліб від здавання державі, штучно збільшують насінневі фонди та розбазарюють хліб і соняшник”.

Було наведено приклад, коли голова колгоспу „За соціалістичну перебудову” Глушко „план хлібозаготівель не виконав, насінневу ділянку з озимої пшениці зробив на 3 га більше, ніж було встановлено, і зібране зерно з цих 3 га витратив на внутрішньоколгоспні потреби”. На насінневу ділянку з кукурудзи замість 5,5 га було виділено 36 га і весь врожай з цієї площі теж було використано на потреби колгоспу.

У колгоспі „1 Травня” виявлено 18 ц неврахованого зерна, а також дві скирти необмолочених снопів.

У Тельманівському районі план хлібозаготівель виконаний на 52,4%, соняшника – 59,5%. Керівники артіль „Комсомолец” на внутрішні потреби використали 47 ц хліба під виглядом засміченого зерна. У коморі колгоспу ім. Сталіна є 74 ц зерна, яке після відповідного очищення можна здати державі. Готові до вивезення, але не вивозяться, 50 ц соняшника.

У зв’язку з цим бюро ухвалило рішення:

1. Продовжити виявлення в колгоспах і радгоспах товарного хліба і забезпечити вивезення його на заготівельні пункти.

2. Командирувати до колгоспів і радгоспів відповідальних районних працівників, забезпечивши при цьому найсуворіший контроль за їх роботою.

3. „Осіб, які потурають антидержавним діям колгоспів і радгоспів, не вживають заходів для забезпечення вивезення хліба і соняшника, знімати з роботи і притягати до суворої партійної і державної відповідальності” [189].

Цього ж дня до секретаря Ворошиловградського обкому КП(б)У О.І. Гайового і голови Ворошиловградського облвиконкому І.С. Орешка

звернулися з листом секретар Покровського райкому партії Квочко та голова Покровського райвиконкому Полозов.

Вони повідомляли про голодування населення району. Внаслідок надзвичайно низького врожаю колгоспники багатьох господарств отримали на трудодні „не більше 50 – 100 грамів хліба, а такі колгоспи, як „Ленінський шлях” та ім. XVII партз’їзду зовсім не видавали хліба на трудодні колгоспникам”. „Нами встановлено, - зазначалося в листі, - що в колгоспах ім. Крупської, ім. XVII партз’їзду, ім. Паризької Комуни, „Ленінський шлях” має місце початок опухання людей в 35 сім’ях, що є результатом крайнього їх виснаження”.

Дуже потребували продовольчої допомоги представники районної інтелігенції, особливо вчителі.

У кінці листа Квочко і Полозов прохали щомісячно виділяти району 12 т комерційного борошна і 10 т картоплі [190].

10 грудня інспектор карткового бюро при Єнакіївському міськторгвідділі Сталінської області З.Корольова виїхала до Сталіно за продовольчими картками. Скориставшись тим, що працівники, які видавали картки, знаходились в іншій кімнаті, З.Корольова викрала 1000 хлібних карток на січень 1947 р. з нормою хліба 800 г щоденно, а всього на 24 800 кг хліба.

Ці картки вона через родичів і знайомих реалізувала на ринку. Окрім цього, разом з іншою співробітницею карткового бюро, Сериповою, З. Корольова викрала 170 хлібних карток, завдавши матеріальної шкоди державі на 206 440 крб.

Всього в цій злочинній групі виявилось 13 осіб. За скоєні злочини З.Корольова та ще три члени групи були засуджені до 10 років ув’язнення кожен, трьох виправдали, інші шість отримали різні строки позбавлення волі [191].

Цього ж дня директор Сталінського тесту молочних радгоспів Опришко і директор Артемівського тресту свинарських радгоспів Співак звернулися з листом до секретаря Сталінського обкому КП(б)У Л.Г. Мельникова і голови обласної ради депутатів трудящих О.І. Струєва. Вони повідомляли, що з жовтня 1946 р. працівники господарств трестів, а також діти, сироти та інваліди війни не забезпечуються хлібом. У жовтні і частково в листопаді робітники радгоспів та їх сім’ї харчувались за рахунок „зібраних незначних урожаїв зі своїх городів”. Крім того, директори радгоспів допомагали найбільш нужденним буряками, гарбузами, зерно відходами, висівками і макухою за рахунок фуражних фондів. Проте на сьогодні переважна більшість населення

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

радгоспів вже не мала запасів продовольства. Радгоспи теж не в змозі надавати продовольчу допомогу. Склалася винятково тяжка ситуація. У радгоспах „Краснолиманський”, „Приазовський”, „Самарські ставки” є випадки захворювання (опухання від голоду), кількість випадків зростає.

„В окремих радгоспах, - повідомляли Опришко і Співак, - створено таку ситуацію, що свині отримують концентрований корм – зерно, а люди хліба не їдять – тому матері (свинарки), щоб зберегти життя своїх дітей, приводять їх до свинарника під час годівлі поросят, беруть приготовлений корм поросяткам і годують дітей”.

Від нестачі кормів почала гинути худоба. У господарствах тресту молочних радгоспів протягом жовтня пропало 86 голів великої рогатої худоби і 30 свиней, у листопаді, відповідно – 58 і 112. Господарства свинарського тресту у жовтні втратили 382, а в листопаді – 374 свині.

Ще гірші справи у грудні. Робітники покидають радгоспи, нікому доглядати за худобою. Не вистачає трактористів і комбайнерів. Не виконуються плани ремонту сільгосптехніки і підготовки до весняної сівби 1947 р.

„З жалем доводиться констатувати, - зазначалося в листі, - що наші господарства, відбудовані за три роки героїчною працею робітників і спеціалістів, внаслідок виниклої обстановки можуть прийти до занепаду”. Неодноразові звернення за допомогою до Міністерства тваринництва безрезультатні. „Повідомляючи про це, прохаємо Вас за рахунок внутрішньобласних ресурсів терміново взяти на забезпечення хлібом трудящих і дітей наших радгоспів” [192].

11 грудня голова Старобільського райвиконкому Луньков і секретар Старобільського райкому КП(б)У Мошков у спільному листі на адресу Ворошиловградського обкому партії та облвиконкому повідомляли про нестачу продовольства в районі. Наводили приклади. Колгоспниця сільгоспартілі „Червоний плугатар” Підторівської сільради Ольга Проказа виробила за 1946 р. 320 трудоднів. Її чоловік загинув на війні, має шестеро дітей. Діти від недоїдання дійшли „до повного виснаження, не в змозі відвідувати школу”. Марфа Шеян, яка працювала в колгоспі „Червоний прапор”, виробила 220 трудоднів. Її чоловік теж загинув на фронті, залишилося четверо дітей. Вони знаходилися у „вкрай виснаженому стані”. Колгоспниця сільгоспартілі „Перемога” Покровської сільради Лавриненко мала 700 трудоднів і семеро дітей без батька, який не повернувся з війни. „Діти також не відвідують школу, лежать у ліжку від виснаження”. Голодували троє дітей Єфросинії Шейко – колгоспниці колгоспу „Паризька Комуна” Титарівської сільради.

Таких сімей у Старобільському районі, писали Мошков і Луньков, - 150. Прохали допомоги [193].

Цього ж дня до голови Ворошиловградського облвиконкому І.С. Орешка та секретаря Ворошиловградського обкому КП(б)У О.І. Гайового звернулися з листом голова виконкому Ново-Псковської районної Ради депутатів трудящих Курочка і секретар райкому партії Шевченко. Вони повідомляли, що в районі налічується понад 1000 сімей інвалідів Великої Вітчизняної війни, загиблих на фронті та багатодітних, які не мають „ніякого продовольства – не тільки хліба, але й овочів і навіть фруктів, оскільки на трудовень в колгоспах авансом в середньому видали єдиних 100 – 180 грамів і більше дати абсолютно нічого...”. У зв'язку з цим Курочка і Шевченко прохали виділити району 50 т хліба.

„Одночасно просимо Вас, - писали вони, - надати продовольчу допомогу, як хлібом, так і крупою для патронатів, які ми організували майже в кожному колгоспі для дітей-сиріт і напівсиріт, налічується в районі яких 1640. Вважаємо, що Ви з нашої доповідної становище в районі уявляєте і прохання наше виконаєте” [194].

13 грудня виконком Ворошиловської міської Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області постановив надати продовольчу допомогу 61 сім'ї міста. Зокрема, п'ять сімей отримали по 20 кг картоплі, дві – по 10 кг картоплі і 20 кг овочів, три – по 30 кг картоплі і 50 кг овочів, шість – продукти харчування на одну людину за місячною нормою і т.д. Інваліду Великої Вітчизняної війни Шувиріну, в якого сім'я налічувала дев'ять осіб, було видано 30 кг картоплі, 5 кг пшона і 60 кг овочів [195].

14 грудня газета „Радянська Донеччина” опублікувала повідомлення, що колгоспники Тельманівського району Сталінської області здали державі з особистих запасів понад 20 т зерна. Передовиками у цій справі стали члени артіль „Червона зірка”, які здали близько 500 пудів. Колгоспники артілі „Зразкова” здали 200 пудів.

Колгоспники Старобешівського району здали державі із своїх запасів понад 1000 пудів зерна [196].

Цього ж дня секретар Новоастрханського райкому партії Яковлєв послав доповідну записку секретареві Ворошиловградського обкому КП(б)У О.І. Гайовому. Він повідомляв про 199 сімей району, які жили

„у надзвичайно важких матеріальних умовах – це відсутність хліба та інших продуктів”. „В окремих сім'ях, - писав Яковлев, - особливо у дітей, встановлено набряки обличчя і кінцівок (ознаки недоїдання). У переважній більшості – це сім'ї червоноармійок, чоловіки яких загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни”. Район був безсилий справитися з цією бідю. „Комерційний хліб, який ми отримуємо для цих цілей, не пом'якшує гостроту становища. Так, наприклад, на грудень місяць ми отримали 50% білого хліба ціною 20 карбованців за кілограм, який не в змозі купувати багатодітні сім'ї”.

Яковлев прохав допомоги [197].

16 грудня секретар Сталінського обкому партії Л. Мельников повідомив секретаря ЦК КП(б)У Д.С.Коротченка, що у поточному місяці в області виявлено 22 929 випадків порушень нормованої видачі продовольства за картками. Це дало можливість попередити перевитрати хліба у кількості 194527,9 кг [198].

17 грудня управляючий трестом „Макбуд” Сталінської області Міністерства будівництва підприємств важкої індустрії Коробов звернувся з листом до секретаря обкому КП(б)У Л. Мельникова, в якому повідомляв про тяжке продовольче становище робітників тресту. Протягом року підприємства недостатньо отримували крупу, рослинні жири, кондитерські вироби. Погіршилося харчування робітників у їдальнях. У зв'язку з цим Коробов прохав надати продовольчу допомогу тресту [199].

Цього ж дня прокурор Ворошиловградської області старший радник юстиції І. Медведєв звернувся з листом до секретаря Ворошиловградського обкому партії О.І. Гайового і голови облвиконкому І.С. Орешка.

Він писав: „Прокурор Білолуцького району тов. Беленкова у спец донесенні на моє ім'я повідомила про тяжке продовольче становище колгоспників Білолуцького району, яке утворилося в зв'язку з неврожаєм у 1946 р. – 900 сімей на даний час зовсім не мають ніяких продуктів харчування, 200 дітей-сиріт, що втратили батьків у період Великої Вітчизняної війни, знаходяться на патронаті у деяких колгоспників, проте останні відмовляються утримувати їх і вимагають забрати від них дітей-сиріт і влаштувати в дитбудинки. У районі є 200 чол. дуже старих, які втратили годувальників, не мають нікого з близьких родичів і ніяких засобів до існування, які особливо вимагають

надання їм допомоги продуктами харчування. Як повідомляє прокурор тов. Беленкова, вже є випадки захворювання дітей на ґрунті виснаження від недоїдання. Про вищевикладене я вирішив за необхідне інформувати Вас для відповідного реагування” [200].

Не пізніше 17 грудня шахтар Карандашов звернувся з листом до заступника Голови Ради Міністрів СРСР Г.М. Маленкова, в якому повідомляв про тяжке продовольче становище у Донбасі, про спекуляцію хлібом.

„...Треба б, дорогий товаришу Маленков, - писав шахтар, - навести у Донбасі більшовицький порядок у справі постачання. Оскільки біда у нас. Як не є, я забійник, рубаю вугілля, але я голодний, і вся моя сім'я. Діти до 13 років хліба не отримують, утриманцям норму урізали. Як жити, що робити далі я не знаю, дорогий і високошановний т. Маленков. Доведіть до відома з цього питання Й.В. Сталіна. Гарячий поцілунок і потиск руки вождю народів. Вживіть заходів, далі жити так не можна!”

17 грудня помічник секретаря ЦК КП(б)У Г. Шуйський спрямував Д.С. Коротченку та К.З. Литвину листа, в якому писав: „За дорученням т. М.С. Хрущова надсилаю Вам листа, пересланого Маленковим Г.М., за підписом Карандашова. Тов. М.С. Хрущов просить Вас ознайомитися з цим листом й послати в Донбас працівника ЦК КП(б)У для перевірки фактів, вказаних у цьому листі. Т. Хрущов прохає намітити необхідні заходи щодо поліпшення роботи ВРП (відділів робітничого постачання. – авт.) і комерційних магазинів у Донбасі. Підготувати проект листа на ім'я т. Маленкова Г.М.”.

23 грудня на листі було зроблено примітку: „Для перевірки фактів організована комісія в обкомі. Виїхав з цього питання інструктор ЦК КП(б)У т. Овсянников” [201].

19 грудня секретар Краснолиманського райкому партії Деркач звернувся з листом до секретаря Сталінського обкому КП(б)У Мельникова.

„Перевіркою на місцях колгоспів та особистого життя колгоспників Краснолиманського району райкомом КП(б)У встановлено, - писав він, - що більша частина колгоспників району вкрай потребують продовольства і знаходяться у безвихідному становищі”.

Багато колгоспників, які мали в особистому користуванні корів – продали для купівлі продуктів харчування або забили і використовують для харчування.

Внаслідок недоїдання в районі налічується понад 150 колгоспників опухлих і багато ослаблих від недоїдання, у результаті чого ці

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

колгоспники припинили роботу в колгоспі. У ряді колгоспів району внаслідок невиходу на роботу через недоїдання вкрай погано проходить робота з підготовки до весняної сівби, спостерігаються непоодинокі випадки, коли колгоспники, знесилившись, відмовляються від догляду за кіньми і великою рогатою худобою, і все це згубно позначається на утриманні тваринництва, що є реальною загрозою масового падежу худоби і вихід із зимівлі непридатних до роботи коней.

Колгоспи району мають у себе тільки посівне зерно і допомоги продовольством колгоспникам надати не в змозі.

Лімітами комерційного борошна, які ми отримуємо на район для сільської місцевості – забезпечуємо тільки незначну кількість знесилених колгоспників від недоїдання, оскільки ліміти дуже малі для нашого району.

Вважаю необхідним доповісти Вам і про те становище, що у колгоспників, яким надаємо допомогу, немає грошей для викупу навіть тієї незначної кількості комерційного борошна, яке ми відпускаємо.

Прошу Вас врахувати, що колгоспники колгоспів нашого району отримали на трудовень в 1946 році максимум 120 грамів. Посуха однаково вплинула також і на присадибні посіви колгоспників, які з присадибних місць врожаю не отримали. У раніше надісланій мною Вам доповідній записці економічний стан колгоспників району детально викладений.

Тривожні сигнали від радянських, партійних і керівників колгоспів про зростаючі факти тяжкого стану колгоспників у харчуванні з кожним днем збільшуються. Прошу Вас надати колгоспам нашого району допомогу продовольчою позикою” [202].

Цього ж дня начальник Євсугського районного відділу міліції (прізвище у документі вказано нерозбірливо – *авт.*) повідомив начальника Управління Міністерства внутрішніх справ по Ворошиловградській області полковника Садовника: „Доповідаю, що 19.12.1946 р. я отримав від лікаря медлікарні села Литвинівка Ішкова медичний висновок про те, що дві багатодітні сім’ї колгоспників мають різке виснаження на ґрунті недоїдання, третя сім’я колгоспниці Лисенкової, діти якої мають безбілковий набряк – остання стадія голодування. Я про це інформував РК КП(б)У і на свою відповідальність примусив голову Литвинівської сільради взяти у млині борошна і видавати вказаним сім’ям по 6-7 кілограмів.

Сімей, які знаходяться у вкрай тяжкому становищі в районі, є вже багато і вони будуть збільшуватися, а точніше – можуть бути нещасні випадки на ґрунті недоїдання, якщо району не буде надано термінову допомогу – продовольчою позикою, про що і доповідаю для Вашого

відома і прохаю Вашого розпорядження і втручання про прискорення допомоги району” [203].

20 грудня виконком Сталінської обласної Ради депутатів трудящих констатував: „Встановилося нетерпиме, а в окремих випадках злочинне ставлення до зберігання у доброму стані заготовленої продукції, внаслідок чого на 1. 12.1946 р. зі всієї продукції, яка зберігається в області, виявлено такої, що підлягає негайній реалізації: картоплі – 4,9%; перероблених овочів – 0,4% і свіжих овочів – 3,9%” [204].

Цього ж дня виконком Ворошиловської міськради Ворошиловградської області постановив надати допомогу картоплею, овочами та грошима 29 особливо бідуючим сім'ям міста [205].

23 грудня, у відповідності до постанови Ради Міністрів УРСР від 12 грудня 1946 р., „а також з метою покращення забезпечення контингентів, знятих з централізованого постачання”, виконком Ворошиловградської обласної Ради депутатів трудящих ухвалив постанову про створення протягом грудня 1946 р. в системі управління місцевих торгів, тресту їдалень і воєнторгу № 25 комерційних їдалень, використавши для цього „торговельні приміщення закритої мережі підприємств громадського харчування, які не мають достатньої кількості прикріплених”. У системі обласного управління місцевих торгів (у містах області) протягом грудня 1946 р. і першого кварталу 1947 р. створювались 8 комерційних магазинів продовольчих товарів. Споживча кооперація повинна була закуповувати для них сільськогосподарські продукти у населення [206].

Цього ж дня на засіданні бюро Первомайського райкому КП(б)У Сталінської області підводились підсумки перевірки здавання зерна державі господарствами району. Було зазначено, „що цілий ряд колгоспів мають у наявності товарний хліб, але державі не здають. Колгосп ім. Ілліча (голова колгоспу член ВКП(б) тов. Тітішов) під виглядом насіння тримав і не здавав державі 50 центнерів товарного зерна. Колгосп 17-го Партз'їзду (голова колгоспу член ВКП(б) т. Шматько) має 92 центнери товарного зерна, яке підлягає здаванню державі, колгосп „Комінтерн” (голова колгоспу т. Пітонов)” - 17 центнерів, колгосп „Новий побут” (голова колгоспу кандидат партії тов. Бурко) не здав державі 29 центнерів товарного зерна. Всього по району виявлено перевіркою і підлягає вивезенню державі з колгоспів більше

300 центнерів, крім того радгосп ім. Дзержинського (директор радгоспу член ВКП (б) т. Кравцов) ще не здав державі наявного у нього 850 центнерів товарного зерна. Деякі голови колгоспів за прямого потурання районного земельного відділу порушили постанову ЦК ВКП(б) і Ради Міністрів СРСР про відведення насінневих ділянок, збільшили площі насінневих ділянок колгоспи „За Соцперебудову” (голова колгоспу тов. Рожков) на 3 гектари, колгосп „Переможець” (голова тов. Глушко) – на 16 га і весь зібраний врожай з цих площ засипали до насінневих фондів, якими здійснили посів озимих” [207].

24 грудня на засіданні бюро Сталінського обкому КП(б)У зазначалося, що за 11 місяців 1946 р. на Микитівському хлібокомбінаті під виглядом „понадпланової усушки” розкрадено 26 т хліба. На Сталінському хлібозаводі викрадено 21,7 т сортового борошна. Протягом листопаду 1946 р. на Маріупольському хлібокомбінаті розкрадено 3 т хліба, на Макіївському – 744 кг борошна.

На Макіївському хлібокомбінаті в день перевірки його працівниками обкому і міськкому партії охоронник під час виходу робітників з території заводу затримав 13 осіб з хлібом вагою від 0,5 до 1,5 кг. Такі ж випадки мали місце на Сталінському хлібобулочному комбінаті і хлібозаводі №3 [208].

Цього ж дня секретар Лозно-Олександрівського райкому КП(б)У Папетін повідомив секретаря Ворошиловградського обкому партії О.І. Гайового, що в районі нараховується 1300 сімей багатодітних колгоспників та інвалідів Великої Вітчизняної війни, які потребують „невідкладної продовольчої допомоги”. Особливо „гостре становище” у робітників радгоспів „Червоноармієць” і „Привілля”, де таких сімей нараховується близько 100 [209].

Того ж дня голова виконкому Ворошиловградської обласної Ради депутатів трудящих І.С. Орешко та секретар Ворошиловградського обкому партії О.І. Гайовий звернулися з листом до Голови Ради Міністрів УРСР і секретаря ЦК КП(б)У М.С. Хрущова.

Вони писали: „У зв’язку з виниклими несприятливими кліматичними умовами цього року середньообласний видовий урожай зернових у колгоспах області склав 3,7 центнера.

У північних районах, що межують з Курською, Воронежською і Харківською областями, видовий врожай зернових склав 1,5 центнера, а ярові зернові зовсім не збиралися. Посіви пізніх культур, картоплі та

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

овочів на присадибних ділянках колгоспників і городах колгоспів дали низький урожай, а в деяких випадках також зовсім не збиралися.

Унаслідок таких виниклих умов ми не змогли у північних районах видати колгоспникам на трудовень більше, ніж 100 – 150 грамів зерна з урахуванням хліба, виданого колгоспникам на громадське харчування під час польових робіт, через що в багатьох сім'ях колгоспників на цей час вже немає ніяких продуктів харчування.

В обком КП(б)У і облвиконком за останній час почало надходити багато листів від колгоспів, сільрад, керівників районів про надання допомоги хлібом. Для перевірки дійсного становища з продуктами харчування у колгоспах області було надіслано групу відповідальних працівників облвиконкому та обкому партії, які на місцях з'ясували наступне:

У колгоспах області на 20.XII.46 року налічується до 27 тисяч сімей колгоспників з числа багатодітних, інвалідів Вітчизняної війни, літніх колгоспників і сімей загиблих воїнів на фронтах Вітчизняної війни, в яких не виявилось ніяких продуктів харчування. У такому становищі ми будемо мати на 15.1.47 року до 80 тисяч сімей, які гостро потребують допомоги хлібом та іншими продуктами харчування.

Перевіркою з'ясовано, що в колгоспах Білолуцького району налічується 900 сімей, в яких на день перевірки не виявилось ніяких продуктів харчування. Окрім цього, у районі є до 200 патронажних дітей-сиріт, які знаходяться на вихованні у колгоспах. В окремих колгоспах цього району є сім'ї, в яких діти і літні люди знаходяться в дуже тяжкому становищі.

У колгоспах Білокуракинського району налічується до 1500 родин, які потребують негайного надання допомоги продовольством.

У колгоспах Ново-Псковського району є до 1600 сімей, які теж потребують негайного надання допомоги хлібом і продуктами харчування. У більшості випадків крайню потребу відчувають сім'ї загиблих фронтовиків, інваліди Вітчизняної війни, які мають у складі сім'ї 5 -6 малолітніх дітей.

У цих районах відзначено випадки захворювання від виснаження і занепадницькі настрої колгоспників, викликані тяжкими матеріальними умовами.

Місцеві джерела надання допомоги колгоспам в області вичерпані.

Виконком обласної Ради і обком КП(б)У прохають Вас надати негайну допомогу продовольчою позикою для особливо потребуючих сімей інвалідів Вітчизняної війни, сиріт і літніх колгоспників, а також сімей переселенців, які вже зараз не мають будь-яких продуктів харчування, і зволікання цього питання може призвести до небажаних результатів, а всього для надання продовольчої допомоги гостро

потребуючим сім'ям колгоспників до нового врожаю потрібно буде 11500 тонн продовольчої позики” [210].

Тільки з 25 грудня у будівельному тресті „Донмашбуд” Сталінської області розпочалося видавання харчів за продовольчими картками на грудень 1946 р. У тресті „Єнакіївтяжбуд” протягом листопада взагалі не були отоварені дитячі продовольчі картки, а в грудні – картки робітників м'ясом і жирами.

У тресті „Донмашбуд” не було впорядковано видавання хліба. Робітники простоювали в чергах по 7-8 годин. Мали місце перебої із забезпеченням хлібом у будівельних управліннях №3 і №5 (м. Горлівка, Микитівка) тресту „Єнакіївтяжбуд”. Відділ робітничого постачання цього тресту план заготівель овочів виконав лише на 35%. З інших областей замість 270 т картоплі зуміли завезти лише 144 т.

Трест „Донмашбуд” план заготівель овочевих культур виконав тільки на 47% - замість 1100 т було заготовлено лише 447 т [211].

29 грудня начальник УМВС по Сталінській області, комісар міліції 3 рангу Голов надіслав секретарю Сталінського обкому КП(б)У Л.Г.Мельникову „Довідку на заарештованого УМВС Сталінської області Флаксмана Айзика Мойсейовича, 1916 року народження, уродженця села Ходрівці Ходрівського району Кам'янець-Подільської області, єврея, громадянина СРСР, з вищою освітою, без певного місця проживання і занять”.

Голов повідомляв, що до Макіївського міськвідділу МВС надійшли дані, що у Макіївці мешкає громадянин, який викликає підозру, оскільки називає себе Героєм Радянського Союзу, єврейським письменником Л.Квітко та носить одинадцять нагрудних колодок до орденів і медалей. Перевіркою було встановлено, що справжнє прізвище підозрілого не Квітко, а Флаксман Айзик Мойсейович. Ніяким письменником і Героєм Радянського Союзу він не був і не має ніяких документів на ордені та медалі.

Розслідуванням встановлено, що Флаксман у липні 1946 р., звільнившись з тюремного ув'язнення, приховав своє справжнє прізвище та оголосив себе Героєм Радянського Союзу і єврейським письменником Квітко. Після цього він почав їздити по країні і незаконно, шахрайським чином здобував продукти харчування та інші товари в радянських і господарських організаціях.

8 грудня цього року Флаксман з'явився до службового кабінету завідувача Макіївським міськторгвідділом Агроновича і заявив, що він прибув до Донбасу з бригадою радянських письменників за завданням

ЦК ВКП(б) для надання допомоги дітям-сиротам єврейської національності, батьки яких загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. Флакман звернувся до Агроновича з проханням допомогти йому пошити костюм, пальто і кашкета у швацькій майстерні міста з матеріалу міськторгвідділу. Водночас він повідомив, що у Макіївці живе четверо дітей-євреїв на прізвище Галинські (насправді у місті таких не було). Не перевіривши документів Флакмана, Агронович дав розпорядження директору швацької фабрики виготовити Флакману одяг і виписав йому 20 м тканини, 5 кг цукру і 5 кг крупи. У відповідь Флакман подарував Агроновичу викрадену із Сталінської обласної бібліотеки книгу єврейського письменника Л.Квітко „Розмови з близьким” і зробив на ній напис : „З любов'ю. Справжньому більшовику тов. Агроновичу від автора. Л.Квітко”.

Ще раніше, а саме 28 жовтня цього року, Флакман звернувся до заступника голови Сталінського облвиконкому Журавльова з проханням надати допомогу сиротам Галинським. Від Журавльова він отримав таке письмове розпорядження: „Місто Сталіно, 28 жовтня 1946 року. Директору треста приміських радгоспів тов. Ігнатенку. Прошу Вас по можливості забезпечити сиріт Галинських овочами. Діти живуть з родичкою, а батьки їх розстріляні німецькими фашистами і на цей час знаходяться у скрутному становищі. Журавльов”. Овочі у кількості 200 кг Флакман отримав і використав. Таким же чином він отримав 420 кг овочів за розпорядженням заступника директора облплодочеторгу Ліденкова, два складських метра дров з Єнакіївського гірничо-заводського лісництва, а також отримав від начальника міського житлового управління Сталіно Михайлова дозвіл виділити квартиру його знайомій Галинській, начебто партизанці.

Таким же шахрайським шляхом Флакман займався придбанням продуктів харчування і речей у Дніпропетровській області.

Допитаний Флакман повністю підтвердив, що звання Героя Радянського Союзу він не має і письменником ніколи не був.

Довідка закінчувалася словами: „Слідство за справою триває” [212].

Того ж дня на засіданні бюро Сталінського обкому КП(б)У, яке розглядало питання про стан збереження хліба в області, наводилися такі факти.

Завантажені борошном у Сталіно 3 листопада 1946 р. два вагони прибули на станцію Роя (на відстань 40 км) лише 26 грудня із зірваними пломбами станції відправлення і запломбованими на попутних станціях. На Селидівському пункті „Заготзерно” слідчі органи затримали завідувача сховищем, який викрав 12 мішків борошна. На

Зачатківському пункті охоронник викрав 60 кг зерна. На станції Амвросіївка сім вагонів зерна простояли шість днів, чекаючи перевантаження, після чого було виявлено, що в цих вагонах зірвано пломби зі слідами викрадення зерна [213].

30 грудня Ворошиловградський облвиконком затвердив контингент населення області, яке забезпечувалося хлібними картками у січні 1947 р., в кількості 1 013 270 чол. З них у містах і робітничих селищах картками могли користуватися 985 000 осіб, у сільській місцевості – 24 000. Для будинків немовлят, дитячих будинків, будинків інвалідів і літніх людей було виділено 4 270 карток [214].

31 грудня бюро Сталінського обкому КП(б)У на своєму засіданні розглянуло питання про стан боротьби з кримінальною злочинністю. Бюро відзначило, що „останнім часом у ряді міст і районів області збільшилася кількість злочинних проявів: розтрат, пограбувань соціалістичної власності та колгоспного майна, мають місце випадки збройних пограбувань баз, магазинів, державних зерносховищ, крадіжок продовольчих товарів, відзначені випадки зухвалих проявів кримінально-бандитського елементу, який тривалий час безкарно здійснює вбивства, тероризує населення. Останнім часом значно зросли кримінальні прояви на селі, де зафіксовано випадки пограбувань, крадіжок колгоспного і радгоспного майна, складів „Заготзерна”, споживкооперації та ін.” [215].

Того ж дня Сталінський облвиконком і бюро Сталінського обкому партії ухвалили постанову „Про організацію споживчою кооперацією і колгоспами підприємств громадського харчування в колгоспах і радгоспах Сталінської області”.

„З метою успішної підготовки колгоспів і радгоспів до наступних весняно-польових робіт, а також враховуючи необхідність організації громадського харчування колгоспників і робітників радгоспів, найбільш постраждалих від посухи районів”, облвиконком і бюро обкому КП(б)У постановили:

1. Зобов'язати президію облспоживспілки, голів міськрад і райрад та директорів радгоспів „протягом січня місяця 1947 року організувати мережу громадського харчування в колгоспах і радгоспах найбільш постраждалих від посухи районів області – для одноразового гарячого харчування особливо нужденних колгоспників, робітників радгоспів та їх сімей у кількості 10 000 чоловік, у тому числі: 7 500

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

- чол. колгоспників і їх сімей і 2 500 чол. робітників радгоспів і їх сімей”.
2. Одноразове харчування встановити шляхом надання однієї рідкої гарячої страви із закладкою наступних продуктів: м'яса та риби – 25 г, картоплі – 50 г, овочів – 20 г з обов'язковим видаванням 100 г комерційного хліба.
 3. Через райспоживспілки і районні споживчі товариства організувати закупівлю надлишків сільськогосподарських продуктів у колгоспах і радгоспах – за домовленістю, але не вище ринкових цін; у колгоспників, селян, робітників і службовців сільських місцевостей – за цінами, які складаються на ринках.
 4. Директорам радгоспів і трестів радгоспів у п'ятиденний строк взяти на повний облік всю сільськогосподарську продукцію підсобних господарств, вибракувати непродуктивну худобу і птицю і виявлені надлишки цієї продукції продати на договірних засадах споживчій кооперації для організації громадського харчування робітників радгоспів.
 5. Зобов'язати голів колгоспів і директорів радгоспів у п'ятиденний строк надати споживчій кооперації безкоштовно для створення їдалень відповідні приміщення, паливо, обслуговуючий персонал; повністю здійснювати підвезення до їдальні воду і продукти, а також надати для тимчасового користування необхідний інвентар і посуд.
 6. Надання одноразового харчування здійснювати за фактичною собівартістю продуктів без всіляких накладень.
 7. Зобов'язати райвиконкоми і райкоми КП(б)У організувати одноразове гаряче харчування також і для тих колгоспників та їх сімей, які не будуть охоплені громадським харчуванням споживчої кооперації, у кількості не менше 10 000 осіб за рахунок продуктів, придбаних у колгоспників, які мають надлишки, і продуктів самих колгоспів. Право користуватись одноразовим харчуванням визначається в кожному конкретному випадку постановою правління колгоспу і виконкому сільської Ради, а в радгоспах – дирекцією спільно з профспілковою організацією.
 8. „Облвиконком і обком КП(б)У звертають увагу секретарів міськкомів і райкомів КП(б) України, голів міськрад і райвиконкомів, а також земельних органів на те, що ситуація, яка створилася в колгоспах, особливо постраждалих від посухи, вимагає до них постійної уваги і піклування, надання практичної допомоги кожному нужденному колгоспнику з тим, щоб підготувати їх до зразкового проведення весняно-польових робіт 1947 року і зробити все для отримання високого врожаю у другому році нової Сталінської п'ятирічки”.

9. Затвердити контингент колгоспного населення на січень 1947 р., яке повинне отримувати щоденно одноразове гаряче харчування в їдальнях споживкооперації у розрізі окремих районів: Олександрівський – 1000 осіб; Артемівський – 500, Краснолиманський – 1200, Слов'янський – 1600, Сніжнянський – 600, Первомайський – 900, Ямський – 800, Добропільський – 500, Андріївський – 400. Кількість їдалень у колгоспах визначається виконками районних Рад і райкомаами партії.
10. Затвердити кількість радгоспів у районах, де треба організувати громадське харчування: Слов'янський, Первомайський, Держинський, Андріївський, Краснолиманський, Старо-Бешівський, Старо-Млинівський, Ольгинський і Будьонівський – по одному радгоспу; Авдіївський, Костянтинівський, Велико-Новосілівський, Володарський і Ямський – по два; Добропільський, Волноваський – по три, а всього 25 радгоспів.
11. Затвердити контингент населення колгоспів, що підлягає забезпеченню щоденним гарячим одноразовим харчуванням за рахунок продовольчих ресурсів колгоспів, у межах окремих районів: Авдіївський район – 500 осіб, Андріївський – 1000, Держинський – 200, Костянтинівський – 500, Макіївський – 200, Єнакіївський – 500, Селидівський – 500, Красноармійський – 500, Харцизький – 300, Катиківський – 500, Амвросіївський – 500, Будьонівський – 400, Велико-Новосілівський – 500, Волноваський – 500, Володарський – 500, Приморський – 500, Ольгинський – 500, Мар'їнський – 400, Старо-Бешівський – 600, Старо-Млинівський – 500 і Тельманівський – 400 [216].

Протягом грудня у Сталінській області хлібними картками користувались 1 910 100 мешканців міст і робітничих селищ (на 51 500 осіб менше у порівнянні з листопадом), з них 912 100 зайнятих на виробництві, 358 000 дорослих утриманців, 640 000 дітей. Серед осіб, що працювали, 99 100 отримували щоденно по 1 200 г хліба, 90 200 – по 1 000 г, 192 000 – по 800 г, 132 300 – по 700 г і 13 200 – по 650 г. Дорослі утриманці могли купити 250 г хліба на день, а діти – по 300 г.

У сільській місцевості області картками були забезпечені 26 300 осіб (на 1 220 менше, ніж у попередньому місяці), з них 283 лікарі, 951 працівник зв'язку, 1 216 спеціалістів сільського господарства, 1 789 представників середнього медичного персоналу, 6 435 вчителів, 721 викладач технікумів, 1 392 партійних і державних працівників районної ланки, 1 013 працівників МТС, 2 337 інвалідів Великої Вітчизняної війни та інші.

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

У будинках немовлят, дитбудинках, будинках інвалідів і літніх людей картковою системою було охоплено 10 962 особи.

Усього хлібними картками користувалося 1 947 326 мешканців області [217].

У 1946 р. колгоспи Сталінської області план посівів овочів виконали на 94%, картоплі – 66,2%, баштанних культур – на 91,2%. Посівні площі картоплі колгоспи освоїли тільки на 50,8% до довоєнного рівня. Унаслідок несвоєчасної підготовки парникового господарства, розсаду було вирощено з великим запізненням і неякісно. Колгоспи затягнули терміни посіву і посадки овочів, що позначилося на зниженні врожаю. Овочі посіяли тільки на 63% до запланованої площі. У деяких випадках не було проведено навіть першу прополку овочевих культур, другу проводили на 74%, а третю – на 30%. Перше полоття картоплі вдалося організувати на 96%, друге – на 77% і третє – на 18,2%.

У колгоспах спостерігалася знеосібка у догляді за посівами, порушувалася ланкова організація праці. Городні бригади і ланки відволікалися на інші роботи. Це знижувало зацікавленість колгоспників у вирощуванні високих врожаїв.

Було допущено загибель овочевих культур на площі близько 10% усіх посівів [218].

За 1946 р. план здавання державі соняшника радгоспи Сталінської області виконали на 45,7%, підсобні господарства підприємств, організацій та установ – на 75,1%, колгоспи – на 56,6%, індивідуальні господарства – на 63%. Річний план здавання льону колгоспи області виконали на 32,7%, сіна – 96,4%, картоплі – на 77%, овочів – на 74%. Індивідуальні господарства здали державі 29 578 ц картоплі, або 78,1% до плану.

Річний план здавання державі зернових культур радгоспи області виконали на 65,1%, а підсобні господарства – на 136,9%. М'яса колгоспи, колгоспники, робітники і службовці, а також одноосібники здали 93,8% до плану, молока – 82,3%, яєць – 82,5%, вовни – 96,1% [219].

Протягом 1946 р. в колгоспах Сталінської області загинуло посівів (вони були скошені на сіно та силос): зернових і бобових культур – 3 137 га, кукурудзи на зерно – 6 406 га, соняшника – 1 072 га, льону – 270 га, сої – 40 га [220].

За даними Ворошиловградського обласного статистичного управління, 1946 р. колгоспи області отримали з 1 га: зернових і зернобобових – 2,9 ц, соняшника – 1,6 ц, картоплі – 8 ц, овочів – 33 ц.

Порівняно з 1945 р. валовий збір зернових становив 45,9%, соняшника – 75,6%, картоплі – 35%, овочів – 66,4%.

У колгоспах зменшилася кількість кормів. Сіна сіяних трав і природних сінокосів колгоспи отримали 52,5 тис. т проти 73 тис. т в 1945 р., а соломи і полови – 245,1 тис. т проти 365,8 тис.

Протягом 1946 р. поголів'я великої рогатої худоби в колгоспах області зменшилося на 3,9%, свиней – на 69,2%, птиці – на 60%.

У середньому по області колгоспи видавали на 1 трудовень 1 крб. 1 коп. (проти 1 крб. 12 коп. в 1945 р.) і 168 г зерна (проти 540 г). Зовсім не видали колгоспникам зерна 66 колгоспів, а грошей – 22 [221].

Протягом 1946 р. в торговельних організаціях вугільних і металургійних підприємств, залізничного транспорту і споживчої кооперації Сталінської області було виявлено 2 656 випадків розкрадання продовольчих і промислових товарів на 5 769 тис. крб. (за державними цінами). Для порівняння: в 1945 р. був 2 651 випадок на 3 679 тис. крб. Зокрема, м'яса і риби було викрадено 15 473 кг, жирів – 5 175 кг, крупи і борошна – 12 613 кг, цукру і кондитерських виробів – 4 829 кг, хліба – 103484 кг.

Наприклад, у відділі робітничого постачання тресту „Горлівшахтовідбудова” отримані від підсобного господарства продукти використовувалися не для поліпшення громадського харчування робітників, а йшли до столу окремих керівників і чиновників. З 3 770 кг м'яса для громадського харчування було виділено тільки 211 кг, або 5,6%; з 945 кг сиру – 113 кг, або 12% і т.д. За 8 місяців 1946 р. начальник відділу робітничого постачання Заславський привласнив („у порядку самопостачання”, як зазначалося в одному документі – *авт.*) 167 кг м'яса, 95 кг борошна, 21 кг жирів. Начальник управління „Горлівшахтовідбудова” Антоневич украв 365 кг м'яса, 219 кг борошна, 38,8 м шовкової тканини, 13 кг імпортової шерсті. Його заступник Серебрянников „у порядку самопостачання” використав 256 кг м'яса, 143 кг борошна, 34 кг жирів. І це ще неповний перелік викраденого. Окрім цього, стороннім особам було відпущено 940 кг борошна, 262 кг м'яса і 261 кг жирів.

В одній з їдалень відділу робітничого постачання тресту „Сніжнянтрацит” бухгалтер Гончаренко і завідувач їдальнею Беліков за 1945 р. і 10 місяців 1946 р. розікрали продовольчих товарів на 219 338 крб., зокрема: хліба – 2 405 кг, м'яса – 1 788 кг, жирів – 134 кг, крупи – 3

479 кг, цукру – 82,5 кг та інших продуктів. Викрадені харчі злочинці списували за фіктивними документами як начебто використані для споживання на шахті № 18 [222].

За наслідками роботи колгоспів Ворошиловградської області в 1946р., два з них – „Іскра” Кадіївського та „Червоний Жовтень” Олександрівського районів одержали грошових прибутків більше ніж по 1 млн. карбованців. Десять колгоспів отримали прибуток від 500 тис. до 1 млн. У 442 колгоспах за перевиконання планів урожайності та продуктивності тваринництва отримали додаткову оплату праці 1 976 колгоспників. Їм було видано 324 ц зерна, 29 ц картоплі, 583 ц овочів, 1210 поросят, 52 ягняти, 124 теляти, 60,7 тис. літрів молока. Колгоспи „Іскра” Кадіївського району, „Червоний Жовтень” Олександрівського, „Червоноармієць” Старобільського, ім. Шевченка Ново-Айдарського, „Перше Травня” Ново-Псковського та ін. повністю виконали державні плани хлібозаготівель, а також розраховалися за роботу МТС, з колгоспниками і трактористами.

Проте більшість колгоспів знизили врожай загалом по області проти 1945 р. по зернових на 54,2%, соняшнику – на 24,3%, картоплі – на 64,9%, овочів – на 33,7%. Більшість не виконали державних зобов'язань і низько оплатили трудовні колгоспників. За рік не виробили мінімуму (80) трудовнів 11 533 працездатних колгоспника, або 9,1%, а підлітків – 8 965 (46,2%).

У Слов'яносербському районі не виробили мінімуму 19,3% колгоспників, Ворошиловському – 15,5%, Боково-Антрацитівському – 14,4%, Кременському – 14,2%, Ровеньківському – 12,1%, Старобільському – 15,1% [223].

У 1946 р. Сталінський обласний комітет товариства Червоного Хреста Центрального Комітету Червоного Хреста УРСР організував і провів значну шефську роботу.

Протягом року було оздоровлено 1 100 дітей-сиріт. У Маріуполі первинна організація товариства коксохімзаводу харчувала 43 дитини. За них їдальні було заплачено 31 747 крб. У Краматорську 17 дітям-сиротам надали грошову допомогу у розмірі 3 000 крб. У Сталіно первинна організація Будьонівського маслозаводу шефствувала над інвалідами Великої Вітчизняної війни. Робітники заводу щоденно працювали по дві години понаднормово і на зароблені гроші купували для інвалідів продукти. Активісти сільських райкомів товариства зібрали і видали інвалідам 410 кг картоплі, 189 штук яєць, 185 кг борошна та крупи.

Розділ II. 1946 рік: початок голоду

Родинам загиблих воїнів було надано допомогу у розмірі 27 180 крб. Обласний комітет товариства шефствував над 6 дитячими будинками. Всього шляхом організації концертів, вечорів та інших заходів було зібрано і використано на шефську роботу 413 797 крб. [224].

Протягом 1946 р. у Сталінській обласній центральній клінічній лікарні, яка обслуговувала населення обласного центру та всієї області, на лікуванні перебувало 8 осіб, хворих на аліментарну дистрофію. Серед них – два чоловіки і шість жінок. Курс лікування тривав у середньому 38 діб. Повністювилікувався один хворий. Чотири покинули лікарню зі значним покращенням стану здоров'я. Померли троє, з них один – у перші 24 години перебування в лікарні [225].

У другому півріччі 1946 р. в контрольно-облікових бюро, карткових бюро і бюро забірних документів у картковій системі Сталінської області за крадіжки карток і талонів, зловживання продуктовими картками до кримінальної відповідальності було притягнуто 141 особу.

Наприклад, у вересні був затриманий на місці злочину старший контролер контрольно-облікового бюро Петровського району м. Сталіно Бобренець разом з контролерами та обліковцями цього бюро Овчаровою, Бовт і Зінченко. Під час обшуку в них було виявлено викрадених талонів на 590 кг хліба, 153 кг жирів, 561 кг м'яса, 438 кг цукру, 248 кг крупи, 1438 л молока та інших продуктів. Усього за викраденими талонами злочинці отримали з магазинів продуктів харчування на 400 тис. крб.

Було встановлено численні факти завищення чисельності контингентів на отримання продовольчих карток у Краматорську, Костянтинівці, Єнакієвому, Макіївці та інших містах області.

За вересень-листопад на ринках Донеччини за продаж карток було затримано 854 особи, з них спекулянтів картками – 58 чол. У спекулянтів вилучили 332 продовольчі картки, 608 промтоварних і велику кількість талонів на продукти і товари [226].

Розділ III. 1947 рік: жнива голоду

На 1 січня колгоспи Сталінської області здали державі з урожаю 1946 р. 1 416 610 ц зерна, або 53,2% до встановленого завдання. Окрім цього, у рахунок виконання плану м'ясозаготівель, вовнозаготівель і сінопоставок колгоспи здали ще 6 210 ц зерна [227].

З 20 грудня 1946 р. до 1 січня 1947 р. у місті Макіївка Сталінської області було проведено перевірку списків громадян для отримання хлібопродуктових карток на січень 1947 р. Перевірки зазнали 495 підприємств, організацій та установ. Працювала одна загальноміська комісія, 14 районних і 380 бригад із залученням до них 960 осіб, переважно партійно-радянського і комсомольського активу. Вони перевірили списки 102 315 робітників, 38 902 утриманців і 72 574 дітей – всього 213 794 чол. Було виявлено багато порушень і зловживань. Так, із списків було виключено 79 осіб, які не мали права отримувати картки, а також 1 384 чол. знижено норми видавання хліба, оскільки вони перевищували встановлені межі. Особливо багато порушень у картковій системі виявилось на хімічному заводі № 5, металургійному заводі ім. Кірова, заводі металоконструкцій, шахтах № 22 і 3/5, автобазі тресту „Красногвардійськвугілля”. Загалом, внаслідок перевірки вдалося зекономити 21 253 кг хліба [228].

2 січня секретар Горлівського міськкому КП(б)У Л. Осипенко у довідці Сталінському обкому партії повідомляв про наслідки перевірки правильності списків на отримання у січні 1947 р. хлібних і продуктових карток. Зокрема, було створено 263 бригади з 793 осіб, які перевірили 423 підприємства, організації та установи міста. Вдалося виявити, зазначав Л.Осипенко, завищення норм постачання 592 чол. на 3 568,5 кг хліба [229].

На початку року у Ворошиловградській і Сталінській областях тюрми через безперервне надходження в'язнів перебували у потрійному перевантаженні, що вкрай негативно позначалося на умовах утримання і харчування ув'язнених. У цих областях налічувалося 23 тис. в'язнів. Керівництво Міністерства внутрішніх справ УРСР ухвалило рішення, згідно з яким 25% з них, або приблизно 4 000 осіб, переводилися до 10 серпня на лікарняне харчування, оскільки в'язні перебували у вкрай виснаженому стані. Задля цього було додатково виділено 27 т крупи, 23 т м'яса, 20 т жирів, 8 т цукру і 36 т хліба [230].

5 січня секретар Маріупольського міського комітету КП(б)У Рубайло спрямував секретареві Сталінського обкому партії Л. Мельникову „Інформацію про виконання постанов ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У і обкому КП(б)У про економію у витрачанні хліба, про перевірку апарату карткової системи і заходи щодо посилення контролю за роботою органів Міністерства торгівлі Маріупольським міськкомом КП(б)У”.

У документі зазначалося, що 12 вересня 1946 р. міськком партії провів збори міського партійного активу, які виявили низку грубих порушень і зловживань у системі торговельної мережі міста, накреслили заходи щодо посилення боротьби з незаконним витрачанням хліба, продуктів харчування. Потім ці питання були обговорені на зборах первинних партійних організацій.

Виконуючи постанову бюро обкому КП(б)У від 12 вересня 1946 р. „Про серйозні недоліки у видаванні і зберіганні карток на хліб і продовольчі товари”, міський і районні комітети партії Маріуполя провели таку роботу:

1. Було створено постійні комісії для перевірки щомісячних списків громадян, які повинні отримувати продукти харчування за картками. Зокрема, почала діяти міська комісія у складі 5 чол., чотири районні - у складі 20 чол. і 36 заводських - у складі 155 чол. Крім того, у цехах і установах міста було створено 356 комісій, до складу яких увійшли 970 активістів.
2. У вересні було проведено суцільну перевірку підприємств, організацій і установ з приводу правильності видання хлібопродуктових карток. Це дозволило виявити багато фактів порушень встановленого порядку видавання і зберігання карток, розбазарювання і крадіжок, а також неправильного визначення контингентів громадян для державного постачання нормованими продовольчими товарами. Протягом вересня у Маріуполі було видано хлібопродуктових карток з перевищенням встановлених норм на 2 228 чол., що свідчило про перевитрату 13 471 кг хліба, 193 кг жирів, 642 кг м'яса, 350 кг цукру і 347 кг крупи. Особливо грубі порушення було виявлено на металургійному заводі ім. Ілліча, у тресті „Азовстальбуд”, держбанку, на швацькій фабриці ім. Дзержинського, хлібокомбінаті тощо. На деяких підприємствах погано зберігали картки, що призводило до їх крадіжок. Наприклад, в інструментальному цеху заводу ім. Ілліча протягом серпня 1946 р. було викрадено 23 картки, у вересні – ще 123.

Рішенням бюро міськкому партії від 26 вересня 1946 р. завідувач Молотовським райторгвідділом Соломко знятий з роботи

- за недостатнє керівництво і контроль роботи карткового і контрольно-облікового бюро. Директору держбанку Колесникову, директору швацької фабрики Вігдорчику, які порушили правила видання карток, рішенням бюро райкому було суворо вказано. Накреслено заходи щодо усунення недоліків.
3. Було проведено перевірку працівників контрольно-облікових бюро; 19 з них звільнили. Було також замінено 24 уповноважених з видання карток на підприємствах і в установах. Партійні і комсомольські організації міста спрямували на роботу в карткову систему 46 нових працівників. Завдяки вжитим заходам у листопаді 1946 р. вдалося попередити перевитрату 22 252 кг хліба, у грудні – 3 196 кг, січні 1947 р. – 8 392,5 кг.
 4. У грудні було проведено перевірку районних карткових бюро і виявлено грубі порушення у видаванні хлібопродуктових карток. За це начальника карткового бюро Молотовського району Кулик звільнено з роботи і виключено з членів партії.
 5. Протягом листопада 1946 р. міськком партії і міськвиконком перевірили стан зберігання хліба у сховищах „Заготзерна” і мельниці № 9, а також роботу торговельних організацій міста і кооперації. Було накреслено заходи щодо усунення недоліків [231].

Того ж дня директор радгоспу „Ударник” Лопата і голова Воздвиженської сільради Красноармійського району Сталінської області Корнієнко звернулися з листом до районного та обласного комітетів КП(б)У. Вони писали, що значна частина робітників та їх утриманців молочного радгоспу „Ударник” Красноармійського району знаходяться у дуже важкому стані, оскільки радгосп не має „місцевих ресурсів продуктів харчування”. Свого часу вони прохали районні організації відкрити у радгоспі дитячий садок або їдальню для дітей, мотивуючи тим, що тут живуть і працюють десять сімей з 35 утриманцями, переважно дітьми дошкільного і шкільного віку загиблих фронтовиків, які надзвичайно потребують допомоги і обійтися без неї не в змозі. У зв'язку з тим, що радгосп не отримує пайкового хліба, спостерігається велика плинність кваліфікованих робітників (трактористів, тваринників), а це ставить під загрозу вчасне проведення робіт, пов'язаних з підготовкою до весняної сівби і зимівлі худоби.

(У цьому ж місяці радгосп через райспоживспілку отримав 700 кг борошна) [232].

6 січня Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У хвалили постанову про надання колгоспам республіки з державних ресурсів зернофуражної позики для годування робочих коней у розмірі 15 тис. т під урожай 1947 р. з нарахуванням 10 ц на кожні 100 ц позики. Водночас дозволялося продати колгоспам 48 тис. т сіна і 5 тис. т макухи. Колгоспи Сталінської області отримували 400 т зерна фуражних культур і 368 т макухи [233].

Цього ж дня розпорядженням Сталінського облвиконкому Олександрівській районній Раді депутатів трудящих „для надання продовольчої допомоги потребуючим сім'ям колгоспників” було виділено 3 т зерна [234].

Цього ж дня Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У ухвалили постанову „Про надання позики зерна фуражних культур і продаж сіна та макухи колгоспам УРСР”. За цією постановою колгоспам Ворошиловградської області було виділено 400 т фуражного зерна, 5000 т сіна і 296 т макухи [235].

6 січня у сім'ї Безкровних, які жили на хуторі Ново-Михайлівка Зелено-Долинської сільради Краснолиманського району Сталінської області від голоду померла п'ятирічна донька Віра [236].

7 січня виконком Ворошиловградської міської Ради депутатів трудящих ухвалив постанову, яка зобов'язувала директора міського харчоторгу виділити для продажу інвалідам війни та сім'ям військовослужбовців 50 т капусти, 25 т помідорів і 25 т огірків [237].

Цього ж дня виконком Ворошиловградської міської Ради депутатів трудящих прийняв постанову про надання допомоги сім'ям інваліда праці О.І. Бубличенка, військовослужбовця М.М. Годованець, загиблого військовослужбовця М.І. Заботіної і сім'ї загиблого військовослужбовця А.А. Крпкіної. „Враховуючи винятково тяжкі матеріальні умови” цих сімей, виконком виділив кожній по 300 крб. [238].

7 січня відбулося засідання бюро Сталінського обкому КП(б)У, яке розглянуло питання „Про хід зимівлі худоби у колгоспах Краснолиманського району”.

Виявилося, що протягом 1946 р. у районі загинуло 126 коней (11,7% від загальної кількості), 366 овець (10,5%) і 78 свиней (7,1%). Внаслідок незадовільного догляду і поганої організації годівлі в колгоспах налічується 64, 2% худих і виснажених коней, 34,7% - великої рогатої худоби.

Секретар обкому Л.Г. Мельников під час обговорення питання сказав: „Труднощі дуже серйозні, але боротьби з труднощами, щоб подолати їх, немає. Корми розтягують, розкрадають, а голови колгоспів відсторонились, вважаючи, що безвихідне становище; райком і райвиконком, земвідділ теж усунулися. Візьміть одноосібного селянина, оскільки у нього створилося таке становище, людина знаходить якийсь вихід, як їй зберегти худобу, а тут кому не лінь – тягнуть корми, телята голодні,дохнуть. Хіба таке ставлення до господарства може бути стерпним? Людей, покликаних керувати, нараховують сотнями, а елементарного порядку не можуть навести, цілковита безвідповідальність... Немає боротьби, немає більшовицького підходу, безвідповідальність з боку райкому і райвиконкому. Перестали розмовляти з колгоспниками. Коли треба було збирати держпоставки, їздили, вели з колгоспниками розмови, а тепер бояться....” [239].

8 січня розпорядженням Сталінського облвиконкому для надання продовольчої допомоги родинам загиблих фронтників та інвалідам Великої Вітчизняної війни Первомайського району було виділено 5 т зерна. Незадовго перед цим голова Первомайського райвиконкому І.Гуров у листі до обласної Ради депутатів трудящих повідомляв, що районний відділ соціального забезпечення у грудні 1946 р. провів обстеження матеріально-побутового стану сімей загиблих фронтників, інвалідів війни та круглих сиріт. Було „виявлено, - писав голова райвиконкому, - катастрофічне становище у продовольчому питанні серед окремих вищеназваних сімей і на 1.1.1947 р. 183 сім'ї знаходяться на межі загибелі і кількість їх з кожним днем збільшується” [240].

10 січня на хуторі Ново-Михайлівка Краснолиманського району Сталінської області у сім'ї Безкровних від голоду померла друга дитина – десятирічний син Микола [241].

Цього ж дня відбулося засідання виконкому Станично-Луганської районної Ради Ворошиловградської області. Було розглянуто питання „Про організацію сільських їдалень у колгоспах”.

У відповідності до вказівки облвиконкому від 2 січня 1947 р. виконком районної Ради депутатів трудящих постановив організувати їдальні на 750 чол. у межах діяльності наступних сільських Рад:

- а) Нижньо-Ольховської в колгоспі „Донбас” – на 150 осіб з обслуговуванням степових бригад колгоспів „Своя праця”, „Правильний шлях” і „Москва - Донбас”;
- б) Олександрівської в колгоспі ім. Калініна з обслуговуванням працівників колгоспів „Більшовик”, „Червоний хлібороб” у кількості 150 чол.;
- в) Благовіщенської в колгоспі „Червоний промінь” на 100 осіб;
- г) Красно-Деркульської сільради в колгоспі „Червонознаменець” на 200 чол. з обслуговуванням колгоспів „Гірник”, ім. Кірова, ім. Леніна Красно-Таловської сільради;
- д) Нижньо-Герасимівської у колгоспі ім. Кірова на 150 осіб з одночасним обслуговуванням колгоспів ім. Куйбишева, ім. Чапаєва та ім. Калініна.

Голови сільрад були зобов'язані до 15 січня 1947 р. підготувати відповідні приміщення та обладнання, а також спільно з головами колгоспів скласти списки сімей загиблих фронтників та інвалідів Великої Вітчизняної війни, які особливо потребували продовольчої допомоги, і надати їх головам сільських споживчих товариств. Останні були зобов'язані налагодити роботу сільських їдалень [242].

13 січня виконком Ворошиловської міської Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області розглянув питання про заготівлю верхівок картоплі як насінневого матеріалу для садіння навесні 1947 р. Було затверджено план заготівлі верхівок у відділах робітничого постачання і торговельних організаціях міста. Планувалося заготовити 510 ц, з них відділами робітничого постачання заводу ім. Ворошилова – 100 ц, тресту „Ворошиловвугілля” – 250 ц, тресту „Ворошиловбуд” – 30 ц.

Постанова забороняла торговельним організаціям вивозити картоплю з овочевих баз без „зняття верхівок”. Одночасно наголошувалося на необхідності організації правильного збереження верхівок, „не допускаючи псування останніх” [243].

Того ж дня виконком Краснодонської міської Ради Ворошиловградської області постановив надати допомогу найбільш бідуючим сім'ям міста. Дев'яти родинам було виділено 255 кг овочів (від 25 до 30 кг кожній), а двом – по 300 крб. [244].

Цього ж дня на засіданні виконкому Ворошиловської міськради депутатів трудящих Ворошиловградської області було вирішено надати допомогу сім'ям, які знаходились у надзвичайно тяжкому матеріальному становищі. Зокрема, інвалідам війни І.Т. Зубову, Затонському, С.М. Михайлову, Болишеву, Т.Г. Агашковій, Волкову та Абрамову належало отримати по 120-300 крб. Дев'яти сім'ям було виділено продукти харчування на одну людину за місячними нормами (Сазоновій, Король, Пирогову, Кувикліну, Ястребову та іншим). Інвалідам війни і праці, а також солдатським вдовам Карнауховій, Тараненко, Мухіній, Хромовій, Лушенко, Френкель, Луніній, Гордєєвій виконком виділив по 10-30 кг картоплі і 5-10 кг солоних огірків.

Усього допомогу було надано 83 сім'ям міста [245].

14 січня Рада Міністрів СРСР дозволила „усім колгоспам і колгоспникам районів, що виконали по району в цілому державний план заготівель хліба з урожаю 1946 року – вільний продаж хліба... протягом першої половини 1947 року до початку збирання нового врожаю” [246].

Того ж дня у постанові Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б), присвяченій підготовці насіння до весняної сівби 1947 р., зазначалося, що останнім часом у ряді областей, країв і республік зовсім припинилося засипання насіння, а в Алтайському, Красноярському, Ставропольському краях, Сталінградській, Ворошиловградській і Кіровоградській областях у грудні 1946 р. навіть зменшилися насінневі фонди в колгоспах. Мають місце факти використання насіння не за призначенням, їх розбазарювання і розкрадання. „...Багато районних радянських і партійних органів, користуючись безкарністю, примушують колгоспи здавати в рахунок державних заготівель зерно з насінневих ділянок...” [247].

15 січня Рада Міністрів УРСР, відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР від 14 січня 1947 р., дозволила вільний продаж хліба всім колгоспам і колгоспникам, які виконали в цілому по району

державний план заготівель зерна врожаю 1946 р., протягом першої половини 1947 р. до початку збирання нового врожаю [248].

Того ж дня Сталінський облвиконком видав розпорядження, згідно з яким директор Макіївського тресту приміських радгоспів повинен був виділити електромеханічному заводу „Донсіельектро” 5 свиней для поліпшення харчування робітників цього підприємства [249].

17 січня Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У ухвалили постанову „Про відпуск у позичку насіння ярих культур колгоспам, радгоспам і селянським господарствам УРСР для весняної сівби 1947 року”. Колгоспам Ворошиловградської області було виділено 22 200 т ярових зернових і зернобобових [250].

17 січня Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У прийняли постанову „Про продовольчу позику для колгоспів областей УРСР”. Колгоспам республіки з державних ресурсів надавалася продовольча позика в розмірі 15 700 т, з них 50% зерна продовольчих культур на умовах повернення з урожаю 1947 р. з нарахуванням 10 ц на кожні 100 ц позики. Щомісяця колгоспники мали отримувати в одні руки не більше 6 кг борошна.

За цією постановою колгоспи Сталінської області отримували 200 т збіжжя [251].

Цього ж дня постановою Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У колгоспам, радгоспам і селянським господарствам республіки з державних фондів для весняної сівби було надано насінневу позичку – 198 800 т зерна ярових культур. Позичка надавалася на умовах повернення з урожаю 1947 р. з нарахуванням 10 ц на кожні 100 ц зерна. За цією постановою колгоспам і селянським господарствам Сталінської області було виділено 1600 т ярих зернових і зернобобових культур [252].

18 січня Сталінський облвиконком надав продовольчу допомогу колгоспам Ямського району – 5 т зерна. Колгоспи Олександрівського району отримали 4 т [253].

20 січня був заарештований столяр комбінату „Орджонікідзевугілля” м. Єнакієвого Сталінської області Ф.І. Неживих, 1909 р. народження. Ще на початку листопада 1946 р. він сокирою зарубав дружину М.Г. Золотарьову, 1910 р. р. народження, і тримісячного сина. З нею він 1944 р. познайомився в Німеччині, перебуваючи там на примусових роботах. Після вбивства зрізав з кісток м'ясо, яке засолив, кістки трупів спалив. Після цього Ф.І. Неживих виписав покійників із домової книги, заявивши, що вони 5 листопада 1946 р. виїхали на батьківщину. Протягом листопада він харчувався м'ясом близьких. 3-го грудня 1946 р. він познайомився з Г.Кожевниковою, яка через деякий час перейшла до нього жити. Доля Кожевникової була такою самою, як і її попередниці: 17 січня 1947 р. Неживих її вбив, а м'ясо засолив і вживав його в їжу, доки не був заарештований.

Виявилося, що Неживих отримував платню в сумі 874 крб., 800 г хліба, 2,2 кг м'яса, 500 г жирів, 1,8 кг крупи і 500 г цукру. До вбивства і після нього одержував на дружину 400 г хліба і 300 г на дитину щоденно [254].

Того ж дня бюро Ворошиловградського обкому КП(б)У ухвалило постанову, в якій зазначалося, що наявні в області комерційні їдальні, чайні та закуочні далеко не задовольняють „запити трудящих області, особливо відчувається це в робітничих і шахтарських селищах, великих селах і сільських районах”. Постанова зобов'язувала обласне управління місцевих торгів, трест їдалень і ресторанів, облспоживспілку відкрити додатково „підприємства громадського харчування відкритого типу”, а саме: 29 комерційних їдалень, 3 „загальнодоступні” їдальні і 86 закуочних [255].

Цього ж дня сім'я Безкровних, яка мешкала на хуторі Ново-Михайлівка Краснолиманського району Сталінської області, втратила шестирічного сина Олександра. Це була вже третя смерть від голоду протягом січня у цій родині [256].

23 січня Станично-Луганська селищна Рада Ворошиловградської області ухвалила постанову про надання продовольчої допомоги населенню, згідно з якою 24 сім'ям селища було виділено 1 020 кг

овочів. Кожна сім'я отримувала від 10 до 35 кг капусти, 5-30 кг солоних помідорів і 10-30 кг огірків [257].

Цього ж дня відбулось об'єднане засідання виконкому Слов'яносербської районної Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області і бюро Слов'яносербського райкому партії, на якому розглядалося питання „Про розподіл продовольчої позики колгоспам району”.

Продовольчу позику зерном у розмірі 10 т було вирішено розподілити серед 15 з 17 колгоспів. Зокрема, сільгоспартілі „Заповіт Ілліча” надавалося 6 ц зерна, ім. Петровського – теж 6 ц, „Комінтерн” – 8 ц, „Червоний Жовтень” – 5 ц, „Наш труд” – 2 ц.

У постанові зазначалося: „Зобов'язати голів колгоспів своєчасно вибрати продовольчу позику і надати допомогу гостро бідуючим колгоспникам, у першу чергу тим колгоспникам, які сумлінно ставляться до колгоспної праці” [258].

Станом на 24 січня в колгоспах Сталінської області для весняної сівби не вистачало 102 376 ц насіння зернових і зернобобових культур. Зокрема, у господарствах Краснолиманського району – 8 657 ц, Красноармійського – 8 666 ц, Олександрівського – 7 448 ц, Андріївського – 7 148 ц [259].

25 січня секретар Ворошиловградського обкому партії В. Носко у доповідній записці на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Д.С. Коротченка повідомляв: „З метою надання допомоги сім'ям, які тимчасово зазнали нестатків, за 15 днів січня місяця у колгоспах області відкрито 101 їдальню із загальним охопленням контингенту в 19 867 чоловік. Загалом по області заплановано відкрити 400 таких їдалень з охопленням 30 тисяч чоловік” [260].

На початку 1947 р. в цілому по Україні налічувалося 448 тис. хворих на дистрофію, з них у Сталінській області – 29 тис., у Ворошиловградській – 13,5 тис. [261].

26 січня бюро Ворошиловградського обкому КП(б)У, у відповідності до постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 17

січня 1947 р., ухвалило постанову про надання колгоспам області продовольчої позики в 1 500 т зерна. Зокрема, господарствам Білокуракинського району було виділено 40 т, Лозно-Олександрівського – теж 40 т, а Марківський, Білолуцький, Нижньо-Дуванський і Ново-Псковський райони отримали по 35 т [262].

27 січня Сталінський облвиконком і бюро Сталінського обкому партії ухвалили постанову про виділення колгоспам області для весняної сівби насіннєву позику у кількості 16 000 ц, зокрема, пшениці – 4 000 ц. Позика надавалася на умовах повернення з урожаю 1947 р. з нарахуванням 10 ц на кожні 100 ц насіння [263].

28 січня голова виконкому Сталінської обласної Ради депутатів трудящих Струєв, виступаючи на пленумі обкому партії, сказав: „Ми маємо дуже тривожне становище із забезпеченням колгоспів нашої області насінням. Нам не вистачає вісім з лишком тисяч тонн зернових культур, щоб виконати план весняної сівби у такому обсязі, в якому партія і уряд довели на цей рік у нашій Сталінській області” [264].

Того ж дня Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову про контингент населення республіки, що забезпечувався хлібними картками у лютому 1947 р. У містах і робітничих селищах Ворошиловградщини пайковий хліб мали отримувати 495 500 працівників, 171 600 утриманців і 320 300 дітей. Будинкам немовлят, дитбудинкам і будинкам інвалідів та літніх людей було виділено 4 360 карток. У сільській місцевості області хлібними картками мали користуватися 28 800 осіб.

Загалом по області картковим хлібом забезпечувались 1 020 560 чол. [265].

29 січня виконком Слов'яносербської районної Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області розглянув питання „Про видавання хліба гостро нужденним громадянам Слов'яносербського району”.

У зв'язку з „тяжким в економічному відношенні становищем в окремих сім'ях у районі ” виконком постановив:

а) виділити з фондів закритих закладів району 350 кг борошна для розподілу його у сільрадах району;

б) запропонувати головам сільських Рад „перевірити дійсне становище сім'ї і оформити актом”, перш ніж назначати і видавати борошно.

У додатку до постанови зазначалося, що Криничанська сільрада мала отримати 30 кг борошна, Кримська і Петровенська – по 50 кг, Фрунзенська селищна Рада – 30 кг і т.д. [266].

30 січня завідувач оргінструкторським відділом Сталінського обкому партії Тімонников передав телефоном до ЦК КП(б)У інформацію щодо політичних настроїв населення області у зв'язку з підготовкою до виборів до Верховної Ради УРСР (вибори відбулися 9 лютого 1947 р. – *авт.*).

В інформації було наведено багато прикладів позитивних висловлювань трудящих у зв'язку з майбутніми виборами. Разом з тим, повідомлялося про „нездорові настрої” населення у зв'язку „з продовольчими ускладненнями, викликаними неврожаєм”.

Зазначалося, зокрема, що в селі Богоявлінка Мар'їнського району колгоспник артілі „Борець праці” Гаврило Вюрнсловський (інвалід війни II групи, 35 років) заявив агітатору, який розповідав про вибори: „Я не піду голосувати в день виборів тому, що в мене нічого їсти, діти голодні, про мене ніхто не піклується. Весь хліб віддали державі, а ми голодні” (дружина працює, троє дітей). Секретар партійного осередку колгоспу провів роз'яснювальну бесіду з Вюрнсловським, але той категорично відмовився голосувати.

Прибиральниця клубу в цьому ж селі на прізвище Коноплянка агітатору сказала: „Я нічим не забезпечена, чоловік загинув на фронті, діти нікому не потрібні (троє дітей шкільного віку), про мене і дітей немає ніякого піклування. Я не знаю, куди подітись, мені не до голосування”.

Село Богоявлінка, писав далі Тімонников, має 150 колгоспників, які „буквально голодують”. Для них створено їдальню, де раз на добу вони мають гарячу страву і 200 г хліба.

У радгоспі ім. Паризької Комуні (підсобне господарство тресту „Єнакіївтяжбуд”) робітниця Андрієнко сама виховувала трьох дітей. Під час перебирання овочів вона вкрала 3 кг картоплі, а коли про це взнали – заявила: „Я голодую, тому краду”. Дві сестри Гордієнкови, які нещодавно почали працювати в радгоспі, теж крали картоплю, мотивуючи тим, що вони голодні.

На станції Дебальцеве 60 робітників, зазначалося в інформації, до цього часу не отримали за грудень 1946 р. продукти за основними картками, а непрацюючі члени їх сімей взагалі не мають карткового

забезпечення. Своїм керівникам робітники заявили: „Що ви все говорите про виконання плану, а коли будете говорити про отоварювання карток?“

Токар Рутченківського коксохімічного заводу Підпригора у розмові з іншими робітниками сказав: „Невже у керівників очі повилазили, що не бачать, як ми страждаємо, голодуємо? Де ж справедливість, про яку говорять у зв'язку з виборами?“

Колгоспниця артiлі „Промінь” Сергіївської сільради Красноармійського району М. Бережна заявила: „Ось ми їх оберемо, вони з нас будуть кров смоктати, ми в цьому році, напевно, здохнемо. Радянська влада скоро провалиться”.

Домогосподарка з Красноармійського району А.І. Синельникова у зв'язку з виборами сказала: „Зараз нас усі агітують до виборів, зайву роботу проводять, народ хоч і голодний, але весь піде на вибори і буде голосувати за тих, кого йому запропонують, спробуй не піти, так тебе так сховають, що й чорти не знайдуть” [267].

Цього ж дня виконком Краснодонської міської Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області постановив надати продовольчу допомогу 11 бідуючим сім'ям. Кожній з них належало отримати від 20 до 35 кг овочів [268].

31 січня в м. Ворошиловграді у парку культури ім. Горького на дереві знайшли повішеним водія автотранспортної контори обласного автотресту В. Резанова, у кишені якого була записка: „У моїй смерті винен цар - голод. Сім'я гола, боса і голодна. Утримувати її немає ніякої можливості, і дальшого виходу немає, окрім смерті. Прощайте, дружина, діти, прощайте назавжди” [269].

Цього ж дня Сталінський облвиконком дозволив Сталінському і Макіївському тестам приміських радгоспів витратити з власних ресурсів для харчування працівників за рахунок економії фуражу 37,2 т зерна [270].

Цього ж дня Сталінський облвиконком дав розпорядження з метою „забезпечення нормальної роботи Карлівського рибальського господарства” видати на лютий 1947 р. 19 його робітникам і службовцям хлібні картки за наявними нормами [271].

Того ж дня виконком Ворошиловської міської Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області постановив надати грошову і продовольчу допомогу 40 особливо нужденним сім'ям міста. З них сім отримали по 150 – 200 крб., а інші – по 10 – 30 кг картоплі, від 10 до 15 кг капусти і по 5 – 20 кг солоних огірків [272].

Протягом січня в закритих установах Сталінської області пайковим харчуванням були забезпечені 7 889 осіб. З них у дитячих будинках – 2795, у спеціальних дитячих будинках – 2 208, у дитбудинках-санаторіях – 196, дитячих приймальниках УМВС – 458, у будинках немовлят – 532, у спеціальних школах – 420, у будинках інвалідів Великої Вітчизняної війни – 75, у будинках інвалідів і літніх людей – 364 і в камерах попереднього ув'язнення – 841.

У закритій мережі харчування пайками було забезпечено 24 901 особу. До складу цього контингенту входили слухачі партійної школи та партійних курсів при обкомі КП(б) У, інваліди війни, працівники місцевих шахт, місцевої промисловості, вихователі дитячих будинків, викладачі та студенти вищих навчальних закладів і технікумів [273].

У січні в м. Сталіно працівники органів міліції виявили злочинну групу у складі 16 осіб, серед яких були викладачі загальноосвітніх шкіл А.П. Аверичев і Н.М. Царенков, завідувач складу П.В. Комуз, автомеханік А.В. Єрошин та інші. Як з'ясувалося, у ніч на 4 листопада 1946 р. група, маючи на озброєнні два пістолети, виїхала автомобілем в Ольгинський район, де в колгоспі „Червона зірка” Ново-Миколаївської сільради викрала понад 2 т зерна з насінневого фонду. У грудні злочинці пограбували глибинний пункт „Заготзерна” в селі Стила Старобешівського району, викравши тут понад 2 т зерна, а в січні 1947 р. вони організували крадіжку 5 свиноматок у колгоспі ім. Петровського Мар'їнського району. За скоєні злочини 14 учасників групи були засуджені до тюремного ув'язнення строком на 10 років кожний з наступною втратою громадянських прав на три роки та конфіскацією належного їм майна [274].

Протягом січня у містах Ворошиловград, Кадіївка, Красний Луч, Часів Яр, Єнакієве, Артемівськ, Красний Лиман; Сталінозаводському районі (тепер Ленінський – *авт.*) м. Сталіно, Іллічівському районі м. Маріуполя; у Краснолиманському, Слов'янському, Олександрівському, Мар'їнському, Першотравневому та Артемівському районах

Ворошиловградської і Сталінської областей від голоду померли 74 дорослих і дітей. Голодною смертю вмирали люди і в інших містах і селах Донбасу [275].

1 лютого завідувач оргінструкторським відділом Ольгинського райкому КП(б)У Сталінської області Гульченко, інформуючи обком партії про настрої населення району, наводив факти тяжкого матеріального стану багатьох сімей. „У селі Василівка, - писав він, - вчителем неповної середньої школи працює Савін, має 6 чоловік сім'ї, хліба отримує 500 г, свого підсобного господарства не має, знаходиться у тяжкому матеріальному становищі. Йому було двічі надано матеріальну допомогу зерном і картоплею з підсобного господарства цієї ж школи. Померла дитина і вчитель Савін заявив працівнику РК КП(б)У, що померла від голоду і, крім цього, хворіють ще двоє дітей”.

„У селі Ново-Андріївка вчитель Іовлев має 6 чоловік сім'ї, отримує 500 г хліба, сам інвалід Вітчизняної війни, знаходиться також у поганому матеріальному становищі. Було надано невелику допомогу зерном з підсобного господарства цієї ж школи, проте становище не покращується, настроїв вчителів Іовлева і Савіна поганий" [276].

У довідці Міністерства внутрішніх справ УРСР повідомлялося, що з 11 січня до 1 лютого у Сталінській області сталися 3 випадки вбивства голодними людьми своїх родичів, дітей і вживання в їжу їх м'яса [277].

3 лютого секретар Краснолиманського райкому КП(б)У Деркач звернувся з листом до секретаря Сталінського обкому партії Мельникова.

Він писав: "Тяжке становище у Краснолиманському районі з продуктами харчування продовжує поглиблюватися. Останнім часом у нашому районі почалися масові захворювання дітей безбілковими набряками (від недоїдання). Тільки з 26 до 31 січня цього року із села Щурове госпіталізовано до лікарні опухлих дітей 37 чол., у тому ж селі близько 15 дітей вкрай слабких. Таке ж становище в селах Закотне, Шандриголове, Новоселівка, у місті та інших селах.

Є також випадки смертності 6 чол.: 2 дітей і 4 дорослих – від виснаження.

З числа опухлих у районі госпіталізовано 97 чол. і треба терміново госпіталізувати ще 160 чол. Прийняти хворих лікарня не в змозі, оскільки не відпускаються продукти харчування на прибулих хворих понад встановлену норму.

Облздороввідділ не реагує на вимогу нашого райздороввідділу – на збільшення пайків у зв'язку зі збільшенням захворювань. Для нашого району необхідно зараз як мінімум відпускати пайків для хворих на 400 чоловік.

Також доводжу до Вашого відома, що різко збільшилося захворювання (набряки від недоїдання) у сім'ях загиблих фронтовиків, інвалідів Вітчизняної війни, головним чином багатодітних, матерів-одиначок.

У зв'язку з тим, що облторгвідділом не врахована перевитрата дитячих і утриманських карток у грудні і січні місяцях, у районі не забезпечені картками на лютий 300 чол. дітей і 250 утриманців, що також ускладнює становище з харчуванням.

Прошу Вас дати вказівку облторгвідділу видати для лікарень нашого району 400 пайків, щоб ми змогли вкрай потребуючих у госпіталізації госпіталізувати.

Також прошу Вас дати вказівку облторгвідділу, щоб зарахувати перевитрату карток у грудні і січні місяцях по дитячих 300 і по утриманських 250 шт. і додали на лютий місяць.

Для надання допомоги колгоспникам продовольством прошу видати продовольчу позику, згідно доповідної записки, поданої раніше Вам.

Прошу врахувати тяжке становище, яке склалося в районі" [278].

Цього ж дня секретар Будьоннівського районного комітету КП(б)У м. Сталіно Парфьонов і завідувач оргінструкторським відділом райкому Євдокимова спрямували до міськкому і обкому партії інформацію „Про настрої населення у зв'язку з тимчасовими продовольчими труднощами в країні по Будьоннівському району м. Сталіно”.

Вони писали: „У зв'язку з тимчасовими труднощами у постачанні хлібом і продуктами харчування серед населення району мають місце нездорові настрої”. Так, 27 січня працівник тресту „Будьонніввугілля”, головний інженер дирекції споруджуваних підприємств В.Ф. Ковалевський у присутності колег сказав: „Ось дивись, до чого довів наш уряд, навкруги суцільний голод, а вони собі і в вуса не дують, як наче їх це не стосується. Та й взагалі, що це за життя, що я працюю головним інженером, не можу жити по-людськи, навіть не вистачає купити цигарок. Не вели б свою політику – і хлібця, дивись, Америка підкинула б. При німцях і то легше було, завжди гроші були”.

21 січня домогосподарка В.П. Подлутова, яка живе в селищі Олексіївка, по вул. Чкалова, будинок 5/3, повертаючись з базару, розповіла знайомим жінкам таку вигадку: „У Москві нещодавно

відбувалась якась нарада, де були присутніми т. Ворошилов, Будьонний. Товариш Сталін відмовився від цієї наради і надіслав свою дружину і ось товариш Ворошилов говорить, що до мене надходять і надійшла велика кількість листів від бійців та інвалідів Вітчизняної війни, що вони всі голодують і за що вони тоді воювали. Після цього дружина товариша Сталіна вихопила револьвер і хотіла застрелити товариша Ворошилова, але він втік і тим врятувався. Ну, ось тепер знімуть з поста товариша Сталіна і після цього повинно бути якесь покращення в житті”.

21 січня на Мушкетівській техбазі шахтовідбудови під час наряду один з робітників сказав, що сьогодні траурний день – помер Володимир Ілліч Ленін. Присутня при цьому робітниця М. Аліба, яка працює вантажником, сказала: „Помер і чорт з ним!”. Хтось із присутніх запитав: „А що він тобі поганого зробив?”. На це Аліба відповіла: „Вони все добре роблять, а хліба вдосталь не дають” [278a].

Цього ж дня виконком Краснодонської міської Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області прийняв постанову про надання продовольчої допомоги 5 бідуючим сім'ям міста. Їм було виділено 110 кг солоних овочів. Одна сім'я отримала 10 кг, ще одна – 20 кг, дві сім'ї – по 25 кг і одна сім'я – 30 кг [279].

4 лютого о восьмій годині вечора працівники шахти № 7 Трудівської копальні м. Сталіно С.П. Берлизов та У.І. Заєць поверталися з села Костянтинівки, де купили мішок буряків. За два кілометри до селища Мар'їнки до них підійшов невідомий чоловік. Пострілом з пістолета він вбив Берлизова і вдарив залізним прутом по голові Уляну Заєць. Учні 7-го класу Мар'їнської школи йшли додому в колгосп „Перемога” і виявили вбитого Берлизова і поранену Заєць, яка в районному відділі Міністерства внутрішніх справ все розповіла. Мішок з буряками зник [280].

Цього ж дня на засіданні Станично-Луганської селищної Ради Ворошиловградської області було вирішено надати найбільш бідуючим сім'ям одноразову допомога солоними овочами.

35 сім'ям селища Рада виділила 565 кг помідорів, 425 кг огірків і 55 кг кавунів. Кожна сім'я отримала від 15 до 25 кг помідорів, 5-20 кг огірків, від 10 до 15 кг кавунів [281].

5 лютого о другій годині ночі група з восьми озброєних осіб під'їхала машиною до комори колгоспу ім. Леніна Мар'їнського району Сталінської області. Три сторожа були зв'язані. Зламавши двері комори, злочинці викрали 2 т пшениці і зникли [282].

Того ж дня виконком Станично-Луганської районної Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області розглянув питання про „Затвердження контингентів на постачання хлібом і норм видавання хліба населенню на лютий місяць 1947 року”. Було затверджено наступні контингенти населення району:

а) населення селища Станично-Луганське, яке отримувало хліб за картками: робітників - 847, службовців - 192, утриманців - 140, дітей – 1301; всього - 2 480;

б) населення сільської місцевості, яке отримувало хліб за гарантованими нормами: робітників - 529, службовців – 21; всього - 550;

в) населення сільської місцевості, яке отримувало хліб не за гарантованими нормами: робітників - 602;

г) контингент, який знаходився на державному постачанні: 360 чол.

Далі у постанові зазначалося: „Встановити норми видавання хліба населенню, яке отримувало хліб за картками: робітникам - 500 грамів, службовцям - 400 грамів, утриманцям – 250 гр., дітям - 300 гр.; населенню сільської місцевості, яке отримувало хліб за гарантованими нормами: робітникам 500 гр., службовцям 200 гр., утриманцям – 150 гр., дітям 200 гр.; населенню сільської місцевості, яке отримувало хліб не за гарантованими нормами: робітникам 350 гр., службовцям 200 гр., утриманцям 150 гр., дітям 200 гр.; населенню, яке знаходиться на державному постачанні: у лікарнях, родильних будинках і дитсанаторіях 500 г., перебуваючи у камерах попереднього ув'язнення – 450 г” [283].

5 лютого секретареві Сталінського обкому КП(б)У Мельникову від органів внутрішніх справ області надійшла довідка про виявлені зловживання у сфері карткової системи.

У довідці, підписаній капітаном міліції Яковенком, повідомлялося, що протягом грудня 1946 р. за зловживання продуктовими картками в області було засуджено до ув'язнення 15 осіб, з них терміном до двох років – чотири, до трьох – теж чотири, до п'яти – три, понад п'ять років – одну і до примусових робіт - три. У січні 1947 р. до кримінальної відповідальності було притягнуто 32 особи. Серед них шість працівників

карткових і контрольно-облікових бюро, дев'ять працівників бюро забірних документів та уповноважених з видавання карток, сім працівників торговельної мережі, вісім спекулянтів картками тощо. Протягом січня було затримано 235 осіб, які продавали і купували картки. Вони отримали попередження. Було вилучено 66 карток на хліб, 12 – на продовольчі товари, 264 талони на хліб і 143 – на продтовари. У перекладі на вагу це становило 1 400 кг хліба [284].

Цього ж дня завідувач організаційно-інструкторським відділом Єнакіївського міського комітету КП(б)У Сталінської області Фомін інформував обком партії про настрої в місті у зв'язку з виборами до Верховної Ради УРСР. Він звертав увагу на наявність негативних висловлювань серед трудящих. Так, складач поїздів Климов на зборах з висування кандидатів у депутати Верховної Ради заявив: „Нам все рівно, хто буде в уряді, нам був би тільки хліб!“. Машиніст паровозу заводу № 23 Чуприна сказав: „Дільницю №31 оформили портретами вождів партії та уряду, краще б замість портретів повісили хліб, народ більше б відвідував виборчі дільниці” [285].

6 лютого Рада Міністрів УРСР видала розпорядження про переведення до 1 березня 1947 р. 250 їдалень республіки в містах, робітничих селищах і районних центрах на умови роботи, встановлені для комерційних чайних. Цей захід було вжито для забезпечення громадським харчуванням населення, що не мало продовольчих карток. Ці комерційні їдальні повинні були організувати також продаж сніданків, обідів та окремих страв за нормами громадського харчування. У Ворошиловградській області планувалося налагодити роботу 16 таких їдалень, у Сталінській – 20 [286].

7 лютого виконком Камишанської сільської Ради депутатів трудящих Станично-Луганського району Ворошиловградської області розглянув заяву колгоспниці сільгоспартілі "Заповіт Ілліча" М.Г. Астахової. Вона писала, що знаходиться "у дуже скрутному стані щодо харчування" і прохала допомогти їй. Виконком постановив: "Зобов'язати правління колгоспу "Заповіт Ілліча" надати підтримку хлібом громадянці Астаховій Марії Григорівні" [287].

8 лютого секретар Ворошиловградського обкому партії О.І. Гайовий у доповідній записці до ЦК КП(б)У повідомляв про заходи стосовно упорядкування витрат хліба і посилення контролю за діяльністю торговельних органів Ворошиловградської області.

У жовтні 1946 р., писав Гайовий, було створено обласну комісію з перевірки. У всіх містах і районах області були створені аналогічні комісії і для допомоги їм – 217 бригад, в яких брали участь 650 осіб партійно-радянського активу.

Унаслідок перевірки загалом по області з вересня 1946 р. до лютого 1947 р. було знято з постачання хлібом:

а) у містах – 84 874 чол., з них у жовтні – 67 750 чол.;

б) у сільській місцевості – 93 848, з них у жовтні – 87 638 осіб. Це дало економію борошна у містах 612,6 т і в селах – 397,9 т.

Тільки в сільській місцевості було знято з постачання 37 656 осіб, які незаконно отримували хліб за міськими нормами. Крім того, з постачання було знято 20 263 працездатних утриманців, які мешкали в містах і робітничих селищах і не мали права на хлібні картки.

Одночасно зазнали перевірки працівники карткових, контрольно-облікових бюро та особи, відповідальні за видавання карток на підприємствах і в закладах. Зокрема, з перевірених 438 працівників карткових і контрольно-облікових бюро було замінено 62, а з 4 564 відповідальних за видавання карток – 72 [288].

8 лютого газета "Радянська Донеччина" опублікувала звернення транспортної бригади Є. Петровського з Богоявленської МТС, яка дала в борг колгоспу "Червоний Трудовик" із власних запасів 7 360 кг зерна для поповнення насінневого фонду колгоспу і звернулася до всіх тракторних бригад області з пропозицією організувати збирання насіння із власних заощаджень для надання допомоги колгоспам.

15 лютого бюро Сталінського обкому партії схвалило цю ініціативу і зобов'язало секретарів міськкомів і райкомів КП(б)У обговорити цю ініціативу на зборах бригад і ланок у всіх колгоспах і МТС та організувати збір зерна з власних запасів трактористів і колгоспників для поповнення насінневих фондів колгоспів [289].

Того ж дня Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову "Про відпуск в обмін з державних ресурсів насіння ярих культур для весняної сівби 1947 року". Постанова передбачала до 1 квітня провести з колгоспами і радгоспами республіки обмін непридатного для посіву зерна, а також

лишків засипаних в посівні фонди озимих культур, проса, кукурудзи і соняшнику на посівне зерно з державних ресурсів.

Для господарств Сталінської області було відпущено 7 900 т ярих зернових культур [290].

10 лютого Сталінський облвиконком і бюро Сталінського обкому партії, згідно з постановою Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 17 січня 1947 р., надали колгоспам області із державних ресурсів продовольчу позику вагою 1 190 ц, з них 50% зерна продовольчих культур, на умовах повернення з урожаю 1947 р. з нарахуванням 10 ц на кожні 100 ц позики. Колгоспи повинні були самі переробляти зерно на борошно і видавати окремим нужденним колгоспникам не більше 6 кг у місяць на одну особу.

Господарства Олександрівського району отримували 185 ц збіжжя, Андріївського – 102 ц, Краснолиманського – 259 ц, Слов'янського – 265 ц, Первомайського – 154 ц, Сніжнянського – 48 ц., Амвросіївського – 13 ц, Старомлинівського – 14 ц, Велико-Новосілівського – 10 ц. і т.д. [291].

Того ж дня виконком Сталінської обласної Ради депутатів трудящих і бюро обкому КП(б)У, відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 17 січня 1947 р., постановили надати колгоспам області з державних ресурсів продовольчу позику у кількості 1 190 ц (50% зерна продовольчих культур) на умовах повернення з урожаю 1947 р. з нарахуванням 10 ц на кожні 100 ц наданої позики. Зокрема, колгоспам Олександрівського району було виділено 185 ц, Андріївського – 102 ц, Краснолиманського – 259 ц, Слов'янського – 265 ц, Сніжнянського – 48 ц, Ямського – 49 ц, Амвросіївського – 13 ц, Володарського – 28 ц, Первомайського – 194 ц, Старо-Млинівського – 14 ц і т.д.

Позика "розподіляється серед колгоспників, з урахуванням потреб, правлінням колгоспу, - зазначалось у постанові, - і здійснюється за списками, складеними і затвердженими на засіданнях правління колгоспу. Районним радянським і партійним організаціям перевірити правильність надання продовольчої позики колгоспникам" [292].

11 лютого газета "Радянська Донеччина" опублікувала повідомлення, що працівники колгоспу ім. Свердлова Харцизького району Сталінської області, забезпечивши себе насінням ярих зернових

культур, вирішили створити насінневі фонди сусіднім колгоспам. Голова правління Корсаков першим здав три пуди пшениці. За ним почали здавати рядові колгоспники. Так, Віра Прудкова здала близько двох пудів зерна, Чулков, Самойленко і Чепель – по одному пуду [293].

Цього ж дня виконком Камишанської сільради Станично-Луганського району Ворошиловградської області заслухав заяву громадянки Ф.А. Григор'євої, яка мешкала на хуторі Паськів. Вона писала, що живе з трьома дітьми і старою свекрухою, а продуктів харчування дуже не вистачає.

Виконком постановив: "Зобов'язати голову колгоспу "Червона Луганщина" т. Ісаєва перевірити і надати допомогу в продуктах харчування" [294].

12 лютого залізничники станції Слов'янськ Сталінської області звернулися до секретаря ЦК КП(б)У М.С. Хрущова з листом. Копію листа було надіслано також секретарям Сталінського і Харківського обкомів партії.

Вони повідомляли, що сім'ї робітників відділу паровозного господарства станції Слов'янськ Південно-Донецької залізниці, які мешкають у сільській місцевості Сталінської і Харківської областей у кількості, відповідно, 226 і 234 особи з вересня 1946 р. не мають продовольчих карток. Тим часом, за постановою Ради Міністрів СРСР від 17 січня 1947 р., для сімей залізничників у сільській місцевості на строк до 1 серпня 1947 р. встановлено ліміт постачання хлібом на 300 тис. чол. за нормою 150 г на добу одній людині. Проте карткові бюро і міськвиконкоми Слов'янська, Костянтинівки, Барвінкового і Близнюків, де живуть вищевказані залізничники, до цього часу цю постанову не виконали. Переважна кількість сімей залізничників знаходяться у надзвичайно тяжкому стані, особливо діти, які не отримують ніякої матеріальної допомоги.

Лист закінчувався проханням запропонувати міським і районним виконкомам Рад депутатів трудящих вказаних населених пунктів негайно виконати постанову Ради Міністрів СРСР від 17 січня 1947 р.

Треба гадати, що цей лист сприяв покращенню харчування залізничників та їх сімей. До 17 лютого кількість продовольчих карток, наданих утриманцям залізничників, які мешкали в селах Сталінської області, зросла з 1 300 до 4 470 штук, а Харківської – з 5 тис. до 12770 [295].

13 лютого "Ворошиловградська правда" опублікувала статтю "З особистих запасів", присвячену подіям, які відбулись у колгоспі "Більшовик" Мостківського району.

"Недавно правління доповіло колгоспникам, - повідомляла газета, - що в артілі не вистачає насіння зернових і технічних культур для виконання плану весняної сівби. Колгоспники вирішили поповнити насінневий фонд артілі з особистих запасів". Першими відгукнулися колгоспники С.Н. Сумець і М.С. Завертиленко. Вони здали до насінневого фонду колгоспу по два центнери соняшника. Їх прикладу послідували інші.

Широко розгорнувся також збір серед колгоспників і трактористів у колгоспах ім. Кагановича, Ворошилова, Дзержинського. За декілька днів у районі зібрано 72 пуди насіння зернових культур, близько 350 пудів насіння технічних культур, декілька сотень пудів картоплі, багато насіння баштанних та городніх культур [296].

19 лютого Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову "Про прийняття на постачання хлібом додаткового контингенту в сільській місцевості". Дозволялося, як виняток, забезпечувати хлібом з 15 лютого до червня 1947 р включно робітників, службовців і членів їх сімей, які мешкали в сільській місцевості, у кількості 260 000 чол. додатково до затвердженого на лютий контингенту. Рекомендувалося врахувати, насамперед, робітників радгоспів, МТС, інвалідів Великої Вітчизняної війни першої та другої групи (не пов'язаних із сільським господарством), дітей, які знаходились під опікою, дітей-сиріт, непрацевдатних членів сімей загиблих під час війни, а також сімей вчителів, лікарів і районного партійного і радянського активу.

За цією постановою, у Сталінській області 13 000 працівників отримали можливість купувати щоденно по 200 г хліба, а 5 000 непрацевдатних членів їх сімей – по 100 г. Зокрема, у сільській місцевості Харцизького району додатково хлібні картки отримали 124 особи, Авдіївського – 1 150, Добропільського – 1 031, Андріївського – 688, Слов'янського – 892, Краснолиманського – 936, Волноваського – 914.

У Ворошиловградській області по 200 г хліба мали отримувати 14 000 чол., по 100 г – 3 800 [297].

Того ж дня газета "Радянська Донеччина" опублікувала статтю про колгосп ім. Петровського Тельманівського району Сталінської області.

У ній розповідалося, що у зв'язку з посухою в цьому господарстві не змогли достатньо заготовити насінневої картоплі. Тоді колгоспники вирішили позичити колгоспу картоплю зі своїх особистих запасів. Бригадир передової польової бригади Віра Шаргун позичила 12 пудів картоплі, колгоспники С. Бекерський та І. Бестіков – по 10 пудів, голова правління артїлі Руденко – 15 пудів. Всього у колгоспну комору надійшло 60 пудів картоплі [298].

Цього ж дня Станично-Луганська селищна Рада Ворошиловградської області розглянула на своєму засіданні одне-єдине питання: про надання продовольчої допомоги найбільш бідуючим сім'ям. Було вирішено допомогти їм солоними овочами. Усього допомогу отримали 29 сімей, з них дві отримали по 5 кг помідорів, дві – по 10 кг, три – по 15 кг. Ще дві сім'ї отримали по 10 кг помідорів і 15 кг огірків, одна сім'я – по 15 кг помідорів і огірків, дві сім'ї – по 15 кг помідорів і 10 кг кавунів. Одній сім'ї було виділено 15 кг помідорів, 10 кг огірків і 10 кг кавунів. Шістнадцять сімей отримали 65 кг помідорів, 35 кг огірків і 5 кг кавунів [299].

13 лютого секретар Краснолиманського райкому КП(б)У Чепак звернувся з доповідною запискою до секретаря Сталінського обкому партії Мельникова. Він писав: “Краснолиманський райком КП(б)У доводить до Вашого відома, що 12 лютого 1947 року о 7 годині ранку до Краснолиманського райвідділу МВС прибув гр. Сабельников Федір Антонович, 1928 року народження, який мешкає у м. Красний Лиман по вул. Шевченка, будинок №6, і заявив: що з 10 лютого 1947 року невідомо куди поділась його мати Сабельникова Пелагея Миколаївна і що у зникненні її він підозрює свого батька Сабельникова Антона Івановича.

Здійсненим розслідуванням вищевказаної заяви з боку прокурора і начальника райвідділу МВС встановлено: Сабельников Антон Іванович 11 лютого 1947 року рано вранці сокирою вбив свою дружину Сабельникову Пелагею Миколаївну, після вбивства розчленував її труп на частини, частини трупа склав у вугільний ящик і заховав у коридорі квартири, а нутрощі закопав у квартирі.

Сабельников А.І. м'ясо з убитої своєї дружини 11 лютого цього року два рази варив і сам їв, те ж він проробив і 12 лютого цього року.

Під час опитування Сабельников А.І. пояснив, що він убив свою дружину свідомо і м'ясо її вирішив вживати в їжу.

До січня місяця 1947 року він, Сабельников А.І., працював при відділі служби руху станції Красний Лиман на посаді асенізатора, а з січня місяця цього року ніде не працював, дружина його (нині ним вбита) теж до січня місяця 1947 року працювала сторожем при артїлі “Червоний чоботар”, у січні місяці з роботи розрахувалася, проживала вдома, ніде не працюючи, син його працює на транспорті станції Красний Лиман жерстяником.

Сабельников А.І. заарештований і притягається до кримінальної відповідальності” [300].

14 лютого в передовій статті “Високоякісне насіння – основа високого врожаю” газета “Ворошиловградська правда” констатувала: “Становище з підготовкою насіння до весняної сівби в багатьох районах тривожне”. Колгоспам Свердловського району для посіву не вистачало 7 тис. ц зернових і бобових. Колгоспи Боково-Антрацитівського району були забезпечені зерном лише на 25%, колгоспи Євсугського району – тільки на 6%. У ряді колгоспів посівний фонд навіть зменшився. Більше ніж на 300 ц зменшилася кількість засипаного зерна в колгоспах Ново-Айдарського району. Скоротився посівний фонд у колгоспах Свердловського і Ровеньківського районів [301].

Цього ж дня виконком Лисичанської міської Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області постановив надати продовольчу допомогу 12 особливо бідуючим сім’ям міста [302].

14 лютого Сталінський облвиконком виніс розпорядження, згідно з яким Костянтинівському скляному заводу ім. Жовтневої революції “для забезпечення харчування робітників, зайнятих на виробництві скла і відбиранні парникового скла для овочівництва області” надавалося 3 т капусти, 1 т картоплі, 1 т помідорів та огірків [303].

Цього ж дня виконком Ворошиловської міської Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області прийняв ухвалу про надання допомоги 66 сім’ям міста грошима, картоплею, капустою та огірками [304].

Станом на 14 лютого в колгоспах Міловського і Білокуракинського районів Ворошиловградської області нараховувалося виснажених і схудлих від нестачі кормів 150 коней, 830 голів великої рогатої худоби, 454 вівці і 549 свиней [305].

14 лютого газета “Ворошиловградська правда” повідомляла, що бригадир рілльничої бригади колгоспу ім. Артема Ново-Астраханського району Ворошиловградської області О. Василенко дав колгоспу із власних запасів 30 кг насінневої кукурудзи, а тракторист П. Бесіда – 50 кг [306].

15 лютого бюро Сталінського обкому КП(б)У на своєму засіданні відзначило, що, як і досі в області багато порушень під час видавання хлібних і продуктових карток населенню. Видаючи їх на лютий 1947 р., керівники підприємств, організацій і закладів включили до списків 2 392 особи понад затверджені штатні розкладки, 507 чол. без стандартних довідок, 352 працездатних утриманців, а 4 938 чол. незаконно зарахували до підвищених категорій постачання [307].

Цього ж дня директор Ворошиловградського тресту зернових і насінневих радгоспів Аладьїн звернувся з листом до секретаря Ворошиловградського обкому партії О.І. Гайового, в якому писав:

“Внаслідок того, що з листопада 1946 року радгоспи Ворошиловградського зернотресту зняті з гарантованого забезпечення хлібом, а отриманий врожай з посівів для громадського харчування забезпечив у продовольстві для громадського харчування робітників тільки в перші два місяці, створилося напружене становище у радгоспах з виконанням виробничої програми у зв’язку з самовільним залишенням кваліфікованими робітниками роботи і зниженою продуктивністю праці робітників від недостатнього харчування.

Сьогодні від нестачі в радгоспах фондів для громадського харчування і постачання хлібом створилося винятково тяжке становище і має місце виснаження робітників і членів їх сімей, що підтверджується обстеженням по заяві директорів радгоспів (акти обстеження додаю).

У подальшому, якщо не організувати харчування і постачання хлібом робітників і членів сімей, стан різко погіршиться і загрожує зриву як підготовки, так і проведенню весняної сівби.

Трестом радгоспів питання про гарантоване постачання хлібом, виділених фондів комерційного хліба для продажу в радгоспах, а також

організації їдалень через споживкооперацію ставилося перед Міністерством землеробства УРСР і відповідно обласними організаціями (облрада депутатів трудящих, облспоживспілка, відділ торгівлі обкому партії), проте достатньої допомоги надано не було, оскільки дозволявся лише продаж комерційного хліба в дуже незначних кількостях і в лютому місяці вирішене питання організації їдалень через споживкооперацію лише в чотирьох радгоспах: “Тополі”, “Червоноармієць”, ім. Ворошилова та ім. Шевченка, хоча становище з постачанням хліба і організацією харчування в решті радгоспів тресту не краще, ніж в зазначених радгоспах.

Враховуючи все вищевикладене, прошу Вашого сприяння прискорити вирішення питання у постачанні радгоспів Ворошиловградського зернотресту хлібом шляхом включення їх на гарантоване постачання, або ж, якщо це зробити неможливо, виділенням фондів комерційного хліба для продажу в радгоспах, а також організації їдалень через споживкооперацію” [308].

16 лютого в м. Сталіно на тролейбусній зупинці біля Держбанку були затримані для перевірки особи П.А. Бабченко і Н.Г. Козлов. У Бабченка з-за пояса було вилучено пістолет “Маузер” з сімома бойовими патронами, а у Козлова під одягом знайшли обріз іноземної гвинтівки.

Як стало відомо, П.А. Бабченко і Н.Г. Козлов приїхали з Авдіївського району, щоб здійснити збройне пограбування магазину в обласному центрі у селищі Гладківка. З 18 до 21 лютого 1947 р. Авдіївський районний відділ МВС заарештував бандитську групу, очолювану П.А. Бабченком у складі Н.В. Бутильського, Н.Г. Козлова, І.С. Журби, П.В. Івашури, Н.П. Журби, В.П. Журби та І.У. Скуратова. Група мала вогнепальну зброю, за допомогою якої займалася грабунками на території Авдіївського та Макіївського районів з серпня 1946 р. до лютого 1947 р.

Було встановлено, що П.А. Бабченко і Н.Г. Козлов жили в селі Олександро-Григор’івці Авдіївського району і систематично викрадали продукти харчування у мешканців села. Початок організації групи було покладено в серпні 1946 р. У ніч на 15 грудня 1946 р. група пограбувала магазин №37 відділу робітничого постачання (ВРП) тресту “Сталіношахтовідбудова” в селі Олександро-Григор’івці, з якого взяла промтоварів і продуктів харчування на 19 547 крб. У ніч на 6 січня 1947 р. члени групи пограбували контору колгоспу “Заповіт Ілліча” Авдіївського району, де забрали 6 352 крб. та майно дитячих ясел. Вночі 21 січня 1947 р. бандити здійснили пограбування магазину №9 ВРП

тресту “Сталіношахтовідбудова”. Тут вони взяли продуктів харчування і промислових виробів на 68 402 крб.

Всього бандитська група завдала шкоди державі, колгоспам і приватним особам на 178 950 крб.

7-8 липня 1947 р. судове засідання Сталінського обласного суду зі звинувачення бандгрупи за статтею 56-17 Кримінального Кодексу УРСР і законом від 7 серпня 1932 р. засудило П.А. Бабченка до 25 років позбавлення волі з конфіскацією майна і позбавленням прав на п'ять років.

П.В. Івашура була засуджена на три роки позбавлення волі з конфіскацією майна. Всі інші члени бандитської зграї отримали по десять років ув'язнення з конфіскацією майна і позбавленням прав на три роки [309].

17 лютого у спецповідомленні Міністерства Державної Безпеки УРСР ЦК КП(б)У були наведені факти голодування міських і сільських мешканців Ворошиловградської області. Зазначалося, що на коксохімічному і металургійному заводах у м. Ворошиловську сім'ї низькооплачуваних робітників знаходяться у тяжкому матеріальному становищі, мають місце випадки захворювання дистрофією. Наприклад, сім'я робітника коксохімзаводу М.І. Косерева, що складається з п'яти осіб, через недоїдання опухла. Косерев має заробіток 300-350 крб. на місяць.

(Для порівняння: у 1947 р. шерстяна жіноча сукня коштувала 510-560 крб., звичайний чоловічий костюм – 430-450 крб., чоловічі і жіночі туфлі – 260-290 крб., наручний годинник “Зірка” – 900 крб., причому мова йде про державні ціни, які почали діяти з грудня – *авт.*).

Робітник цього ж заводу М.В. Князев заробляв 450 крб. Його сім'я мала у своєму складі чотирьох осіб. Всі вони внаслідок недоїдання були повністю виснажені. У такому ж становищі знаходилася й сім'я робітника О.С. Корнякова, а також сім'ї робітників В.І. Коборева і Ф.У. Сколотовича, які працювали на Ворошиловському металургійному заводі.

Робітниця Кадіївського коксохімічного заводу М.В. Гетьманова мала трьох малолітніх дітей. Її чоловік загинув на фронті. Сім'я від голодування опухла. Сім'я робітниці того ж заводу А.Н. Бражникової, яка мала двох малолітніх дітей, знаходилась у виснаженому стані з ознаками опухання.

Випадки захворювання дистрофією були зареєстровані серед колгоспників Ворошиловського, Попаснянського, Євсугського, Нижньо-Дуванського, Міловського, Покровського, Ново-Псковського,

Слов'яносербського районів. Так, у Ново-Псковському районі, зазначалось у спецповідомленні, внаслідок недоїдання опухли 37 осіб, переважно багатодітні сім'ї колгоспників, які загинули на війні. Колгоспниця села Ново-Псков Є.Є.Размазіна, мати чотирьох малолітніх дітей, чоловік якої загинув на фронті, в 1946 р. виробила в колгоспі 382 трудовні (в декілька разів більше встановленого мінімуму – *авт.*), проте продуктів харчування не мала і вся сім'я її страждала від недоїдання. Сім'я колгоспниці колгоспу ім. Леніна цього ж району Є.А. Кубицької була хвора на дистрофію. Чоловік Кубицької не повернувся з війни. Вона жила одна з чотирма дітьми [310].

Цього ж дня секретар Костянтинівського райкому КП(б)У Гридасов і виконуючий обов'язки голови Костянтинівського райвиконкому Вовк звернулися з доповідною запискою до секретаря Сталінського обкому партії П.Р. Волкова і голови облвиконкому О.І. Струєва.

Вони писали: “У зв'язку з тим, що робітники радгоспу №9 ім. Артема і конезаводу №150 Костянтинівського району протягом тривалого часу не отримують хліба, у радгоспах склалося виключно тяжке становище. Починаючи з листопада місяця 1946 року і до цього часу, з радгоспу №9 пішли 40 робітників, у тому числі 5 трактористів. Обмежені продовольчі ресурси, які мали радгоспи, на сьогодні виявилися вичерпаними. З лютого 1947 р. надання комерційного хліба для їдалень радгоспів також припинено у зв'язку з відсутністю нарядів у райспоживспілці. У зв'язку з недостатнім харчуванням у радгоспі №9 є 8 дітей і 5 робітників, які захворіли на дистрофію.

Доводячи до Вашого відома тяжке становище радгоспів району у зв'язку з відсутністю пайкового хліба, райком КП(б)У і виконком райради прохають Вас вирішити питання про надання допомоги радгоспам продовольством” [311].

18 лютого газета “Ворошиловградська правда” опублікувала повідомлення, згідно з яким на той час колгоспи Ворошиловградської області отримали від колгоспників для поповнення посівного фонду 528 ц насіння ярових культур. Наприклад, колгоспники Боково-Антрацитівського району здали 38 ц кукурудзи і 21 ц проса; колгоспники Верхньо-Теплівського району – понад 200 пудів кукурудзи і близько 6 пудів насіння овочевих і баштанних культур, а колгоспники Слов'яносербського району внесли до посівного фонду з власних запасів 60 кг насіння баштанних культур і 48 ц соняшника [312].

19 лютого газета “Ворошиловградська правда” повідомила: “У Білокуракинському районі немає жодної артілі, яка була б повністю забезпечена посівним матеріалом” [313].

Станом на 20 лютого квартальний план заготівлі молока у Ворошиловградській області було виконано лише на 4,1%. Особливо незадовільне становище склалося в Покровському районі. Тут план виконали тільки на 0,7%. Не набагато кращою була ситуація в деяких інших районах. Так, Ново-Псковський і Ново-Астраханський райони виконали план на 0,9%, Білолуцький – на 1%, Нижньо-Дуванський - на 1,3%, Мостківський – на 1,5%, Троїцький - на 1,8% [314].

21 лютого виконком Сталінської обласної Ради депутатів трудящих “для надання допомоги особливо нужденним колгоспникам” виділив 500 ц зернових культур і 520 ц сояшника. Зокрема, господарства Добропільського району отримали 150 ц зерна, Сніжнянського – 100 ц і 250 ц сояшника, Артемівського – 35 ц зерна і 15 ц сояшника [315].

Цього ж дня Сталінський облвиконком прийняв рішення “Про підготовку тягової сили до весняно-польових робіт у колгоспах Красноармійського та Ольгинського районів”. Зазначалося, що тут створилося катастрофічне становище з підготовкою живого тягла до весняних робіт у полі та збереженням коней. У колгоспах Красноармійського району 98% коней і 65% робочих волів були виснаженими, слабкими і непридатними до роботи. Тільки у січні поточного року колгоспи району втратили 96 коней. У колгоспах Ольгинського району непридатними до роботи від виснаження були 65% коней і 60% волів. Протягом січня загинуло 29 коней [316].

Того ж дня розпорядженням Сталінського облвиконкому колгоспам Харцизького району “для організації громадського харчування” було виділено 2 т зерна [317].

21 лютого Сталінський облвиконком своїм рішенням затвердив контингент населення міст і робітничих селищ області для забезпечення пайковим хлібом протягом березня 1947 р. у кількості 1 948 400 чол.

Серед них – 945 000 зайнятих на виробництві; 351 000 дорослих утриманців і 652400 дітей. Серед працівників 119 000 повинні були отримувати в день по 1200 г хліба, 90 500 – по 1000 г, 170 000 – по 800 г, 150 000 – по 700 г, 16 000 – по 650 г, 399 500 – по 600-400 г. Хлібними картками забезпечувалися також 9300 мешканців будинків немовлят, дитбудинків і будинків інвалідів та літніх людей [318].

22 лютого Сталінський облвиконком затвердив контингент сільського населення області для отримання хліба за картками протягом березня 1947 р. у кількості 24 870 чол. Одночасно було затверджено додатковий контингент, який склав 17 950 осіб. З них по 200 г хліба щоденно могли купувати 12 950 працівників і по 100 г – 5 000 утриманців.

Таким чином, загалом по області у березні 1947 р. хлібними картками користувалося 2 000 520 міських і сільських мешканців [319].

Того ж дня Ворошиловградський облвиконком затвердив додатковий контингент сільського населення області, що забезпечувався хлібними картками у березні 1947 р. Мова йшла про робітників радгоспів, МТС, інвалідів Великої Вітчизняної війни першого та другого ступенів (які не мали відношення до сільського господарства), дітей – сиріт, утриманців. Всього хлібні картки отримували 17 800 осіб. З них 14 000 були працюючими. Вони могли щоденно купувати по 200 г хліба. Ще 3 800 непрацездатних членів їх сімей отримали можливість купувати по 100 г хліба в день [320].

23 лютого під час спроби пограбувати комору міської лікарні м. Єнакієвого Сталінської області працівники міліції затримали групу грабіжників.

Слідство встановило, що на початку грудня 1946 р. в Єнакієвому Т.Л. Верховод, який ніде не працював, організував бандитську групу у складі І.І. Шкіренка, І.Н. Хоменка, С.М. Ярового, П.Ф. Севастьянова і В.П. Дулова. У тому ж місяці група здійснила крадіжку картоплі з бази ВРП тресту “Орджонікідзевугілля”.

20 січня 1947 р. група пограбувала зерносховище радгоспу “Ново-Єнакіївський” Єнакіївського коксохімічного заводу. Забрали чотири мішки пшениці насінневого фонду. На початку лютого члени групи повторно здійснили крадіжку з бази ВРП тресту “Орджонікідзевугілля”

трьох мішків картоплі. У середині цього ж місяця тут же було викрадено 300-350 кг капусти.

20 лютого бандитська група, озброївшись на той час пістолетом “ТТ”, здійснила напад на охорону колгоспу “Червоний Жовтень” №1 у селі Веровка Єнакіївського району. Бандити обеззброїли охоронців і викрали вісім мішків насінневої пшениці, 37 кг цукру і гвинтівку з п’ятьма бойовими патронами, яку потім переробили на обріз.

Членів групи засудили за статтею 56-17 Кримінального Кодексу УРСР і законом від 7 серпня 1932 р.

24 - 25 липня 1947 р. відбулася виїзна сесія судової колегії з кримінальних справ Сталінського обласного суду в Єнакієвому. Сесія засудила Т.Л. Верховода до позбавлення волі з відбуванням у виправно-трудовах таборах терміном на 25 років з наступним позбавленням у правах на п’ять років і конфіскацією всього особистого майна. Усіх інших членів банди засудили кожного на 10 років виправно-трудовах таборів з конфіскацією майна і поразкою в правах на п’ять років [321].

24 лютого Сталінський облвиконком виділив на березень 1947 р. 6 500 пайків для посиленого дитячого харчування в області [322].

Цього ж дня від голоду помер Г.П. Теліус – 46-річний вантажник паливного складу станції “Красний Лиман”, який мешкав у селищі Новоселівці Краснолиманського району Сталінської області [323].

25 лютого відбулася нарада лікарів Авдіївського району Сталінської області. Першим на порядку денному стояло питання “Захворюваність дистрофією і боротьба з нею в районі”. Доповідачем була завідувача райздороввідділом Полянська. Матеріали обговорення цього питання не були внесені до протоколу наради [324].

Цього ж дня директор радгоспу “Слов’янський” Слов’янського району Сталінської області Запорожченко і секретар партійної організації радгоспу Бублик звернулися з листом до секретаря Сталінського обкому КП(б)У Мельникова.

Вони писали: “Неодноразові звернення до облторгвідділу Сталінської області з питання планового забезпечення радгоспу “Слов’янський” Слов’янського району Черкаської селищної ради не знайшли позитивного результату; незважаючи на своє розташування в

робітничому селищі міського типу (відповідно до рішення Президії Верховної Ради СРСР від 28 серпня 1938 року за №138а про адміністративний поділ Черкаська селищна рада віднесена до селищ міського типу, про що довідку додаю). Радгосп у грудні 1946 р. знятий з постачання хлібом та іншими продовольчими і промисловими товарами, в той час як робітники радгоспу повинні забезпечуватися за нормами міського типу: робітники – 500 г хліба на день, службовці – 400 г хліба, утриманці – 200 г та іншими продовольчими і промисловими товарами, відповідно до наказу наркомторгу Союзу РСР №380 від 13.11. 1942 року, що залишається в силі і на сьогоднішній день. Також не знайшла застосування в облторгвідділі Сталінської області постанова Ради Міністрів СРСР від 11 лютого 1947 року №259 про постачання радгоспних робітників та їх утриманців хлібом з 15 лютого до 1 липня 1947 року і телеграма Міністерства торгівлі Союзу від 11 лютого 1947 року № 1-142 з цього ж питання.

Одночасно повідомляю, що радгосп “Слов’янський” у зв’язку з настанням весняно-польових робіт зазнає крайньої нужди у забезпеченні спеціалістів і робітників радгоспу хлібом та іншими продовольчими і промисловими товарами; радгосп може втратити кадри у весняну сівбу, а від цього і всі наслідки.

Радгосп “Слов’янський” успішно провів усі сільськогосподарські роботи в 1946 році, виконав план здавання хліба державі, здав 15 360 пудів, на 160% виконав план оранки, зоравши 1010 га, план сівби озимих – на 107%, посіяв 435 га, успішно закінчив ремонт тракторів і сільськогосподарських машин в 1947 році, виконав план розвитку тваринництва у всіх видах, виконав державний план здавання тваринницької продукції з усіх видів у 1946 році. Робітники і спеціалісти радгоспу чесно і віддано трудилися в 1946 році і заклали міцну базу для отримання високого врожаю в 1947 році.

Прохаю Вашої допомоги у наведенні порядку в постачанні радгоспу хлібом та іншими продовольчими і промисловими товарами облторгвідділом Сталінської області на основі вищевикладених постанов” [325].

26 лютого Ворошиловградський облвиконком затвердив контингент населення області, що забезпечувався хлібними картками у березні 1947 р. Усього хлібними картками мали користуватись 1 044 460 осіб. З них проживали у містах і робітничих селищах 997 100 чол. і в сільській місцевості – 42 600. Будинкам немовлят, дитячим будинкам і будинкам інвалідів та літніх людей було виділено 4 760 карток [326].

27 лютого від нестачі харчів загинув 57-річний сторож одного з будинків відпочинку у Слов'яногірську Сталінської області К.Є.Труш [327].

Цього ж дня виконком Попаснянської районної Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області ухвалив рішення надати допомогу продуктами харчування 175 інвалідам війни, інвалідам праці і членам сімей загиблих фронтовиків, а також дітям-сиротам. Їм було виділено 3516 кг пшениці і 45 кг проса із створених колгоспниками району фондів допомоги за рахунок надпланових посівів. Водночас шість сімей району отримали грошову допомогу в розмірі 5 900 крб. (від 500 до 1 500 крб. на сім'ю) [328].

27 лютого відбулася виробнича нарада медичних працівників м. Дружківки Сталінської області.

У протоколі наради було зазначено: “Слухали: доповідь начальника шпиталю капітана медичної служби Айдарова “Клініка, діагностика і лікування аліментарної дистрофії”. Ухвалили: 1. Вислухавши доповідь капітана медичної служби Айдарова, медперсонал м. Дружківки зобов'язується організувати лікування способом, запропонованим капітаном Айдаровим, який дає кращий ефект (з практики шпиталю інтернованих). 2. Домогтися від господарських і парторганізацій м. Дружківки вирішення всіх організаційних питань, пов'язаних з лікуванням і профілактикою аліментарної дистрофії” [329].

28 лютого у спеціальному донесенні політвідділу Головного управління цивільного повітряного флоту політуправлінню УУЦПФ (Управління Українського цивільного повітряного флоту) та ЦК КП(б)У повідомлялося про тяжкі побутові умови, недостатнє продовольче забезпечення працівників авіації України. Зазначалося, що в низці підрозділів трапилося 26 випадків захворювання дистрофією від недоїдання. Зокрема, у Сталінському аеропорту – чотири випадки [330].

Цього ж дня виконком Ворошиловської міської Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області постановив надати одноразову допомогу грошима, картоплею та овочами 86 бідуючим сім'ям міста [331].

Того ж дня уповноважений алебастрового заводу селища Камишовоха Попаснянського району Ворошиловградської області щодо отримання хлібних і продовольчих карток одержав у картковому бюро міста Попасне 78 карток для працівників свого підприємства. На залізничній станції картки у нього були викрадені. Через декілька днів за клопотанням Попаснянського райвиконкому Ворошиловградська обласна Рада депутатів трудящих дозволила видати нові картки замість викрадених [332].

Протягом лютого в містах і робітничих селищах Сталінської області хлібними картками були забезпечені 1 933 200 чол., з них 938 000 працівників, 350 600 дорослих утриманців і 644 600 дітей. У сільській місцевості хлібними картками користувалося 26 300 осіб. Картковою системою були охоплені також 9 180 мешканців будинків немовлят, дитячих будинків і будинків інвалідів та літніх людей.

Усього в області хліб за картками отримували 1 968 680 осіб.

У закритих установах пайковим харчуванням були забезпечені 8 940 чол., у закритій мережі харчування – 29 366.

Таким чином, загалом по області пайкове харчування мали 2 006 986 чол. [333].

У лютому тільки в 9 містах, 2 міських і 10 сільських районах Донбасу від голоду загинула 191 людина. Зокрема, у м. Єнакієвому голодною смертю померла 41 особа, в Іллічівському районі Маріуполя – 22, у Кадіївці – 16, Артемівську – 9, Краснолиманському районі Сталінської області – 24, Слов'янському – 16, Першотравневому – 15. У сім'ї Мірошніченків, які мешкали в селі Петрівка – 1 Олександрівського району Сталінської області померли двоє дітей – трирічний Анатолій і п'ятирічна Катерина. У довідках про смерть було зазначено: “Виснаження від недостатнього харчування” [334].

„Довідку видано Комісарову Агапію Омеляновичу в тому, що він дійсно помер 2.03.47 р. о 12 дня (вдома). Смерть сталася від дистрофії. Що і засвідчується. Лікар. Діловод. (підписи)”. Цей документ, виданий поліклінікою м. Кадіївки, зберігається в архіві Відділу реєстрації актів громадянського стану Луганського обласного управління юстиції [335].

3 березня секретар партбюро Оленівського зернорадгоспу Ольгинського району Сталінської області Вишневський звернувся з листом до секретаря обкому КП(б)У Мельникова, в якому змалював тяжке становище з харчуванням працівників цього господарства. Зокрема, у листі зазначалося, що до березня люди харчувалися зерновими відходами, які використані майже повністю. У радгоспі фактично 350 осіб, що працюють, і 417 утриманців, які гостро потребують харчування. Проте Ольгинський райторгвідділ надав радгоспу лише 45 продовольчих карток по 200 г хліба і 15 карток по 100 г, що „зовсім не задовольняє робітників радгоспу, що гостро потребують допомоги”.

У кінці листа Вишневський прохав надати радгоспу допомогу, оскільки робітники хліба не отримують і „може створитися загроза у підготовці до весняної сівби” [336].

4 березня Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову „Про відпуск у позику насіння ярових зернових культур для весняної сівби 1947 р.”. Колгоспам і селянським господарствам республіки було надано 90 тис. т зерна, з них 34 тис. т ярої пшениці з нарахуванням 10 ц на кожні 100 ц відпущеної позики. Господарства Сталінської області отримали 4 550 т насіння ярих зернових культур, а Ворошиловградської – 4 200 т [337].

Того ж дня Сталінський облвиконком своїм розпорядженням дозволив Сталінському і Макіївському трестам приміських радгоспів використати для поліпшення харчування працівників у березні 1947 р, з своїх власних ресурсів 41,5 т зерна. Зокрема, для 14 робітників шахт (деякі радгоспи в той час мали свої шахти – *авт.*) дозволялося виділити кожному щоденно 800 г хліба; для 304 інженерно-технічних працівників і робітників майстерень – по 500 г, на 1 767 робітників припадало по 350 г; на 81 службовця – по 200 г. Діти до дванадцяти років у кількості 1 905 осіб мали отримувати щоденно по 200 г хліба [338].

У цей день від голоду помер 50-річний робітник Сталінського заводу металокопункцій А.М. Протас [339].

На 5 березня у колгоспників і населення Ворошиловградської області для весняної сівби було зібрано 650 ц зерна: проса і кукурудзи – 447 ц, соняшника – 147 ц, овочево-баштанних культур – 56 ц. До

Розділ III. 1947 рік: жнива голоду

проведення цієї роботи були залучені всі партійні організації сіл, широкі маси комсомольців і молоді, вчителів, піонерів і школярів [340].

6 березня розпорядженням Сталінського облвиконкому Олександрівському району „для надання допомоги колгоспам” було виділено 3 т соняшника [341].

У цей же день виконком Сталінської обласної Ради депутатів трудящих і бюро Сталінського обкому партії затвердили на березень 1947 р. контингент колгоспників і робітників радгоспів, які харчувалися у сільських їдальнях, у кількості 20 тис. осіб, з них 17,2 тис. колгоспників та членів їх сімей і 2,8 тис. робітників радгоспів разом з їх родинами.

Нижче наведено дані у розрізі окремих районів [342]:

№ П/п	Райони	Колгоспники	Робітники радгоспів	Усього
1.	Олександрівський	2100	-	2100
2.	Артемівський	900	-	900
3.	Авдіївський	-	200	200
4.	Андріївський	1000	180	1180
5.	Амвросіївський	300	-	300
6.	Будьоннівський	200	120	320
7.	Велико-Новосілківський	200	200	400
8.	Волноваський	150	300	450
9.	Володарський	250	200	450
10.	Добропільський	1100	300	1400

Продовження таблиці:

11.	Дзержинський	200	100	300
12.	Єнакіївський	300	-	300
13.	Краснолиманський	3000	200	3200
14.	Красноармійський	800	-	800
15.	Катківський	200	-	200
16.	Костянтинівський	-	200	200
17.	Ольгинський	100	100	200
18.	Первомайський	1600	150	1750
19.	Приморський	100	-	100
20.	Слов'янський	2200	150	2350
21.	Селидівський	200	-	200
22.	Сніжнянський	900	-	900
23.	Старо-Бешівський	-	100	100
24.	Старо-Млинівський	300	100	400
25.	Ямський	1100	200	1300

Розділ III. 1947 рік: жнива голоду

РАЗОМ	17 200	2800	20 000
-------	--------	------	--------

Цього ж дня секретар Сталінозаводського райкому КП(б)У м. Сталіно Лебедев надіслав до міського і обласного комітетів партії дані про запитання і висловлювання мешканців району на зборах і під час бесід.

Домогосподарка Олексієнко: „Коли будуть знижені ціни на продукти і збільшать норму хліба?”

Слюсар металургійного заводу ім. Сталіна Погорелов: „Чи може зараз спалахнути війна?”

Домогосподарка Жарикова: „Чи вивозить Радянський Союз хліб за кордон?”

Машиніст електрокрану мартенівського цеху металургійного заводу ім. Сталіна Хуторна: „Чому на заводі виділяються такі маленькі фонди для надання матеріальної допомоги робітникам?”

Вальцівник блюмінгу металургійного заводу ім. Сталіна Кузнецов: „Чому не налагоджено регулярну торгівлю комерційними продуктами на заводі?”

Вантажниця вогнетривкого цеху металургійного заводу ім. Сталіна Мизевич: „Чи буде покращене харчування робітників до нового врожаю і за рахунок чого?”

Робітниця вогнетривкого цеху металургійного заводу ім. Сталіна Малюкіна: „Невже неможливо організувати комерційний магазин з продажу крупи?”

Вальцівник блюмінгу Леонов: „Чи буде видаватися картопля для садіння індивідуальних городів?”

Формувальниця вогнетривкого цеху Шиякіна: „Чому наш завод на день 75-річчя нічим не відзначений?”

Зварник блюмінгу Шевякін: „Чи правда, що з 1 квітня всі утриманці будуть отримувати хлібні картки?”

Машиніст роликів блюмінгу Орехов: „Коли буде організовано продаж комерційних продуктів на заводі?”

Робітник м'ясокомбінату Городецький: „Чому Америка тепер не хоче допомогти Радянському Союзу хлібом та іншими продуктами харчування?”

Робітник механічного цеху Олейниченко: „Як це вже підраховали врожай 1947 року, коли ще невідомі кліматичні умови? Якби все це підраховане зібрали, то життя змінилось би в кращий бік.”

Робітник механічного цеху Голуб: „Добре, що тепер звернули увагу в Україні на збільшення посівної площі. Це дає можливість за нового врожаю жити краще”.

Інженер мартенівського цеху Фесенко: „Зараз у нас велика спекуляція. Я докорінно не згодний з тим, що не можуть покласти край спекуляції на базарі”.

Машиніст парової машини блюмінгу Зайцев: „Я вважаю, що погане постачання робітників тільки на Україні тому, що вона була окупована німцями, а тому її не постачають”.

Майстер прокатного цеху Коломейцев: „ЦК ВКП(б) правильно вчинив і правильно вимагає покращення роботи колгоспів і радгоспів. Врожайність повинна бути підвищена, ми повинні мати вдосталь хліба”.

Контрольний майстер відділу технічного контролю Фадін: „Не піднявши сільського господарства, ми не зможемо підняти промисловість. Потрібний хліб і тоді все буде. Це передбачив т. Сталін”.

Майстер ливарного цеху Хоботков: „Селяни повинні зараз краще працювати. В деяких колгоспах немає дисципліни. Треба вимагати, щоб вони працювали як робітники на виробництві, змагалися і перевиконували свої зобов'язання” [343].

7 березня у рішенні виконкому Сталінської обласної Ради депутатів трудящих зазначалося, що в колгоспах Сніжнянського району налічувалось 70% коней і 40% волів, непридатних до весняно-польових робіт через виснаження. Від нестачі кормів загинуло 110 голів великої рогатої худоби, 135 овець, 27 коней, 30 голів свиней. У колгоспах Андріївського району непридатних до польових робіт коней було 70,7%, у колгоспах Артемівського району – 30,1% і 50% робочих волів. В Андріївському районі загинуло 19 коней, 116 голів великої рогатої худоби, 145 овець і 66 свиней [344].

Цього ж дня бюро Первомайського районного комітету КП(б)У Сталінської області розглянуло питання „Про систематичний зрив постачання населення району пайковим і комерційним хлібом”. Зазначалося, що внаслідок бездіяльності і відсутності оперативного керівництва з боку голови райспоживспілки Хаматуліна в колгоспах району систематично зривається громадське харчування і нормальна робота в сільських споживчих товариствах. Часті перебої у постачанні пайковим хлібом робітників МТС і радгоспів, службовців, спеціалістів сільського господарства, медичних працівників і вчителів. Для колгоспних їдалень з лютого фонду комерційного хліба до цього часу не відпущено жодному колгоспу, лікарням і дитячим закладам з призначених 2150 кг хліба видано всього 530 кг.

За систематичне зривання постачання району пайковим хлібом, а також затримку видавання комерційного хліба колгоспним ідальням бюро райкому оголосило Хаматуліну догану із занесенням до облікової картки й усунуло його з посади роботи голови райспоживспілки. Одночасно бюро запропонувало первинній партійній організації райспоживспілки покращити масово-політичну роботу з апаратом; вести непримиренну боротьбу з бюрократизмом і тяганиною [345].

8 березня виїзна сесія Сталінського обласного суду у м. Ханжонкове засудила П.Д. Парменова до розстрілу, В.Є. Агєєва та А.І. Свіріна – до десяти років тюремного ув'язнення, а С.С. Чепурина, А.Я. Цветкова, Н.Д. Стороженка, Н.І. Альошина, А.П. Янченка та А.А. Юрченка – кожного до шести років позбавлення волі.

Маючи на озброєнні пістолет системи „Вальтер”, а також саморобні гранати (консервні банки з амоналом), ця бандитська група здійснювала нальоти на колгоспні та радгоспні сади й городи.

У серпні 1946 р. під час нападу на сад колгоспу ім. Сталіна бандити смертельно поранили сторожа Сіверського. У жовтні того ж року, під час нальоту на город колгоспу ім. Кірова, члени групи тяжко поранили в ногу сторожа Бережного, внаслідок чого її довелося ампутувати. У тому ж місяці бандити вчинили напад на поле місцевого радгоспу, викравши капусту. Охоронці Бугайов і Таратунін намагались їх затримати. Бугайова було вбито [346].

10 березня Голова Ради Міністрів УРСР М.С. Хрущов виступив на засіданні XV Пленуму ЦК КП(б)У. Зокрема, він сказав: „У ряді колгоспів будуть відомі труднощі, викликані продовольчим становищем. Тому продовольчу позику, яку ми отримали, треба економно і правильно використати. Необхідно підтримати колгоспників, які цього потребують, - літніх людей, жінок, дітей. Але нужденних багато, і ми не зможемо всіх їх забезпечити. Ми маємо можливість дати хліб тільки найбільш нужденним. Не можна допустити зрівнялівки у розподілі продовольчої позики і роздавати всім, хто просить. Я вважав би, що треба виділити райони, а в районах окремі колгоспи, які найбільше потребують і не можуть обійтися без допомоги держави. У цих колгоспах окрім видання хліба нужденним колгоспникам, слід організувати в полі громадське харчування для колгоспників, які будуть брати участь у польових роботах. Під час сівби порівняно невелика кількість колгоспників візьме участь у польових роботах. Але саме цих колгоспників треба підтримати і в першу чергу тих, хто буде орати, ходити за сівалкою, тобто тих, хто

буде проводити найбільш важкі роботи. Ці заходи матеріальної допомоги, поряд з масово-політичною роботою, відіграють позитивну роль в успішному проведенні весняної сівби” [347].

Цього ж дня Олександрівський райком КП(б)У Сталінської області інформував обласний комітет партії про виконання постанови пленуму ЦК ВКП(б) „Про заходи підйому сільського господарства у післявоєнний період” і постанови пленуму ЦК КП(б)У від 3 березня 1947 р. „Про невідкладні заходи підготовки до весняної сівби 1947 року”.

Зазначалося, що в районі відбулися численні збори та наради активу, на яких виступили колгоспники, працівники радгоспів, партійні та державні керівники. Зокрема, ланкова колгоспу ім. Сталіна Нікольської сільської ради А.Г. Нестеренко у своєму виступі сказала: „1946 рік був тяжким роком. Ми отримали дуже низький врожай не тільки тому, що була посуха, а й тому, що ми, колгоспники, самі не боролися за високий врожай. Ми з вами посіяли із запізненням, а посіяне не обробляли вчасно. У цьому винні лише ми самі. Зараз ми в тяжких продовольчих труднощах. Партія і особисто тов. Сталін цією постановою вказали нам шляхи до заможного життя. Наш колгосп, що носить ім'я Великого Сталіна, постанову пленуму ЦК ВКП(б) виконає і ми отримаємо високий врожай” [348].

13 березня Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У ухвалили постанову „Про продовольчу позику для колгоспів областей УРСР”. У відповідності до постанови Ради Міністрів СРСР від 29 грудня 1946 р. колгоспам України було виділено 21 370 т збіжжя, у тому числі 50% зерна продовольчих культур на умовах повернення із врожаю 1947 р. з нарахуванням 10% на кожні 100 ц наданої позики. Продовольча допомога була розрахована на колгоспників і розподілялась між колгоспами виконкомом обласних Рад і обкомами партії за поданням виконкомів районних Рад і райкомів КП(б)У. Колгоспи отримували борошно або переробляли зерно на борошно, самі випікали хліб і видавали його нужденним колгоспникам, які працювали в полі та на інших роботах.

В Одеській, Миколаївській, Херсонській, Харківській, Ворошиловградській, Дніпропетровській, Запорізькій та Ізмаїльській областях колгоспники повинні були отримувати до 400 г хліба на день, в інших областях – до 300 г щоденно. Це стосувалося колгоспників, зайнятих на сівбі та інших польових роботах. Зайняті на інших ділянках

виробництва отримували до 250 г хліба, а діти і непрацездатні члени сімей – 200 г.

У колгоспах, де була значна кількість нужденних колгоспників, для зайнятих на сівбі та інших польових роботах треба було організувати щоденне видавання гарячої їжі. Для цього з наданої продовольчої позики дозволялося використовувати до 60 г борошна в день на одного зайнятого в полі.

За цією постановою колгоспи Сталінської області отримали 300 т збіжжя, а Ворошиловградської – 1 600 т [349].

Того ж дня виконком Станично-Луганської районної Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області розглянув на своєму засіданні питання „Про додаткові заходи з надання допомоги харчуванням населенню Станично-Луганського району, постраждалому від посухи 1946 р.”.

Прийнята постанова передбачала створення пунктів харчування для дітей дошкільного і шкільного віку, а також для дорослих – усього в кількості 150 чол. (для 130 дітей і 20 дорослих). Наприклад, у Станично-Луганській середній школі пункт харчування повинен був охопити 20 школярів, у колгоспі ім. Куйбишева – 8, у радгоспі „Таловський” – 10. До пунктів прикріплялися діти, які „особливо потребували надання допомоги”. Харчування було безкоштовним, за рахунок держави і райспоживспілки. Створювалися комітети з представників громадськості і профспілкових організацій. На них покладалася відповідальність за правильне використання продуктів та організацію харчування [350].

14 березня директор радгоспу ім. Калініна Свердловського району Ворошиловградської області Білих і секретар парторганізації Ляшко звернулися з листом до секретаря ЦК КП(б)У Л.М. Кагановича. Вони писали: „Радгосп ім. Калініна знаходиться в надзвичайно важких умовах з продовольством, зокрема, з хлібом. Робітникам радгоспу та їх сім'ям з листопада 1946 р. припинено видавання хліба, щоправда, на березень нам виділили по 200 г на робітника, а для утриманців до цього часу нічого не має. Ті запаси овочів, які робітники мали зі своїх городів, давно вичерпані, частина робітників вийшла з ладу внаслідок недоїдання. Залишилися лічені дні до виїзду в поле. Прохаємо Вас, тов. Каганович Л.М., допомогти нам на період весняної сівби з продовольством, зокрема, з хлібом.

Переконаливо прохаємо Вас роз'яснити нам ще одне питання. Чому існує неоднакове постачання робітників радгоспів одного й того ж Міністерства за однакового напряму радгоспів? Наприклад: радгосп „Ровеньківський” Ворошиловградського тесту тваринницьких радгоспів і радгосп ім. Калініна того ж тресту постачаються по-різному. Радгосп „Ровеньківський” безперервно отримує хліб на робітників і на утриманців, а радгосп ім. Калініна отримує тільки 200 г на робітника, а на утриманців абсолютно нічого. Причому обидва радгоспи розташовані у промислових районах з тією лише різницею, що один знаходиться на території селищної ради, а інший – на території сільської ради” [351].

У цей день бюро Сталінського обкому КП(б)У у своїй постанові зазначило, що охорона державного хліба на пунктах „Заготзерна” організована незадовільно. Тільки в січні-лютому 1947 р. було чотири випадки великих крадіжок, під час яких було викрадено 2 228 кг хліба [352].

Цього ж дня секретар Слов'яносербського райкому партії П. Клименко звернувся з донесенням до секретаря Ворошиловградського обкому КП(б)У О.І. Гайового. Він писав, що „за відсутності продуктів харчування багато сімей колгоспників у колгоспах району знаходяться у винятково важкому матеріальному становищі. У колгоспі „Нове життя” Сокольницької сільської Ради 23 сім'ї зовсім не мають ніяких продуктів харчування. Переважно це сім'ї загиблих воїнів і мають по четверо-п'ятеро дітей. Незважаючи на надану їм допомогу за рахунок ресурсів, які є в районі, все ж стан цих сімей на сьогоднішній момент винятково тяжкий.

Мною особисто перевірено в цьому колгоспі і встановлено, що колгоспники їдять м'ясо здохлого коня.

Таке тяжке становище спостерігається і в інших колгоспах, колгосп „П'ятирічка”, колгосп „Комінтерн”, колгосп „Петровського”, „Червоний Перекоп”, „Карла Маркса”, „13 років Жовтня” і ряді інших колгоспів. Всього в колгоспах району є 376 сімей, які вимагають негайного вжиття заходів з надання їм продовольчої допомоги.

По лінії райкому і райвиконкому ми вживаємо заходи, проте відсутність ресурсів у нашому розпорядженні не дає можливості надати реальну допомогу колгоспникам, які тимчасово опинилися у важкому матеріальному становищі.

Прохаю Вас надати нам допомогу в отриманні продовольчої позики для цих колгоспників.

Одночасно доповідаю, що кінське поголів'я в колгоспах району і поголів'я свиней знаходяться також в дуже поганому стані. У колгоспах „12 років Жовтня”, „Великий Перелом”, „Нове життя”, „Петровського” прекрасні племінні свиноматки настільки виснажені, що деякі з них не піднімаються.

Прохаю Вас, якщо це можливо, надати допомогу фуражем шляхом видавання з Ворошиловградського м'ясокомбінату яких-небудь мельничних відходів” [353].

Цього ж дня виконком Попаснянської районної Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області прийняв постанову про надання 12 найбільш бідуючим сім'ям району, в яких були інваліди війни і праці, а також діти-сироти, грошової допомоги загальною сумою 7 500 крб. (від 500 до 1000 крб. на одну сім'ю). Одночасно 19 сім'ям було виділено 398 кг зерна [354].

Цього ж дня виконком Ворошиловської міськради Ворошиловградської області постановив допомогти особливо бідуючим сім'ям міста грошима, картоплею і солоними овочами. Допомогу отримали 62 сім'ї [355].

15 березня Міністерство Державної Безпеки УРСР повідомило Міністерство Державної Безпеки СРСР, що останнім часом стали відомі шість нових випадків вживання в їжу людських трупів в Україні, з них: у Сталінській області – 2, Київській – 1, Харківській – 1, Ворошиловградській – 1 і Чернігівській – 1 [356].

Того ж дня розпорядженням Сталінського облвиконкому Красноармійському району для надання продовольчої допомоги колгоспам було виділено 4 т зерна і 4 т соняшника. Господарства Олександрівського району отримували 5 т зерна і 5 т соняшника [357].

17 березня завідувач Красноармійським районо Сталінської області Гавриш надіслав до райвиконкому дані про кількість дітей в сільських школах району, яким не вистачало продуктів харчування.

У довідці зазначалося, що всього потребували продовольчої допомоги 900 дітей. З них 93 вже харчувалися у сільських їдальнях, а

807 ще не мали такої можливості. Зокрема, у Гришинській неповній середній школі та Гришинській початковій недоїдали 150 учнів, у Муравській та Ново-Миколаївській школах Ново-Миколаївської сільради – 98, у Гродівській середній школі – 60, у Воздвиженівській школі Воздвиженівської сільради – 30 і т.д. [358].

18 березня у доповідній записці інформатора Управління з перевірки парторганів ЦК ВКП(б) Коленова повідомлялося, що з 10 лютого до 10 березня кількість колгоспників Полтавської області, хворих на дистрофію, зросла з 1 600 до 2 тис. осіб, Ізмаїльської – з 10 до 12 тис., Дніпропетровської – з 20 до 42 тис., Сталінської – з 30 тис. 800 до 44 тис. 600 чол., Харківської – з 18 тис. 600 до 58 тис. 300 чол. [359].

Того ж дня у віці 49 років померла С.А. Якушева – вчителька неповної середньої школи № 25 м. Маріуполя. Причиною смерті, як зазначалося у довідці, було „порушення загального харчування” (тобто, голод – *авт.*) [360].

19 березня Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову „Про надання допомоги колгоспам, радгоспам і підсобним господарствам картоплею для сівби в 1947 році”.

У постанові зазначалося, що „мобілізація додаткових ресурсів посівної картоплі” йде погано. Тому господарствам, які постраждали в 1946 р. від „стихійного лиха” з державних ресурсів надавалася допомога в розмірі 24 365 т. Колгоспи отримували картоплю у вигляді позики на умовах повернення з наступного врожаю з нарахуванням 10 ц на кожні 100 ц картоплі, а радгоспи і підсобні господарства – шляхом купівлі за встановленими цінами.

Господарствам Сталінської області було виділено 8 089 т [361].

У цей день Президія Верховної Ради СРСР за одержання високих врожаїв пшениці та жита присвоїла звання Героя Соціалістичної Праці великій групі працівників сільського господарства. Серед них – Г.П. Васильєву, який працював бригадиром колгоспу „Запорожець” Старо-Бешівського району Сталінської області та одержав у 1946 р. урожай ярої пшениці 35,3 ц/га на площі 24 га. Високе звання було присвоєно також П.М. Ангеліній – бригадиру тракторної бригади Старо-Бешівської МТС Сталінської області, яка одержала врожай пшениці 19,2 ц/га на

площі 425 га. Відповідаючи на привітання колгоспників, П.М. Ангеліна сказала: „Присвоєння Урядом мені і тов. Васильєву високого звання Героя Соціалістичної Праці є нагородою за працю всіх вас, за хорошу роботу всіх трактористів моєї бригади. Ми разом з вами боролись за високий врожай, і наша спільна боротьба завершилась перемогою над посухою, одержанням відмінного для минулорічних умов врожаю. Минулий рік навчив нас, що врожай треба завойовувати. Ми можемо сказати, що навчилися це робити” [362].

Цього ж дня постановою Ради Міністрів УРСР „Про надання допомоги колгоспам, радгоспам і підсобним господарствам картоплею для сівби в 1947 році” господарствам Ворошиловградської області було виділено 3 000 т картоплі [363].

Цього ж дня Сталінський облвиконком видав розпорядження про виділення колгоспам Катиківського району для громадського харчування 5 т зерна і 5 т соняшника. Колгоспи Сніжнянського району отримали 20 т зерна і 10 т соняшника [364].

20 березня Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У прийняли постанову „Про розподіл сіна для продажу колгоспам УРСР в порядку допомоги та про відпуск фуражної позички”. Господарствам Сталінської області було надано 50 т сіна і 350 т зернофуражних культур. Господарства Ворошиловградщини отримали 350 т зернофуражу [365].

20 березня вийшла постанова Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У „Про заходи щодо забезпечення насінням картоплі та овочевих культур у колгоспах в 1947 році”. Постанова передбачала „для поповнення насінневих фондів картоплі” організацію закупівлі, запозичення та обмін картоплі на інші сільгосппродукти у колгоспників, а також заготівлі верхівок картоплі у колгоспах, торговельних організаціях і підприємствах громадського харчування. Одночасно пропонувалося заготовити в колгоспників насіння баштанних та овочевих культур [366].

Цього ж дня постановою Ради Міністрів УРСР „Про відпуск у позику насіння олійних культур для весняної сівби 1947 року” колгоспам і селянським господарствам Ворошиловградської області було виділено 230 т насіння льону і 380 т соняшника [367].

21 березня виконуючий обов'язки голови Красноармійського міськвиконкому Сталінської області Осморський звернувся з листом до заступника голови виконкому Красноармійської районної Ради депутатів трудящих Божка. Він писав: „Красноармійський виконком міськради прохає надати грошову допомогу в сумі 50 (п'ятдесяти) карбованців гр. Василенко, яка на своєму утриманні має 2-х дітей. Діти знаходяться у виснаженому стані”.

24 березня виконком районної ради прийняв рішення про видачу Василенко 50 крб. „для оплачування продуктів харчування” [368].

21 березня виконком Ворошиловградської міської Ради депутатів трудящих прийняв постанову про виділення для індивідуальних городів працівників підприємств і закладів обласного центру 752,3 га у Кам'янобродському, Артемівському, Климовському, Жовтневому і Ватутінському районах [369].

Цього ж дня на засіданні виконкому Ворошиловської міської Ради Ворошиловградської області було прийнято постанову про надання 29 сім'ям міста допомоги грошима, картоплею і солоними овочами [370].

Цього ж дня вийшла постанова Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У „Про розподіл сіна і кормових відходів, відпущених у порядку фуражної допомоги колгоспам УРСР”. Колгоспам республіки було надано 10 тис. т сіна і 10 тис. т кормових відходів. Сіно призначалося для годівлі коней і рогатої худоби, зайнятої на весняно-польових роботах, а кормові відходи – для годівлі робочих коней. За цією постановою колгоспи Сталінської області отримали 600 т кормових відходів [371].

22 березня постановою Ради Міністрів УРСР „Про відпуск колгоспам і радгоспам УРСР в позику насіння соняшника для весняної сівби 1947 року” господарствам Ворошиловградської області було виділено 100 т насіння цієї культури [372].

Цього ж дня відбулося засідання виконкому Краснодонської міської Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області. Були розглянуті заяви громадян, продовольче становище яких було особливо

тяжким. Виконком виніс ухвалу видати 7 сім'ям 14 кг крупи (по 2 кг на сім'ю) [373].

24 березня Ворошиловградський облвиконком і бюро обкому КП(б)У ухвалили спільну постанову про заходи щодо поліпшення харчування сільського населення області.

У постанові зазначалося, що в 31 районі „додаткового харчування” потребують до 50 тис. чол., зокрема: у Лозно-Олександрівському районі – 2 000, Білолуцькому – 2 300, Старобільському, Новопокровському, Нижньо-Дуванському і Біловодському – по 2 500, Ново-Айдарському і Кременському – по 3 000. Постанова зобов'язувала облспоживспілку розширити з 1 квітня 1947 р. мережу їдалень з розрахунку охоплення ними до 50 тис. чол. і встановлювала мінімальну норму продуктів для однієї безкоштовної гарячої страви у їдальнях: м'яса – 25 г, картоплі та овочів – 100 г, крупи – 25 г.

Норма хліба до гарячої страви становила 200 г.

Водночас перед головами райвиконкомів, секретарями райкомів партії, облспоживспілкою та облхарчопромом ставилося завдання „організувати скрізь, де для цього є умови, риболовецькі бригади з 2-3 осіб у кожному колгоспі, сільпо і райхарчопромі для лову риби на громадське харчування колгоспників” [374].

Того ж дня Сталінський облвиконком виділив колгоспам Макіївської міськради для поліпшення громадського харчування 3 т соняшника [375].

У цей же день Сталінський облвиконком і бюро Сталінського обкому партії, у відповідності до постанов Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 17 січня і 17 березня 1947 р., винесли ухвалу про надання колгоспам області 380 т продовольчої позики, з них 50% зерна продовольчих культур, на умовах повернення з наступного врожаю і нарахуванням 10 ц на кожні 100 ц позики. Колгоспи мали самі організувати випічку хліба і видавати колгоспникам, зайнятим на посівних та інших польових роботах до 300 г хліба щоденно, працівникам інших ділянок колгоспного виробництва – до 250 г, а дітям і непрацездатним членам нужденних сімей – 200 г на день. У господарствах, де було особливо тяжко з харчуванням, передбачалося

організувати видавання гарячої їжі на польових роботах, використовуючи до 60 г борошна щоденно на одного працівника [376].

Того ж дня бюро Ворошиловградського обкому партії, згідно з постановою Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 15 березня 1947 р., винесло ухвалу про надання колгоспам області продовольчої позики у розмірі 1 891,5 т зерна на умовах повернення з наступного врожаю з нарахуванням 10 ц на кожні 100 ц позики. У колгоспах з наданого зерна повинні були випікати хліб та видавати щоденно колгоспникам, зайнятим на посівних та інших польових роботах, по 400 г, а на інших роботах – по 250 г. Дітям і непрацездатним колгоспникам належало отримувати по 200 г хліба в день [377].

Цього ж дня бюро Ворошиловградського обкому партії постановило надати продовольчу позику Слов'яносербському району у розмірі 43,6 т зерна [378].

24 березня виконком Попаснянської районної Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області, „у зв'язку з великим переповненням лікарень району і зрослою потребою в лікарняних ліжках для прийому ослаблих”, зобов'язав райздоровідділ до 30 березня 1947 р. розгорнути в районі додатково 100 ліжок. Райспоживспілка була зобов'язана надати з децентралізованих заготівель (не державних, а проведених самостійно – *авт.*) продукти харчування „для лікарень і дитячих закладів, призначених для лікування ослаблих”. Голови міських, селищних і сільських Рад отримали вказівку одержану продовольчу позику і комерційний хліб виділяти, насамперед, дитячим яслам і дитсадкам.

До розподілу продовольчих фондів серед населення залучалися медичні працівники, за вказівкою яких продовольством повинні були забезпечуватися, передусім, ослаблі люди, особливо діти. Ставилося також завдання якомога більшу кількість ясельних ліжок перетворити на цілодобові, приймаючи до ясел переважно ослаблих дітей [379].

25 березня виконком Сталінської обласної Ради депутатів трудящих і бюро обкому партії, у відповідності до постанов Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 17 січня і 17 березня 1947 р., ухвалили надати колгоспам області продовольчу позику у кількості 380 т, з яких

50% зерна продовольчих культур. Позика надавалася на умовах повернення з урожаю 1947 р. з нарахуванням 10 ц на кожні 100 ц позики.

Колгоспи повинні були переробити зерно на борошно або отримати позику борошном, організувати випічку хліба і видавати його нужденним колгоспникам, залученим до польових та інших робіт. Робітникам, що працювали на посіві та інших польових роботах, належало видавати до 300 г на день. Колгоспники, зайняті на інших роботах, повинні були отримувати по 250 г печеного хліба, а діти і непрацездатні члени сімей нужденних – по 200 г.

„У колгоспах, де є значна кількість нужденних колгоспників, - зазначалося у постанові, - організувати для людей, що працюють на посіві та інших польових роботах, видавання гарячої їжі, для чого з наданої цим колгоспам продовольчої позики використати для приварку до 60 грамів борошна в день на кожного працівника в полі”.

Найбільше продовольчої позики на цей раз отримували господарства Добропільського і Краснолиманського районів – по 300 ц; господарствам Первомайського району належало отримати 290 ц, Олександрівського – 269 ц, Андріївського – 260 ц, Амвросіївського – 100 ц, Артємівського – 50 ц і т.д. [380].

Того ж дня бюро Сталінського обкому КП(б)У розглянуло стан підготовки до весняної сівби в області і затвердило такі заходи:

1. Негайно надіслати до кожного колгоспу, радгоспу і підсобного господарства міський і районний актив, поклавши на нього відповідальність за забезпечення охорони і збереження посівного матеріалу під час підготовки і проведення весняної сівби і точне виконання норм висіву.
2. Провести спеціальні збори колгоспників, робітників радгоспів і підсобних господарств, на яких роз'яснити весь тягар злочину осіб, які здійснюють викрадення і розбазарювання посівного матеріалу, і що винні будуть каратися, як вороги колгоспного ладу. Роз'яснити, що держава надала величезну допомогу колгоспам посівним матеріалом за рахунок скорочення вживання хліба населенням і що розкрадання посівного матеріалу завдає школи врожаю 1947 р.
3. Негайно перевірити скрізь у господарствах комірників, сторожів, візників, водіїв, вантажників, сівачів і замінити осіб, що не заслуговують довір'я, виділивши для цих робіт чесних колгоспників і робітників, комуністів і комсомольців.
4. Для посилення і перевірки охорони посівного матеріалу, особливо у нічний час, виділити в кожному колгоспі, відділку радгоспу

відповідальних чергових, членів правлінь колгоспів, адміністративних працівників відділів радгоспів, членів виконкомів сільрад, комуністів, комсомольців. Покласти на них особисту відповідальність за збереження насіння. Встановити, щоб відповідальні за збереження посівного матеріалу були присутні під час приймання насіння візниками, під час транспортування його до поля, під час посіву і повернення залишків, не використаних протягом дня, до комор або на польові стани, після обов'язкового зважування залишків насіння.

5. Zobov'язати обласного прокурора тов. Блискавку, голову обласного суду тов. Баранова і начальника управління Міністерства юстиції по Сталінській області тов. Герасимова дати вказівки прокурорам і суддям протягом доби оформляти слідчі справи на осіб, які здійснили викрадення і розбазарювання посівного матеріалу. Судити їх як ворогів колгоспного ладу, а партійним і радянським органам вироки судів роз'яснювати колгоспникам, робітникам МТС, радгоспів і підсобних господарств, мобілізуючи їх на боротьбу з крадіжками.
6. Zobov'язати автоінспекцію посилити контроль за автомобільним і гужовим транспортом всіх організацій „з метою рішучого припинення використання його для здійснення крадіжок посівного матеріалу...” [381].

Цього дня Сталінський облвиконком і бюро Сталінського обкому партії, у відповідності до постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 20 березня 1947 р., а також ухвали облвиконкому та бюро обкому партії від 10 січня 1947 р. „Про надання допомоги колгоспам зернофуражем”, постановили виділити колгоспам усіх 34 районів області 350 т зерна і 600 т зерновідходів „виключно для годівлі коней, що використовуються на роботах, пов'язаних з проведенням весняної сівби”.

Водночас постанова zobov'язувала голову Тельманівського райвиконкому і секретаря райкому партії притягти до відповідальності голів колгоспів „Країна Рад”, „Вільна праця” і „Приморський” за те, що вони зернофуражну позику, виділену їм у січні 1947 р., роздали колгоспникам [382].

25 березня Сталінський облвиконком і бюро обкому КП(б)У винесли ухвалу про стан заготівлі в області картоплі для насінневого фонду. Зазначалося, що ця проблема вирішується незадовільно. Постанова передбачала організацію закупівлі, запозичення та обмін

картоплі на інші сільськогосподарські продукти у колгоспників. Перед обласним управлінням сільського господарства, обласним торговельним відділом, директорами заводів, начальниками управлінь і відділів робітничого постачання було поставлене завдання протягом березня і квітня забезпечити виконання плану заготівель верхівок продовольчої картоплі в колгоспах, торговельних організаціях і підприємствах громадського харчування. У постанові наголошувалося також на необхідності вирощування розсади із вічок, ростків та лушпиння картоплі. Окремо ставилося завдання організувати заготівлю насіння огірків, баштанних культур, кормового гарбуза і буряків у колгоспників для забезпечення виконання плану посіву 1947 р. Запропонувати обкому ЛКСМУ та обласному відділу народної освіти, як зазначалось у постанові, організувати силами комсомольців, піонерів і школярів збирання і заготівлю верхівок картоплі у колгоспників, робітників і службовців [383].

На 25 березня, за даними Міністерства Державної Безпеки УРСР, в Україні було зареєстровано 33 випадки вживання в їжу людських трупів, з них у Сталінській області – 2, у Ворошиловградській – 1 [384].

26 березня Сталінський облвиконком і бюро Сталінського обкому партії винесли ухвалу, в якій зазначалося, що постановою Ради Міністрів СРСР від 6 лютого 1947 р. на 5 травня цього року заплановано випустити Другу державну позику відбудови і розвитку народного господарства СРСР. У зв'язку з цим було затверджено план заходів з розповсюдження позики по області, який передбачав:

1. Розміщення в області позики у розмірі 500 млн. крб., з них серед робітників, службовців та інших верств міського населення – 458 млн. і серед колгоспників – 42 млн. крб.
2. Завершення збирання коштів по позиці 1946 р. до 1 квітня 1947 р.
3. Затвердження до 15 квітня уповноважених сільрад з проведення підписки на позику і збирання внесків від колгоспників.
4. Командування з 20 квітня на місця відповідальних уповноважених з числа партійно-радянського активу для контролю і надання допомоги.
5. Проведення закритих партійних і комсомольських зборів.
6. Розгортання масово-політичної роботи серед населення.
7. Розробку у триденний строк планів розміщення позики у розрізі окремих сільрад.

8. У день публікації постанови Ради Міністрів СРСР про випуск Другої державної позики організацію „повсюдно на підприємствах, заводах, в колгоспах і селах мітингів, присвячених випуску нової позики”.
9. Забезпечення охоплення всіх трудящих підпискою на позику, виконання і перевиконання плану розміщення позики і забезпечення „в основному в травні місяці 1947 року повного надходження готівки по селу” [385].

Того ж дня Сталінський облвиконком виділив „для організації громадського харчування” Слов’янській МТС 3 т зерна, 1,5 т соняшника і 200 кг м’яса [386].

Цього ж дня виконком Станично-Луганської районної Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області прийняв постанову такого змісту: „У зв’язку з тим, що в районі з’явилися захворювання населення формою № 11 (аліментарна дистрофія – *авт.*), особливо серед дитячого віку...”, „зобов’язати зав. райздороввідділом тов. Кузьміну до 1.04.47 р. відкрити у райцентрі Станично-Луганське додаткове стаціонарне відділення на 20 ліжок” [387].

27 березня було датовано лист начальника Дмитріївського баластного кар’єру Південно-Донецької залізниці станції Волноваха Сталінської області Бондаря, з яким він звернувся до секретаря ЦК КП(б)У Л.М. Кагановича. Бондар повідомляв, що до березня 1947 р. діти та утриманці робітників і службовців кар’єру у кількості 2 тис. 804 чол. постачалися хлібними і продуктовими картками, як у міській місцевості. З 1-го березня обласне карткове бюро зняло з постачання всіх дітей і утриманців, що призвело до великих матеріальних труднощів робітників кар’єру. Три з них звільнені з роботи, оскільки знеслилися від недоїдання, десять переведені на полегшену роботу. Під загрозою виконання виробничого завдання.

Лист закінчувався проханням надати допомогу, оскільки місцеві органи влади не вирішували це питання [388].

У цей же день Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову „Про відведення невикористовуваних земель колгоспів підсобним господарствам і під індивідуальні городи робітників і службовців у 1947

році”. Цією постановою у Ворошиловградській області підсобним господарствам було виділено 15 тис. га, а для індивідуальних і колгоспних городів – 5 тис. га. У Сталінській області було відведено, відповідно, 32 тис. і 9 тис. га.

Ці землі підлягали поверненню колгоспам не пізніше 1 жовтня 1947 р. [389].

28 березня виконком Красноармійської районної Ради депутатів трудящих Сталінської області, згідно з рішенням виконкому обласної ради від 7 березня 1947 р., виніс ухвалу „Про надання допомоги харчуванням населенню району”.

Передбачалось організувати в районі протягом березня-квітня 44 пункти щоденного одноразового харчування для 1 200 найбільш потерпілих від голоду людей. Зокрема, у школах планувалося створити чотири пункти, при радгоспних їдальнях – два, при колгоспних - для дорослого населення і дітей – 38.

Норми витрат продуктів на гаряче харчування (в грамах на одну людину щоденно) встановлювались у таких розмірах: супо-концентрат – 50 г; жири – 5 г; картопля – 200 г; фруктові пульпа – 50 г.

Отримані від виконкому обласної ради кошти в сумі 68 600 крб. для надання грошової допомоги найбільш бідуючим сім'ям переходили у розпорядження місцевих Рад депутатів трудящих. Наприклад, Красноармійська міськрада отримувала 8 тис. крб., Ново-Економічна – 3 тис., Шевченківська селищна Рада – 2 тис., Сергіївська і Свердловська сільради – по 4 тис., Миролюбівська – 1,5 тис., Зеленянська – 1 тис. крб. і т.д.

Для організації контролю за правильністю розподілу продуктів і грошей місцеві Ради повинні були створити комісії у складі 3 – 5 осіб з представників громадських і профспілкових організацій. Загальний контроль за виконанням рішення райвиконкому покладался на заступника голови райвиконкому Божка і завідувача районним фінансовим відділом Романця [390].

Того ж дня виконком Ворошиловської міської Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області ухвалив постанову про надання 12 бідуючим сім'ям міста допомоги грошима, картоплею та солоними овочами [391].

29 березня Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У прийняли постанову „Про відпуск додаткової продовольчої позики колгоспам УРСР з метою

надання продовольчої допомоги трактористам, бригадирам тракторних бригад, причіплювачам і заправникам”.

Згідно з цією постановою, на період проведення весняних польових робіт 1947 р. господарствам України надавалася додаткова продовольча позика у розмірі 900 т з розподіленням на місцях на умовах повернення з наступного врожаю та нарахуванням 10 % на кожні 100 ц відпущеної позики.

Позика була розрахована лише на працівників тракторних бригад МТС, зайнятих на оранці, сівбі та інших польових роботах у колгоспах. Продовольчу допомогу отримували колгоспи - зерном чи борошном. Вони повинні були випікати хліб за списками, які затверджували райвиконкоми і райкоми партії.

Трактористи, бригадири тракторних бригад та їх помічники, які найбільше потребували продовольчої допомоги, в Одеській, Миколаївській, Херсонській, Харківській, Ворошиловградській, Дніпропетровській, Запорізькій та Ізмаїльській областях отримували щоденно до 600 г хліба, причіплювачі та заправники – до 400 г. У всіх інших областях республіки на день видавали, відповідно, до 500 г і 300 г хліба.

Постанова передбачала, що вказані вище категорії сільських працівників мали право також купити 75 т цукерок з резервів, наданих Україні Адміністрацією допомоги і відбудови при Об'єднаних Націях (ЮНРРА). Продаж цукерок повинна була здійснювати торговельна мережа споживчої кооперації. До 15 квітня механізатори могли купити по 300 – 400 г солодошів.

За цією постановою Сталінській області було виділено 15 т зерна і борошна, а також 5 100 кг цукерок [392].

Згідно з постановою Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У „Про відпуск додаткової продовольчої позики колгоспам УРСР для надання продовольчої допомоги трактористам, бригадирам тракторних бригад, причіплювачам і заправникам” від 29 березня 1947 р., колгоспам Ворошиловградської області належало отримати 115 т зерна і борошна, а також 4,9 т цукерок. Норма видавання хліба трактористам, бригадирам тракторних бригад і їх помічникам становила 600 г на день, а причіплювачам і заправникам – по 400 г [393].

31 березня виконком Сталінської обласної Ради депутатів трудящих виділив Костянтинівському райвиконкому для організації харчування колгоспників, зайнятих на перевантаженні суперфосфату для колгоспів області, 1 т зерна [394].

Того ж дня Ворошиловградський облвиконком затвердив контингент населення області, що міг користуватися хлібними картками у квітні 1947 р. Для мешканців міст і робітничих селищ було виділено 996 900 карток, для будинків немовлят, дитбудинків і будинків інвалідів та літніх людей - 5 700. Непрацевдатні члени сімей залізничників у сільській місцевості отримали 4 800 карток [395].

Протягом березня пайковим харчуванням у закритій мережі Сталінської області були забезпечені 30 040 чол. (на 674 більше порівняно з попереднім місяцем), а в закритих установах – 8 822 особи, що було на 118 менше, ніж у лютому [396].

У березні в господарствах Макіївського тресту приміських радгоспів Сталінської області щоденна норма видавання хліба складала: для робітників – 350 г, службовців – 300 г, робітників механічних майстерень – 500 г, інженерно-технічних працівників – теж 500 г [397].

Протягом березня в м. Єнакієвому Сталінської області від голоду померла 51 людина, в Іллічівському районі м. Маріуполя – 48, у Краснолиманському районі – 40, Слов'янському – 31. На Ворошиловградщині у м. Кадіївці голод став причиною смерті 45 осіб, у м. Красний Луч – 12. Цей трагічний перелік можна було б продовжити... [398].

1 квітня виконком Сталінської обласної ради депутатів трудящих і бюро Сталінського обкому КП(б)У ухвалили постанову „Про заходи щодо розширення мережі їдалень споживчою кооперацією для харчування особливо нужденного населення в районах, постраждалих від посухи”.

Облвиконком і бюро обкому партії констатували, що створені у грудні 1946 – березні 1947 рр. споживчою кооперацією 279 сільських їдалень дали можливість забезпечити щоденною гарячою стравою до 20 тис. чол. „Проте, - зазначалось у постанові, - кількість населення, яке потребує харчування через їдальні споживкооперації, на цей час значно більше і за більш повного використання місцевих ресурсів, а також збільшення закупівель продуктів харчування системою

споживкооперації, є можливість набагато розширити обслуговування харчуванням особливо нужденного населення сільських місцевостей”.

Постанова зобов'язала облспоживспілку збільшити мережу їдалень для забезпечення одноразовим гарячим харчуванням 30 тис. чол. При цьому з квітня гаряча страва мала у своєму складі: м'яса – 25 г, картоплі та овочів – 100 г, крупи – 25 г з одночасним видавання 200 г хліба.

Джерелами продовольства для їдалень мусили бути „додаткове використання місцевих ресурсів”, „тимчасове запозичення продовольства в підсобних господарствах, колгоспах і в колгоспників”, а також організація збирання свіжої зелені на місцях. До 1 липня планувалося надати їдальням 90 т м'яса і риби, 360 т картоплі та овочів і 90 т крупи. З Волинської області треба було привезти 100 т картоплі, а з Рівненської – 25 т м'яса.

У районах, де створювались їдальні, райкоми партії та райвиконкоми повинні були організувати при сільрадах комісії сприяння із залученням сільського активу. На них покладалося визначення контингенту особливо нужденних, надання допомоги споживчій кооперації у закупівлях продуктів. Комісії повинні були сприяти забезпеченню їдалень інвентарем та обладнанням, здійснювати контроль за правильним використанням продуктів.

Було затверджено контингент людей для харчування в їдальнях, у межах окремих районів у такій кількості: Олександрівський район – 2 600 чол., Артемівський – 1 100 чол., Авдіївський – 500 чол., Андріївський – 1 680 чол., Амвросіївський – 500 чол., Будьоннівський – 520 чол., Велико-Янисольський – 600 чол., Волноваський – 650 чол., Володарський – 750 чол., Добропільський – 1 900 чол., Дзержинський – 300 чол., Єнакіївський – 500 чол., Краснолиманський – 4 000 чол., Красноармійський – 1 600 чол., Катиківський – 400 чол., Костянтинівський – 400 чол., Ольгинський – 400 чол., Первомайський – 2 250 чол., Приморський – 1 400 чол., Слов'янський – 3 150 чол., Селидівський – 1 000 чол., Сніжнянський – 1 400 чол., Старо-Бешівський – 100 чол., Старо-Млинівський – 500 чол., Ямський – 1 600 чол., Мар'їнський – 200 чол. [399].

Того ж дня Сталінський облвиконком і бюро Сталінського обкому КП(б)У прийняли постанову про розвиток в 1947 р. підсобних риболовецьких господарств підприємств, організацій та установ області.

Зазначалося, що в 1946 р. кілька великих промислових підприємств і торговельних організацій області вжили дієві заходи для розвитку підсобних риболовецьких господарств на узбережжі

Азовського моря, що дозволило суттєво покращити забезпечення трудящих продуктами харчування. Наприклад, підсобне господарство Горлівського азотно-тукового комбінату виловило в середньому на одного робітника 60 кг риби, тресту „Азовстальбуд” – 38 кг, Сталінського азотного заводу – 27 кг, тресту „Зуєвантрацит” – 15 кг.

Постанова передбачала подальший розвиток підсобних риболовецьких господарств. Протягом 1947 р. вони повинні були виловити в Азовському морі 8 560 т риби. План вилову риби в річках, ставках і технічних водосховищах області становив 280 т [400].

Того ж дня вийшла постанова Ради Міністрів УРСР про надання колгоспам, селянським господарствам і радгоспам республіки насінневої позики ярих зернових культур для пересіву частково загиблих озимих посівів на умовах повернення з урожаю 1947 р. з нарахуванням 10 ц на кожні 100 ц позички. Господарствам Сталінської області було виділено 1600 т [401].

1 квітня розпорядженням Сталінського облвиконкому „для організації громадського харчування” Куйбишевській МТС Слов’янського району було виділено 4 ц соняшника [402].

Того ж дня Ворошиловградський облвиконком затвердив контингент сільського населення області, яке забезпечувалося хлібом у квітні 1947 р. Хлібні картки отримали 41 170 чол., з них по 500 г хліба щоденно могли купити 23 940 осіб, по 200 г – 13 430 і по 100 г – 3 800 чол. [403].

У цей день завідувач організаційно-інструкторським відділом Єнакіївського міського комітету КП(б)У Сталінської області Фомін подав обкому партії інформацію про настрої населення міста.

Настрій у цілому здоровий, зазначав він, але поряд з цим „має місце і негативний настрій”.

Серед студентів індустріального технікуму, зокрема, велись такі розмови: „Багато хлопців технікуму хворіють туберкульозом, все дороге, місто голодує, щоденно по 2-3 труни везуть на цвинтар, багато маленьких дітей знаходять під парканами, матері не в змозі прогодувати своїх дітей, несуть їх і кидають куди-небудь”.

Серед „неорганізованого населення” мають місце провокаційні чутки про смертність, як , наприклад: „Народ пухне і вмирає від голоду, могили рити дорого, так привезуть на кладовище покійника і ставлять труну на поверхні, а інколи збереться багато домовин, тоді міськрада посилає рити ями і ховати. У зв’язку з голодом відбуваються грабунки і вбивства”.

У середовищі робітників металургійного заводу відбуваються такі розмови: „Не знаю, чи переживу цю весну, якщо переживемо – то наше щастя, а тепер багато пухлих людей і помирають від голоду. Робітники живуть лише на пайці, більшість на сухому хлібові без приварку”. А робітник Жилін висловився так: „Життя дуже важке, до врожаю загине багато людей. На кладовищі є не поховані. Від міської лікарні везуть трупи, з моєї квартири це видно, яка необережність допускається міськздраввідділом”.

Окремі робітники шахти ім. Карла Маркса, доповідав Фомін, у розмовах про харчування говорять: „Усі ми виглядаємо голодними. Всі жовті, як дині, старики вмирають, тільки й чути, що мруть, а молоді займаються крадіжками, хоча їх і судять, але все рівно продовжується, тому що життя змушує. Тепер всі люди переживають труднощі, багато помирають і пухнуть від голоду, та ще ув’язнених привезли, які грабують квартири, вбивають людей, відбирають хліб” [404].

2 квітня Сталінський облвиконком видав розпорядження. У ньому зазначалося: „У відповідності до телеграми секретаря ЦК КП(б)У тов. Кагановича Л.М. і голови Ради Міністрів УРСР тов. Хрущова М.С. № 2911 від 20.3.47 р. про забезпечення виконання плану випуску будівельних матеріалів підприємствами Сталінського обласного управління, виконком облради депутатів трудящих розпорядився:

Облторгвідділу (т. Власов) видати підприємствам управління будівельних матеріалів хлібопродуктових карток на квітень місяць у межах плану по праці у кількості 1 078 штук за нормами особливого списку, які отримує ця промисловість...”

Зокрема, Артемівському заводу будівельних матеріалів було виділено 80 карток, Маріупольському будівельному комбінату – 287, Слов’янському цегляному заводу – 137 і т. д. [405].

3 квітня секретар Сніжнянського райкому КП(б)У Тищенко доповів секретареві Сталінського обкому партії Співаку про наслідки перевірки правильності видавання у Сніжнянському районі хлібних і продуктових карток. Перевіркою займалася районна і 139 місцевих

комісій. Було перевірено 145 підприємств, організацій та установ. Комісії виявили перевитрату 889,7 кг хліба, який підлягав видаванню за картками у квітні 1947 р. Наприклад, у будівельному цеху тресту „Сніжнянтрацит” одинадцять осіб замість 500 г повинні були отримати за картокою по 800 г хліба. На шахті № 18 ім. Сталіна двом особам замість 1 кг хліба планувалося видавати щодобово по 1 кг 200 г хліба. На шахті № 22 перевитрата хліба складала 24 кг, на шахті № 19 – 57 кг, на шахті № 9 – 205 кг [406].

У ніч з 4 на 5 квітня у буфетниці маріупольської промислової артілі „Зірка” Сталінської області було викрадено хлібопродуктові картки працівників цієї артілі. Буфетниця збрала картки для отримання хліба з магазину. Було втрачено 108 карток по 500 г хліба, 10 - по 400 г, 40 - для утриманців і 33 дитячі. Унаслідок цього декілька днів працівники артілі не мали планового постачання хлібом та іншими продуктами харчування [407].

5 квітня Сталінський облвиконком видав розпорядження, згідно з яким для забезпечення хлібом робітників і службовців приміських радгоспів, що не отримали у квітні хлібних карток, Сталінському і Макіївському трестам приміських радгоспів дозволялося за рахунок економії „фуражних ресурсів” витратити 45 т зернових культур. Зокрема, Сталінський трест мав право використати 27 т, а Макіївський – 18 т. Привертають увагу розрахунки по Макіївському тресту. Тут 1 067 робітників радгоспів повинні були отримувати по 350 г хліба в день, 33 службовці – по 300 г, 121 робітник механічних майстерень – по 500 г, 20 робітників радгоспних шахт – по 800 г, 39 спеціалістів – по 500 г, 987 дітей – по 200 г і 186 утриманців – теж по 200 г [408].

Того ж дня виконком Попаснянської районної Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області виніс ухвалу надати допомогу найбільш бідуючим сім'ям військовослужбовців, загиблих на фронті, та інвалідам Великої Вітчизняної війни. Зокрема, 74 сім'ям було виділено 47650 крб., або від 200 до 5 000 крб. на одну родину. Ще 41 сім'я отримала допомогу зерном (по 4-15 кг). Наприклад, у селищі Золоте гроші отримали 27 сімей, у селищі Нижне – 23, у селі Сокологорівка - 7, у селі Гірське – одна. Допомогу зерном було надано переважно мешканцям села Троїцьке, де ситуація з продовольством була особливо складною. Зерно отримали 38 сімей [409].

6 квітня виконком Станично-Луганської районної Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області прийняв постанову, згідно з якою у квітні в колгоспних їдальнях району повинні були харчуватись 1 200 голодуючих громадян. Зокрема, Камишанська сільська Рада повинна була забезпечити харчування 100 чол., Верхньо-Чутинська – 150, Благовіщенська – 100, Олександрівська – 130, Верхньо-Ольховська – 30.

Одночасно голови сільрад і голови колгоспів зобов'язувались виявляти нові особливо голодуючі сім'ї і прикріпляти їх до їдалень [410].

7 квітня голова виконкому Маріупольської міської Ради депутатів трудящих Сталінської області Я. Нехтієнко відправив на адресу голови облвиконкому Струєва два листи.

У першому він повідомляв, що у зв'язку з нестачею продовольства комунальна система Маріуполя (трест „Зеленбуд”, будівельні організації тощо) не може достатньо забезпечити себе робітниками. Тому прохав надати міському комунальному господарству продовольчу допомогу.

У другому листі Я. Нехтієнко писав: „У зв'язку з винятково тяжким матеріальним становищем окремих груп мешканців міста, особливо похилого віку, однаків, інвалідів праці виконком міської Ради прохає Вас виділити хоча б невеликі продовольчі ресурси для надання мінімальної допомоги гостро нужденним громадянам цієї категорії” [411].

Того ж дня Рада Міністрів УРСР прийняла постанову „Про заходи щодо боротьби з ховрахами”. (Ховрахи – польові гризуни, які харчуються зерном – *авт.*) У постанові зазначалося, що в Одеській, Миколаївській, Запорізькій, Кіровоградській, Дніпропетровській, Сталінській, Херсонській областях ховрахів було особливо багато. У середньому на одному гектарі зораних земель їх налічувалося до 42 штук, на незораних – до 80, а на окремих площах перелогів – до 300 ховрахів на один гектар.

У постанові вказувалося, що ховрахи становлять велику загрозу врожаю зернових 1947 р. Від органів місцевої влади вимагалось вжити рішучі заходи для знищення цих гризунів [412].

Того ж дня Ворошиловградський обком КП(б)У і Ворошиловградський облвиконком провели нараду керівників організацій і підприємств, які займалися виловлюванням риби. В

ухваленому рішенні вимагалось збільшити вилов риби для покращення продовольчого забезпечення населення області [413].

8 квітня Володарський райвиконком і бюро Володарського райкому партії Сталінської області прийняли постанову „Про заходи щодо розширення їдалень споживкооперацією для харчування особливо нужденного населення району”.

У постанові зазначалося, що в господарствах району створено три їдальні для харчування 160 осіб, тоді як планувалося організувати п'ять їдалень, розрахованих на 300 чол. „Районна комісія сприяння організацію їдалень у колгоспах через ССТ (сільське споживче товариство – *авт.*) на березень зірвала”.

Тепер у відповідності до постанови облвиконкому і бюро обкому КП(б)У від 1 квітня 1947 р. встановлювалося завдання збільшити контингент відвідувачів їдалень додатково на 750 осіб. Райспоживспілка повинна була забезпечити одноразове гаряче харчування, яке складалося з 25 г м'яса, 100 г картоплі та овочів і 25 г крупи. До цього додавалося 150 г хліба. Забезпечення їдалень продуктами здійснювалося за рахунок закупівель за ринковими цінами, а також „за рахунок додаткового виявлення місцевих ресурсів і тимчасового запозичення у колгоспів і колгоспників”. За одноразове гаряче харчування прикріплені до їдалень люди повинні були платити гроші.

У колгоспі ім. Володарського харчуванням планувалося охопити 60 чол., ім. Тельмана – 50, ім. Шевченка – 30, ім. К. Маркса – 40, „Червона Армія” – 90 і т. д. [414].

Цього ж дня розпорядженням Сталінського облвиконкому „для організації громадського харчування” робітників області, зайнятих у дорожньому будівництві, було виділено 100 кг свиней, 2 т соняшника і 2 т зернових культур [415].

8 квітня розпорядженням Сталінського облвиконкому для організації громадського харчування працівників Маріупольського міського комунального господарства було виділено 80 т соняшника, 8 т борошна і 1,5 т олії [416].

У цей день від голоду померла М.Н. Данилейченко – сімнадцятирічна колгоспниця артiлі ім. Сталiна Краснолиманського району Сталiнської облaсті [417].

Цього ж дня громадянка Назаренко Л.І., яка мешкала у м. Красноармійську Сталiнської облaсті (вул. Комiнтерна, 21) звернулася iз заявою до Красноармійського мiськвиконкому. Вона писала: „Прoшу надати менi допомогу, оскiльки я маю 5 дiтей (у вiцi вiд 3 до 16 рокiв). Лежу хвора (сердечна), на днях вiдправляють до лiкарнi м. Сталiно. Чоловiк мiй (колишнiй директор маслозаводу) помер 11.09.44 р. Син лейтенант загинув на японському фронтi. Працювати не можу я, допомоги нi вiд кого не маю. Прoшу допомогти чим можете у вiдношеннi продуктiв”.

Рiшенням виконкому Красноармійської районної Ради депутатiв трудящих вiд 9 квітня 1947 р. Л.І. Назаренко надали грошову допомогу в розмiрi 100 крб. „як до краю нужденнiй” „для оплати продуктiв харчування” [418].

9 квітня Рада Міністрiв УРСР прийняла постанову „Прo вiдпуск у позику насiння олійних культур для весняної сiвби 1947 року”. За цiєю постановою колгоспи i селянські господарства Ворошиловградської облaсті отримали 200 т соняшника [419].

Того ж дня розпорядженням Сталiнського облвиконкому колгоспам Олександрiвського району було надано продовольчу допомогу – 1 т соняшника [420].

Того ж дня Сталiнський облвиконком видiлив „для органiзацiї додаткового харчування” працівникам кравецької майстернi Обллегпрому 1 т борошна, 350 кг крупи, 350 кг м'яса i 1,7 т солоних овочiв. У листi до облвиконкому завiдувач майстернею писав, що „весь наш колектив (35 осiб – авт.) протягом пiврiччя нiчого окрiм хлiба i цукру не отримує” [421].

9 квітня Сталiнський облвиконком видав розпорядження про видiлення працівникам облвиконкому „на день першотравневого свята” 2,5 т риби з Марiупольського риболовецького господарства [422].

У цей день секретар Краматорського міського комітету КП(б)У Сталінської області І. Кузнецов інформував секретаря обкому партії Мельникова про настрої населення Краматорська.

Він зазначав, що настрої трудящих міста „здоровий”. Проте „окремі вороже налаштовані особи, використовуючи тимчасові продовольчі труднощі, розповсюджують серед трудящих міста розмови антирадянського характеру”. Наприклад, шофер верстатозаводу В.І. Гордієнко, 1903 року народження, під час бесіди з іншими робітниками заявив: „Я був свідком, коли вели групу арештованих. Серед них немає винних. Винні сидять у Кремлі з білими ручками. Ось кого і треба арештовувати”. Продовжуючи розмову, Гордієнко казав: „Молотова на конференції запитали: де вони поділи 6 000 арештованих радянською владою, але Молотов не міг відповісти”. Тут же Гордієнко додав: „21.06.1941 року вивезли хліб і жири до Німеччини, а на другий день почалася війна. Ось і тепер, хліб вивезли до Франції, а свій народ голодує. На конференції Молотова запитали: чому вони своєму народові не говорять правду, а говорять лише брехню? Радянська влада підлабузнюється в Англії та Франції. Все туди надсилає, а наш народ від голоду помирає”.

12 березня 1947 р. Н.М. Аліфіренко, яка працює агентом з постачання на заводі ім. Куйбишева, 1912 року народження, вела серед трудящих таку розмову: „Треба всю Україну очистити від жидів, тоді б Україна знову зажила так, як і раніше жила”. А 28 березня у присутності працівників свого відділу вона казала: „Сьогодні я йду по базару і бачу дітей, які прохають милостиню. Дивлюся, стоїть військовий у погонах. Я йому й кажу: ось за що ви й воювали, за яких квітучих дітей нашої країни. На це він мені нічого не відповів, оскільки сам знає, що це правда. Хоча б дочекатись того моменту, коли гудки загудили б і нам оголосили про смерть Сталіна”.

Робітник заводу ім. Сталіна С.І. Долженко, 1896 року народження, пригощаючи соняшниковим насінням свого приятеля, сказав: „Їж сталінський шоколад!”. Після цього продовжив: „Оце банда створилася. Майже всі люди пухнуть, а їм до цього немає справи. От паразити, що думає радянська влада? Скільки в нас потерпілих, скільки інвалідів, а допомоги їм ніякої. Ось у мене недавно була розмова з моїм родичем, який приїхав з Німеччини. Він заявив, що наші військовослужбовці пачками переходять на бік американців”.

„На даний час, - зазначав далі І. Кузнецов, - населення міста переживає серйозні продовольчі труднощі”. Як наслідок, є випадки захворювання аліментарною дистрофією і смерті від голоду. У січні 1947 р. в Краматорську було 576 хворих на дистрофію, у лютому – 599, березні – 516.

Вживаються заходи, спрямовані на боротьбу з цим захворюванням. Зокрема, у дитячій лікарні з 90 до 140 збільшилася кількість ліжок для дітей-дистрофіків. У дорослій лікарні № 1 створено відділення для лікування дітей у віці понад чотири роки на 130 ліжок. У дитячих яслах з 120 до 210 збільшено кількість цілодобових місць. У лікарні № 2 для хворих на дистрофію тимчасово створено 100 ліжок. У зв'язку із збільшенням кількості дітей-підкидьків число місць у будинку немовляти зросло з 34 до 71. Для ослаблених робітників на заводах ім. Сталіна та ім. Орджонікідзе, цементному заводі ім. Вугаєва створено їдальні додаткового харчування, якими охоплено 150 чоловік. Крім того, на заводах ім. Сталіна та ім. Орджонікідзе 95 робітників мають стаціонарне харчування. Відкрито дитячі будинки для дітей-сиріт, дітей з багатосімейних родин та дітей інвалідів Вітчизняної війни. На заводі ім. Сталіна такими дитячими будинками охоплено 50 дітей, а на заводі ім. Орджонікідзе – 40. До кінця квітня дитячий будинок на 50 місць буде створено заводом ім. Куйбишева, а коксохімічним заводом – на 30 місць. Збільшено кількість карток додаткового харчування дітей шкільного віку, якими охоплено 711 чол.

Відділи робітничого постачання підприємств міста теж займаються пошуком додаткових джерел продовольства. Так, відділ робітничого постачання тресту „Донмашбуд” протягом березня заготовив 110 т картоплі, а від свого підсобного рибного господарства в Таганрозі отримав 4 т риби. На заводі ім. Орджонікідзе протягом першого кварталу 1947 р. від підсобного господарства отримали 1,2 т м'ясних продуктів, 0,34 т жирів, 1,5 т молочних продуктів і 0,3 т іншого продовольства. Відділ робітничого постачання заводу ім. Сталіна отримав у березні 20 т картоплі з Чернігівської області та одночасно вів заготівлю 100 т картоплі в західних областях України через споживчу кооперацію.

Виконком міської Ради депутатів трудящих протягом березня видав через міський відділ соціального забезпечення овочів: інвалідам війни, інвалідам праці і сім'ям загиблих воїнів – 5,2 т; сім'ям загиблих офіцерів – 7,2; вчителям шкіл міста – 1,5 т; працівникам лікарняних установ – 1,3 т; закритим установам (дитячим яслам, садкам, лікарням тощо) – 14,8 т; населенню міста – 15 т.

Для харчування працівників заводів ім. Сталіна та ім. Куйбишева з радгоспів № 2 і № 5 почали надходити надранні овочі. Вже отримано 1,2 т цибулі, буряків та іншої продукції.

Разом з тим І. Кузнецов свою інформацію закінчував словами: „Незважаючи на вжиті заходи, становище в місті з продовольством залишається напруженим” [423].

10 квітня Сталінський облвиконком видав розпорядження, в якому зазначалося: „Надаючи особливо важливого значення в умовах 1947 року збиранню і заготівлям дикорослої зелені та весняних грибів як додаткового джерела постачання населення”, встановити на 1947 р. по області завдання на збір та заготівлю щавлю, молоді кропиви, лободи, борщовика, подорожника, кульбаби, хрину та ін. і весняних грибів (зморшки, сморжі, печериці тощо) у кількості 698 т. Збиранням повинні були займатися працівники громадського харчування і торгівлі без шкоди для виконання ними основної роботи, а також учні шкіл за домовленістю з міськими і районними відділами народної освіти. Заготовлені зелень і гриби треба було „відправляти без затримки безпосередньо в підприємства громадського харчування”. Запроваджувалася декадна оперативна інформація про хід заготівель [424].

Цього ж дня від голоду помер 61-річний пенсіонер М.А. Теліус, мешканець села Новоселівка Краснолиманського району Сталінської області [425].

11 квітня виконком Ворошиловської міської Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області постановив надати матеріальну допомогу 41 особливо бідуючій сім'ї міста. Чотири сім'ї мали отримати по 5 кг картоплі, чотирнадцять – по 10 кг, шість – по 15 кг і п'ять – по 20 кг. Ще п'ять сімей отримували кожна продукти харчування на одну людину за місячними нормами і сім – по 200 крб. [426].

12 квітня Ворошиловградський облвиконком виніс ухвалу, спрямовану на отримання додаткових продовольчих ресурсів для населення області. Постанова визначала організації, які ловили рибу на території області; закріплювала водоймища за кожною з них; встановлювала план вилову риби на 1947 р., а також визначала конкретні заходи для виконання плану [427].

Цього ж дня від нестачі їжі помер двадцятирічний колгоспник артїлі ім. Сталіна Краснолиманського району Сталінської області В.Ф. Мацегора [428].

13 квітня газета „Радянська Донеччина” опублікувала листа І.В. Сталіну „Від колгоспників, колгоспниць, працівників МТС, радгоспів і спеціалістів сільського господарства Української РСР”. У ньому, зокрема, зазначалося: „У 1947 році, у зв’язку з труднощами, викликаними наслідками війни та посухою минулого року, Ви, товаришу Сталін, великий друг українського народу, знову прийшли нам на допомогу і допомогли насінням, продовольством, фуражем, машинами. Прийміть же від нас, наш рідний батьку, від усього нашого серця подяку за Вашу допомогу та піклування про нас”. Цей лист Сталіну в Сталінській області обговорювали в 1 113 колгоспах, 54 МТС і 175 радгоспах. На зборах були присутніми 112 813 чол., з них колгоспників 100 598, працівників МТС – 2420, робітників радгоспів – 9 795. Виступили 81 33 чол. [429].

15 квітня Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову про надання колгоспам, радгоспам і селянським господарствам республіки насіння ярих зернових культур у позику для пересіву частково загиблих озимих посівів на умовах повернення з урожаю 1947 р. з нарахуванням 10 ц на кожні 100 ц позики. Господарства Ворошиловградської області отримали 1 460 т ячменю, 160 т проса і 120 т кукурудзи; Сталінської – 1 350 т ячменю, 80 т вівса, 380 т проса і 130 т кукурудзи [430].

Того ж дня директор Анадольської МТС Василицев звернувся з листом до голови Сталінського облвиконкому Струєва. Він, зокрема, писав: „Унаслідок посухи в 1947 році з підсобного господарства Анадольської МТС був отриманий дуже низький врожай, який весь був зданий державі в рахунок держпоставки. Таке становище призвело до того, що МТС не була в змозі із своїх ресурсів забезпечити мінімальне задоволення потреб працівників МТС у продовольчому забезпеченні.

Починаючи з грудня місяця 1946 року нам по лінії райспоживспілки на 54 чоловіки працівників МТС виділяють 20 талонів сільської місцевості на хліб, інші 34 чоловіки залишаються абсолютно без хліба і зазнають крайньої нужди, а МТС полишена будь-якої можливості надати їм підтримку хоча б на період весняних посівних і збиральних робіт, що в певній мірі позначається на виконанні виробничих планів.

У зв’язку з цим Анадольська МТС прохає надати допомогу у виділенні нам 2 тонн борошна, що дасть можливість мінімально забезпечити хлібом працівників МТС до нового врожаю” .

19 квітня облвиконком виділив Анадольській МТС 2 т борошна [431].

15 квітня розпорядженням Сталінського облвиконкому „для надання продовольчої допомоги особливо потребуючим сім'ям колгоспників” Краснолиманському району було виділено 15 т соняшника. За цією ж постановою колгоспи Старобешівського району отримали 3 т соняшника [432].

18 квітня Сталінський облвиконком дав розпорядження виділити виконкому Ямської районної Ради депутатів трудящих 12 т борошна „для надання допомоги нужденним колгоспникам і робітникам радгоспів” [433].

На цей день у Сталінській області було зафіксовано два випадки людоїдства, у Ворошиловградській – один, а всього по Україні – 89 [434].

Цього ж дня рішенням Сталінського облвиконкому, у відповідності до постанови Ради Міністрів УРСР від 9 квітня 1947 р., колгоспам області для весняної сівби було виділено позичку насінням соняшника – всього 290 т на умовах повернення з наступного врожаю з нарахуванням 10 ц на кожні 100 ц позички [435].

На 20 квітня у сільській місцевості Сталінської області було створено 362 їдальні, в яких за гроші харчувалися 25 115 осіб, котрим не вистачало їжі вдома. Для безкоштовного харчування було організовано 286 харчувальних пунктів. Вони забезпечували їжею 11 631 особу. До цього числа входила велика кількість голодуючих колгоспників і робітників радгоспів, які отримували гарячі страви і хліб в польових їдальнях на місці роботи. У восьми МТС облспоживспілка відкрила їдальні для робітників, які працювали на ремонті сільгоспмашин. МТС, які мали власні підсобні господарства, самі організовували їдальні. Окрім цього, президія облспоживспілки зобов'язала всі райспоживспілки допомагати колгоспам у створенні їдалень і пунктів харчування під час польових робіт, зокрема, інструктажем колгоспних кухарок, наданням посуду тощо. Більшість сільських комерційних

чайних, наприклад, у Старобешівському, Селидівському, Слов'янському, Велико-Новосілівському, Добропільському, Мар'їнському та інших районах, організовували буфети-філії при МТС та обслуговування польових бригад розносною торгівлею холодними закусками [436].

21 квітня розпорядженням Сталінського облвиконкому „для надання продовольчої допомоги особливо нужденним колгоспникам” Олександрівського району було виділено 10 т соняшника [437].

Цього ж дня виконком Ворошиловської міськради Ворошиловградської області постановив надати допомогу картоплею і грошима 34 особливо бідуючим сім'ям міста [438].

21 квітня Сталінський облвиконком видав розпорядження „для надання допомоги потребуючим спеціалістам сільського господарства” Харцизького району видати 1 т борошна, а Краматорській МТС – 1,5 т соняшника [439].

22 квітня Сталінський облвиконком, у відповідності до постанови Ради Міністрів УРСР від 15 квітня 1947 р., виніс ухвалу про надання колгоспам області насінневої позики для пересівання і підсівання загиблих взимку озимих культур на умовах повернення з наступного врожаю з нарахуванням 10 ц на кожні 100 ц позики. Колгоспи отримували 1 033 т ячменю, 316 т вівса, 357,5 т проса, 152,5 т кукурудзи і 81 т бобових. Загалом по області площа пересівання становила 57 532 га, а підсівання – 44 832 га [440].

23 квітня виконуючий обов'язки директора Ново-Краматорського машинобудівного заводу ім. Сталіна Швець і парторг ЦК ВКП(б) на заводі Кузнецов звернулися з листом до голови Сталінського облвиконкому Струєва, в якому повідомляли про тяжке продовольче становище на заводі.

Вони зазначали, що завод опинився у безвихідній ситуації: „... Різке погіршення харчування контингенту заводу може тяжко позначитись на виконанні відповідальних урядових завдань заводу”.

Лист закінчувався проханням надати заводу продовольчу допомогу [441].

25 квітня Рада Міністрів СРСР запровадила до штату МТС посаду заступника директора з політичної роботи [442].

Того ж дня Сталінський облвиконком видав розпорядження про заходи, спрямовані на покращення харчування колективу Ново-Краматорського машинобудівного заводу ім. Сталіна.

На травень і червень заводу було виділено 400 пайків посиленого дитячого харчування для дітей робітників та інженерно-технічного персоналу. У цехах мали відкрити чотири комерційні буфети. Тут працівники заводу протягом травня-червня могли щодня отримати за комерційними цінами 4 000 порцій гарячої страви з крупи і по 100 г хліба, а також окремо чай і 50 г комерційного хліба. Заводським їдальням виділялося додатково 500 кг сухофруктів. Було дозволено організувати у травні продаж робітникам 1,5 т крупи, 1 т макаронів і 2 т цукру. Дирекція заводу повинна була створити підсобне рибне господарство, а також негайно приступити до збирання і заготівлі дикорослої зелені [443].

Того ж дня Сталінський облвиконком на своєму засіданні констатував, що „робота зі знищення ховрахів у 1946 р. не дала належних результатів”. Польові гризуни знищили значну частину врожаю зернових культур. Прийняте рішення передбачало:

1. Знищити в області протягом 1947 р. 500 тис. ховрахів, 1 тис. хом'яків і 2 тис. сліпців (хом'яки і сліпці – польові гризуни, які харчуються зерном та городніми культурами – *авт.*).

2. Створити в кожному колгоспі і радгоспі спеціальні бригади для знищення гризунів. Забезпечити їх транспортом і відповідним інвентарем.

3. Встановити, що за кожних 20 знищених гризунів та здані їхні шкірки заготівельним організаціям колгоспникам нараховується один трудовдень. Гроші за шкірки отримують колгоспники. За умови боротьби зі шкідниками хімічними засобами колгоспникам нараховується один трудовдень за виконання певної норми обробки нір гризунів.

(У 1947 р. на один трудовдень колгоспникам області, окрім трактористів і комбайнерів, було видано: грошей – 1,52 крб., зерна -

0,677 кг, картоплі – 0,08 кг, соняшника – 0,07 кг, овочів – 0,08 кг, сіна – 0,04 кг і соломи – 0,6 кг – *авт.*).

4. Директорам шкіл області (в основному сільських – *авт.*) організувати учнівські бригади для масового виловлювання ховрахів [444].

Того ж дня виконком Ворошиловської міської Ради Ворошиловградської області прийняв постанову про надання допомоги картоплею, грошима та іншими продуктами харчування 15 голодуючим сім'ям міста [445].

26 квітня вийшла постанова Ради Міністрів УРСР, згідно з якою колгоспам і радгоспам республік з державних ресурсів було надано у позику насіння проса на умовах повернення з наступного врожаю з нарахуванням 10 ц за кожні 100 ц позики. Господарствам Сталінської області було виділено 550 т, а Ворошиловградської – 108 т [446].

Того ж дня, у зв'язку з „важким становищем з харчуванням робітників”, Куйбишевській МТС Слов'янського району Сталінської області облвиконком виділив 2 т борошна [447].

Того ж дня директор Слов'янської МТС Шелест звернувся з листом до голови Сталінського облвиконкому Струєва, в якому повідомляв, що в МТС „тяжке становище з харчуванням”, „продуктів харчування МТС не отримує, продукція підсобного господарства вся використана для харчування”, „з 90 постійних робітників МТС (окрім трактористів) хлібні картки отримують тільки 50%, працівники МТС, які мешкають у сільських місцевостях, на утриманців також нічого не отримують”. Відсутність харчування в їдальні, нестача хлібних карток, зазначалося в листі, „погіршує нашу роботу, створює плинність кадрів, що безумовно тяжко позначається на роботі МТС”. У кінці листа Шелест прохав дати МТС хліба, зерна, картоплі, жирів.

Облвиконком виділив МТС 2 т борошна [448].

28 квітня секретар Краснолиманського райкому КП(б)У Сталінської області Д. Чепак надіслав секретареві обкому партії

Мельникову доповідну записку, в якій повідомляв про заходи, пов'язані з видаванням населенню продовольчих карток на травень 1947 р.

18 квітня було проведено нараду відповідальних уповноважених з видання карток. Відповідно до вказівок обкому партії, видавання карток було вирішено провести 27 квітня. Відбулося засідання районної комісії з перевірки правильності видавання карток. Районна комісія весь період видавання карток працювала разом з картковим бюро. Видавання карток пройшло організовано, без черг і скарг з боку населення. Зловживань не виявлено. Кількість карток відповідала встановленому мінімуму [449].

29 квітня у розпорядженні Сталінського облвиконкому зазначалося, що, відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 15 березня 1947 р., колгоспи області, які користувалися державною продовольчою позикою, могли придбати у держави 210 ц макухи і 80 ц солі. У зв'язку з цим облвиконком рекомендував „колгоспам під час випічки хліба підмішувати соняшникову макуху в кількості 5-7% до ваги борошна, яка витрачається на випічку хліба. Макуху розмолоти і відсіяти лушпиння”. У відповідності до встановлених норм на підприємствах державного хлібопечення під час випічки хліба слід додавати в хліб 2,5% солі до ваги борошна і макухи [450].

У цей день секретар Дружківського міськкому КП(б)У Поляков надіслав до Сталінського обкому партії доповідну записку про перевірку правильності видавання продовольчих карток у місті на травень 1947 р.

Він зазначав, що 21 квітня відбулася нарада уповноважених з видавання карток. Того ж дня постійно діючі комісії і бригади розпочали перевірку списків і документів. Загальноміська постійно діюча комісія перевірила відомості на отримання карток. Станом на 29 квітня у місті було видано 29 937 карток. Не вистачало 75 карток для утриманців і 100 карток для дітей „за рахунок приросту населення” [451].

29 квітня виконком Ворошиловградської обласної Ради депутатів трудящих видав розпорядження, згідно з яким м'ясокомбінати області в 1947 р. повинні були виробити 65 т „субпродуктів четвертої категорії у переробленому вигляді (ковбаси, холодцю)” і 270 т „бульйонів шляхом виварювання кісток ковбасних цехів”. Ця продукція надавалася тресту їдалень, місцевим торгам, педінституту і воєнторгу для „покращення харчування студентів і школярів через мережу їдалень і буфетів” [452].

Того ж дня постановою Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У колгоспам республіки було надано продовольчу позику у вигляді 12 850 т борошна під урожай 1947 р. з нарахуванням 10 ц на кожні 100 ц позики.

Колгоспи Сталінської області отримали 500 т. Стільки ж було виділено і колгоспам Ворошиловградщини [453].

Того ж дня розпорядженням Сталінського облвиконкому Макіївському тресту приміських радгоспів „для організації громадського харчування в радгоспах” було виділено 5 т соняшника [454].

30 квітня Рада Міністрів і ЦК КП(б)У прийняли постанову „Про заходи щодо наведення порядку у справі постачання робітників вугільної і металургійної промисловості Донбасу продовольчими і промисловими товарами”.

У цьому документі було наведено такі факти.

У їдальнях відділу робітничого постачання (ВРП) тресту „Рутченківвугілля” за 1946 р. було не додано робітникам за продовольчими картками 2 761 кг жирів, 6 176 кг м'яса, 4 531 кг круп, 393 кг цукру і 2 877 кг хліба. Протягом четвертого кварталу 1946 р. у їдальнях ВРП комбінату „Макіїввугілля” робітники недоотримали 19,2 т м'яса, 7,9 т жирів, 2,9 т цукру. Їдальні Макіївського заводу ім. Кірова не додали 2 т м'яса, 1,3 т жирів і 2,6 т крупи.

У листопаді 40 службовців комбінату „Донбасантрацит” отримали понад встановлені норми постачання за рахунок продуктів харчування для робітників 156 банок консервів, 80 кг корейки, 1 960 яєць, 120 кг риби, 134 кг сушеного винограду, 40 кг жирів.

За січень 1946 – лютий 1947 р. у тресті „Краснолучжитлобуд” комбінату „Донбасантрацит” розікрали 770 кг м'яса, 208 кг цукру, 189 кг хліба, 5 поросят і 33 свійські птиці. За цей же період для проведення різноманітних банкетів із ресурсів робітничого постачання було незаконно витрачено 310 кг м'яса, 33 кг жирів, 78 кг крупи, 204 кг хліба та інші продукти.

За 1946 р. з 17 257 кг м'яса, отриманого від підсобних господарств ВРП „Краснолучжитлобуд”, для постачання робітників було витрачено тільки 1 160 кг, або 6,7%, з 1 301 кг жирів – 47 кг, або 3,5%, з 2 582 кг джему – 45 кг (1,7%).

У багатьох випадках партійні та радянські працівники, зловживаючи своїм службовим становищем, грубо порушували радянські закони про порядок використання нормованої продукції. Зокрема, з картоплі, виділеної для постачання робітників вугільної промисловості, було незаконно отримано: Краснолуцьким відділом МВС – 15 т, Краснолуцьким міськкомом КП(б)У – 7 т, Сталінським міськкомом КП(б)У – 3 т. ВРП комбінату „Сталінвугілля”, за вимогою Сталінського облторгвідділу, виділив 200 т картоплі, призначеної для постачання робітників вугільної промисловості, працівникам місцевих організацій [455].

Цього ж дня Сталінський облвиконком своїм розпорядженням виділив на другий квартал 1947 р. 9 тис. пайків посиленого дитячого харчування (виключно гарячого – *авт.*). Зокрема, м. Сталіно було виділено 2 250 пайків, Маріуполю – 930, Макіївці – 790, а Дружківці, Дебальцевому, Амвросіївці і Харцизьку – по 130 і т.д. [456].

Цього ж дня секретар Макіївського міському КП(б)У Сталінської області Г. Коренев доповів обкому партії про наслідки перевірки правильності списків на отримання хлібних і продовольчих карток у Макіївці в травні 1947 р. Він зазначив, що в 31 підприємстві та організації міста (з 467) було виявлено 113 випадків завищених норм видавання хліба, що дозволило зекономити 576,6 кг. Для порівняння: у березні було 548 випадків на 3 331,5 кг, у квітні – 303 випадки з економією 2 046,5 кг хліба.

Найбільше порушень було виявлено на шахтах ім. Кагановича, „Холодна балка”, № 28, № 29, „Софія” та ін. [457].

У цей день секретар Чистяківського міськкому КП(б)У Сталінської області Степанов і голова Чистяківської міської комісії з перевірки і видавання карток Артеменко інформували обком партії про перевірку списків на видавання карток у місті на травень 1947 р.

Вони зазначили, що з наявних 193 підприємств та організацій на 25 було виявлено 124 випадки порушень. Так, у гірничому технікумі 18 педагогам замість 500 г планувалося видавати по 800 г хліба. На шахті ім. Кисельова тресту „Чистяківантрацит” норми постачання хліба були завищені 7 особам. У зв'язку з цим начальники дільниць № 61 і № 104 притягуються до кримінальної відповідальності. У монтажній конторі норми були завищені 18 працівникам. Головному бухгалтеру,

заступнику начальника контори замість 800 г планувалося видавати по 1000 г хліба. У зв'язку з цим на головного бухгалтера Песчаного, як винного, передано матеріали до слідчих органів. Видавання карток (54 322 шт.) розпочалося 23 квітня і тривало сім днів [458].

У квітні керівники шахти „Соцтруд” в Іванівському районі на Ворошиловградщині обманно отримали десять хлібопродовольчих карток за нормою 800 г хліба на кожному для осіб, які там не працювали. Картки привласнили начальник шахти і головний бухгалтер.

У Ворошилівському районі директор Ворошиловського змішторгу Грушкін зверх затверджених лімітів у квітні і травні незаконно одержав 52 картки.

Усього за квітень-травень в дев'яти районах області виявлено незаконне витрачання 38 т хліба, 2 257 кг крупи, 3 852 кг риби, 908 кг жирів, 929 кг цукру [459].

Протягом квітня у закритій мережі Сталінської області пайковим харчуванням були забезпечені 30 703 особи, або на 663 більше, ніж у березні [460].

У квітні лише в 13 містах, двох міських і 15 сільських районах Донбасу від нестачі їжі загинуло 470 людей. Як і в попередні місяці, особливо високою смертністю від голоду була в містах. Наприклад, в Іллічівському районі Маріуполя померло 60 осіб, у Кадіївці – 55, Єнакієвому – 43, Слов'янську – 36, Артемівську – 21.

Значною була кількість жертв голоду і в сільській місцевості. У Краснолиманському районі Сталінської області голодною смертю померли 43 людини, Слов'янському – 32, Першотравневому – 24. У Краснодонському районі Ворошиловградської області від голоду загинуло 16 осіб (проти 8 у березні), у Ново-Астраханському – 5 [461].

На 1 травня колгоспи Сталінської області виконали план обов'язкових поставок державі зерна з урожаю 1946 р. на 54,5%, індивідуальні господарства – на 70% [462].

2 травня у сім'ї Безкровних, що мешкали на хуторі Ново-Михайлівка Краснолиманського району Сталінської області, від голоду

померла чотирнадцятирічна донька Раїса. Нагадаємо, що в січні ця сім'я вже втратила від нестачі їжі трьох дітей: п'ятирічну Віру, шестирічного Олександра та десятирічного Миколу [463].

4 травня на спільному засіданні Сталінського облвиконкому і бюро обкому КП(б)У обговорювався стан харчування трудящих Ново-Краматорського машинобудівного заводу ім. Сталіна. У винесеній ухвалі зазначалося, що протягом останніх чотирьох місяців завод не виконував виробничого плану, і одна з головних причин цього – „незадовільні побутові умови трудящих”. Було взято до відома, що розпорядженням облвиконкому від 25 квітня 1947 р.:

1. У травні в основних цехах заводу мали бути відкриті буфети на 2000 обідів за комерційними цінами щоденно.

2. З 1 травня для поліпшення харчування дітей працівників заводу буде виділено 200 карток посиленого харчування і 400 кг сухофруктів.

3. Забезпечення колективу заводу продовольством і промисловими товарами мало збільшитися до норм працівників металургійної промисловості.

4. Працівники заводу повинні були першочергово забезпечуватися молоком.

5. До 1 червня 1947 р. на узбережжі Азовського моря завод повинен був організувати підсобне риболовецьке господарство. Для вилову риби йому відводилась ділянка в районі Будьонівки і Маріуполя [464].

Того ж дня Сталінський облвиконком затвердив контингент мешканців міст і робітничих селищ області для забезпечення їх пайковим хлібом протягом травня 1947 р. у кількості 1 957 000 осіб, з яких 944 800 зайнятих на виробництві, 351 200 дорослих утриманців і 661 000 дітей. З-поміж осіб, що працювали, 132 500 отримували по 1200 г хліба, 94 000 – по 1 000 г, 185 000 – по 800 г, 150 800 – по 700 г, 15 700 – по 650 г, 366 800 – по 600-400 г. Для будинків немовлят, дитячих будинків та будинків інвалідів і людей похилого віку було виділено 11 250 хлібних карток.

Контингент сільського населення області, що отримував хлібні картки, було визначено у кількості 31 190 чол. Додатково мешканцям сіл надавалося 17 150 карток, за якими 12 150 працівників отримували в день по 200 г хліба, а 5 000 непрацездатних членів їх родин – по 100 г.

Таким чином, у травні 1947 р. хлібними картками в Сталінській області користувалися 2 016 590 осіб зазначених вище категорій населення [465].

5 травня газета „Радянська Донеччина” повідомила, що 4 травня Рада Міністрів СРСР затвердила випуск Другої державної позики відбудови і розвитку народного господарства СРСР на суму 20 млрд. крб. терміном на 20 років. Уже на 22 годину 4 травня, писала газета, від колгоспників Сталінської області готівкою надійшло 4 млн. 500 тис. крб. „Особливо з великим піднесенням передплачує позику колгоспне селянство. 47 мітингів, присвячених випуску нової позики, відбулося в селах Мар’їнського району” [466].

Цього ж дня газета „Ворошиловградська правда” повідомила, що трудящі Біловодського району одностайно підписуються на нову позику. Усі колгоспники артілей ім. Калініна, ім. Ворошилова, ім. ХХ-річчя Жовтня, „Пролетарій”, ім. Шевченка, ім. Кірова і „Червоне село” протягом двох годин підписалися на позику і всю суму підписки в 164 тис. карбованців внесли готівкою. У колгоспі „Комінтерн” Ворошилівського району, Петрівської сільради, за перші півгодини підписки колгоспники підписалися на 30 тис. крб. готівкою. У Верхньо-Теплівському районі, в колгоспі „Оборона країни”, за одну годину члени артілі підписалися на 27 тис. крб. і теж готівкою [467].

7 травня на засіданні Ворошиловградського облвиконкому було розглянуто питання „Про хід збору готівки за підпискою колгоспників Олександрівського району на Другу державну позику відбудови і розвитку народного господарства СРСР”. У постанові відзначалося, що підписка на позику готівкою в районі пущена на самоплив, унаслідок чого за три дні по району зібрано лише 10 тис. карбованців. У зв’язку з цим голові райвиконкому Майському було оголошено зауваження і запропоновано протягом трьох днів виправити становище зі збором готівки. Було зауважено, що завідувач Олександрівською райошадкасою Шевбунов знятий з роботи. До району, „для надання допомоги в організації збирання готівки за підпискою”, були командировані уповноважені Дулов і Кішкірко [468].

Того ж дня Сталінський облвиконком своїм розпорядженням виділив Костянтинівському заводу №25 2 т риби „для поліпшення громадського харчування робітників” [469].

Того ж дня Ворошиловградський облвиконком затвердив контингент населення області, яке забезпечувалося хлібними картками у травні 1947 р. Мешканці міст і робітничих селищ мали користуватися 1 011 400 картками. У сільській місцевості пайковим хлібом забезпечувалися 41 170 чол. (на рівні попереднього місяця). З них щоденно по 500 г хліба могли купити 23 940 осіб, по 200 г – 13 430 і по 100 г – 3 800. Будинки немовлят, дитбудинки і будинки інвалідів та літніх людей отримали 6 200 карток.

Таким чином, усього в області хлібними картками в травні 1947 р. були забезпечені 1 058 770 осіб зазначених вище категорій населення [470].

8 травня Рада Міністрів УРСР прийняла постанову „Про організацію щоденного одноразового гарячого харчування в міських школах Української РСР учнів, які мають найбільшу потребу в цьому”. Норми витрачання продуктів на одного учня в день були такі: сушеної картоплі та овочів – 16 г, супо-концентратів – 16 г, жирів – 5 г, чорносливу – 15 г, комерційного хліба – 100 г. Усього в республіці одноразове гаряче харчування мали отримувати 183 тис. учнів, з них у Ворошиловградській області – 24 тис. і в Сталінській – 48 тис. У цілому по Донбасу це становило 72 тис., або 39,3% від загальної кількості по Україні [471].

Цього ж дня виконком Ворошиловградської міської Ради депутатів трудящих розглянув питання „Підсумки підписки на позику „Другої державної позики відбудови і розвитку народного господарства СРСР”. Було зазначено, що підписка серед трудящих міста „пройшла організовано за великої активності і політичного піднесення”. Станом на 6 травня 1947 р. підписка, замість запланованих 32,8 млн. крб., досягла 36,1 млн.

Для закріплення результатів підписки на позичку і збирання готівки з „неорганізованого населення” постановою міськвиконкому зобов'язала голів райвиконкомів, завідувачів районними фінансовими відділами і керівників підприємств та організацій:

1. „Закріпити по районах суму підписки на позику, систематично займатися питанням доохоплення підпискою на позику новоприбулих робітників на підприємства і в організації”.

2. „Взяти під особистий контроль своєчасне перерахування сум, утриманих з трудящих за підпискою на позику; перше утримання здійснити за першу половину травня 1947 р., не допускаючи зменшення суми підписки” [472].

8 травня виконком Сталінської обласної Ради депутатів трудящих і бюро обкому КП(б)У прийняли постанову, якою, згідно з постановою Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 30 квітня 1947 р., надали колгоспам області додаткову продовольчу позику у кількості 500 т борошна за умови повернення її з урожаю 1947 р. з нарахуванням 10 ц на кожні 100 ц наданої позики.

Зокрема, Андріївському району було виділено 250 ц, Слов'янському та Першотравневому – по 300 ц, Краснолиманському – 250 ц, Маріупольському і Горлівському – по 20 ц і т.д. Серед колгоспів Олександрівського району, який отримав 300 ц борошна, позичку було розподілено таким чином: колгоспам ім. Сталіна і „ХТЗ” було надано по 10 ц, колгоспам „Заповіт Ілліча” і „Червоний Перекоп” – по 9 ц, колгоспам ім. Чапаєва, „Ударна бригада” та ім. Шевченка – по 3 ц, а колгоспу ім. Ф.Енгельса - 2 ц [473].

Цього ж дня бюро Володарського райкому КП(б)У і Володарський райвиконком Сталінської області ухвалили постанову, якою затвердили план розміщення Другої державної позики відбудови і розвитку народного господарства СРСР у Володарському районі на суму 1 710 000 крб.

Зокрема, на 130 працівників Володарської і 113 Мало-Янисольської МТС припадало по 1 000 крб. на кожного. У колгоспах ім. Володарського, ім. 1 Травня, „Нове життя”, ім. Калініна кожний працездатний колгоспник повинен був підписатися на 300 крб. У деяких інших артілях, наприклад, у колгоспі ім. Чапаєва на одного працездатного припадало по 220 крб. Найменшою була підписка у розмірі 170 крб. – у колгоспі „Червона Армія” та ще в деяких господарствах [474].

Того ж дня Сталінський облвиконком прийняв постанову, згідно з якою у кожному з 26 вузів, технікумів та училищ області на період підготовки і проведення літньої екзаменаційної сесії створювався комерційний буфет. Протягом травня-червня ці буфети повинні були налагодити поліпшене харчування студентів та учнів. Для цього їм було виділено 11,6 т борошна, 3,5 т крупи, 5,9 т цукру, 5 т консервованих овочів, 1 т сухого молока і 200 кг сухофруктів [475].

9 травня „Ворошиловградська правда” опублікувала повідомлення, що на кінець минулого дня в області загальна сума підписки на Другу державну позику досягла 228 млн. 627 тис. карбованців. Це було на 10 млн. 627 тис. більше передбачуваної суми. Колгоспники підписалися на 22 млн. 726 тис. карбованців і внесли готівкою 7 млн. 28 тис. крб. Розміщення позики тривало з „неослабним успіхом” [476].

10 травня виконком Ворошиловградської обласної Ради депутатів трудящих прийняв постанову: „У зв’язку з тим, що окремі колгоспи Слов’яносербського району не забезпечені продуктами харчування, що позначається на проведенні польових робіт, виділити додатково 3 т продовольчої позики колгоспам району” [477].

Того ж дня розпорядженням Сталінського облвиконкому, у відповідності до постанови Ради Міністрів УРСР від 9 травня 1947 р., „для поліпшення харчування робітників місцевих вугільних шахт” було виділено 40 т зерна. Зокрема, місцевим шахтам облкомунгоспу – 900 кг, Сталінського м’ясокомбінату – 300 кг, Рутченківського пивзаводу – 1 400 кг. Робітники на поверхневих роботах отримували 500 г хліба щоденно, а на підземних – по 800 – 1200 г [478].

Того ж дня Сталінський облвиконком видав розпорядження, згідно з яким „для поліпшення харчування робітників, зайнятих на відбудові комунальних підприємств м. Слов’янська”, було виділено 3 т борошна [479].

11 травня газети опублікували повідомлення Міністерства фінансів СРСР, в якому зазначалося, що Другу державну позику відбудови і розвитку народного господарства, випущену 4 травня на 20 млрд. крб., розміщено до кінця 9 травня на 22 млрд. 466 млн. крб. – з перевищенням на 2 млрд. 466 млн. крб. У зв’язку з цим Міністерство фінансів, керуючись вказівкою Ради Міністрів СРСР, дало розпорядження припинити скрізь з 11 травня 1947 р. подальшу підписку на позику [480].

12 травня директор Кіровської МТС Сталінської області звернувся до голови облвиконкому Струєва з листом, в якому повідомляв: „У 1946 році Краснолиманський район дуже постраждав від посухи, внаслідок чого врожайність усіх культур була отримана досить низька. Комбайнери, машиністи та інші робітники, що працювали на збиранні врожаю, не могли забезпечити себе хлібом. На цей час комбайнери, машиністи і робітники майстерні ремонтують комбайни, молотарки та інші збиральні машини, але продуктів харчування (хліба і жирів) зовсім немає”.

Через кілька днів працівникам Кіровської МТС було виділено 2,5 т борошна [481].

13 травня директор Лиманської МТС Краснолиманського району Сталінської області Холодов писав голові облвиконкому Струєву: „Унаслідок винятково тяжкого продовольчого становища на ремонті комбайнів, молотарок та іншого збирального інвентарю, а також на відбудові будівель МТС прошу Вашого розпорядження видати для МТС комерційного борошна дві з половиною тонни”.

Клопотання директора МТС було задоволене [482].

14 травня Рада Міністрів УРСР виділила колгоспам республіки „для весняної сівби 1947 р. і на пересів частково загиблих озимих посівів” з державних ресурсів насінневу позику проса і кукурудзи з нарахуванням 10 ц на кожні 100 ц наданого насіння. Колгоспам Сталінської області було виділено 470 т, а Ворошиловградської - 300 т [483].

Цього ж дня виконком Попаснянської районної ради депутатів трудящих Ворошиловградської області розглянув питання „Про хід збирання готівки серед колгоспників і домогосподарок за підпискою на Другу державну позику відбудови і розвитку народного господарства СРСР по Радах району”.

У постанові зазначалося: „... Незважаючи на неодноразові вказівки виконкому райради на необхідність при проведенні підписки на позику серед колгоспників і домогосподарок проводити негайне збирання готівки, ці вказівки не враховані і в більшості міських, селищних і сільських Рад району не виконані. Збирання готівки за підпискою пущено на самоплив і безконтрольність, внаслідок чого станом на 14.05.47 р. по району з підписки 976,8 тис. карбованців зібрано тільки

189,6 тис. карбованців або 18% до плану”. Особливо низьким був рівень підписки на території Попаснянської міськради, Михайлівської і Троїцької сільських Рад (по 8% до плану).

Райвиконком зобов’язав усіх голів Рад „щоденно, починаючи з 14.05.47 р., особисто доповідати виконкому райради депутатів трудящих о 9 годині вечора про вжиті заходи і збирання готівки по позиці за минулий день”. На 20 травня було встановлено остаточний термін збирання готівки серед колгоспників і домогосподарок району.

За незабезпечення збирання готівки голові виконкому Попаснянської міськради Демченку і голові виконкому Михайлівської сільради Кравченку райвиконком оголосив догану, а голові виконкому Троїцької сільської Ради Толстиківу було вказано [484].

15 травня Ворошиловградський облвиконком прийняв постанову „Про заходи щодо поліпшення санітарного стану населення міст області, боротьби та попередження шлунково-кишкових захворювань у 1947 році”.

Постанова передбачала розгорнути до 1 червня 700 тимчасових інфекційних ліжок для госпіталізації хворих, а для дітей – тимчасові стаціонари на 200 місць [485].

У постанові Ворошиловградського облвиконкому від 17 травня зазначалося, що на 15 травня підписка по області на Другу державну позику досягла 229 млн. 441 тис. карбованців, або 105,3% до плану [486].

17 травня виконком Сталінської обласної Ради депутатів трудящих і бюро обкому КП(б)У прийняли постанову „Про заходи щодо посилення боротьби з розкраданням картоплі та інших городніх культур на індивідуальних городах робітників і службовців”. У постанові зазначалося, що „останнім часом у ряді міст і районів області почастішали випадки розкрадання посадженої картоплі на індивідуальних городах”. У зв’язку з цим постановою зобов’язувала начальника облуправління МВС і начальника облуправління міліції негайно вжити заходи щодо посилення боротьби з цим явищем. Перед обласним прокурором було поставлено завдання посилити нагляд за своєчасним розглядом справ, пов’язаних з розкраданням картоплі. Постанова наголошувала на необхідності „забезпечити своєчасний розгляд в судах справ, організовуючи процеси безпосередньо в містах і

робітничих селищах. Вироки публікувати у місцевій та обласній газетах” [487].

Не пізніше 17 травня виконуючий обов’язки директора Сталінського металургійного технікуму Аваков, секретар партійної організації Ічоткін і голова місцевого комітету технікуму Мельников звернулися з листом до завідувача торговим відділом обкому КП(б)У Платонова.

Вони писали: „У Сталінському металургійному технікумі є 707 учнів, 42 викладачі і 80 співробітників, тобто всього 829 осіб. Багато хто з учнів, співробітників і викладачів відчувають гостру потребу в додатковому харчуванні (за визначенням лікарів), технікум своїх продовольчих фондів не має, тому не може надати їм яку-небудь матеріальну допомогу. У силу цього склалася загроза для частини учнів (в основному інвалідів Вітчизняної війни, які мають сім’ї і дітей, загиблих на фронтах Вітчизняної війни) припинення навчання. Частина викладачів і особливо співробітників, демобілізованих з Радянської Армії, теж зазнають велику потребу в продуктах харчування.

Дирекція, парторганізація і місцевий комітет технікуму прохає Вашого сприяння у наданні допомоги технікуму шляхом давання вказівок комерційним торговим організаціям м. Сталіно на предмет відпуску колективу учнів, викладачів і співробітників технікуму продуктів харчування за комерційними цінами” [488].

19 травня Сталінський облвиконком і бюро обкому партії, відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 30 квітня 1947 р., надали колгоспам області додаткову продовольчу позику у вигляді 500 т борошна на умовах повернення зерном з урожаю 1947 р. за відповідним еквівалентом перерахування борошна на зерно, з нарахуванням 10 ц на кожні 100 ц наданої позики.

За цією позикою, 52 колгоспи Олександрівського району отримали 300 ц борошна, або в середньому по 5,8 ц на одне господарство. В Артемівському районі 50 колгоспів отримали по 3 ц. В Авдіївському районі на 38 господарств припало 50 ц борошна. У Добропільському районі колгосп „Правда” отримав 6 ц позики, ім. Ворошилова – 3 ц, ім. Кірова – 4 ц, „Нове життя” – 7 ц, „Перемога” – 6 ц [489].

Цього ж дня було закінчено розпочату 9 травня перевірку правильності видавання хлібопродуктових карток на підприємствах і в

організаціях Ворошиловського району Ворошиловградської області. Перевірка виявила, що протягом квітня і травня 1947 р. в 33 виробничих колективах було незаконно витрачено 2 772 кг хліба, 321 кг м'яса, 79 кг жирів, 252 кг крупи і 65 кг цукру. Найбільше перевитрат сталося на Ворошиловському коксохімічному заводі, у тресті „Південводбуд”, міськздороввідділі, на шахті № 9. Одночасно виявилася недостача 48 хлібних і 25 продовольчих карток. Винних було притягнуто до кримінальної відповідальності [490].

Станом на 20 травня у Ворошиловградській області вилов риби для поліпшення продовольчого постачання населення досяг 6 540 ц, або 317% до плану, встановленого Радою Міністрів УРСР [491].

21 травня відбулася нарада голів виконкомів міських районних Рад депутатів трудящих Сталінської області зі старшими агрономами області. Поряд з іншими, на порядку денному стояло питання „Про забезпечення надходження готівкою за підпискою на позику (Друга державна позика відбудови і розвитку народного господарства СРСР – *авт.*) від колгоспників”.

Нижче наведено уривки з повідомлень голів райвиконкомів.

Голова Амвросіївського райвиконкому Клименко: „Ми послали до кожної сільської Ради свого уповноваженого, члена виконкому, члена бюро районного партійного комітету для того, щоб це питання перевірили. Організували виїзд колгоспників на базари, даємо їм транспорт, їдуть до Чистякового, Макіївки на базар, і я вважаю, що найближчими днями ми виправимо становище”.

Голова Костянтинівського райвиконкому Вовк: „По Костянтинівському району план збирання коштів 1 млн. 407 тис. крб., зібрані на 20.05. 397 тис., або виконали план на 28%.

Нами вживаються всі заходи для виконання плану. Що ми зараз робимо? Послали людей до кожної сільради – бригаду з 5 -7 чол., на чолі з відповідальним керівником з таким завданням: організувати виїзд людей на базар, нагадувати цілодобово підписувачам, що треба вносити гроші, організувати збирання грошей. Я думаю, що до 1.06. ми збирання грошей за планом закінчимо”.

Голова Харцизького райвиконкому Адамець: „Ми зараз послали до всіх відсталих колгоспів людей для того, щоб вони не повернулись, доки не закінчать збирання грошей. Організували відпустку колгоспників на базар. Це дасть нам приплив у найближчі три дні не менше 100 тис. крб., а весь збір закінчимо до 1.06.”

Голова Волноваського райвиконкому Тищенко: „25.05 ми будемо рапортувати про виконання плану по збиранню грошей. У всіх колгоспах сидять наші уповноважені”.

Голова Старомлинівського райвиконкому Карташов: „100% виконання плану у нас буде на 1.06. У кожному колгоспі сидить наша людина, до кожної сільради доведено графік, який практично здійснюється на ділі”.

Голова Маріупольського міськвиконкому Кудрявцев: „У нас провалюють справу Іллічівський та Орджонікідзевський райони. У колгоспі „Карла Маркса” не зібрали ще жодної копійки. Зараз роз’їхались уповноважені і я запевнюю, що до 1.06. ми план збирання коштів виконаємо”.

Голова Краснолиманського райвиконкому Сотников: „Ми в останні два тижні організовували базари, це нам дало у межах 700 тис. крб. Зараз наші товариші знаходяться в колгоспах, ми готуємо знову виїзд на базар 25.05., що повинно дати приблизно 300-400 тис. крб. Розраховуємо до 5.06. повністю розрахуватись”.

Підводячи підсумки, голова обкому партії Струєв сказав: „Треба уповноваженим зайнятися цією справою, як треба, проводити з колгоспниками роз’яснювальну роботу, буквально ходили з хати до хати. Зібрати працівників райФВ (районного фінансового відділу – *авт.*), зібрати активістів, поставити перед ними завдання і пустити по хатах” [492].

Станом на 21 травня у Першотравневому районі Сталінської області було знищено 70 тис., а в Старо-Млинівському – 127 тис. ховрахів [493].

21 травня виконком Ворошиловградської міської Ради депутатів трудящих прийняв постанову про вирощування грибів шампіньйонів для поліпшення харчування населення. Постанова передбачала, що 1947 р. відділи робітничого постачання і підсобні господарства підприємств та організацій міста повинні вирощувати шампіньйони на площі 2 600 м². Зокрема, торговельні організації зобов’язувалися мати 300 м², трест їдалень, паровозобудівний завод і сільськогосподарський інститут – по 200 м², м’ясокомбінат і медичний інститут – по 50 м². Перед керівництвом сільськогосподарського інституту ставилося завдання виростити садівний матеріал, видати масовим тиражем брошуру про вирощування грибів та організувати курси-семінари для підготовки спеціалістів [494].

22 травня Рада Міністрів УРСР прийняла рішення про надання Сталінській області 700 ц сушеної картоплі.

Її розподілили так: дитячим будинкам (на 4 100 осіб) по 750 г на місяць – 62 ц; дитячим садкам (на 300 осіб) по 400 г на місяць – 2,4 ц; будинкам інвалідів і літніх людей (на 1 387 осіб) по 750 г на місяць – 20,7 ц; шахтарям місцевих шахт (на 6 826 осіб) по 1 350 г на місяць – 184 ц; школам ФЗН і РУ (на 5 685 осіб) по 1 200 г на місяць – 136,1 ц; студентам ВНЗ (на 5 940 осіб) по 400 г на місяць – 47,2 ц; для посиленого дитячого харчування (на 9 000 осіб) по 400 г на місяць – 71,8 ц; для лікарень і дитячих ясел (на 22 077 осіб) по 400 г на місяць – 175,8 ц [495].

23 травня розпорядженням Сталінського облвиконкому Макіївському тресту радгоспів було надано продовольчу допомогу – 5 т соняшника, а колективу Маріупольського російського державного драматичного театру – 3 т картоплі [496].

Того ж дня голова колгоспу „Червоний рільник” Ольгинського району Сталінської області звернувся з листом до облвиконкому, в якому писав: „Правління колгоспу прохає відпустити нашому колгоспу на період прополнювальної кампанії позику зернових культур у кількості 2-х тонн для громадського харчування. Робітників налічується в колгоспі 400 чоловік і дітей 100 чоловік, які повинні знаходитись у дитячих яслах під час роботи, а всього 500 чоловік. Рахуючи по 150 грамів на одну людину в день, треба 75 кг, а на один місяць 2 250 кг. Оскільки за відсутності продуктів харчування дитячі ясла до цього часу не відкриті, створюється гальмо в роботі, а тому прохаємо не відмовити”.

Через декілька днів колгоспу було виділено 4 ц зерна [497].

Того ж дня Рада Міністрів СРСР видала розпорядження, згідно з яким дозволялося продавати за продовольчими картками малоцінні породи риби (йорж, піщанка, скат та інші) з розрахунку 2 кг такої риби за 1 кг риби, яка до цього вже видавалася за картками [498].

23 травня Сталінський облвиконком, у відповідності до постанови Ради Міністрів УРСР від 8 травня 1947 р. „Про організацію щоденного

одноразового гарячого харчування у міських школах Української РСР для учнів, які найбільше потребують цього”, прийняв рішення про організацію з травня харчування школярів області у кількості 48 тис. осіб.

Одночасно були затверджені норми витрат продуктів щоденно на одного учня: сушеної картоплі та овочів – 16 г, супових концентратів – 16 г, жирів – 5 г, чорносливу – 15 г, комерційного хліба – 100 г [499].

Цього ж дня Сталінський облвиконком, відповідно до розпорядження Ради Міністрів УРСР від 12 квітня 1947 р., прийняв рішення, що м'ясокомбінати області повинні здати до реалізації 270 т субпродуктів (нутрощів тварин – *авт.*) четвертої категорії „в обробленому і переробленому вигляді”. Ковбасні підприємства області повинні були виготовити в 1947 р. шляхом „виварювання кісток” 980 т бульйонів. Субпродукти та бульйони призначалися для „поліпшення харчування в закритих дитячих закладах, школах, студентських їдальнях та в їдальнях підприємств” [500].

Цього ж дня виконком Ворошиловської міської Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області постановив надати грошову і продуктову допомогу шести голодуючим сім'ям міста [501].

23 травня Сталінський облвиконком прийняв рішення, в якому відзначав, що збирання внесків від колгоспників за Другою державною позикою відбудови і розвитку народного господарства СРСР йде погано, особливо в Артемівському, Краснолиманському, Харцизькому, Костянтинівському, Селидівському, Амвросіївському, Маріупольському, Добропільському і Красноармійському районах. Зібрано лише 18 – 24% суми підписки. Так, на території Кіровської сільради Селидівського району, де підписка на позику колгоспників складає 126 тис. крб., станом на 17 травня зовсім не було надходжень. По Григоріївській сільраді Амвросіївського району надійшло 7 тис. крб., а підписка визначена в 169 тис.

Рішення вимагало:

1. „Негайно командирувати до всіх сільрад спеціальних уповноважених виконкомів міських і районних Рад депутатів трудящих, поклавши на них відповідальність за повне закінчення збирання внесків за позикою від колгоспників до 1-го червня 1947 року”.
2. „Вжити необхідні заходи для того, щоб протягом найближчих 2-3 днів актив колгоспів повністю оплатив свою підписку на позику, щоб тим самим слугувати прикладом для всіх інших колгоспників”.

3. Там, де не було - „негайно провести загальні збори колгоспників, розгорнути серед колгоспників широку масово-роз'яснювальну роботу за дострокову сплату підписки на позику протягом травня місяця 1947 року”.
4. „Вжити заходи для надання всебічної допомоги колгоспникам у реалізації ними на ринку своїх сільськогосподарських продуктів, виділивши для цього транспорт” [502].

24 травня відбулася нарада лікарів Авдіївського району Сталінської області. Обговорювалося питання „Виконання постанови ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР від 4 квітня 1947 р. „Про заходи щодо покращення медичного обслуговування і про поліпшення роботи з надання продовольчої допомоги особливо нужденному населенню”.

Завідувач Авдіївським райздороввідділом Полянська у своєму виступі сказала, що у зв'язку з недородом і посушливим роком частина населення зазнала великих нестатків. На медичних працівників покладено відповідальне завдання боротися за збереження життя кожної людини, не допускаючи смертності серед хворих на аліментарну дистрофію. Картина захворюваності дистрофією в районі невтішна. Великий відсоток захворювань на Ясинуватському машинобудівному заводі, Авдіївському пісочному кар'єрі, керамічному заводі Авдіївки, у радгоспі „Комсомолец”. Наші лікарі не надають серйозного значення хворим на дистрофію і приймають їх до лікарні лише для того, щоб годувати. Не застосовується у лікуванні такий потужний фактор боротьби з аліментарною дистрофією, як дрібне переливання крові, вітамінотерапія, вливання глюкози та фізичні методи лікування. Зараз необхідно взяти усіх хворих дистрофією на особливий облік і вести за ними систематичне спостереження. Лікарі повинні домагатися від адміністративно-господарських органів, підкреслила Полянська, поліпшення умов праці, побуту і харчування хворих. Завідувачі дільницями повинні мати щоденну інформацію про стан боротьби з аліментарною дистрофією.

У рішенні, прийнятому нарадою, зазначалося, що медичні працівники району надають великої уваги боротьбі з голодуванням населення. Усі хворі на дистрофію поставлені на облік, їх систематично відвідують. Завідувачі лікарськими дільницями беруть безпосередню участь у розподілі продуктів харчування в колгоспних їдальнях, шкільних буфетах. Виявлені хворі проходили стаціонарне лікування, а більша частина лікувалась амбулаторно. Але, незважаючи на вжиті заходи, захворюваність на аліментарну дистрофію в районі зростає. Особливо недостатньо ведеться боротьба з дистрофією на

Ясинуватському кварцитовому руднику, Авдіївському керамічному заводі.

Рішення передбачало невідкладні заходи боротьби з голодною хворобою, зокрема:

1. Провести обстеження всього населення з метою виявлення хворих на аліментарну дистрофію. Скласти списки хворих, де вказати ступінь захворювання. Найтяжчих хворих госпіталізувати. Сприяти наданню хворим продовольчої допомоги з боку адміністративно-господарських установ.
2. Широко розгорнути в лікарнях лікування хворих дистрофією дрібними дозами переливання крові, вливанням глюкози, вітамінами.
3. Організувати в лікарнях дитячі палати і забезпечити їх окремим обслуговуючим персоналом.
4. Створити в лікарнях умови, які перешкоджали б розкраданню продуктів.
5. Провести профілактичний огляд робітників на заводах з метою виявлення хворих аліментарною дистрофією [503].

26 травня Сталінський облвиконком видав розпорядження про надання продовольчої допомоги колективу Селидівської МТС – 2 т борошна [504].

27 травня Сталінський облвиконком і бюро обкому КП(б)У прийняли постанову „Про план оздоровлення дітей влітку 1947 року”. Постанова зобов'язувала голову облспоживспілки Петренка забезпечити в сільських їдальнях, створених у відповідності до постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 15 березня 1947 р, організацію окремого, в рахунок затверджених контингентів, одноразового посиленого харчування для дітей у кількості 6 000 осіб строком до 1 липня 1947 р. Так, у Краснолиманському районі треба було забезпечити посиленням харчуванням 600 чол., у Слов'янському – 500, Олександрівському – теж 500, у Добропільському, Красноармійському і Першотравневому районах – по 400, в Авдіївському, Будьоннівському, Ольгинському і Харцизькому районах – по 50 і т.д. [505].

Цього ж дня Сталінський облвиконком і бюро Сталінського обкому КП(б)У прийняли спільну постанову, якою зобов'язали голову облспоживспілки забезпечити в сільських їдальнях організацію

„окремого, в рахунок затверджених контингентів, одноразового посиленого харчування для дітей у кількості 6 000 чоловік, строком до 1 липня 1947 року”. Дія постанови поширювалася на 28 районів області. Зокрема, у Краснолиманському районі посилене харчування повинні були отримати 600 дітей, Олександрівському і Слов’янському – по 500, Добропільському і Краснолиманському – по 400 і т.д. [506].

28 травня Ворошиловградський облвиконком „у зв’язку з виключно тяжким становищем у забезпеченні продовольством колгоспників, які працюють на прополюванні в окремих колгоспах Станично-Луганського району” виділив району 5 т зерна [507].

Цього ж дня Рада Міністрів УРСР своєю постановою передала в розпорядження облвиконкомів республіки 187 т манної крупи, яка надійшла за поставками Адміністрації допомоги і відбудови при Об’єднаних Націях (ЮНРРА), для дітей воїнів, загиблих під час Великої Вітчизняної війни. Сім’ї, де налічувалося до трьох дітей, отримували 1 кг, а понад трьох – 2 кг крупи на родину. Сталінській області було надано 18 т [508].

30 травня у віці 47 років помер колгоспник артїлі ім. Тимошенка Олександрівського району Сталінської області К.А. Скабенко. Причиною смерті, як зазначалося у медичній довідці, стала „тривала дистрофія від нестачі харчування” [509].

31 травня розпорядженням Сталінського облвиконкому колгоспу „Заповіти Ілліча” Костянтинівського району було надано продовольчу допомогу – 2 т борошна [510].

У травні в закритій мережі Сталінської області пайковим харчуванням були забезпечені 28 325 осіб. Ще 10 777 отримували пайки в закритих установах [511].

Протягом травня у Ворошиловградській області було зареєстровано 357 померлих від голоду. Багато людей гинули від нестачі їжі і в Сталінській області. В Іллічівському районі Маріуполя голодна смерть забрала 30 осіб, у Слов’янську – 32, Єнакієвому – 41, Артемівську – 43 (порівняно з 21 особою в квітні). Якщо в

попередньому місяці в Краснолиманському, Слов'янському і Мар'їнському районах від голоду померло 89 людей, то у травні – 112 [512].

2 червня Сталінський облвиконком розпорядився видати продовольчу допомогу „особливо потребуєчим колгоспам” Велико-Новосілівського району – 8 ц зерна [513].

Цього ж дня від голоду помер 50-річний Н.М. Данилейченко – колгоспник артiлі ім. Сталіна Краснолиманського району Сталінської області [514].

3 червня секретар Волноваського районного комітету КП(б)У Сталінської області С. Степанов надіслав секретареві Сталінського обкому партії Мельникову інформацію „Про настрої трудящих Волноваського району”.

Він писав: „Поряд з хорошими настроями і високою виробничою і політичною активністю робітників і колгоспників є окремі випадки прояву нездорових настроїв”. Наприклад, робітник Тимошенко у відповідь на пропозицію дорожнього майстра пофарбувати зірочку на стовпчику біля залізничної колії роздратовано сказав: „Вимагаєте, а хліба вдосталь не даєте. Для якого чорта я її буду фарбувати?” Старший стрілочник станції Волноваха безпартійний Молодченко під час бесіди з робітниками заявив: „Я воював 4 роки, а тепер маю велику нестачу в харчуванні. За що ж я воював?”

„Подібні настрої, - зазначав С.Степанов, - є й на інших підприємствах, в колгоспах і радгоспах. За цими настроями ведеться відповідна робота, як по лінії роз'яснення причин виниклих тимчасових труднощів, так і по лінії надання можливої матеріальної допомоги гостро потребуєчим продуктами харчування. Наприклад, у радгоспі „Транспортник” демобілізовані з Радянської Армії трактористи Свищев, Тютюнник, механік Соловйов, Рева та інші потребували продовольчої допомоги. Директор радгоспу організував для них посилене дворазове харчування, вони отримують від одного до двох літрів молока. Дуже голодуючим сімейним працівникам з ресурсів радгоспу видали по 3 кг борошна і по 1 кг крупи. У переважній більшості колгоспів для людей, що працюють у полі, організували одноразове гаряче харчування з видаванням 200 г хліба за рахунок наданої продовольчої позики”.

„Вжиття цих заходів значно підвищило продуктивність праці, а також якість виконуваних робіт”, - закінчував свою інформацію секретар райкому [515].

4 червня Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ „Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна”.

„З метою встановлення єдності законодавства про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна і посилення боротьби з цими злочинами, - зазначалося в Указі, - Президія Верховної Ради СРСР постановляє:

1. Крадіжка, привласнення, розтрата або інше розкрадання державного майна – карається ув'язненням у виправно-трудовому таборі на строк від семи до десяти років з конфіскацією майна або без конфіскації.
2. Розкрадання державного майна, здійснене повторно, а також здійснене організованою групою (зграєю) або у великих розмірах – карається ув'язненням у виправно-трудовому таборі на строк від десяти до двадцяти п'яти років з конфіскацією майна.
3. Крадіжка, привласнення, розтрата або інше розкрадання колгоспного, кооперативного або іншого громадського майна – карається ув'язненням у виправно-трудовому таборі на строк від п'яти до восьми років з конфіскацією майна або без конфіскації.
4. Розкрадання колгоспного, кооперативного або іншого громадського майна, здійснене повторно, а також здійснене організованою групою (зграєю) або у великих розмірах – карається ув'язненням у виправно-трудовому таборі на строк від восьми до двадцяти років з конфіскацією майна.
5. Недонесення органам влади про достовірно відоме підготовлене або здійснене розкрадання державного або громадського майна, передбачене статтями 2 і 4 даного Указу – карається позбавленням волі на строк від двох до трьох років або засланням на строк від п'яти до семи років” [516].

4 червня Президія Верховної Ради СРСР ухвалила Указ „Про посилення охорони особистої власності громадян”.

Згідно з цим указом, крадіжка особистого майна громадян каралася ув'язненням у виправно-трудовому таборі на строк від п'яти до шести років. Крадіжка, здійснена повторно або злодійською зграєю – на строк від шести до десяти років. Розбій, тобто напад з метою заволодіння чужим майном, сполучений з насиллям або із загрозою застосування насилля карався ув'язненням у виправно-трудовому таборі

строком від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна. Розбій, поєднаний з насиллям, небезпечний для життя і здоров'я потерпілого, або із загрозою смерті чи тяжким тілесним пошкодженням, а також здійснений зграєю або повторно - карався позбавленням волі у виправно-трудоному таборі на строк від п'ятнадцяти до двадцяти років з конфіскацією майна.

Недонесення органам влади про достовірно відомий підготовлений або здійснений розбій каралося ув'язненням на строк від одного до двох років чи засланням на 4 – 5 років [517].

Того ж дня розпорядженням Сталінського облвиконкому колгоспам Володарського району було надано продовольчу допомогу – 0,5 т зерна і 0,5 т соняшника [518].

5 червня Сталінський облвиконком видав Єнакіївському райвиконкому для надання продовольчої допомоги колгоспам 1 т соняшника [519].

Цього ж дня Ворошиловградський облвиконком, відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 29 квітня 1947 р., надав продовольчу допомогу колгоспам області – 15,6 т зерна на умовах повернення з урожаю поточного року з нарахуванням 10% на виділену позику [520].

6 червня голова Великоновосілківського райвиконкому Сталінської області С. Зуйченко звернувся з листом до заступника голови облвиконкому Алишева. Він писав: „У зв'язку з тим, що у Великоновосілківському районі в цей час дуже тяжке становище з продовольством у більшості колгоспів – це відчутно позначилося на закінченні сівби і прополювальних робіт. З метою якнайшвидшого закінчення вказаних робіт просимо Вас надати допомогу колгоспам нашого району – мінімум 30 тонн продовольчим зерном”.

Наступного дня району виділили 3 т зерна і 3 т соняшника [521].

Того ж дня Сталінський облвиконком прийняв рішення, яким затвердив контингент міського населення області для забезпечення його картковим хлібом у червні 1947 р. Пайковий хліб належало отримувати 1 956 200 особам (на 800 осіб менше проти минулого місяця), серед яких було 945 200 осіб, що працювали, 349 000 утриманців і 662 000 дітей.

Серед працівників по 1 200 г хліба могли купити щодня 136 000 чол., по 1000 г – 97 000, по 800 г – 185 000, по 700 г – 148 000, по 650 г – 15 800, по 600 – 400 г – 363 400 (38% від загальної кількості – *авт.*). Для будинків немовлят, дитячих будинків та будинків інвалідів і літніх людей було виділено 11 350 карток (на 100 більше, ніж минулого місяця).

Для сільської місцевості області на червень було затверджено контингент у кількості 31 190 осіб (на рівні минулого місяця) з розрахунку по 500 г хліба в день на людину. Одночасно видавалися додаткові картки, за якими 12 150 працівників могли купувати щодня по 200 г хліба, а непрацездатні члени їхніх родин (5 000 чол.) – по 100 г.

Отже, у червні 1947 р. хлібні картки в Сталінській області мали 2 015 890 осіб зазначених вище категорій населення, що було на 700 менше, ніж у попередньому місяці [522].

Цього ж дня виконком Ворошиловської міськради Ворошиловградської області постановив надати допомогу грошима і продуктами 11 голодуючим сім'ям міста [523].

6 червня Сталінський облвиконком виніс ухвалу „з метою збільшення випуску продукції підприємствами обласного управління будматеріалів і переведення заводів на двозмінну роботу” видати на червень додатково 215 хлібопродуктових карток: Маріупольському комбінату будматеріалів, Слов'янському цегляному заводу, Дружківському, Костянтинівському і Єнакіївському [524].

7 червня розпорядженням Сталінського облвиконкому колгоспам Першотравневого району було надано продовольчу допомогу – 6 т зерна і 4 т соняшника, а колгоспам Великоновосілківського району – 3 т зерна і 3 т соняшника [525].

9 червня розпорядженням Сталінського облвиконкому Олександрівського району „для надання продовольчої допомоги колгоспам, що потребували”, було виділено 8 т соняшника. Колгоспи Авдіївського району отримали 1 т соняшника [526].

11 червня Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У надали працівникам сільського господарства республіки чергову продовольчу позику зерном. Господарства Сталінської області отримали 400 т [527].

Цього ж дня Ворошиловградський облвиконком виділив для „додаткового харчування робітників” шахт області 2 т зерна [528].

13 червня Сталінський облвиконком своїм розпорядженням „для надання продовольчої допомоги робітникам підприємств” виділив на червень 1947 р. з „фонду комерційних продуктів” борошна та крупи: Краматорському заводу тяжкого верстатобудування – 2,5 т, Краматорському заводу ім. Орджонікідзе – 3 т, Краматорському заводу ім. Сталіна – 6 т і Маріупольському заводу ім. Ілліча – 5 т [529].

14 червня до Сталінського обкому КП(б)У надійшов лист завідувача Слов'янським міськторгвідділом К. Абраїмова.

Він повідомляв, що в лікувальних закладах міста знаходиться багато хворих безпритульних і кинутих батьками дітей. Вони не мають хлібних карток. У квітні їх було 537, травні – 486, а тепер – 514, переважно хворих на аліментарну дистрофію. Їм встановлено щодобову норму видавання хліба у розмірі 600 г. Проте у квітні вони отримували тільки по 200 г, а в травні – по 300 г. Всього за два місяці дітям не додали 10 963,8 кг хліба.

Лист закінчувався проханням допомогти [530].

Цього ж дня у зв'язку „з великим перенаповненням лікарень району” і зростаючою потребою в лікарняних ліжках „для прийому ослаблених” Попаснянський райвиконком Ворошиловградської області виніс постанову про збільшення на 55 одиниць кількості ліжок у лікарні міста Первомайська [531].

15 червня в деревообробній майстерні Ворошиловградського паровозобудівного заводу ім. Жовтневої революції із замкненої шафи, що знаходилась у конторі цеху, були викрадені 58 стандартних довідок для отримання хлібних карток на липень 1947 р. З них 35 – на 700 г хліба, 12 дитячих – на 300 г, 7 для утриманців – на 250 г, дві – на 500 г і дві – на 300 г. Працівники міліції розпочали слідство [532].

18 червня у віці 76 років помер мешканець села Дмитро-Дар'івка Олександрівського району Сталінської області У.А. Калінін, який перебував на утриманні своїх дітей. Лікарі констатували, що смерть настала від „дистрофії на ґрунті тривалого голодування” [533].

19 червня постановою Ради Міністрів УРСР колгоспам Ворошиловградської області було надано насінневу позику – 40 т проса на умовах повернення з урожаю 1947 р. з нарахуванням 10 ц на кожні 100 ц позики [534].

Того ж дня директор Краматорської МТС Горшкова у листі до заступника голови Сталінського облвиконкому Алишева писала: „Будівництво Краматорської МТС, оскільки будівельні робітники не мають харчування, зривається, надана Вами раніше допомога вичерпана. Прошу Вашого розпорядження виділити МТС: 1. Зернових - одну тонну. 2. Олійних – одну тонну” [535].

23–26 червня відбувся пленум ЦК КП(б)У, на якому були розглянуті питання щодо збирання врожаю сільськогосподарських культур у 1947 р. та заготівлі хліба й інших сільськогосподарських продуктів з урожаю 1947р.

У схваленій постанові зазначалося, що партійні і радянські організації України у поточному році несуть особливу відповідальність перед Радянським урядом, Центральним Комітетом ВКП(б) і особисто перед товаришем Сталіним за вчасне і повне виконання державного плану хлібозаготівель. Ця відповідальність посилюється ще й тим, що в 1946 р. колгоспи, радгоспи і селянські господарства України не виконали державного плану хлібозаготівель і залишилися у великому боргу перед державою.

Пленум вимагав врахувати і не допускати повторення серйозних помилок, які мали місце під час проведення хлібозаготівель у минулому році, коли багато обкомів КП(б)У, виконкомів обласних Рад депутатів трудящих і заготівельних органів стерпно ставилися до антидержавної практики деяких керівників районів, колгоспів, радгоспів, які саботували виконання державного плану хлібозаготівель і приховували зерно, що підлягало здаванню державі.

Партійні організації України, - зазначалось у постанові, - всією своєю політичною і організаторською роботою повинні забезпечити виконання зобов'язань, взятих працівниками сільського господарства республіки у листі товаришу Сталіну, - виконати державний план хлібозаготівель усіма колгоспами, радгоспами і селянськими господарствами до 30-х роковин Жовтневої соціалістичної революції [536].

24 червня Сталінський облвиконком видав розпорядження, згідно з яким „для поліпшення харчування дітей радпартактиву, що знаходились на відпочинку”, у червні-липні Маріупольському дитячому санаторію ім. Н.К. Крупської повинні були виділити: радгосп ім. Ворошилова – 1 т фруктів і 1 т овочів, радгосп ім. Держинського – 6 тис. яєць [537].

Цього ж дня рішенням Сталінського облвиконкому було затверджено контингент сільських мешканців, які мали право отримувати у липні 1947 р. хліб за картками. Визначені 24 790 осіб могли купити щоденно по 500 г хліба. Ще 6 400 членів сімей залізничників, що мешкали у сільській місцевості, отримували хліб за нормою 150 г на день. Водночас облвиконком затвердив додаткові списки сільських мешканців для отримання пайкового хліба. За цими списками 12 150 зайнятих на виробництві мали отримувати щоденно по 200 г хліба, а 5 000 непрацевдатних членів їхніх сімей – по 150 г [538].

24 червня Сталінський облвиконком виніс ухвалу про надання колгоспам Великоновосілківського району продовольчої допомоги у вигляді 2 т зерна і 3 т соняшника [539].

25 червня Ворошиловградський облвиконком виділив для поліпшення харчування робітників шахт області 1,6 т зерна [540].

27 червня розпорядженням Сталінського облвиконкому „для надання продовольчої допомоги трактористам” Ялтинській МТС було виділено 7 ц зерна [541].

28 червня Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У ухвалили постанову про виділення колгоспам республіки „додатково для проведення пропюлювальних робіт” продовольчої позики – 3 650 т вівсяного і ячмінного борошна на умовах повернення з урожаю 1947 р. з нарахуванням 10 ц на кожні 100 ц наданої позики. Колгоспи Ворошиловградської області за цією постановою отримали 200 т [542].

Того ж дня Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У виділили колгоспам республіки додаткову, для організації пропюлювання кукурудзи і проса, продовольчу позику вівсяним і ячмінним борошном у кількості 3 650 т на умовах повернення з нового врожаю і з нарахуванням 10% на кожні 100 ц позики. Колгоспи Сталінської області отримали 250 т [543].

30 червня Ворошиловградський облвиконком затвердив контингент населення міст і робітничих селищ області, що у липні 1947 р. забезпечувався хлібними картками, у кількості 996 880 осіб. Будинкам немовлят, дитбудинкам, будинкам інвалідів та літніх людей було виділено 6 320 карток [544].

Протягом першого півріччя 1947 р. підсобні риболовецькі господарства промислових підприємств і торговельних організацій Сталінської області виловили в Азовському морі 6 955 т риби і цим суттєво поліпшили продовольче постачання трудових колективів. Зокрема, відділ робітничого постачання тресту „Азовстальбуд” з розрахунку на одного робітника отримав по 53 кг риби, Старо-Єнакіївського коксохімзаводу – по 41 кг, тресту „Донбасжитлобуд” – по 34 кг [545].

Протягом червня органи статистики Ворошиловградської області зареєстрували 337 померлих з діагнозом „дистрофія” [545 а]. У п’яти містах, двох міських і восьми сільських (з наявних 26) районах Сталінської області за місяць від голоду загинули 365 людей. Зокрема, у Єнакієвому померли 45 осіб, Слов’янську – 35, Артемівську – 33, Іллічівському районі Маріуполя – 23, Краснолиманському районі – 63, Слов’янському – 49, Мар’їнському – 37. Голодна смерть косила людей і в інших містах та селах Донеччини [546].

У червні закрита мережа пайкового харчування Сталінської області забезпечувала продуктами 28 839 людей, (на 514 більше порівняно з травнем), а в закритих установах пайки отримували 11 865 осіб, що на 1 088 пайків перевищувало показник попереднього місяця [547].

На 1 липня план збереження худоби в колгоспах Сватівського району Ворошиловградської області було виконано по великій рогатій худобі - на 70,4%, свиням – на 15%, вівцям – на 89,6% [548].

2 липня виконком Сталінської обласної Ради депутатів трудящих і бюро Сталінського обкому КП(б)У, відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 28 червня 1947 р., виніс ухвалу про надання продовольчої позики колгоспам області у розмірі 2 500 ц борошна на умовах повернення з нового врожаю з нарахуванням 10 ц на кожну тонну позики.

У постанові зазначалося: „Попередити голів виконкомів райрад і секретарів райкомів КП(б)У, що продпозика відпущена для надання допомоги нужденним колгоспникам, що працюють спеціально на пропюлюванні кукурудзи і проса. Тому надану продовольчу позику слід використовувати за призначенням і вжити всі заходи, які б забезпечили закінчення прополки проса і кукурудзи найближчими днями” [549].

Того ж дня розпорядженням Сталінського облвиконкому Маріупольському дитячому санаторію ім. Н.К. Крупської „для покращення харчування дітей радпартактиву, що відпочивали”, було виділено 400 кг м'яса і 500 кг пшениці [550].

У цей день у таємній довідці Міністерства внутрішніх справ УРСР повідомлялося, що станом на 20 червня 1947 р. у Ворошиловградській області налічувалося 38 666 хворих на аліментарну дистрофію. Було направлено до лікарень 11 429, а померло 953 особи.

У Сталінській області від дистрофії страждали 120 274 особи. Це був другий за величиною показник по Україні за Вінницькою областю, де нараховувалося 159 976 хворих. У Сталінській області було госпіталізовано 33 928 чол. Померло з діагнозом „дистрофія” 4 384 особи.

Отже, у цілому по Донбасу кількість хворих на аліментарну дистрофію сягала 158 940 чол., або 13,8% від загалу по УРСР. Померлих від голодної хвороби було 5 337 (11,5% від померлих у масштабі всієї України). Чисельність госпіталізованих хворих досягала 45 357. Це складало 13,4% від загальноукраїнського показника [551].

Цього ж дня співробітники МВС УРСР підготували таємну довідку, в якій зазначалося, що станом на червень 1947 р. у Ворошиловградській області було зафіксовано один випадок людоїдства, у зв'язку з цим до кримінальної відповідальності притягнуто одну особу. На території Сталінської області сталося 11 випадків людожерства, за що засудили 14 осіб. Отже, у Донбасі було зафіксовано 12 випадків людоїдства, або 9,2% від загального показника по Україні. Кількість притягнених за цей злочин до кримінальної відповідальності становила 15 осіб (11,4% від загалу по УРСР) [552].

4 липня Рада Міністрів СРСР ухвалила постанову „Про надання допомоги робочою силою колгоспам і радгоспам у зборі врожаю в 1947р.”.

Постанова передбачала залучення до збиральної кампанії працездатного сільського населення, мешканців міст і селищ міського типу, учнів 6–10 класів середніх шкіл, а також учнів технікумів у сільській місцевості та районних центрах. Заняття в старших класах у сільській місцевості та райцентрах повинні були розпочатися на місяць пізніше. Залученим до збирання врожаю в колгоспах і радгоспах було встановлено обов'язкове завдання виробити 50-60 денних норм, а учням шкіл – 25-30 норм. Після цього залучені до збиральних робіт „за їх бажанням” звільнялися від робіт [553].

5 липня Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У винесли постанову про надання колгоспам республіки продовольчої позики у розмірі 14 500 т зерна, радгоспам – 5 500 т (у пропорції: пшениці і жита – 50%, ячменю – 40% і вівса – 10%) з нарахуванням 2 ц на кожні 100 ц позики. Постанова вимагала розподіл „здійснити з урахуванням потреб колгоспників та обсягу збиральних і прополювальних робіт у цих колгоспах”. Колгоспники повинні були отримувати позичку печеним хлібом, а робітники радгоспів – по 500 г хліба щоденно (за чинними пайковими цінами).

За цією постановою, колгоспи Ворошиловградської області отримали 460 т зерна, а радгоспи – 355 т [554].

Колгоспам Донеччини було виділено 900 т, радгоспам – 500 т зерна [555].

8 липня виконком Сталінської обласної Ради депутатів трудящих і бюро Сталінського обкому КП(б)У винесли ухвалу, у відповідності до постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 5 липня 1947 р., про надання продовольчої позики колгоспам області у розмірі 900 т, радгоспам – 500 т. Позичка надавалася зерном: пшениці і жита – 50%, ячменю – 40% і вівса – 10% на умовах повернення з урожаю 1947 р. з нарахуванням 2 ц на кожні 100 ц виданої позики.

У постанові підкреслювалося, що розподіл продовольчої позики треба здійснити з урахуванням потреб колгоспників та обсягу збиральних і прополювальних робіт у цих колгоспах. В артілях продовольча позика надавалася колгоспникам, які брали участь у жнивях, прополювальних та інших роботах, печеним хлібом. Робітники радгоспів отримували по 500 г хліба на день за визначеними пайковими цінами [556].

Того ж дня Сталінський обком КП(б)У прийняв ухвалу „Про організацію роботи з роз’яснення указів Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 р. „Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного громадського майна” і „Про посилення охорони майнової власності громадян”.

Постанова передбачала наступні заходи:

1. Зобов’язати міськкоми і райкоми КП(б)У організувати широке роз’яснення трудящим цих указів шляхом проведення бесід, доповідей і лекцій.
2. Провести на підприємствах, у колгоспах і радгоспах збори трудящих з доповідями про державне значення прийнятих указів. В якості доповідачів залучити працівників органів прокуратури, суду, адвокатури та керівних партійних і радянських працівників.
3. На чергових семінарах агітаторів вивчити укази і проінструктувати агітаторів щодо їхньої роботи з роз’яснення указів трудящим.
4. Зобов’язати редакторів обласних газет „Социалистический Донбасс” і „Радянська Донеччина”, а також редакторів міських і районних газет організувати в пресі широке роз’яснення указів трудящим [557].

9 липня Сталінський облвиконком своїм розпорядженням дозволив Сталінському і Макіївському трестам приміських радгоспів

використати з власних ресурсів у липні 1947 р. „для забезпечення хлібом робітників, службовців і дітей приміських радгоспів, що не отримують хлібних карток”, 74 т зернових культур. Зокрема, господарства Сталінського тресту отримали дозвіл використати 48,4 т, а Макіївського – 25,6 т [558].

Цього дня помер 57-річний колгоспник артiлі ім. Тимошенка Олександрівського району Сталінської області Д.Н. Зинов'єв. Лікарі визначили, що смерть настала від „дистрофії на ґрунті тривалого голодування, функціональних змін усього організму” [559].

10 липня Сталінський облвиконком, у відповідності до постанови Ради Міністрів СРСР від 3 липня 1947 р. і постанови Ради Міністрів УРСР від 7 липня 1947 р., „з метою припинення і попередження фактів злочинного розбазарювання хліба і соняшника, призначених для здавання державі”, постановив:

1. „Заборонити колгоспам, колгоспникам та одноосібним селянським господарствам Сталінської області продаж та обмін зерна, борошна і печеного хліба надалі до виконання ними плану здавання хліба державі, а продаж та обмін соняшника надалі до виконання плану здавання соняшника державі”.
2. „Продаж та обмін зерна, борошна і печеного хліба” може здійснюватися тільки з дозволу Ради Міністрів СРСР „після виконання по області в цілому встановленого плану здавання державі зерна (з повернення позик, обов'язкових поставок, натурсплат за роботи МТС), а продаж та обмін соняшника – після виконання встановленого державного плану здавання по області”.
3. Голів колгоспів та інших посадових осіб за порушення постанови притягувати до судової відповідальності.
4. Колгоспників та одноосібників, винних у незаконній торгівлі хлібом та соняшником, на перший раз піддавати штрафу до 300 крб., а при повторному порушенні притягати до кримінальної відповідальності [560].

11 липня Рада Міністрів УРСР спеціальною постановою дозволила облвиконкомам республіки виділити з громадських земель 51, 3 тис. га для надання їх тим колгоспникам, які мали присадибну ділянку менше мінімальної норми за Статутом сільськогосподарської артiлі (0,25 га). Колгоспники Ворошиловградської області отримали 1,1 тис. га, а

Сталінської – 2,3 тис. га. Водночас дозволялося наділяти постійних працівників радгоспів земельними ділянками до 0,40 га на родину (разом з будинком, іншими будівлями, садами тощо) [561].

Цього ж дня Сталінський облвиконком визначив контингент мешканців міст і робітничих селищ області, що мав у липні 1947 р. забезпечуватися пайковим хлібом. Отже, хлібними картками могли користуватися 1 962 400 осіб (на 6 200 більше минулого місяця), з них: 949 500 зайнятих на виробництві, 348 500 утриманців і 664 400 дітей. При цьому 136 000 осіб, що працювали, могли купити щоденно по 1 200 г хліба, 99 800 – по 1 000 г, 15 800 – по 650 г, 185 000 – по 800 г, 146 200 – по 700 г і 366 700 – по 600-400 г.

Для посиленого дитячого харчування в області на третій квартал 1947 р. було виділено 9 000 пайків [562].

11 липня народний суд 3-ї дільниці м. Макіївки Сталінської області засудив Г.І. Неруша, 1930 року народження, за розкрадання державного і громадського майна до п'яти років позбавлення волі. Він зрізав 400 г колосків з поля колгоспу.

Судова колегія обласного суду 4 серпня вирок народного суду скасувала і призначила Г.І. Нерушу умовне покарання [563].

Цього ж дня Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У ухвалили постанову про план хлібозаготівель з урожаю 1947 р. Підкреслювалося, що Рада Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б), визначаючи план хлібозаготівель, виходять з необхідності мати в руках у держави необхідний резерв хліба. „Не маючи резервів хліба, створених у минулі роки, не можна було б надати таку велику допомогу колгоспам і селянським господарствам у поточному році насінням, продовольством і фуражем, не можна було б виконати план весняної сівби, подолати наслідки посухи минулого року. Резерв потрібний і для того, щоб мати можливість у цьому році перейти на безкарткове постачання населення хлібом, беручи до уваги, що скасування карток вимагатиме збільшення витрат хліба” [564].

У статті „Розбазарюють хліб”, опублікованій газетою „Ворошиловградська правда” 12 липня, говорилося, що замість виконання першої заповіді, деякі керівники колгоспів стали на шлях

приховування і розбазарювання нового врожаю. У колгоспі „Комінтерн” Верхньо-Теплівського району ще 4 липня було обмолочено декілька гектарів скошеної пшениці, але зерно за розпорядженням голови колгоспу Неділенка було відправлено не на заготівельний пункт, а до млина. Отримане борошно керівники колгоспу „розбазарили”.

Голова колгоспу „Політвідділ” Омельченко теж не розпочав ще хлібоздавання. При цьому, як зазначав автор статті, у колгоспі вже розбазарили не один центнер зерна [565].

Цього ж дня виконком Ворошиловградської обласної Ради депутатів трудящих виділив для „додаткового харчування” робітників шахт області 7,8 т зерна [566].

16 липня Прокуратура УРСР надіслала довідку до ЦК КП(б)У про свою роботу протягом останніх півтора місяців, у зв'язку з жнивами і хлібозаготівлями в республіці. Зазначалося, що органи Прокуратури здійснили 3 413 перевірок роботи колгоспів, радгоспів, МТС, районних та обласних відділів сільського господарства, сховищ „Заготзерна”, Держсортфонду та інших організацій. Було порушено 1 727 кримінальних справ, здебільшого – про крадіжки колосків, вони склали понад 90% до загальної кількості справ; решта справ – з приводу розкрадання зерна на полі, на токах і під час перевезення, а також „антидержавних тенденцій” чи інших злочинів, пов'язаних з жнивами. У переважній більшості винні були покарані позбавленням волі на строк від 5 до 10 років, а за особливо велике розкрадання хліба – на строк від 10 до 20 років.

Згідно з цією довідкою, у Ворошиловградській області було порушено 86 кримінальних справ, у Сталінській – 90. Кількість засуджених осіб становила, відповідно, 13 і 28 [567].

Того ж дня народний суд Олександрівського району Сталінської області засудив А.А. Гудилова, 1876 року народження, до шести років ув'язнення за те, що він, повертаючись додому з поля, нарізав близько 3 кг колосків жита. Він заперечував розмір викраденого, оскільки вилучені колоски не зважувалися.

Судова колегія взяла до уваги, що А.А. Гудилову 71 рік, він сумлінно працює (за перше півріччя виробив 150 трудоднів) і вирок народного суду замінила умовним покаранням [568].

18 липня Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У ухвалили постанову „Про доведення плану хлібозаготівель до районів”. У ній зазначалося, що, відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР від 15 липня 1947 р., „у зв’язку з пропозиціями багатьох місцевих партійних і радянських організацій про доведення до районів дещо більших планів здавання хліба державі порівняно із затвердженим по області... з тим, щоб забезпечити, таким чином, не тільки виконання, але й перевиконання плану в цілому”, облвиконкомам і обкомам КП(б)У дозволялося доводити до районів дещо більші плани здавання хліба. Постанова роз’яснювала, що „деяке збільшення плану може бути здійснено за рахунок дострокового погашення заборгованості минулих років за позиками, обов’язковими поставками і натурсплатою робіт МТС, а також за відсутності заборгованості шляхом внесення авансів у рахунок натурсплати під врожай майбутнього року ” [569].

Того ж дня розпорядженням Сталінського облвиконкому працівникам та їх утриманцям системи „Заготзерно” (що працювали на заготівельних пунктах – *авт.*), які не мали пайкового забезпечення, було виділено 15 т зерна з розрахунку на 7 244 особи [570].

19 липня Сталінський облвиконком видав розпорядження про надання для налагодження громадського харчування: Костянтинівській МТС – 2 т, Ямській МТС – 1,5 т і Краматорській МТС – теж 1,5 т борошна [571].

21 липня у доповідній записці Ради Міністрів УРСР секретарю ЦК КП(б)У Л.Г. Кагановичу розповідалося про застосування репресивних заходів проти розкрадання хліба в республіці. Констатувалося, що з 1 до 20 липня кількість крадіжок хліба продовжувала зростати. „Частково це пояснюється посиленням боротьби з боку органів міліції, - зазначали автори записки, - а також радянських і партійних органів, хоча головною причиною можна вважати зіткнення населення з хлібом у зв’язку з його масовим збиранням. Аналіз матеріалів, поданих МВС УРСР, показує, що велика кількість крадіжок хліба здійснюється гостро нужденними колгоспниками, а також особами, які мешкають у сільських населених пунктах і не зайняті суспільно-корисною працею”.

За даними записки, у Сталінській області було порушено 108 кримінальних справ і заарештовано 117 осіб, у Ворошиловградській, відповідно – 96 і 87 [572].

Того ж дня розпорядженням Сталінського облвиконкому Маріупольському дитячому санаторію ім. Н.К. Крупської „для покращення харчування дітей облрадпартактиву, що знаходяться на відпочинку”, було виділено 1 т соняшника [573].

Цього ж дня Слов'яносербський райвиконком Ворошиловградської області виніс ухвалу, в якій зазначалося, що з фонду борошна, призначеного для закритих установ району на липень 1947 р., залишаються невикористаними 2 600 кг. Разом з тим, значна кількість робітників і службовців району, а також членів їхніх родин вже декілька місяців не мали пайкового хліба. У зв'язку з цим залишок борошна підлягав розподілу серед цих людей, а саме: технічним працівникам шкіл і лікарень – по 300 г на день, утриманцям вчителів, медперсоналу, працівників міліції та спеціалістів райсільгоспвідділу по 200 г. Одночасно по 200 г борошна повинні були отримувати і деякі особливо бідні сім'ї [574].

Цього ж дня Слов'яносербський райвиконком Ворошиловградської області прийняв ще одну постанову: „Про збільшення норм харчування у Кримському піонерському таборі Слов'яносербського району”. Табір не мав повного асортименту продуктів, зокрема овочів, яких на кожну дитину повинно було припадати по 0,8 кг.

„Для утримання калорійності харчування дітей за нормою райвиконком постановив дозволити начальнику піонерського табору Климушкіну витратити вершкового масла на одну дитину не 0,20, а 0,40 г, а сухофруктів – не 0,3, а 0,60 г [575].

22 липня під час нічного обходу полів радгоспу ім. Куйбишева Харцизького району Сталінської області пострілом з вогнепальної зброї було вбито уповноваженого Харцизького райкому партії із збирання врожаю і заготівлі хліба В.М. Ковальова [576].

Цього ж дня відбулася нарада медичних працівників Авдіївського району Сталінської області. Завідувач Орловською лікарняною дільницею Бєро у своєму виступі сказав: „... Мої медичні працівники дільниці з усією честю виконують свій медичний обов'язок перед населенням і всі покладені обов'язки виконуються своєчасно...

Щоправда, останнім часом на дільниці збільшилося зростання захворюваності Ф.11 (аліментарна дистрофія – *авт.*)”, але причиною є те, що сьогодні колгоспи не стали допомагати продукцією, оскільки її немає”.

Завідувач Авдіївською лікарняною дільницею Стрегло зазначив: „Щоденно десятками хворих доводиться приймати в амбулаторії і всі підлягають ці люди госпіталізації – на стаціонарне лікування, тому що вони за ступенями 1-2 дистрофії. Одночасно, крім цього, неможливо зайти до двору лікарні, як побачиш хворих, які лежать біля входу до лікарні і прохають надати допомогу. Наше серце радянського медичного працівника не може такій людині відмовити, якій загрожує кожна годину смерть, а тому доводиться класти на ліжку, але вони, товариші, не розтягуються і не гумові, дзвонять з усіх кінців прийняти, але приймати немає можливості, оскільки відсутні ліжка, та й продуктів немає. Забезпечують хворих дистрофією дуже погано, якщо сам не розвернешся, то й не дістанеш, де-небудь побічно, то хворі лежали взагалі без харчування і з дистрофіків можуть перетворитися на атрофіків. Народ голодний і йому треба дуже багато харчування. Смертність є, секрету тут не може бути ніякого, тому що організм людини виснажений, а підтримки харчуванням немає ” [577].

23 липня газета „Правда України” повідомляла, що Олексій Калашник і Федір Бережний з артілі „Червона Україна” Ново-Астраханського району Ворошиловградської області працювали у жнива на лобогрійці. У перші дні косовиці вони збирали по 7-8 га зернових щоденно, а тепер – понад 10 га за день. „Їх лобогрійка, - писала газета, - працює до 16 годин на добу. Зміна тягла здійснюється через кожні 4-5 годин і забирає не більше 10 хвилин, протягом яких здійснюється й огляд лобогрійки... Колгоспні патріоти поставили перед собою завдання закріпити досягнутий виробіток” [578].

24 липня розпорядженням Сталінського облвиконкому „для забезпечення харчуванням шоферів і робітників автобаз „Союззаготтранс”, що мешкали у сільській місцевості і не отримували хлібних карток, було виділено 3 т зернових культур і 3 т соняшника” [579].

25 липня Ворошиловградський облвиконком затвердив контингент населення області, яке забезпечувалося хлібними картками у серпні 1947

р. Мешканці міст і робітничих селищ отримали 999 500 карток (на 2 620 більше, ніж у минулому місяці), а для будинків немовлят, дитбудинків і будинків інвалідів та людей похилого віку було виділено 6 320 – стільки ж, як і в липні [580].

29 липня бюро Сталінського обкому КП(б)У ухвалило постанову „Про заходи щодо виконання постанови ЦК ВКП(б) від 14 липня 1947 року „Про недопустимі факти частої заміни і необґрунтованого віддавання під суд голів колгоспів”.

У постанові зазначалося, що за 1946 і перше півріччя 1947 рр. в колгоспах області було замінено 694 голів колгоспів, зокрема, в Андріївському районі – 43, Будьоннівському (сільському) – 28, Волноваському – 31, Добропільському – 42, Старобешівському – 39. За цей же час до прокуратури області надійшло 142 справи про притягнення голів колгоспів до кримінальної відповідальності, з яких на 31 особу обласний прокурор відхилив віддавання до суду за необґрунтованістю звинувачення.

Постанова вимагала від міськкомів і райкомів партії припинити шкідливу практику звільнення голів колгоспів з роботи або переміщення їх на іншу роботу без відома загальних зборів колгоспників. Встановити такий порядок, за якого райкоми партії могли б ставити на загальних зборах колгоспників питання про звільнення або переміщення голів тільки з дозволу обкому КП(б)У. Порушувати справу і притягати до судової відповідальності голів колгоспів дозволялося лише після ретельної перевірки на місці і погодження з обкомом партії.

Постанова передбачала в 10-денний термін перевірку всіх справ на засуджених в 1946 – 1947 рр. за посадові злочини голів колгоспів і вжиття заходів для звільнення тих, хто був засуджений необґрунтовано. Підкреслювалося, що справи про посадові злочини голів колгоспів треба розглядати лише обласним судом [581].

Того ж дня бюро Сталінського обкому КП(б)У винесло ухвалу „Про наслідки проведеного 27 липня 1947 р. недільника вивезення хліба державі”. У постанові зазначалося, що за день було вивезено 12 518 т, але в хлібозаготівлях взяли участь не всі колгоспники. Постанова вимагала під час майбутніх недільників „на кожну автомашину посилати комуністів-організаторів з міського активу, здатних забезпечити повне, більш продуктивне використання машин і збереження зерна під час доставки його на заготівельні пункти. Автомашини посилати колонами, на чолі з відповідальними працівниками міськкомів, райкомів КП(б)У,

встановлюючи завдання з кількості обов'язкової за добу обіговості кожної машини і тоннажу вивезення зерна на пункти „Заготзерно”... Проводити недільники в усі вихідні дні до повного виконання річного плану” [582].

31 липня Рада Міністрів УРСР затвердила додатковий контингент сільського населення республіки, що міг забезпечуватися хлібними картками у серпні 1947 р. На Ворошиловградщині по 200 г пайкового хліба щоденно мали отримувати 11 580 чол. (робітники радгоспів, МТС і МТМ, шофери заготівельних організацій, працівники пунктів „Заготзерна”, робітники науково-дослідних селекційних станцій). Ще 4 550 утриманців з сімей залізничників сільської місцевості могли придбати щодня по 150 г хліба [583].

Протягом липня через закриту мережу пайкового харчування Сталінської області їжу отримували 29 376 людей, а через систему закритих установ – ще 12 454 [584].

У липні „жнива” голоду в Донбасі досягли свого апогею. За неповними даними, на території Сталінської області (у 5 містах, 2 міських і 9 сільських районах) від голоду померло 434 людини [585]. На Ворошиловградщині з діагнозом „дистрофія” померли 412 осіб [586]. Таким чином, у цілому по Донбасу від нестачі їжі загинуло щонайменше 846 людей.

Як і в попередні місяці, найбільш щедрий „врожай” голод зібрав серед міського населення. У м. Єнакієвому Сталінської області загинула 91 людина, Артемівську – 51, Іллічівському районі Маріуполя – 47, Слов'янську – 36, Часів Яр – 26, Сталінозаводському районі обласного центру – 24. Маріїнський район втратив 42 своїх мешканця (проти 37 у червні), Амвросіївський – 23 (порівняно з 9 у попередньому місяці), Артемівський – 21 (проти 13), Краснолиманський – 29, Слов'янський – 20. У м. Кадіївці Ворошиловградської області голод забрав життя 64 людей, Ворошиловграді – 41, Красному Лучі – 15, Краснодонському районі – 11. У селі Булгаківка Ново-Астраханського району протягом березня – липня від голоду загинула 21 людина [587].

1 серпня виконком Слов'яносербської районної Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області дійшов висновку, що виділеного

на серпень борошна недостатньо для забезпечення лікарів, фахівців сільського господарства, середнього медичного персоналу і працівників МТС.

У зв'язку з цим виконком постановив прохати облвиконком виділити району додаткову кількість борошна і 150 хлібних карток [588].

Станом на 1 серпня за поставками ЮНРРА (Адміністрація допомоги і відбудови при Об'єднаних Націях – *авт.*) Ворошиловградській і Сталінській областям було відвантажено 36 514 т м'ясопродуктів, 9 291 т жирів, 6 066 т випареного і 3 601 т сухого молока, 14 860 т рибопродуктів, 1 648 т сиру, 42 т маргарину, 2 610 т джему та деякі інші продукти харчування [589].

2 серпня Рада Міністрів УРСР надала радгоспам Міністерства радгоспів УРСР на серпень і вересень 1947 р. додаткову продовольчу позику у вигляді 1 500 т зерна „за рахунок невикористаної позики колгоспами і радгоспами інших систем”. За цією постановою радгоспи Ворошиловградщини отримували 128 т зернових культур, а Сталінської області – 190 т [590].

4 серпня розпорядженням Сталінського облвиконкому Маріупольському дитячому санаторію ім. Н.К. Крупської для дітей облрад партактиву, що відпочивали там, було виділено 1 т фруктів і 1 т овочів [591].

Того ж дня директор Сталінського тресту приміських радгоспів Гапонов у листі до заступника голови Сталінського облвиконкому М.Ф. Алишева повідомляв: „Становище з постачанням робітників і службовців шести радгоспів Сталінського тресту приміських радгоспів набуло такого порядку, що протягом вже трьох місяців, включно серпень, облторгвідділом не виділяється жодної хлібної картки. Незважаючи на те, що збиральні роботи у розпалі, у той же час трест протягом вказаного терміну не має дозволу на витрачання зерна в радгоспах для видавання робітникам, фахівцям і службовцям хліба, згідно з встановленими для сільської місцевості нормами”.

Незабаром Сталінський облвиконком дозволив використати для харчування в господарствах Сталінського тресту протягом серпня 45,1 т зерна, а в радгоспах Макіївського тресту – 32,1 т [592].

6 серпня виконком Красноармійської районної Ради депутатів трудящих Сталінської області виніс ухвалу „Про хід збирання готівки з господарств колгоспників для сплати за підпискою по 2-ій Державній позиці відбудови і розвитку народного господарства СРСР по Красно-Лиманській, Красно-Ярській, Звірівській сільських Радах і Гродівській селищній Раді”.

У рішенні констатувалося, що збирання коштів проходить вкрай погано. У Красно-Ярській сільраді із загальної суми підписки 128 тис. крб. надійшло лише близько 22 тис. або 16,7%. У Гродівській селищній Раді з 116 тис. надійшло 22,8 тис. крб., у Звірівській сільраді – з 98,5 тис. – 26 тис., Красно-Лиманській – 57,4 тис. або 31,3%. „Голови Рад і колгоспів, - зазначалося в рішенні, - до цього часу ще не зрозуміли важливості цієї роботи і не мобілізували актив Рад і колгоспів на негайну сплату грошей за підпискою на позику всіма передплатниками”.

За „неприпустиме відставання” у збиранні готівки райвиконком оголосив голові Воздвиженської сільради Корнієнку догану, а голів Красно-Ярської сільської Ради Олександрова, Гродівської селищної Ради Білозуба, Звірівської сільради Черкашина і Красно-Лиманської Мережка суворо попередив. „Попередити голів вищевказаних Рад і голів комісій сприяння колгоспів цих Рад, - зазначалося далі в ухвалі, - що коли вони не поліпшать збирання внесків за підпискою на позику, вони будуть суворо покарані. Запропонувати цим Радам в триденний термін поліпшити становище відносно збирання готівки з колгоспників, для чого оживити роботу комісій сприяння й уповноважених з позики, пояснивши колгоспникам значення дострокової виплати готівки на рахунок підписки на позику і мобілізувати їх на повну сплату внесків за підпискою на позику до 15 серпня цього року” [593].

7 серпня на засіданні виконкому Ново-Айдарської районної Ради депутатів трудящих Ворошиловградської області розглядалося питання „Про хід збирання коштів готівкою за Другою державною позикою відбудови і розвитку народного господарства СРСР по Дмитрівській сільраді”.

Виконком зазначив, що збирання готівки відбувається вкрай незадовільно. Станом на 1 серпня зібрано лише 53% до встановленого завдання, або 57 600 крб.

У зв'язку з цим райвиконком постановив:

1. Взяти до уваги заяву голови Дмитрівської сільради Запасного, що він до 27 серпня 1947 р. закінчить збирання готівки.
2. Зобов'язати всіх голів сільрад провести наради сільських уповноважених щодо здійснення підписки на позику, надати їм відповідну допомогу, встановити щоденні завдання із збирання грошей і контролювати їх виконання.
3. Заслухати на чергових сесіях і виконках уповноважених про хід виконання встановлених графіків.
4. „Зобов'язати всіх голів сільрад закінчити збирання грошей готівкою за підпискою Другої державної позики до 15 серпня 1947 р. на 100% по всіх сільрадах” [594].

9 серпня розпорядженням Сталінського облвиконкому відділу робітничого постачання будівельно-монтажного тресту „Азовстальбуд” було виділено 3 т зерна і 5 т соняшника [595].

12 серпня Сталінський облвиконком видав розпорядження про виділення Сталінському обласному будівельно-монтажному тресту № 309, зайнятому на будівництві шкіл та лікувальних установ, 1,5 т ячменю „для поліпшення харчування робітників” [596].

13 серпня Рада Міністрів УРСР встановила додаткові завдання щодо хлібозаготівель для радгоспів Міністерства радгоспів УРСР. Понад затверджений план хлібоздавання радгоспи повинні були в 1947 р. здати державі 2 млн. пудів зерна. Додаткове завдання для радгоспів Ворошиловградської області становило 475 тис. пудів [597].

Того ж дня Ворошиловградський облвиконком затвердив контингент сільського населення області, яке мало забезпечуватися пайковим хлібом у серпні 1947 р.: по 500 г хліба на день могли придбати 500 чол., по 200 г – 11 580 і по 100 г – 3 800, а всього – 15 880 осіб [598].

15 серпня Сталінський облвиконком видав розпорядження виділити Маріупольському дитячому санаторію ім. Крупської „для поліпшення харчування дітей облрадпартактиву”, що відпочивали там,

400 кг пшениці і 150 курей, а для підсобного господарства санаторію – 10 поросят [599].

Того ж дня виїзна сесія Сталінського обласного суду в Старобешевому розглянула справу щодо звинувачення В.П. Єршова (батька), П.В. Єршова (сина), В.Ф. Шинкарьова, А.І. Тесленка і П.З. Подляскіна у злочині, передбаченому статтею 4 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 р. про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна.

Вночі 10 серпня ця група намагалася викрасти з току колгоспу ім. Ворошилова Старобешівського району 515 кг посівної озимої пшениці, з якою і була затримана.

За цей злочин В.П. Єршов був засуджений до двадцяти років з конфіскацією майна. П.В. Єршова було виправдано. Інші учасники крадіжки отримали по п'ятнадцять років виправно-трудовах таборів з конфіскацією належного їм майна [600].

16 серпня Сталінський облвиконком, відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 2 серпня 1947 р., ухвалив рішення про надання радгоспам області додаткової продовольчої позики – 190 т зерна [601].

18 серпня секретар Волноваського райкому КП(б)У Сталінської області С. Степанов інформував секретаря обкому партії Струєва про політичні настрої населення району. В інформації були наведені численні факти ударної праці, свідомого ставлення трудящих до своїх виробничих обов'язків.

„Проте є і нездорові явища, - констатував С. Степанов, - прояви політичних настроїв окремими колгоспниками і робітниками, факти крадіжок хліба там, де послаблено увагу до питання охорони його, шкідництво з метою зірвати виконання графіка роботи”. Так, у колгоспі ім. Клари Цеткін „колишній син куркуля Хлюбка, що обманом проліз у партію в період знаходження в Радянській Армії, працюючи в колгоспі комірником разом з бухгалтером колгоспу Нагорним, з відома і за участі голови колгоспу т. Юрченка, організували крадіжку хліба в кількості 4,5 тонни. Хлюбка виключений з партії і справу передано до суду. Голова колгоспу Юрченко і бухгалтер Нагорний з роботи зняті і матеріали передано до слідчих органів”.

Викрадення хліба сталося також в колгоспах „Червоний партизан”, ім. Кагановича, „Комсомол”, ім. Леніна та ін.

Безпартійна робітниця радгоспу „Бахчевик” Гребеннікова під час бесіди з групою робітників заявила: „На елеватор вивозимо хліб машинами, а в комору колгоспу коробами, що ж їсти будемо?” На питання робітника, що стояв поруч: „Чому ти турбуєшся лише за себе?”, Гребеннікова відповіла: „А про кого ж я буду більше турбуватися?”

„У зв'язку з такими настроями, - зазначав С. Степанов, - було проведено робітничі збори, на яких ще раз робітникам пояснювали завдання, які випливають з п'ятирічного плану”.

В інформації було також наведено випадок, коли у паровозному відділенні станції Волноваха тесля Коломоєць сказав: „Живеться погано, їсти нічого, ніхто нічим не допомагає”. Електрозварник цього ж відділення під час виїзду на лінію постійно заявляв: „Дасте хліба – поїду, не дасте – не поїду!” [602].

20 серпня „Ворошиловградська правда” опублікувала листа „Вождю і вчителю товаришу Сталіну Йосипу Вісаріоновичу” від колгоспників і колгоспниць, робітників МТС, радгоспів і фахівців сільського господарства Ворошиловградської області Української РСР.

У ньому, зокрема, зазначалося: „Посуха 1946 року посилила післявоєнні труднощі, і якби не колгоспний лад, не допомога партії та уряду і Ваша особисто, товаришу Сталін, то не перебороти б нам цих труднощів. Але ми знали, що наша рідна партія більшовиків, радянський уряд і Ви, дорогий товаришу Сталін, завжди допоможете нам, і допомога прийшла – велика батьківська допомога і турбота. Ще раз сердечно дякуємо Вам, рідний Йосипе Вісаріоновичу, за надану допомогу і піклування про нас, колгоспників”. „Підраховавши наші можливості і додаткові резерви, врахувавши досвід роботи передових колгоспів, які завершили хлібопоставки, урочисто даємо Вам, дорогий Йосипе Вісаріоновичу, обіцянку повністю виконати державний план хлібопоставок достроково – до 15 вересня 1947 року” [603].

21 серпня в інформації Ворошиловградського обкому партії, надісланій до ЦК КП(б)У, повідомлялося, що останніми тижнями на ринках Ворошиловграду помітно знизилася ціна на продукти харчування. У порівнянні з липнем м'ясо, наприклад, дешевше на 25%. Майже на стільки ж стали меншими ціни на сир, сметану, масло. Ціна на картоплю зменшилася вдвічі. Капуста подешевшала на 60 – 70%. Помітно знизилася ціна на огірки, помідори, моркву, буряки. На всіх ринках багато яблук, груш, слив [604].

Цього ж дня виконком Слов'яносербської районної Ради Ворошиловградської області розглянув питання „Про використання пайкового фонду борошна для закритих установ у серпні місяці”. Зазначалося, що з виділених закритим установам 4 340 кг протягом місяця реально буде використано лише 2 898 кг. У той же час у районі не мали хлібного пайка 65 працівників середнього медичного персоналу, 29 співробітників райфінвідділу, 150 технічних працівників лікарень, 110 технічних працівників у школах, 80 працівників споживчої кооперації, 60 працівників місцевої промисловості та утриманці в сім'ях вчителів і лікарів у кількості 300 чол.

У зв'язку з цим райвиконком постановив залишок пайкового борошна закритих установ району загальною кількістю 1 442 кг розподілити серед вищеназваних категорій населення протягом другої половини місяця. Медичний персонал повинен був отримувати щоденно по 500 г, працівники райфінвідділу – по 350 г, технічні працівники шкіл і лікарень – по 200 г, працівники місцевої промисловості – по 350 г, утриманці – по 100 г [605].

22 серпня завідувач організаційно-інструкторським відділом Ямського райкому КП(б)У Сталінської області Ігнатов надіслав до обкому партії інформацію „Про морально-політичний стан трудящих Ямського району”. Він повідомляв, що в районі налічується понад 300 кращих стахановців, які виконують щоденні виробничі норми на 200 – 250 і більше відсотків. Наприклад, робітник Ямського доломітного комбінату П.Я. Несвятипаска денну норму виконує на 250 – 300 %. В.І. Захаренко, який працює на заводі доломітного комбінату, дає кожного дня 300% виробітку. Ланкова колгоспу „Ленінський шлях” Є.М. Резник денне завдання на скирдуванні соломи перевиконує в 1,5 – 2 рази. Колгоспник артїлі ім. Сталіна С.А. Лущик на оранці живим тяглом виконує щоразу норму на 150%. Є.О. Калиниченко, комбайнер Ямської МТС, зібрав комбайном „Сталінець” врожай зерна на площі 329 га за двадцять робочих днів.

Разом з тим, писав Ігнатов, у районі „мають місце випадки ворожих проявів, які походять від осіб, що скомпрометували себе в період німецької окупації нашого району”. Наприклад, бухгалтер колгоспу „Ленінський шлях” Я.І. Резников на зборах колгоспників під час обговорення постанови виконкому Ямської районної Ради і бюро райкому КП(б)У про організацію насінневої позики заявив: „Підписуючи акт про надлишки насіння колгоспу, які надійдуть для допомоги південним районам Сталінської області для сіви, все рівно,

що підписувати собі смертний вирок. Краще б ми сіяли не 170 га озимини за планом, а 250 га, тільки не віддавати зерно”.

Слюсар Ямської МТС М.С. Решетилів під час бесіди з робітниками сказав: „Зараз життя дуже важке і скрутне. Коли було індивідуальне господарство – народу жилося краще, а тепер при колгоспах ми завжди будемо голодні й обірвані. У цьому році хоча і врожай добрий, а хліба не буде, його вивезуть”.

5 серпня колгоспник артіль і м. Будьонного Миколаївської сільради Резниченко під час бесіди заявив: „Примушують працювати від сонця до сонця, вже шкіра облазить і за це отримуємо грами хліба. Як надоїло таке життя, це колгоспне безладдя. Коли вже прийде той час, коли ми самі будемо господарями і вільно жити? Говорять, що хліба в державі немає і запаси використані за війну. Брехня! У державі запасів хліба вистачить на 100 років, але вони нас просто голодом морять, щоб ми краще підкорювались” [606].

23 серпня газета „Правда України” опублікувала листа „Геніальному вождю радянського народу, великому вчителю і батькові, рідному товаришу Сталіну Йосипу Вісаріоновичу від колгоспників, колгоспниць, працівників МТС, радгоспів і фахівців сільського господарства Сталінської області Української РСР”.

Текст цього листа обговорювався в 1 113 колгоспах, 54 МТС і 175 радгоспах області. На зборах були присутні 112 813 осіб, з них: колгоспників – 100 598 чол., працівників МТС – 2 420 чол., робітників радгоспів – 9 795 чол., під час яких виступили 8 133 чол.

„Під час підготовки до весняної сівби, - зазначалось у листі, - ... не вистачало у нас і насіння, і тяглової сили, і машин, частині колгоспів не вистачало і продовольства. Але ми ні на хвилину не сумнівалися в тому, що Комуністична партія і Радянський уряд і особисто Ви, дорогий товаришу Сталін, невпинно думаєте і піклуєтесь про нас і вчасно допоможете нам справитися зі всіма труднощами... Ми щасливі, що живемо в сталінську епоху, ми щасливі, що на чолі нашого народу стоїть найвидатніший з найвидатніших людей людства, геніальний з найгеніальніших вождів, Ви, рідний наш Йосипе Вісаріоновичу Сталін”. Ми даємо Вам, Йосипе Вісаріоновичу, міцне колгоспне слово „виконати план хлібозаготівель в цілому по області і по кожному району, колгоспу і радгоспу окремо достроково – на 25 вересня 1947 року” [607].

Цього ж дня Ворошиловградський облвиконком постановив надати продовольчу допомогу (3 т борошна) сім'ям членів підпільної

антифашистської організації „Молода гвардія”, яка діяла на Ворошиловградщині в роки Великої Вітчизняної війни [608].

26 серпня розпорядженням Ради Міністрів УРСР для покращення харчування міських трудівників Сталінської області було виділено 37,2 т зерна, Ворошиловградської – 53 т [609].

27 серпня секретар Володарського райкому КП(б)У Сталінської області Ільїн повідомив обком партії про наявність „серед окремої незначної частини колгоспників деяких занепадницьких настроїв, особливо в тих колгоспах, де врожай отримали нижче інших колгоспів і менше отримали хліба на трудодні за перше півріччя”. Мова йшла про колгоспників артілей „Червона Армія”, „ЦВК УРСР”, „Трудівник” та ін. „Ці настрої зводяться до того: хліба немає, як будемо жити, доведеться продавати корову та іншу худобу або куди-небудь їхати, щоб прогудуватись. У деяких колгоспах є окремі випадки невиходу на колгоспну роботу” [610].

28 серпня Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У ухвалили постанову про додаткове здавання радгоспами Міністерства радгоспів УРСР хліба державі у розмірі 460 тис. пудів. Додаткове здавання для радгоспів Ворошиловградщини становило 20 тис. пудів [611].

29 серпня Рада Міністрів УРСР затвердила додатковий контингент населення сільської місцевості республіки, що мав забезпечуватися хлібними картками у вересні 1947 р. На Ворошиловградщині по 200 г хліба щодня могли придбати 11 580 робітників радгоспів, МТС і МТМ, шоферів заготівельних організацій, працівників пунктів „Заготзерна”, співробітників науково-дослідних селекційних станцій; по 100 г – 3 800 непрацездатних членів їхніх родин і по 150 г – 4 550 утриманців із сімей залізничників сільської місцевості [612].

30 серпня Сталінський облвиконком затвердив контингент сільського населення області, який забезпечувався хлібними картками у вересні 1947 р., а саме: 23 500 чол. могли купувати щоденно по 500 г хліба. Серед них – 6 558 вчителів, 1 242 працівника партійних і радянських органів районної ланки, 1 489 викладачів та учнів технікумів

і сільськогосподарських шкіл, 1 911 представників середнього медичного персоналу, 2 204 інваліди Великої Вітчизняної війни, 2 300 робітників і фахівців радгоспів, 921 спеціаліст сільського господарства, 500 працівників торгівлі, 667 робітників та інженерно-технічних працівників МТС, 1 245 працівників зв'язку, 177 працівників бібліотек, 164 лікарі, 486 зайнятих на підприємствах будівельних матеріалів, 602 – на будівництві і відбудові елеваторів та ін.

Одночасно було визначено додатковий контингент у кількості 23 910 осіб. З них 13 010 осіб, що працювали, отримали право купувати щоденно по 200 г хліба, 5 000 непрацевдатних членів їх сімей – по 100 г і 5 900 членів сімей залізничників у сільській місцевості – по 150 г хліба. У складі працівників було 6 600 трудівників радгоспів, 2 200 зайнятих на роботах в МТС, 180 представників персоналу науково-дослідних сільськогосподарських станцій тощо [613].

Цього ж дня заступник секретаря Сталінського обкому партії з торгівлі і громадського харчування Платонов надіслав інформацію заступнику завідувача відділом ЦК КП(б)У з торгівлі і громадського харчування Кабкову.

Він повідомляв, що, у відповідності до рішення Ради Міністрів УРСР від 1 квітня 1947 року „Про заходи щодо збільшення здобування риби підсобними господарствами міністерств і відомств УРСР”, Сталінський обком партії провів наступну роботу.

1 квітня облвиконком і бюро обкому партії прийняли постанову „Про використання місцевих продовольчих ресурсів для покращення постачання трудящих області”. Згідно з постановою, для кожного рибальського господарства було затверджено план вилову риби і конкретні заходи з його виконання. Оголошувалося змагання. Кращий колектив рибальського господарства мав бути нагородженим перехідним Червоним Прапором облвиконкому і обкому КП(б)У, а передові рибалки – грамотами.

20 квітня обком партії провів у Маріуполі широку нараду з працівниками децентралізованого вилову риби (працівниками підсобних рибальських господарств підприємств та організацій області – *авт.*). У нараді взяли участь рибалки, бригадири, керівники риболовецьких і господарських організацій, секретарі міськкомів і райкомів КП(б)У.

25 травня в Маріуполі відбулася друга нарада, на якій було заслухано звіти керівників риболовецьких господарств про хід виконання постанови облвиконкому і бюро обкому партії від 1 квітня 1947 р.

Протягом червня на бюро міськкомів і райкомів КП(б)У неодноразово аналізувався стан вилову риби в області. У декількох риболовецьких господарствах були створені первинні партійні організації, які сприяли мобілізації трудящих на виконання і перевиконання виробничих планів. У Маріупольському, Будьоннівському і Першотравневому районах працювала виїзна редакція газети „Социалистический Донбасс”. Вона висвітлювала хід виконання планів вилову риби, пропагувала кращий досвід.

Унаслідок вжитих заходів, встановлений Радою Міністрів УРСР план вилову риби було виконано на 317,1%. Замість запланованих 2 199 т було отримано 6 955,2 т риби. Тільки протягом першого півріччя 1947 р. риболовецькі господарства дали шахтарям, металургам, машинобудівникам Донбасу понад план 4 762,2 т риби. Зокрема, підсобні господарства „Донбасенерго” виконали піврічний план на 322,9%, „Головшахтовідбудови” – на 180,9%, „Сталінвугілля” – на 110,4%, „Азовстальбуду” – на 167%.

Виконання і перевиконання планів вилову риби суттєво покращили продовольче постачання трудящих області. Так, за першу половину 1947 р. господарства тресту „Азовстальбуд” виловили в середньому на одного робітника по 53 кг риби, Старо-Єнакіївського коксохімічного заводу – по 41 кг, тресту „Донбасжитлобуд” – по 34 кг, тресту „Головшахтовідбудова” – по 10,5 кг.

26 серпня обком партії провів перший обласний зліт передовиків децентралізованого вилову риби, на якому було підведено підсумки роботи за перше півріччя і намічено заходи щодо виконання плану другої половини року. Перехідний Червоний Прапор завоював у змаганні колектив підсобного риболовецького господарства тресту „Азовстальбуд”. Грамотами було нагороджено 242 рибалки [614].

У серпні в містах і робітничих селищах Сталінської області хлібними картками були забезпечені 1 965 000 осіб (на 2 600 більше, ніж у минулому місяці). З них 951 000 осіб, що працювали, 348 500 утриманців і 665 500 дітей. Серед працівників 136 000 чол. отримували по 1 200 г хліба щодобово, 99 600 – по 1 000 г, 185 000 – по 800 г, 146 000 – по 700 г, 15 800 – по 650 г і 368 600 – по 600- 400 г.

У закритій мережі області пайкове харчування мали 20 902 особи, що на 8 474 було менше показника попереднього місяця, у закритих установах – 12 566 (на 112 більше) [615].

Заголовки статей і гасла „Ворошиловградської правди” протягом липня – серпня:

„Зосередити всі сили колгоспів, радгоспів і МТС на успішному проведенні збирання врожаю”, „Згуртувати всі сили колгоспників на швидке збирання врожаю”, „Слово, дане вождю – святе!”, „Нарощувати темпи збирання хлібів”, „Нарощувати темпи хлібопоставок”, „Ні години зволікання у збиранні хлібів!”, „Молотити хліб від зорі до зорі!”, „Інтереси держави понад усе!”, „Хліб осідає на токах”, „Пам’ятати про обов’язок перед державою”.

Протягом серпня у Ворошиловградській області з діагнозом „дистрофія” було зареєстровано 363 померлих [616]. У Сталінській області, за неповними даними (у 5 містах, 2 міських і 9 сільських районах), від голоду померло 290 людей. Найвищою смертність була в Єнакієвому, Кадіївці, Слов’янську, Артемівську, Ворошиловграді. У м. Маріуполі тільки в Іллічівському районі від нестачі їжі загинуло 58 осіб, у Сталінозаводському районі м. Сталіно – 24. Серед сільських мешканців найбільша смертність від голоду була у Мар’їнському районі (35 померлих), Артемівському (16), Краснолиманському (13), Слов’янському (11) і Краснодонському (11) [617].

2 вересня Сталінський облвиконком ухвалив рішення, в якому вказувалося: „Надаючи великого господарського і політичного значення відбудові готелю „Донбас” у м. Сталіно, до 30-ої річниці Великої Жовтневої революції” і „з метою покращення постачання осіб, що працюють на відбудові готелю”, - виділити їм для харчування 8 т крупи, 8 т хліба, 60 т овочів, субпродуктів та обезжирених молочних продуктів [618].

3 вересня виконком Сталінської обласної Ради депутатів трудящих видав розпорядження, яке передбачало:

1. „Зобов’язати директора Сталінського тресту приміських радгоспів тов. Гапонова надати допомогу колгоспам Селидівського району у своєчасному виконанні плану хлібоздавання державі шляхом надання колгоспам позики хліба з радгоспу „Металург” №6 у кількості 300 (триста) тонн на умовах повернення вказаної кількості хліба кукурудзою”.

2. „Покласти на голову виконкому Селидівської райради тов. Дорохова особисту відповідальність за повернення колгоспами отриманої позики хлібом у період збирання кукурудзи” [619].

4 вересня директор Сталінського облкнигокультторгу Аккерман звернувся з листом до голови Сталінського облвиконкому Алишева з клопотанням: „У зв’язку з тим, що співробітники облкнигокультторгу зовсім не забезпечені продуктами харчування, прошу Вас дати дозвіл на видання трьох тонн овочів і однієї тонни фруктів”.

Це клопотання було задоволене частково: працівникам облкнигокультторгу видали тільки 2 тонни овочів [620].

Цього ж дня завідувач організаційно-інструкторським відділом Ворошиловградського обкому партії Колосов у „Хронікальному бюлетені № 40” для ЦК КП(б)У повідомляв про факти приховування зерна від здавання державі в колгоспах і радгоспах області. Наприклад, у колгоспі „Шлях до культури” Олександрівського району, де було проведено перевірку, на горищах господарських будівель виявилось 1,5 т прихованого зерна, а ще 8 т незаконно зберігалися як насіннєві. У той же час, писав Колосов, колгосп не виконував план хлібопостачання. Голову правління колгоспу Слесарева було виключено з лав партії і віддано до суду [621].

5 вересня Сталінський облвиконком видав розпорядження про забезпечення їдалень облвиконкому, а також „радянсько-партійного активу” овочами на 1947 – 1948 р. Облплодоовочеторг, облспоживспілка і трест приміських радгоспів повинні були виділити магазину та їдальням Управління місцевими торгами, що обслуговували радянсько-партійний актив, 435 т свіжих овочів і 270 т перероблених. Загальний контингент споживачів складав 3 907 осіб, з них 1 563 радянських і партійних працівників і 2 344 їх утриманців. Норма засолу свіжих овочів на одного працівника – 200 кг, на утриманця – 90 кг. Із загальної кількості овочів планувалося засолити і продати в засоленому вигляді 135 т, видати свіжими – 400 т і надати громадському харчуванню у свіжому вигляді – 170 т [622].

9 вересня Рада Міністрів СРСР прийняла постанову, якою зобов’язала Міністерство заготівель СРСР виділити для працівників радгоспів Міністерства радгоспів СРСР на вересень 1947 р. 6 532 т

борошна і 368 т крупи. Робітники і спеціалісти радгоспів мали право придбати щодня по 500 г хліба, а службовці – по 300 г. Продаж крупи здійснювався по 500 г на місяць кожному працівникові.

Разом з тим, постанова зобов'язувала Міністерство радгоспів СРСР „здати державі до 15 жовтня 1947 р. понад встановлений план хлібозаготівель 68 тис. тонн зерна”. (У Донбасі нараховувалося декілька десятків радгоспів, які підлягали Міністерству радгоспів СРСР – *авт.*) [623].

15 вересня начальник Волноваського райвідділу МВС Істягін у листі до секретаря Сталінського обкому КП(б)У О.І. Струєва писав: „Відповідно до Вашої телеграми від 14. 09. 1947 року повідомляємо, що кукурудза і соняшник, які є в колгоспах і радгоспах Волноваського району, забезпечені цілодобовою охороною – об'їждчиками, а збирані кукурудза і соняшник забезпечені охороною в нічний час – сторожами, а в денний час – завідувачами токами.

Уся сторожова охорона забезпечена вогнепальною зброєю на 95%. Окрім цього, до 11.09.1947 року у Волноваському районі знаходились 9 оперативних працівників, надісланих з УМВС м. Сталіно для охорони врожаю.

У цілях 100% збереження на полях кукурудзи і соняшника, гадав би, окрім об'їждчика, ввести цілодобових сторожів, у денний час останнім знаходитись би на пристосованих вишках, яких у колгоспах і радгоспах Волноваського району немає” [624].

Цього ж дня Управління з перевірки партійних органів ЦК КП(б)У підготувало інформацію секретарю ЦК КП(б)У Л.М. Кагановичу про реагування обкомів партії на директивну телеграму Й.В. Сталіна від 15 вересня 1947 р. щодо посилення хлібозаготівель. Зазначалося, що у Ворошиловградській області „телеграма т. Сталіна отримана о 13 год., негайно обговорена на бюро обкому. Секретарі обкомів зв'язалися по телефону з секретарями райкомів КП(б)У, проінформували їх про отримання директивної телеграми т. Сталіна. На 18 год. текст телеграми т. Сталіна вручено дев'яти райкомам КП(б)У, іншим райкомам КП(б)У розсилається дана телеграма”. У Сталінській області „телеграма т. Сталіна отримана о 14 год. О 17 год. була вручена секретарям райкомів КП(б)У. О 19 год. відбулося засідання бюро обкому за участю секретарів сільських райкомів КП(б)У стосовно виконання директивних вказівок т. Сталіна” [625].

Того ж дня ЦК КП(б)У і Рада Міністрів УРСР ухвалили постанову про заходи щодо виконання директиви Й.В. Сталіна відносно посилення хлібозаготівель. Зокрема, було встановлено щоденні завдання областям з хлібоздавання. Господарства Сталінської області повинні були здавати по 300 тис. пудів, а Ворошиловградської – по 400 тис. [626].

15 вересня ЦК КП(б)У і Рада Міністрів УРСР прийняли постанову „Про заходи щодо виконання директиви товариша Сталіна про посилення хлібозаготівель на Україні”.

У постанові зазначалося, що, у відповідності до вказівок Сталіна, хлібозаготівлі необхідно закінчити до 1 жовтня 1947 р. Обкоми партії та облвиконкоми повинні надіслати керівних працівників у всі райони для прискорення хлібозаготівель. Для збирання і вивезення кукурудзи, а також для посилення обмолоту дозволялося надсилати в господарства уповноважених з числа працівників установ і навіть підприємств. При цьому список „людей і кількість направлених на місця повідомити ЦК партії у добовий строк”. Особливо підкреслювалося, що області і райони, які виконали план заготівель або наближалися до його виконання, повинні продовжувати хлібозаготівлі для перевиконання плану. Особливо посиленними темпами слід вести заготівлі в тих районах і колгоспах, які план не виконали, ні в якому разі не виправдовуючи „їх неакуратність у виконанні державних зобов’язань” [627].

16 вересня Сталінський обком партії надіслав усім секретарям райкомів і головам райвиконкомів постанову ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР від 15 вересня 1947 р. Водночас було запропоновано:

1. Довести до господарств добові завдання з хлібозаготівель.
2. „Негайно командирувати всіх керівних працівників району строком до повного виконання річного плану хлібозаготівель з прикріпленням до кожного не більше одного колгоспу чи радгоспу”.
3. Хлібозаготівлі виконати до 25 вересня 1947 р.
4. „Обком КП(б)У і виконком облради підкреслюють, що ЦК КП(б)У і Рада Міністрів звертають увагу на те, що обласне і районне керівництво повинне попередити всіх низових працівників, що не виявлення ними наполегливості, організованості, енергії і необхідної твердості у хлібозаготівлях буде розглядатися партією та урядом як антипартійне, протидержавне ставлення до справи з усіма впливаючими звідси наслідками”.

5. Провести позачергові закриті партійні збори і забезпечити мобілізацію всього активу [628].

Цього ж дня Рада Міністрів УРСР зобов'язала виконкоми обласних Рад депутатів трудящих організувати в 1947 р. закупівлю телиць у колгоспників, робітників, службовців і селян-одноосібників для продажу колгоспам, які їх не мали, у першу чергу, сім'ям загиблих на війні, інвалідів війни, а також колгоспникам-передовикам. Для цього Сільгоспбанк надавав колгоспам кредит у розмірі до 600 крб. на купівлю однієї телиці на термін до трьох років. Колгоспи повинні були купити худобу, видати колгоспникам, а ті потім виплатити її вартість. У Сталінській і Ворошиловградській областях планувалося закупити по 5 тис. телиць [629].

17 вересня секретар Петровського райкому КП(б)У м. Сталіно Колесник надіслав до обкому партії список осіб, яких райком рекомендував послати уповноваженими з хлібозаготівель в Олександрівський район Сталінської області. У списку були: М.М. Луганцов – начальник вугільного пункту шахти № 4/21; В.Р. Ставицький – телефонний майстер цієї шахти; І.О. Цибульник – електрослюсар шахти №10 „Чекіст”; Л.Д. Мозговий – десятник вентиляції 5-го шахтоуправління; О.К. Пилипенко – кочегар шахти № 3/18; М.І. Гордієнко – майстер черепиці з цієї шахти; М.С. Бондаренко – директор ринку та ін. [630].

19 вересня заступник начальника Андріївського районного відділу МВС Мельничук доповідав секретарю Сталінського обкому КП(б)У О.І. Струєву: „Відповідно до Вашої телефонограми від 19.09.47 р. повідомляємо, що по Андріївському району охорона врожаю кукурудзи і соняшника є. У кожному колгоспі є об'їждчик, а всього об'їждчиків 53 особи, сторожів 212 чол., які на 40% озброєні нарізною і на 20% одноствольною зброєю. Інші не озброєні” [631].

25 вересня Ворошиловградський облвиконком затвердив контингент населення області, яке забезпечувалося хлібними картками у вересні 1947 р. У містах і робітничих селищах області пайковий хліб мали отримувати 999 400 чол. (на 100 менше, ніж у попередньому місяці). Для будинків немовлят, дитячих будинків, будинків інвалідів та

літніх людей було виділено 6 320 карток (як і в серпні). У сільській місцевості хлібними картками забезпечувались 39 280 чол., з них по 500 г хліба щоденно могли купити 23 900 чол., по 200 г – 11 580 чол. і по 100 г – 3 800 чол. Окрім того, на централізоване постачання було взято 6 075 робітників системи Міністерства заготівель УРСР. Вони мали отримувати по 300 г борошна в день і 500 г крупи на місяць.

Одночасно облвиконком затвердив контингент „керівників і керівних працівників” партійних, радянських, комсомольських, профспілкових і господарських органів області, які протягом вересня забезпечувалися додатковим харчуванням. До першої категорії постачання додатковими продуктами було віднесено 382 особи, до другої - 900 і до третьої – 1 587. Додаткові пайки отримав і 1 871 працівник районної партійної ланки [632].

29 вересня постановою Ради Міністрів СРСР продаж хліба працівникам радгоспів усіх систем було дозволено здійснювати за такими нормами:

1. Робітникам у жовтні – по 500 г, а в листопаді і грудні – по 300 г на день.
2. Спеціалістам – 500 г щоденно протягом жовтня, листопада і грудня.
3. Службовцям – 300 г на день протягом всього кварталу.

Окрім цього, кожний працівник радгоспу щомісяця міг придбати 500 г крупи [633].

30 вересня газета „Правда” опублікувала листа, підписаного секретарем Ворошиловградського обкому КП(б)У О. Гайовим, головою виконкому обласної Ради депутатів трудящих І. Орешком та уповноваженим Міністерства заготівель СРСР по Ворошиловградській області П. Шипіловим.

„Москва, Кремль. Великому вождю і вчителю, рідному товаришу Сталіну Йосипу Вісаріоновичу. З величезною радістю доповідаємо Вам, дорогий товаришу Сталін, що Ворошиловградська область достроково, 26 вересня, виконала державний план хлібозаготівель. Колгоспи області в 1947 році здали хліба державі на шість мільйонів пудів більше, ніж у 1940 році. Багато колгоспів продовжують здавати хліб понад план. Запевняємо Вас, наш рідний батьку Йосипе Вісаріоновичу, що колгоспники і колгоспниці, робітники МТС і радгоспів, спеціалісти сільського господарства Ворошиловградської області будуть невпинно боротися за виконання історичних рішень лютневого Пленуму ЦК ВКП(б) з подальшого підйому сільського господарства на благо і щастя

нашої Батьківщини. Слава великому вождю, нашому рідному товаришу Сталіну!” [634].

Цього ж дня секретар Краматорського міського комітету КП(б)У Сталінської області Кузнецов інформував секретаря обкому партії Струєва про „шкідливі та ворожі” настрої серед деяких трудящих міста.

Зокрема, він писав, що „на заводі ім. Бугайова бухгалтером працює репатріант Коренюгін. Він систематично веде антирадянську пропаганду серед працівників бухгалтерії, висловлюючи злі незадоволення стосовно керівників радянського уряду. „Вожді радянської влади, - говорить він, - довели робітників до голоду. Хліб віддають за кордон, а свій народ голодує. У колгоспника хліб нового врожаю скуповують по 80 коп. за кг, а робітнику продають по 3 крб. 60 коп.” Десятник чавуноливарного цеху заводу ім. Сталіна Підченко проводить антирадянську агітацію серед пасажирів електрички. Він говорить: „Держава весь врожай забрала в колгоспах. Колгоспники знову будуть голодувати. Треба знищити уряд, тоді й життя піде добре. Всі газети друкують брехню” [635].

У вересні закрита мережа харчування в Сталінській області забезпечувала пайками 31 122 людини (на 10 220 більше проти минулого місяця), а в закритих установах пайковим харчуванням було охоплено 12 187 осіб – на 379 більше [636].

Протягом вересня, як і в серпні, голод у Донбасі поволі вщухав. Органи статистики Ворошиловградської області зареєстрували тільки 176 померлих від нестачі їжі (проти 363 у попередньому місяці) [637].

Зокрема, у Кадіївці кількість смертей на ґрунті голоду за серпень-вересень скоротилася з 47 до 20, Красному Лучі – з 16 до 6, Лисичанську – з 10 до 6, Краснодонському районі – з 11 до 4, Фрунзенському – з 10 до 1 [638].

У Сталінській області число загиблих від голоду теж зменшилось. Якщо протягом серпня в Єнакієвому, Сталінозаводському районі обласного центру та Іллічівському районі Маріуполя від нестачі їжі померло 193 людини, то у вересні – 96, або наполовину менше. Порівняно з серпнем кількість голодних смертей у Мар’їнському районі

скоротилася з 35 до 6, Артемівському – з 16 до 4, Краснолиманському – з 13 до 3 [639].

8 жовтня Сталінський облвиконком видав розпорядження про виділення 1 т зерна для поліпшення харчування робітників, зайнятих на відбудові готелю „Донбас” в обласному центрі [640].

10 жовтня Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У встановили остаточний план хлібозаготівель з урожаю 1947 р. для Сталінської області в розмірі 20 730 000 пудів. У постанові зазначалося: „Зобов’язати Сталінський облвиконком і обком КП(б)У забезпечити у найближчі дні виконання відкоректованого плану хлібозаготівель і доповісти про дострокове виконання цього плану” [641].

Цього ж дня заступник завідувача оргінструкторським відділом Сталінського обкому партії Тімонников подав до Управління з перевірки партійних органів ЦК КП(б)У „Інформацію про характер заяв і скарг, які надходять до місцевих партійних, радянських органів і редакцій газет Сталінської області”.

У ній він зазначав, що останнім часом різко зменшилася кількість скарг і заяв трудящих з продовольчих питань. Якщо протягом липня до радянських органів надійшло 75, у серпні – 70, то у вересні – лише 25. До редакцій обласних газет „Радянська Донеччина” і „Комсомолец Донбасса” у лютому-липні в середньому щомісяця надходило по 62 скарги, а в серпні-вересні – по 21. „Це наочне свідoctво, - робив висновок Тімонников, - покращення продовольчого постачання як у місті, так і в селі, особливо з початком збиральної кампанії” [642].

12 жовтня газета „Правда” надрукувала листа, підписаного Головою Ради Міністрів УРСР М. Хрущовим, Секретарем ЦК КП(б)У Л.Кагановичем та Уповноваженим Міністерства заготівель СРСР по Українській РСР В. Калашниковим.

„Москва, Кремль. Товаришу Сталіну Йосипу Вісаріоновичу. Доповідаємо Вам, товаришу Сталін, що колгоспи, радгоспи і селянські господарства Української Радянської Соціалістичної Республіки, виконуючи соціалістичні зобов’язання і дані Вам обіцянки, 10 жовтня 1947 року достроково виконали державний план хлібозаготівель на 100,3 процента. Здавання хліба державі понад план продовжується” [643].

14 жовтня газета „Правда” надрукувала листа, якого підписали секретар Сталінського обкому КП(б)У О. Струєв, виконуючий обов’язки голови облвиконкому М. Малишев та уповноважений Міністерства заготівель СРСР по Сталінській області Я. Зима.

„Москва, Кремль. Товаришу Сталіну Йосипу Вісаріоновичу. Дорогий Йосипе Вісаріоновичу! Доповідаємо Вам, що Сталінська область 10 жовтня достроково виконала встановлений державний план хлібозаготівель. Понад план здано 102 тис. пудів зерна, здавання хліба державі продовжується. Колгоспники і колгоспниці, робітники МТС, радгоспів, підсобних господарств промислових підприємств, спеціалісти сільського господарства Сталінської області, завдяки величезній допомозі партії, уряду й особисто Вашій, Йосипе Вісаріоновичу, впевнено йдуть до повного вирішення завдання – створення власної продовольчої бази в Донбасі. Виконуючи історичні рішення лютневого Пленуму ЦК ВКП(б), трудівники сільського господарства області створюють міцну основу для отримання високого врожаю у майбутньому році. Державний план сівби озимих у цьому році виконаний в строк на 106 відсотків, пшениці посіяно більше, ніж у довоєнні роки, стан озимих відмінний. Запевняємо Вас, дорогий Йосипе Вісаріоновичу, що трудящі Сталінської області і надалі невпинно будуть боротися за подальше піднесення і розвиток сільського господарства області, за зміцнення могутності нашої великої Батьківщини” [644].

15 жовтня Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У ухвалили постанову „Про заходи щодо завершення виконання плану хлібозаготівель і забезпечення збереження державних хлібних ресурсів”. Постанова передбачала вжиття заходів, щоб протягом жовтня всі колгоспи, радгоспи, колгоспники і селянські господарства України виконали плани хлібозаготівель. Колгоспам пропонувалось розрахуватися з МТС за їх роботу в 1947 р. авансом під урожай 1948 р., а також виплатити всі борги та позики, відстрочені до врожаю наступного року. Від МТС вимагалось, щоб вони нараховували колгоспам пеню у встановлених розмірах за прострочення здавання зерна державі в рахунок сплати робіт МТС у колгоспах. „Уповноваженим Міністерства заготівель в областях і районах, - зазначалось у постанові, - проявити наполегливість у справі забезпечення подальшого надходження хліба у заготівлях з урожаю 1947 року і виконання всіма районами, колгоспами, радгоспами та індивідуальними господарствами зобов’язань із здавання хліба державі” [645].

17 жовтня Сталінський облвиконком, у відповідності до постанови Ради Міністрів УРСР від 11 липня 1947 р. „Про переведення громадських земель до присадибного фонду колгоспів”, виділив колгоспним дворам Артемівського району 52,3 га, Первомайського – 11,4 га, Авдіївського – 60,8 га, Харцизького – 47, 1 га, Мар’їнського – 146 га, Макіївського – 109 га, Ямського – 30 га, Велико-Новосілівського – 25,5 га, Волноваського – 55,2 га [646].

Цього ж дня рішенням Сталінського облвиконкому було затверджено контингент населення міст і робітничих селищ області, яке забезпечувалося хлібними картками на жовтень 1947 р. Усього картками мали користуватися 1 952 800 осіб, з них 944 000 зайнятого населення, 345 800 утриманців і 633 000 дітей.

Одночасно облвиконком затвердив кількість і категорії працівників партійних, радянських, комсомольських і господарських органів області, які забезпечувалися додатковим харчуванням у жовтні, листопаді та грудні 1947 р. Зокрема, додаткове харчування отримували 1 691 працівник 160 обласних організацій, з них за першою категорією постачання – 266 чол., за другою – 660 чол. і за третьою – 765 чол. Серед них додатковим харчуванням забезпечувалися 303 працівники обкому КП(б)У, 52 – облвиконкому, 49 – обкому ЛКСМУ. У містах і „напівпромислових” районах області право на додаткове продовольче постачання мали 1 948 керівних працівників, з них за першою категорією – 196 чол., за другою – 531 чол. і за третьою – 1 221 чол. У сільській місцевості додатковим харчуванням забезпечувались 1 217 керівників (46 – за першою категорією постачання, 69 – за другою і 1 102 – за третьою).

(Слід зазначити, що в жовтні 1947 р. керівні працівники міської і сільської ланки області за першою категорією постачання отримували по 6 кг м’яса, 1 кг жирів і 2,4 кг цукру кожний; за другою – 5, 5 кг м’яса, 0,8 кг жирів і 1,4 кг цукру; за третьою – 1,8 кг м’яса, 0,3 кг жирів і 0,4 кг цукру – *авт.*) [647].

21 жовтня Сталінський облвиконком видав розпорядження про надання колгоспам Первомайського і Будьоннівського районів по 5 т продовольчого зерна [648].

30 жовтня рішенням Сталінського облвиконкому було затверджено контингент населення міст і робітничих селищ області, яке

забезпечувалося хлібними картками у листопаді та грудні 1947 р. У листопаді хлібними картками мали користуватися 944 000 працівників, 345 800 утриманців і 665 200 дітей, а всього - 1 955 000 осіб. Протягом грудня пайковим хлібом забезпечувалися 1 957 200 чол., з них 940 000 зайнятих на виробництві, 345 800 утриманців і 667 400 дітей. Серед осіб, що працювали, 129 800 отримували щодня по 1200 г хліба, 106 500 – по 1 000 г, 187 500 – по 800 г, 178 500 – по 700 г, 15 900 – по 650 г, 325 800 – по 600 – 400 г [649].

31 жовтня Сталінський облвиконком виніс ухвалу про організацію в 1947 р. закупівлі телиць у колгоспників, робітників і службовців, які мали в особистому користуванні корів, для продажу „безкорівним колгоспникам, у першу чергу сім'ям загиблих воїнів, інвалідам Вітчизняної війни і кращим колгоспникам-передовикам”. Усього по області планувалося закупити 5 000 телиць, зокрема, у Слов'янському районі – 430, Селидівському – 360, Краснолиманському – 300, Артемівському – теж 300, Велико-Новосілківському – 270 т.д. Для купівлі корів Сільгоспбанк надавав кредит у розмірі 600 крб. на одне господарство терміном на три роки [650].

У жовтні через закриті мережу пайкового харчування Сталінської області продуктами були забезпечені 31 153 людини [651].

Протягом жовтня у Ворошиловградській області від голоду померло 128 осіб [652]. Як і досі, найбільше людей вмирало в містах. В Іллічівському районі м. Маріуполя Сталінської області голод забрав життя 24 осіб, в Єнакієвому – 23, Слов'янську – 8. Поряд з цим у Слов'янському районі від голоду загинуло тільки 3 особи, у Краснолиманському, Амвросіївському та Артемівському було зареєстровано лише по одному випадку голодної смерті, а в Олександрівському, Мар'їнському, Володарському, Першотравневому, Приморському та інших від голоду не помер ніхто [653].

Станом на 1 листопада в колгоспах Ново-Світлівського району Ворошиловградської області (за десять місяців 1947 р.) загинуло від нестачі кормів та недбалого догляду 102 голови великої рогатої худоби: 77 коней, 103 вівці та 67 свиней [654].

2 листопада розпорядженням Сталінського облвиконкому Будьоннівського району „для надання продовольчої допомоги колгоспам” було виділено 5 т зерна [655].

10 листопада Сталінський облвиконком своїм розпорядженням зобов'язав директора Макіївського тресту приміських радгоспів Ігнатенка виділити за наявний розрахунок „для надання одноразової продовольчої допомоги радянсько-партійному активу сільських районів, утриманці яких не мають хлібних карток”, 5 960 кг борошна і 1 192 кг олії [656].

11 листопада Голова Ради Міністрів УРСР М.С. Хрущов і секретар ЦК КП(б)У Л.М. Каганович звернулися з листом до Й.В. Сталіна, в якому писали про необхідність надання продовольчої допомоги колгоспникам Херсонської, Миколаївської, Одеської, Ізмаїльської та Запорізької областей, що постраждали від недороду 1947 р.

Від цього недороду, викликаного посухою, постраждали також південні райони Сталінської області, а саме: Будьоннівський, Велико-Новосілівський, Волноваський, Володарський, Маріупольський, Приморський, Первомайський і Тельманівський. Усього в області (переважно у вищеназваних районах) загинуло 87 479 га посівів ярових зернових культур, склалося загрозливе становище із забезпеченням колгоспів кормами для тваринництва. У багатьох колгоспах на трудовень було видано мало грошей, зерна та інших продуктів. Як наслідок, у багатьох господарствах створилася складна ситуація з харчуванням населення [657].

Того ж дня розпорядженням Сталінського облвиконкому „для покращення харчування робітників бензольного цеха” Макіївському міськпромкомбінату було виділено 200 кг борошна, 45 кг олії, 60 кг крупи і 60 кг м'яса [658].

12 листопада директор Мангушської МТС Сталінської області Палкал звернувся з листом до виконуючого обов'язки голови облвиконкому М.Ф. Алишева. Він писав: „У зв'язку з посухою в нашому районі у цьому році посіви підсобного господарства МТС, а також і посіви колективних городів наших робітників і службовців повністю

загинули. Тому багато робітників, як багатосімейних, так і одиноких, у цей час знаходяться в дуже важких матеріальних умовах, як наприклад: зав. МТМ Мурзов Ф.В., який має 5 душ сім'ї, ст. механік МТС Дегерменджі Ф.М. – 7 душ сім'ї, гол. бухгалтер Мінгулін П.Ф. – 5 душ, моторист Мурзов В.В. – 5 душ, одинаки Свяшної І., Бузівської В., Кир'янов О. та інші”. Далі Палкал повідомляв, що МТС своїми силами заготовила і засолила 5 ц капусти і помідорів, але до цього ще треба щоденно 8 кг хліба і 16 кг картоплі, не говорячи вже про жири. Для допомоги багатосімейним робітникам і спеціалістам також треба кожного дня додатково до хлібних карток 40 кг хліба і на сезон 2,5 – 3 т картоплі. Разом з тим робітники і спеціалісти МТС, окрім хлібного пайка по 0,5 кг, нічого іншого не отримують. „Навіть наряд на овочі в районі, - зазначав Палкал, - МТС не могла отримати...”

Лист закінчувався проханням надати МТС продовольчу допомогу [659].

13 листопада заступник начальника Сталінського обласного управління сільського господарства Ф. Штанько у листі на ім'я виконуючого обов'язки голови облвиконкому М.Ф. Алишева писав: „Первомайський район у цьому році у зв'язку з посухою опинився в дуже тяжких умовах і Мангушська МТС, не отримавши врожаю з колишнього свого підсобного господарства, у зв'язку з посухою вже в цей час відчуває гостру нестачу у кваліфікованій робочій силі. В МТС зараз залишились один токар і один слюсар при потребі п'яти токарів і трьох слюсарів. Це становище ще більш погіршиться, якщо Мангушська МТС не отримає ... допомоги” [660].

14 листопада Прокурор УРСР Р. Руденко підписав інформацію про перевірку прокуратурою республіки кримінальних справ, розглянутих судами України стосовно голів колгоспів у 1946 – першому кварталі 1947 рр. Протягом вересня-жовтня було перевірено 1 325 справ, з них 117 по Сталінській області і 112 – по Ворошиловградській. Було з'ясовано, що у 51,2% випадках причинами заведення кримінальних справ на голів колгоспів було порушення ними порядку витрачання зерна на внутрішньоколгоспні потреби і невиконання у встановлені строки державних хлібозаготівель [661].

19 листопада голова Володарського райвиконкому Сталінської області Гребенюк і секретар Володарського райкому партії Ільїн

звернулися до керівників області з листом. Вони повідомляли, що Володарський район внаслідок „посухи в 1947 і частково в 1946 р. зазнав стихійного лиха”. У 1947 р. від вимерзання та суховіїв загинуло 11 691 га озимих посівів. З частково уцілілих отримано врожай в середньому по 4,7 ц/га. Колгоспники мало отримали хліба. Наприклад, колгосп „Зоря” видав на трудовень по 70 г зерна, ім. К. Маркса – по 180 г, ім. Володарського – по 200 г і т.д. „У ряді колгоспів, - зазначалося в листі, - отримане зерно на трудовні колгоспниками вже використане, і зараз вони звертаються з проханням про надання продовольчої допомоги”. Поряд з цим врожайність на особистих городах колгоспників також дуже низька, а в багатьох випадках не вродило нічого. Не забезпечені повністю хлібними картками робітники і службовці організацій та установ району. Контингент населення, яке повинно забезпечуватись хлібом, складає 4 906 осіб, проте щомісячно хліб отримують лише 2 032.

У кінці листа Гребенюк та Ільїн прохали надати продовольчу допомогу колгоспам, організаціям та установам району, оскільки через відсутність продовольства 180 сімей виїхали з колгоспів „у різних напрямках”, а з багатьох господарств надходять заяви з проханням допомогти харчами. При цьому вони підкреслювали, що ряд сімей у районі, а особливо старі люди, що залишились без годувальників, а також діти-сироти, інваліди Вітчизняної війни, які не отримують хлібних карток, знаходяться у „вкрай напружених умовах” [662].

Цього ж дня Сталінський облвиконком виділив Мангушській МТС „для поліпшення громадського харчування робітників, зайнятих на ремонті тракторів”, 1 т зерна і 0,5 т соняшника [663].

20 листопада секретар Ворошиловградського обкому партії О.І. Гайовий підписав „Інформацію про політичні настрої трудящих Ворошиловградської області”, адресовану секретареві ЦК КП(б)У Мельникову.

У цьому документі повідомлялося, що трудящі області у переважній більшості мають позитивний політичний настрій. Наводилися приклади ударної праці, патріотичних висловлювань.

Разом з тим в „Інформації” зазначалося, що „серед деякої частини населення є нездорові настрої”. Наприклад, начальник цеху Ворошиловградського коксохімічного заводу М.К. Савенков у присутності підлеглих заявив: „...Що ви хочете, адже не було порядку у радянської влади і не буде. Треба розуміти, про кого турбується

радянська влада, про себе та про євреїв, а не про робітничий клас. Якби дали селянину вільне життя, ось тоді було б інше. Тепер колгоспники від голоду дохнуть”.

Тесля ремісничого училища №14 м. Ворошиловська К.Я. Дерев'янченко казав своїм учням: „Продовольчі труднощі у нас склалися тому, що наш уряд не вмів керувати країною і довів народ до загибелі. Якщо навіть і скасують карткову систему, то перспектив на хороше життя дуже мало. Якщо захочеш шматка хліба, то будеш стояти під магазином. Ні, мабуть, доки не очистимося від євреїв, так до тих пір будуть неподобства. Даремно німці їх поголовно не знищили”.

Робітник шевської майстерні тресту „Трамвайбуд” П.Ф. Кожухар під час розмови на роботі висловився так: „Ось ми живемо за цієї влади вже 30 років, скажіть мені на милість, коли ми жили добре? Ви ще гарного не бачили. У нас один голод закінчується, а інший починається. Пора перевернути радянську владу і зробити таку владу, щоб можливо було жити робітникам і службовцям”.

Працівник центрального телеграфу Р.П. Чеботарьова розповідала дівчатам, з якими працює: „В Туреччині вже багато війська, які зосередили Англія і Америка. Вони готуються розпочати війну з Радянським Союзом і нам думати про перемогу нічого. Англія і Америка сильніші, а в нас навіть хліба немає”.

Мешканець села Капітонове Ново-Айдарського району заявив: „Урожай у нас новий, а голод старий. Весь хліб забрали і кудись вивезли, а народу дали по 200 грамів на трудовдень. І все. Що можна чекати хорошого?” [664].

На 25 листопада на всіх пунктах „Заготзерна” Ворошиловградської області з 226 808 т зерна налічувалось: сирого – 6 210 т, вологого – 46 578т, засміченого – 21 299 т, зараженого кліщем – 137 793 т, довгоносіком – 153 т [665].

27 листопада виконком Сталінської обласної Ради депутатів трудящих видав розпорядження про виділення Первомайському району 10т, а Володарському – 5 т зерна „для надання продовольчої допомоги колгоспам” [666].

28 листопада Сталінський облвиконком своїм рішенням виділив землю для розширення площі присадибних ділянок колгоспників області. Зокрема, для колгоспників Дзержинського району було

виділено 31,8 га, Селидівського – 35,9 га, Слов'янського – 28,9 га, Володарського – 73,4 і Старомлинівського – 44 га [667].

29 листопада розпорядженням Сталінського облвиконкому колгоспам Приморського району було виділено 5 т зерна для поліпшення харчування колгоспників [668].

У 1946 р. в Сталінській області сталося 30 вбивств з пограбуваннями та 139 інших випадків вбивств. За одинадцять місяців 1947 р. ці показники становили, відповідно, 81 і 188. У злочинців було вилучено 2 074 510 крб., хлібопродуктів на 145 260 крб., інших продовольчих і промислових товарів на 1 242 563 крб. До кримінальної відповідальності притягнуто 7 594 особи.

У м. Сталіно художник Ярошенко, маючи спеціальний апарат та інші пристосування, тривалий час займався масовим виготовленням фальшивих хлібних карток і реалізовував їх на ринку за допомогою співучасниці Ульяновської. Їм вдалося реалізувати хлібних карток на 20 т хліба [669].

Протягом листопада смертність від голоду у Донбасі продовжувала зменшуватись. У м. Єнакієвому Сталінської області голод забрав життя 6 людей (проти 23 у жовтні), в Іллічівському районі Маріуполя – 10 (проти 24). У Краснолиманському, Слов'янському, Мар'їнському та Першотравневому районах від нестачі їжі загинуло по одній людині, в Артемівському – дві [670].

На Ворошиловградщині з діагнозом „дистрофія” померло 43 людини (проти 128 у жовтні) [671]. Так, у Кадіївці загинуло 13 осіб, Красному Лучі – 7, Ворошиловграді - 2 і т.д. [672].

6 грудня заступник завідувача відділом кадрів Ворошиловградського обкому партії М. Хахарев підписав „Довідку про заходи щодо виконання постанови ЦК ВКП (б) від 14 липня 1947 р. „Про недопустимі факти частої заміни і необґрунтованого віддавання до суду голів колгоспів” .

У цьому документі зазначалося, що з початку року і до 1 липня 1947 р. у Ворошиловградській області з 1 009 голів колгоспів було

замінено 311, або 30,8%. У відповідності до постанови ЦК ВКП (б) від 14 липня 1947 р., бюро Ворошиловградського обкому партії 26 липня прийняло постанову „Про неприпустимі факти частої заміни і необґрунтованого віддавання до суду голів колгоспів”. Після цього заміна голів сільгоспартілей значно зменшилася. З 1 липня до 1 грудня 1947 р. було замінено 48 осіб. З цієї кількості зняли з роботи за зловживання і порушення Статуту сільгоспартілі 10 голів колгоспів, за саботаж у здаванні хліба державі і за те, що не справилися з роботою – 16, командировані на навчання – 10, у зв’язку з хворобою – 4, померли – 4, репресовані – 4 [673].

7 грудня розпорядженням Сталінського облвиконкому „для покращення харчування вугільних робітників” управлінню робітничого постачання комбінату „Сталінвугілля” було виділено 30 т зерна, 20 т соняшника і 23 т м’яса [674].

10 грудня у м. Маріуполі Сталінської області від аліментарної дистрофії помер 66-річний інвалід Ф.Й. Івков [675].

13 грудня голова Будьоннівської районної Ради депутатів трудящих Сталінської області Горін звернувся з листом до керівництва області, в якому писав: „... Колгоспи нашого району в 1947 році отримали надзвичайно низький врожай продовольчих культур, внаслідок чого колгоспники вісімнадцяти колгоспів, що одержали за перше півріччя на трудодні від 150 до 300 грамів (хліба), відчують нестачу продуктів харчування”. Лист закінчувався проханням надати району продовольчу позику в 30 т. 16 грудня Сталінський облвиконком виділив Будьоннівському району 10 т зерна [676].

15 грудня газета „Правда” надрукувала постанову Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 14 грудня 1947 р. „Про проведення грошової реформи і скасування карток на продовольчі і промислові товари”. Постанова складалася зі вступу і двох розділів: „Грошова реформа” і „Скасування карткової системи постачання”.

У другому розділі зазначалося:

„1. Одночасно з проведенням грошової реформи, тобто з 16 грудня 1947 року відмінити карткову систему постачання продовольчими і промисловими товарами, відмінити високі ціни у комерційній

торгівлі і запровадити єдині знижені державні роздрібні ціни на продовольство і промтовари.

2. При встановленні єдиних роздрібних державних цін на продовольчі і промислові товари виходити з наступного:

а) на хліб і борошно знизити ціни в середньому на 12% проти пайкових цін, що діють нині;

б) на крупу і макарони знизити ціни в середньому на 10% проти нині діючих пайкових цін;

в) на м'ясо, рибу, жири, цукор, кондитерські вироби, сіль, картоплю і овочі зберегти ціни на рівні діючих пайкових цін;

г) на молоко, яйця, чай, фрукти, на відміну нині діючих високих комерційних цін і надто низьких пайкових цін, встановити нові ціни відповідно до рівня діючих пайкових цін на основні продовольчі товари;

д) на тканину, взуття, одяг, трикотажні вироби, на відміну нині діючих високих комерційних цін і надто низьких цін нормованого постачання, запроваджених у містах і робітничих селищах, встановити нові ціни на рівні в 3,2 рази нижче комерційних цін;

е) на тютюнові вироби і сірники зберегти ціни на рівні діючих пайкових цін;

є) на пиво знизити ціни в середньому на 10% проти нині діючих цін;

ж) на горілку і вино зберегти нині діючі ціни.

3. Доручити Міністерству торгівлі СРСР встановити, у відповідності до цієї постанови, нові знижені державні роздрібні ціни на продовольчі товари по поясах, а також нові державні роздрібні ціни на промислові товари для міста і села.

4. Ціни, встановлені цією постановою, не поширюються на колгоспний ринок і кооперативну торгівлю товарами власних закупівель” [677].

(До цього слід додати, що з усіх країн-учасниць Другої світової війни СРСР першим скасував карткову систему. - авт.).

16 грудня бюро Сталінського обкому КП(б)У розглянуло наслідки першого дня торгівлі в області без карток.

Було констатовано, що торгівля в містах і районах була в основному підготовлена. Проте перший день торгівлі без карток виявив і ряд серйозних недоліків та упущень. У Маріуполі, Єнакієвому, Макіївці, Краматорську, Костянтинівні товари до магазинів було завезено із запізненням, не в повному асортименті, неправильно були розміщені, не встановлені точні години торгівлі, що „призвело до створення черг”.

У зв'язку з цим бюро постановило:

Організувати суворий контроль за повсякденною роботою кожного магазину, їдальні, бази, складу. Організувати масовий робітничий контроль в магазинах і їдальнях, викривати перекупників і спекулянтів, притягати їх до найсуворішої відповідальності. Встановити найсуворіший контроль і оперативне керівництво за правильним розміщенням і використанням виділених фондів у межах добових лімітів. „Особливо прослідкувати за завезенням хліба і продовольства”. Зобов’язати міськкоми, райкоми КП(б)У і первинні партійні організації посилити масово-політичну роботу серед усіх прошарків населення. Залучити до цього головних керівних працівників з партійного активу і найбільш підготовлених агітаторів і пропагандистів [678].

17 грудня завідувач оргінструкторським відділом Ворошиловградського обкому партії М. Колосов надіслав інформацію до ЦК КП(б)У, в якій повідомляв: „За 16 грудня по всіх містах області наявні перевитрати денного ліміту по хлібу. Так, наприклад, у м. Ворошиловграді замість 118 тонн хліба продано 177 тонн, у м. Краснодоні замість 51 тонни продано 59 тонн: і відповідно, у Ровеньківському районі замість 40 – 43, Іванівському 17 – 25, Боково-Антрацитівському 43 – 75, Успенському 22 – 30, Сватівському – 7,2 – 11,7” [679].

22 грудня начальник сектору хлібної торгівлі Сталінського облторгвідділу В. Максуюв надіслав секретареві Сталінського обкому КП(б)У О.І. Струєву, голові виконкому Сталінської обласної Ради депутатів трудящих М.Ф. Алишеву і завідувачу Сталінським облторгвідділом І.П. Сабелю „Довідку про стан торгівлі в нових умовах при скасуванні карток у місті Маріуполі”.

У довідці зазначалося, що до скасування карткової системи в Маріуполі продавали за картками 83 т хліба щоденно. Після скасування карток продаж хліба різко збільшився. У перший день торгівлі без карток, 16 грудня, у місті було продано 238,3 т хліба, 17 грудня – 174,6 т, 18 грудня – 145,9 т, 19 грудня – 127,7 т, 20 грудня – 146 т, 21 грудня – 184,8 т.

„Перші два дні, 16 і 17 грудня, - доповідав В. Максуюв, - торгівля хлібом проходила нормально, 18 грудня у зв’язку зі скороченням кількості продажу хліба до рівня ліміту (123,6 т – *авт.*) створилися в магазинах черги від 30 до 100 чоловік. За таких умов встановлений ліміт продажу хліба для міста Маріуполя не забезпечує нормальної торгівлі хлібом за наступних причин:

а) у зв'язку з напливом сільського колгоспного населення із сіл оточуючих районів: Первомайського, Приморського, Володарського і Будьоннівського;

б) у зв'язку з недородом в 1946 і 1947 рр. запаси продовольства у робітничого населення скорочені, тому спостерігається підвищений попит на хліб самим населенням міста Маріуполя, а також спостерігається, коли міське населення створює запас хліба і виносить його до найближчих сіл і обмінює на сільгосппродукти (молоко, яйця), а міські організації заходів опору не вжили.

За вказівкою міністра торгівлі УРСР т. Лукашева місту Маріуполю додають до кінця місяця 450 тонн борошна або 70,0 т печеного хліба на день, таким чином добовий ліміт з 21.12 буде складати 185 тонн хліба. Якщо міські організації не відчують своєї відповідальності і не вживуть більшовицьких заходів і цієї кількості хліба не виявиться достатньо” [680].

24 грудня Сталінський облвиконком видав розпорядження надати виконкому Тельманівської районної Ради 5 т зерна для продовольчої допомоги колгоспам району [681].

Станом на 25 грудня безкарткова торгівля хлібом, продовольчими і промисловими товарами в містах Сталінської області мала певні ускладнення. Зокрема, спостерігався великий приплив сільського населення за хлібом, особливо 24 і 25 грудня. В окремих містах продаж хліба і крупи в межах встановлених лімітів давав можливість працювати магазинам лише до 11 години ранку. У Костянтинівці до 21 грудня торгівля хлібом проходила нормально, але потім спостерігалися великі черги за рахунок приїжджих з навколишніх сіл. Щоденно до міста приїжджали за хлібом 800 – 1000 чол. Магазины повинні були продавати максимум 44,1 т, але фактично реалізовували 44,2 – 45 т на день. Крупою магазини Костянтинівки торгували теж у межах ліміту (1,6 т), але продавали до 1,8 т. Торгівля в містах йшла до 14 годин, а після цього хліба і крупи в магазинах не було.

У Дружківці 24 і 25 грудня теж створювалися великі черги в хлібних магазинах, особливо за рахунок приїжджих селян. Унаслідок цього хліба в магазинах вистачало тільки до 13 години. Міліція обшукувала деяких покупців і знаходила в них по 8 – 10 кг хліба.

У Маріуполі в ці дні теж були великі черги за хлібом, цукром, кондитерськими виробами і крупою, однак хліб у магазинах був цілий день.

У Харцизьку великі черги за хлібом та іншими продовольчими товарами почали створюватися з 20 грудня. Встановлений ліміт продажу хліба – 22 т, а також крупи і цукру магазини реалізовували до 10-11 години ранку, а потім торгівля цими товарами завмирала.

В Іловайську з торгівлею хлібом було ще гірше, оскільки щодня на цій вузловій станції накопичувалося понад 2 тис. приїжджих і транзитних пасажирів [682].

26 грудня секретар Сталінського міськкому КП(б)У Євдокимов і заступник голови Сталінського міськвиконкому Нікітін звернулися з листом до секретаря Сталінського обкому партії Клименка, в якому повідомляли про стан торгівлі хлібом в обласному центрі без карток. Зазначалося, що облторгвідділ встановив для населення Сталіно ліміт добової реалізації хліба у кількості 308,1 т. У перший день торгівлі без карток, 16 грудня, було продано 414,1 т, 17 грудня – 353,6 т. Цього хліба було достатньо і черги за хлібом, які утворилися зранку, до 12-13-ої години вже були ліквідовані і більшість магазинів міста торгівлю хлібом до кінця дня не припиняли.

„Протягом останніх днів, - говорилося далі в листі, - коли торгівлю хлібом поступово почали вводити до ліміту, визначеного облторгвідділом у кількості 308,1 т, утворилися великі черги за хлібом, а за останні три дні – 23, 24 і 25 грудня – хліба населенню вже не вистачало, особливо гостра нестача в хлібі відчувається сьогодні у Калінінському, Сталінозаводському, Куйбишевському і Кіровському районах. У всіх магазинах вказаних районів хліба вистачає тільки на 3-4 години і до кінця дня в магазинах хліба не буває. Становище, яке склалося з хлібом, викликає незадоволення населення, породжує всілякого роду судження і шкідливі розмови”. Лист закінчувався проханням збільшити добовий продаж хліба до 400 т [683].

Протягом грудня у Ворошиловградській області було зареєстровано 42 померлих з діагнозом „аліментарна дистрофія” [684].

На території Сталінської області смертність від голоду, порівняно з попередніми місяцями, була теж незначною. Наприклад, у Єнакієвому померло шість осіб, Артемівську, Часов Яр та Іллічівському районі Маріуполя – по чотири, у Слов'янську – одна людина [685].

У 1947 р. Ворошиловградський облвиконком, директори шахт і керівники профспілкових організацій вугільних підприємств області

забезпечили збільшення площі індивідуальних і колективних городів до 15 178 га проти 12 470 га у 1946 р. На підприємствах місцевої промисловості та в майстернях шахт було виготовлено і продано городникам 14 515 лопат, 2 582 граблів, 6 052 сапок і 10 200 бочок. Через організовані на шахтах спеціальні ларьки робітникам і службовцям було продано 15 тис. індивідуальних пакетів насіння, 20 т насіння кукурудзи, 8 т – соняшника, 200 кг – буряків. З парників підсобних господарств і радгоспів городникам було надано 60 тис. штук розсади капусти і 50 тис. – помідорів. В інших областях було заготовлено і привезено звідти 500 т насіннєвої картоплі. Спеціалісти сільського господарства організували і провели 70 лекцій, 375 консультацій і 207 бесід з агротехніки городніх культур. У централізованому порядку 75% індивідуальних і колективних городів були зорані колгоспними і радгоспними тракторами.

Внаслідок цього багато колективів городників-шахтарів області досягли високого врожаю, а всі інші отримали суттєвий додаток до свого сімейного харчового раціону [686].

Протягом 1947 р. Сталінський обласний комітет товариства Червоного Хреста Центрального Комітету Червоного Хреста УРСР шляхом проведення концертів, вечорів відпочинку та інших заходів зібрав 701 676 крб. За рахунок цих грошей 24 808 сиріт отримали безкоштовне харчування. Було надано допомогу 295 інвалідам Великої Вітчизняної війни і 559 сім'ям, які залишилися без годувальника. Протягом року було оздоровлено 1135 дітей-сиріт. Здійснювалось шефство над двома дитячими будинками області.

Дружківський міськком Червоного Хреста шляхом проведення різноманітних громадських заходів зібрав 22 680 крб. Це дало можливість безплатно годувати протягом трьох місяців 278 сиріт. Близько 120 сімей загиблих воїнів отримали по 15 кг кукурудзи. Усього нужденним було роздано 1,5 т кукурудзи і 20 т картоплі. Міськком організував городнє товариство, в якому у вільний час працювали активісти Червоного Хреста [687].

У пояснювальній записці до звіту Сватівського районного здоровідділу Ворошиловградської області за 1947 р. підкреслювалося, що в районі спостерігалася дуже висока смертність. Це пояснювалося запізненим лікуванням хворих аліментарною дистрофією. З 54 випадків смерті в лікарнях від дистрофії в 48 випадках “смерть наступила в перші 24 години” [688].

Із звіту про роботу Сталінського обласного суду Міністерству юстиції УРСР за друге півріччя 1947 р.: “Мають місце випадки, коли слідчі органи притягують до кримінальної відповідальності за Указом Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 року осіб, які здійснили дрібні крадіжки, зокрема: 200-300 грамів колосків, незначну кількість овочів або фруктів, кілограмів 2-3 помідорів або картоплі, десятка півтора-два яблук та інші предмети в незначних розмірах, а народні суди приймали ці справи до свого провадження й застосовували заходи покарання до 10 років і більше позбавлення волі. Розглядаючи ці справи, судова колегія Облсуду частину з них провадженням припинила”[689].

У “Кон’юктурному огляді санітарно-епідеміологічного стану Ворошиловградської області за 1947 рік”, підписаному завідувачем обласним здоров’ям Рупановим і завідувачем епідеміологічним сектором здоров’я Серповим, повідомлялося: “Починаючи з перших днів 1947 року в області розпочалася реєстрація захворюваності дистрофією, яка досягла свого максимуму в квітні-травні. Усього за рік зареєстровано 45 303 випадки, у тому числі 17 389 дітей. Померло 1 165 чоловік, з них дітей 304. Заходи боротьби з дистрофією проводилися в 2-х напрямках:

а) виявлення шляхом подвірних обходів і на амбулаторних прийомах хворих дистрофією і 100% їх госпіталізація;

б) організація пунктів харчування для осіб, які знаходилися в стадії переддистрофії і з дистрофією 1-го ступеню.

Усього було госпіталізовано 18 254 чоловіка, для чого окрім штатних ліжок довелося розгорнути 2 350 додаткових тимчасових ліжок за рахунок епідфонду.

Для організації заходів боротьби з дистрофією в усі райони області були виділені уповноважені облздоров’я, які працювали в районах від 1 до 2,5 місяців”[690].

Протягом 1947 р. на лікуванні у Сталінській обласній клінічній лікарні перебували 328 хворих на аліментарну дистрофію. З них 203 чоловіки, або 62 % і 125 жінок (38 %). Курс лікування продовжувався в середньому 33 доби. Повністю здоровою покинула лікарню 71 особа, зі значним покращенням здоров’я – 181. В інші відділення лікарні для продовження лікування було переведено 5 хворих. Померли 64 особи, або 20 % від усіх хворих дистрофією, з них у перші 24 години

перебування в лікарні – 41. У річному звіті лікарні зазначалося, що хворі надходили до лікарні в “дуже тяжкому стані”, “... у більшості випадків помирали не доходячи до ліжка у відділенні”. Наприклад, хвора Гурідова, 50 років, надійшла до лікарні на 12-ий день захворювання. “Головним захворюванням хворої була аліментарна дистрофія, крупозна пневмонія стала безпосередньою причиною, що прискорила смерть”. Хворий Михайловський, 48 років, довго хворів аліментарною дистрофією і дизентерією. Надійшов до лікарні на четвертий день захворювання крупозною пневмонією. Помер у клініці через декілька годин після доставки в агонійному стані. “Смертність по лікарні в 1946 році, - відзначалось у річному звіті, - знизилася на 0,8 %, а в цьому році знову виросла на 2,3 %. Пояснення цьому сумному явищу треба шукати у великій кількості аліментарної дистрофії, як безпосередньої причини смерті та у великій кількості тяжких захворювань, які розвивалися на тлі аліментарної дистрофії” [691].

У 1947 р. самий високий врожай зернових культур отримали у Сталінській області господарства Слов'янського району – 15,3 ц/га. У той же час у Приморському, Первомайському, Володарському, Волноваському і Будьоннівському районах врожайність становила тільки 5-6 ц/га. У Красноармійському районі кількість колгоспів з низькими врожайми весь час збільшувалася. У 1944 р. їх було 23, в 1945 р. – 25, 1946 р. – 27 і 1947 р. – вже 35.

833 колгоспи області, або 74,8 % їх загальної кількості, не змогли виконати річний план хлібозаготівель. Свої зобов'язання перед державою з усіх видів сільськогосподарської продукції повністю виконали тільки 50 колгоспів [692].

У “Пояснювальній записці до звіту про діяльність Кадіївської судмедекспертизи за 1947 р.”, підписаній судмедекспертом Кадіївського району Ворошиловградської області Куперманом, зазначалося, що в 1947 р. було “здійснено надзвичайно велику роботу” у більшості випадків “за рахунок виявлених в різних місцях району померлих від аліментарної дистрофії”. У великій кількості “аліментарні дистрофіки надходили до лікувальних закладів в агонії і помирали протягом 1-2 годин” [693].

Протягом 1947 р. у Сталінській міській дитячій клінічній лікарні, яка обслуговувала переважно обласний центр і частково населення

області, на лікуванні знаходилися 82 дітей і підлітків, хворих на дистрофію. Серед них у віці 1-3 років – 15 осіб, 4-7 років – 28, 8-12 років – 27 та у віці понад 12 років – 12. Усі вони були вилікувані. Курс лікування тривав у середньому 22 доби [694].

У “Пояснювальній записці до річного звіту Краснолуцького міськздороввідділу” Ворошиловградської області за 1947 р. зазначалося, що 9 вересня 1947 р. на території шахти 4 “біс” було відкрито терапевтичну лікарню на 50 ліжок. До кінця року тут лікувалося 188 хворих. З них 9,5 % померли. “В основному смертність сталася за рахунок аліментарної дистрофії” [695].

У довідці “Про стан охорони здоров’я Свердловського району Ворошиловградської області за станом на 1 січня 1948 року”, підписаній завідувачем Свердловським райздороввідділом Біляєвою, повідомлялося, що в Свердловській міській лікарні в 1947 р. з 341 померлого 99 хворих померли від дистрофії, а ще 32 померли від виниклих на основі аліментарної дистрофії інших захворювань [696].

Частка загиблих голодною смертю у загальній кількості померлих в Україні під час голоду складала: в Ізмаїльській області – 44,3%, Сталінській – 9,4%, Запорізькій – 6 %, Вінницькій – 5,8%, Дніпропетровській – 4,9%, Кам’янець-Подільській – 4,4%, Харківській – 4,3%, Одеській – 3,8%, Київській – 3,1%, Полтавській – 2,8%, Чернівецькій – 2,5%, Херсонській – 2,4%, Ворошиловградській – 1,7%, Кіровоградській – 1,6%, Сумській – 0,7%, Житомирській – 0,2%, Чернігівській – 0,18%. На Волинську, Рівненську, Дрогобицьку, Львівську, Станіславську, Тернопільську і Закарпатську області припало 1,9% всіх зареєстрованих в Україні випадків голодної смерті [697].

Розділ IV . 1948 рік : відлуння голоду

У січні від голоду помер 44-річний утриманець М.М. Черняк, мешканець Новоселівки Краснолиманського району Сталінської області [698].

21 лютого Президія Верховної Ради СРСР видала Указ „Про виселення з Українських РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя”, а Рада Міністрів СРСР прийняла постанову про порядок застосування цього Указу. Через два тижні, 5 березня, вийшла постанова ЦК КП(б)У, що визначила завдання партійних організацій щодо виконання Указу. Ще пізніше – 20 березня – відповідну постанову прийняла Рада Міністрів УРСР.

Згідно з Указом, загальним зборам колгоспників або селян надавалося право виносити громадські вироки про виселення з села осіб, які не виробляли мінімуму трудоднів, уперто не бажали чесно трудитися, вели антигромадський, паразитичний спосіб життя, підривали трудову дисципліну і своїм перебуванням на селі „загрожували добробуту колгоспу, колгоспників і їх безпеці”. Для внесення громадського вироку вимагалася присутність на загальних зборах більшості членів колгоспу або повнолітніх мешканців села. Громадський вирок приймався відкритим голосуванням, простою більшістю учасників зборів. Потім вирок повинен був затверджуватися виконкомом районної Ради депутатів трудящих. Якщо районна Рада вважала вирок правильним і обґрунтованим, він набирал законної сили. Особи, які підлягали виселенню, надсилалися на вісім років до віддалених місцевостей Радянського Союзу. Через п'ять років після виселення вони могли порушити клопотання про повернення до попереднього місця помешкання. Виконком районної Ради, який затверджував громадський вирок, міг задовольнити таке клопотання за наявності позитивного відгуку про поведінку і трудову діяльність виселеного з місця поселення та згоди загальних зборів членів колгоспу або мешканців села, які винесли громадський вирок.

Особливо підкреслювалося, що виконання Указу „не є короткочасна кампанія, а є важливою і відповідальною роботою, розрахованою на систематичне очищення колгоспів від антигромадських, паразитичних елементів”.

Проте реалізація Указу продовжувалася недовго – близько трьох місяців після його прийняття. Вже 2 червня вийшов Указ Президії Верховної Ради СРСР „Про виселення до віддалених районів осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності і ведуть антигромадський,

Розділ IV. 1948 рік: відлуння голоду

паразитичний спосіб життя”. Його дія розповсюджувалася на більшість республік Радянського Союзу, включаючи УРСР.

Усього протягом березня, квітня і травня в Донбасі було винесено 654 громадських вироки, з них: у Сталінській області – 477, у Ворошиловградській – 177. Найбільша кількість вироків у Сталінській області була: в Краснолиманському районі (46), Слов’янському (38), Волноваському (35) і Старо-Бешівському (32).

Серед районів Ворошиловградщини виділялися: Станично-Луганський (22 вироки), Слов’яносербський (12), Нижньо-Дуванський (11).

Можна припустити, що певна частина виселених не змогла виробити мінімуму трудоднів внаслідок знесилення і хвороб від голоду в 1946 – 1947 рр. [699].

У лютому на хуторі Вовчий Яр Краснолиманського району Сталінської області з діагнозом „дистрофія 3-го ступеню” помер однорічний Олексій Федотович Осипенко [700].

11 березня Рада Міністрів УРСР прийняла постанову „Про закупівлю споживчою кооперацією борошна, крупи, зерна, зернобобових і картоплі за цінами, які складаються на ринку”. У постанові зазначалося, що для надання допомоги колгоспам Ізмаїльської, Херсонської, Миколаївської, Одеської, Запорізької, Дніпропетровської і Сталінської областей, які „постраждали від недороду”, для забезпечення харчуванням колгоспників, зайнятих на сільськогосподарських роботах навесні 1948 р., а також для розгортання торгівлі споживчою кооперацією в містах і робітничих селищах необхідно організувати через систему споживчої кооперації закупівлю у колгоспів, колгоспників і селянських господарств 18 450 т борошна, крупи, зерна, зернобобових культур і 4 000 т картоплі.

Постанова передбачала закупівлю у Ворошиловградській області 750 т борошна, крупи, зерна і зернобобових культур [701].

22 травня секретар первинної партійної організації зернорадгоспу „Оленівський” Ольгинського району Сталінської області Вишневський у листі до секретаря обкому КП(б)У Струєва писав: „...У зернорадгоспі „Оленівський” Ольгинського району на цей час надзвичайно погіршилося постачання хлібом трудящих... Якщо відпускати кожному робітнику по 500 грамів хліба на день, не враховуючи їхніх утриманців, то і в цьому випадку наша денна потреба у хлібові 335 кг, що складає на

Розділ IV. 1948 рік: відлуння голоду

травень місяць 10 380 кг. Замість цього мінімального задоволення наших робітників ми у травні місяці отримали борошна всього 3 200 кг, яке давно з'їли і сидимо без хліба. Трудящі, особливо сезонні, відмовляються працювати без хліба, внаслідок чого затягується прополювання зернових і просапних культур, від чого ми можемо втратити врожайність. Ця обставина і спонукає настійно прохати вас дати нам додаткового наряду на травень хоча б на дві тонни борошна” [702].

У травні голодною смертю помер 55-річний колгоспник Д.П. Сірий, мешканець с. Терни Краснолиманського району Сталінської області [703].

У липні в селищі Дробишевому Краснолиманського району Сталінської області від голоду у віці 50 років помер робітник С.М. Івков [704].

8 серпня секретар первинної партійної організації зернорадгоспу „Оленівський” Ольгинського району Сталінської області Вишневський вдруге (після 22 травня) звернувся до секретаря обкому КП(б)У Струєва. Він писав, що в радгоспі знову проблема з хлібом. Робітники прохають збільшити видачу їм хліба – хоча б по 2 кг на одну працюючу сім'ю. Дирекція радгоспу це прохання задовольнити не може, оскільки на серпень господарство отримало тільки 4 100 кг борошна, а потреба на місяць – 20 т хліба. „3 1 серпня 1948 року, - писав Вишневський, - кожний працюючий в радгоспі отримує по 400 г хліба, а утриманцям не видаємо нічого, оскільки у нас нічого давати... Всі ці скарги викликають додаткові труднощі у виконанні виробничого плану сільськогосподарських робіт останнього етапу 1948 року”.

Лист закінчувався проханням допомогти, щоб кожна робоча сім'я могла отримати по 2 кг хліба щоденно [705].

У вересні від аліментарної дистрофії помер 81-річний А.З. Брит, мешканець с.Новоселівка Краснолиманського району Сталінської області [706].

За 1948 р. у Сталінській обласній центральній клінічній лікарні від аліментарної дистрофії померли двоє хворих. Як зазначалось у річному

Розділ IV. 1948 рік: відлуння голоду

звіті лікарні, один з них надійшов „у надзвичайно тяжкому стані, причому аліментарна дистрофія була ускладнена дизентерією” [707].

ДОДАТКИ

Додаток № 1

Перелік

знищених господарських, культурно-побутових об'єктів і матеріальних цінностей у Сталінській області за період нацистської окупації (1941 – 1943 рр.) [708]

№ п/п	Об'єкти і матеріальні цінності	Кількість
1	2	3
1.	Великі промислові підприємства	1 280
2.	Машинно-тракторні станції (МТС)	54
3.	Колгоспи	1 131
4.	Підприємства громадського харчування	1 781
5.	Торговельні об'єкти	9 675
6.	Інститути	7
7.	Технікуми	50
8.	Школи	1 273
9.	Лікувальні заклади	131
10.	Клуби	1 138
11.	Бібліотеки	1 190
12.	Готелі	12
13.	Бані	9
14.	Мости	50
15.	Трамвайно-тролейбусні парки	6
16.	Трамваї	167
17.	Тролейбуси	5
18.	Трамвайно-тролейбусна мережа, км	103
19.	Усуспільнений житловий фонд, тис. м ²	3 028
20.	Водопровідна мережа, км	248
21.	Каналізаційна мережа, км	43
22.	Трактори	4 073
23.	Вантажні автомобілі	4 514
24.	Колгоспна худоба: велика рогата худоба свині вівці і кози коні	156 371 133 213 266 874 82 963
25.	Книги	3 549

Додаток № 2

Динаміка злочинності в Сталінській області в 1946 р. [709]

Види злочинів	1-е півріччя	2-е півріччя	Збільшення у %
Вбивства	38	51	на 34,2
Пограбування з вбивствами	8	22	на 175
Пограбування	253	433	на 71,1
Крадіжки	2013	2414	на 19,9
Зухвалі види хуліганства	35	13	зменшення на 62,9

Додаток № 3

З матеріалів до засідання бюро Сталінського обкому КП(б)У від 31 грудня 1946 р. [710]

Під час жнив та заготівельної кампанії 1946 р. в Сталінській області розгорнулася боротьба з розкрадачами хліба.

У колгоспах і радгоспах до кримінальної відповідальності було притягнуто 948 осіб, які вкрали 69,8 т хліба. Вилучено і повернуто господарствам 56,1 т.

За цей час у системі „Заготзерна” та в млинах області було заарештовано 193 чол. Вони вкрали 43,1 т зерна та борошна. Державі було повернено 27,1 т.

Прихованого в господарствах хліба від здавання державі було виявлено понад 100 т.

За незаконний продаж зерна і борошна органи міліції оштрафували 427 осіб на 64 845 крб. У них було вилучено 12 т зерна, борошна і соняшника.

Систематично здійснювалася перевірка стану охорони радгоспів, колгоспів, установ і пунктів „Заготзерна”. Було замінено 243 сторожа.

В установах карткової системи області (контрольно-облікових бюро, карткових бюро і бюро забірних документів) за крадіжки карток і талонів, зловживання продовольчими та промтоварними картками до кримінальної відповідальності було притягнуто 141 особу.

Додаток № 4

**Матеріали судової справи К.Х. Бугери
(Амвросіївський район Сталінської області) [711]**

„АКТ

1947 року, 29 дня, червня місяця.

Ми, що нижче підписалися, колгоспники колгоспу ім. 1 Травня Велико-Мішківської сільради Дейнека Корній Прокопович і Бугера Катерина Харитонівна склали даний акт у наступному:

Цього числа на чолі бригади №2 мною, Дейнекою Корнієм Прокоповичем, була затримана з колосками в мішку вагою 10 – 19 кг громадянка Бугера Катерина Харитонівна. Бугера Катерина Харитонівна разом з мішком колосків була доставлена до правління колгоспу.

У чому підписуємо даний акт:

(Дейнека)
(Бугера)”

„АКТ

1947 року, 29 дня, червня місяця.

Ми, що нижче підписалися, бригадир бригади №2 Завгородній Павло Іванович і об’їждчик ланів товариш Свистунов Семен Іванович колгоспу ім. 1 Травня Велико-Мішківської сільради склали даний акт у наступному:

Цього числа було виявлено стрижку колосків пшениці озимої на полі бригади №2 – бригадир Завгородній Павло Іванович, на площі 7 – 8 квадратних метрів, вага колосків 10 – 15 кг. (Десять – п’ятнадцять кг).

У чому й підписуємо даний акт.

1. Бригадир бригади №2 (Завгородній)
2. Об’їждчик колгоспних ланів
(Свистунов)”.

З протоколу допиту 2 липня 1947 р.

Уповноважений Амвросіївського районного відділу МВС молодший лейтенант міліції Петрушевський допитав Бугеру Катерину Харитонівну, 1905 року народження, українку, безпартійну, не

засуджену, уродженку Чернігівської області, Корюківського району, села Рементарівка. Мешкає у селі Велико-Мішківське. Працює у колгоспі ім.1 Травня рядовою колгоспницею. У шлюбі, сім'я складається з 6 осіб.

„23 червня 1947 р. я пасла волів колгоспу ім. 1 Травня, недалеко від городу. Йдучи додому, я зайшла до колгоспного городу і вирвала собі 10 – 15 штук буряків.

24.VI.47р. я знову, йдучи додому, зайшла до колгоспного городу і вирвала 20 – 25 штук буряків вагою кілограмів 15.

29.VI.47 р., знаючи, що в колгоспі вихідний, люди вдома, я пішла до колгоспного поля і нарвала озимої пшениці кілограмів 10, яку принесла додому, обмолотила і використала для харчування. У цей день, тобто 29.VI.47 р., перед вечором, я знову пішла до колгоспного поля, захопивши з собою мішок для колосків, де я нарізала до 15 кг. Але на шляху (додому – авт.) була затримана колгоспником Дейнекою і доставлена до правління колгоспу ім. 1 Травня.

Питання: Скажіть, раніше ви займались крадіжками? Якщо так, де й що вами було вкрадено.

Відповідь: Раніше крадіжками я ніколи не займалася, ні на колгоспних полях, а також і в колгоспників. Мною було здійснено всього 4 крадіжки з колгоспного поля. Як я вказувала, 2 рази буряки і два рази озиму пшеницю”.

З протоколу допиту 2 липня 1947 р.,

*проведеного молодшим лейтенантом міліції Петрушевським,
у якості свідка Лупиноса Петра Васильовича,
1894 р. народження, українця, безпартійного, малограмотного,
не судимого, сторожа, одруженого.*

„30 червня 1947 року я зустрів громадянку Мокру Олександру, яка мені розповіла, що Бугера вранці, годині о 9 ранку, м'яла колоски вдома у себе, тобто у дворі, а я їй розповів, що Бугеру спіймали з колосками сьогодні, тобто 29.VI.47 р., де й ми вважали, що Бугера ходила ще один раз, але після того, як я з нею зустрівся, де і з'ясувалося, що Бугера ходила два рази в один день”.

2 липня 1947 р. уповноважений Амвросіївського районного відділу МВС молодший лейтенант міліції Петрушевський *порушив* „кримінальну справу відносно Бугери Катерини Харитонівни за ознаками Указу (Президії Верховної Ради СРСР „Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна” –

авт.) 2 частини від 4 червня 1947 року про посилення охорони державного майна”. Копія цієї постанови була спрямована прокурору Амвросіївського району.

З протоколу допиту 3 липня 1947 р.,
*проведеного молодшим лейтенантом міліції Петрушевським,,
у якості свідка Свистунова Семена Івановича,
1900 р. народження, українця, безпартійного, малограмотного,
не судимого, об'їждчика, одруженого.*

„29 червня 1947 р. я вранці виїхав для об'їзду полів колгоспу. Їдучи по Кременій, де є поля озимої пшениці, я виявив стрижку колосків. Виміряв, де виявилось 7 на 8 метрів вагою приблизно в колосках до 15 кг. Також виявлено й друге вистрижене місце, приблизно на 10 кг. Прийшовши на наряд, я доповів голові колгоспу Свистунову про те, що на колгоспному полі з'явилася стрижка колосків, але мені голова колгоспу заявив, що вже затримана на місці злочину громадянка Бугера Катерина і показав мені півмішка колосків. Після цього ми склали акт з польовим бригадиром і вирішили поставити питання на правлінні. Більше стрижки колосків на полях колгоспу 1 Травня не спостерігалось...”

З протоколу допиту від 3 липня 1947 р.
*у якості свідка Терещенка Миколи Івановича, 1913 р. народження,
українця, члена ВКП(б), грамотного, не судимого, завгоспа,
одруженого, 3 дітей.*

„... До роботи громадянка Бугера ставиться дуже погано, на роботу дуже часто не виходить...”

З протоколу допиту
*у якості свідка від 3 липня 1947 р. Шеварди Ольги Дмитрівни,
1908 р. народження, українки, безпартійної, неграмотної, не
судимої, робітниці, одруженої, 2 дітей.*

„24 червня 1947 року приблизно о 2 годині дня я йшла на роботу до саду і по дорозі зустріла Бугеру Катерину, яка несла повний мішок буряків, і коли я її запитала, то вона мені відповіла, що несучи буряки з городу колгоспу. Мовляв, я принесла 23.VI.47 р. і сьогодні, 24.VI.47р. Я її запитала, а хто там. Вона мені відповіла, що робітники наші працюють

на прополці... На цьому я пішла прямо до себе на роботу в сад, а Бугера пішла додому...”

З протоколу допиту
обвинуваченої Бугери К.Х. від 7 липня 1947 р.

„Питання: У пред’явленому вам звинуваченні за Указом 2 частини від 4. VI.47 року „Про посилення охорони державного майна” винною себе визнаєте?

Відповідь: У пред’явленому мені звинуваченні за Указом 2 частини від 4. VI.47 р. „Про посилення охорони державного майна” винною себе визнаю повністю і пояснюю, що я дійсно 23. VI.47 р. нарвала на колгоспному полі буряків близько 10 кг. 24. VI.47 р. я знову пішла і вирвала 25 штук буряків, що складає 15 кг.

29. VI.47 р. вранці рано я пішла на колгоспне поле і нарізала озимої пшениці кг 8 -10. Цього ж дня в обід я знову пішла на колгоспне поле і нарізала озимої пшениці до 15 кг, де мене колгоспник Дейнека з краденим затримав, але я з ним не пішла, а колоски він у мене забрав і здав до правління колгоспу. Раніше я ніколи не займалася крадіжками...”

„Витяг з протоколу № 20
засідання правління колгоспу ім. 1 Травня
Велико-Мішківської сільради Амвросіївського району,
яке відбулося 7 липня 1947 року.

Були присутніми: голова колгоспу т. Свистунов Костянтин Никифорович, члени правління Терещенко Микола Іванович, Бугайов Микита Федорович, Оленіна Катерина Федорівна, Ляшенко Петро Микитович.

Порядок денний:

1. Розгляд актів про крадіжку колгоспного майна.

Слухали §1.

Розгляд актів про крадіжку колгоспного майна.

Розгляд акту від 29 червня 1947 р. про крадіжку Бугерою Катериною Харитонівною колосків озимої пшениці.

Виступили: Дейнека Корній Прокопович, Терещенко Микола Іванович.

Додатки

Постановили §1.

За крадіжку колосків пшениці озимої, яка належить бригаді №2 колгоспу ім. 1 Травня, громадянку Бугеру Катерину Харитонівну притягнути до кримінальної відповідальності.

Протокол підписали: Голова правління колгоспу Свистунов К.Н.,
члени правління Терещенко М.І.,
Бугайов М.Ф., Оленіна Катерина,
Ляшенко П.М.

Вірно: Секретар (підпис)

07.07.1947 року.”

З довідки - характеристики

Амвросіївському районному відділу МВС

на Бугеру К.Х. від 7 липня 1947 р.,

підписаної головою колгоспу Свистуновим і секретарем Ляшенко:

„Бугера Катерина Харитонівна участь у роботі приймає погано, до роботи ставиться недбало. Систематично займається розкраданням колгоспного майна...”

7 липня 1947 р. уповноважений Амвросіївського райвідділу МВС молодший лейтенант міліції Петрушевський прийшов до висновку, що Бугера К.Х. „до роботи ставиться погано, систематично займається розкраданням колгоспного майна”.

„Підозрюється у злочині за Указом 2 частини від 4 липня 1947 р. „Про посилення охорони державного майна” і постановив „мірою припинення ... вибрати утримання під охороною при КПУ (камері попереднього ув'язнення - авт.) Амвросіївського райвідділу МВС з наступним переведенням до в'язниці №2 міста Артемівська”.

Того ж дня, 7 липня, що постанову було доведено до Бугери К.Х.

7 липня 1947 р. уповноважений Амвросіївського райвідділу МВС молодший лейтенант міліції Петрушевський пред'явив обвинуваченій Бугері К.Х. „слідчу справу” і запитав її, чи не бажає вона „чим доповнити слідство”. На це обвинувачена відповіла, що, ознайомившись зі „слідчим матеріалом”, „доповнити нічого не можу і прохань не маю”. Після цього обвинуваченій було оголошено, що „слідство у даній справі

закінчено і весь зібраний матеріал направляється у порядку статті 204 КПК (Кримінально-процесуального Кодексу - авт.) УРСР прокурору”.

7 липня 1947 р. уповноважений Петрушевський склав звинувачувальний висновок у справі № 31265. Бугера К.Х. звинувачувалась у тому, що „систематично займалася розкраданням з колгоспних ланів колгоспу 1 Травня Велико-Мішківської сільради, як, наприклад, 23. VI.47 р. з городу вирвала 25 шт. буряків вагою 15 кг. 24. VI.47 р. знову вирвала з городу 10 кг буряків. 29. VI.47 р. вранці з колгоспного поля нарвала озимої пшениці 10кг. Того ж дня в обід на колгоспному полі нарвала озимої пшениці 15 кг, де була з краденим затримана. Тим самим здійснила злочин за Указом від 4 червня 1947 р. „Про посилення охорони державного майна”. На підставі статті 204 КПК УРСР дану справу направити прокурору Амвросіївського району для перегляду і віддання до суду”.

До звинувачувального висновку було додано список осіб, які підлягали виклику до судового засідання: обвинуваченої Бугери К.Х., яка знаходилася під охороною при КПУ Амвросіївського райвідділу МВС і 5 свідків: Шеверди О.Д., Свистунова С.І., Дейнеки К.П., Терещенка М.І. і Лупиноса П.В.

Того ж дня звинувачувальний висновок був затверджений заступником начальника Амвросіївського райвідділу МВС старшим лейтенантом міліції Осиченком.

11 липня 1947 р. прокурор Амвросіївського району Шостак затвердив звинувачувальний висновок у справі Бугери К.Х., яка „здійснила злочин за частиною 3 Указу від 4. VI.47 р. „Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна”. Звинувачувальний висновок набув чинності „обвинувачувального акту” і Бугера К.Х. була віддана до суду за частиною 3 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 р. „Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна”.

Справу було надіслано до народного суду першої дільниці Амвросіївського району Сталінської області.

Бугера К.Х. продовжувала знаходитись у камері попереднього ув'язнення Амвросіївського райвідділу МВС. Список осіб, які повинні були з'явитися до судового засідання, було залишено без змін.

11 липня 1947 р. народний суд першої дільниці Амвросіївського району у складі народного судді Римаря, народних засідателів

Косоногова і Нікітіна і за участю секретаря Лейстрової, а також прокурора Скорої зробив визначення про затвердження звинувачувального акту, про віддання до суду Бугери К.Х. Суд постановив „справу заслухати у відкритому судовому засіданні з виїздом на місце і за участю прокурора ... 12. VII.47 року”.

12 липня 1947 р. виконком Велико-Мішківської сільради видав довідку Амвросіївському народному суду, що Бугера К.Х. має трьох дітей:

1. Бугера Олександр Степанович, 1936 р. народження.
2. Бугера Петро Степанович, 1939 р. народження.
3. Бугера Ніна Степанівна, 1945 р. народження.

З протоколу судового засідання

народного суду першої дільниці Амвросіївського району Сталінської області від 12 липня 1947 р.

Народний суд діяв у складі головуючого Римаря, народних засідателів Московченка, Загрядного із секретарем Лейстровою за участю адвоката Басія.

Судове засідання розпочалося о 21.05 „з виїздом на місце”. З’явилися свідки Лупинос П.В., Шеверда О.Д., Дейнека К.П. і Терещенко М.І.

Прокурор був відсутнім з поважної причини. Тому суд постановив заслухати справу „за відсутності прокурора”. „Склад суду оголошено. Права та обов’язки роз’яснено. Відхилень немає”.

Головуючий оголосив звинувачувальний висновок.

Бугера К.Х. винною себе визнала.

З її свідчень на суді: „Я жила матеріально дуже погано. Маю трьох маленьких дітей. Найменшому один рік. Допомоги нізвідкіля. Не отримувала, працювала в колгоспі, маю 56 зароблених трудовнів (необхідний мінімум - 120. - авт.). Оскільки вдома їсти нічого, я вирішила піти в поле і першого разу я нарвала сумку буряків...”

З виступу адвоката Басія: „Бугера Катерна здійснила злочин, якого і сама не заперечує. Але, беручи до уваги, що у Бугери дуже погане матеріальне становище, а також має маленьких дітей, тому прошу винести пом’якшувальний вирок, а також звільнити від конфіскації майна”.

Судове засідання закінчилось о 23.00.

Після цього суд йшов на нараду для винесення вироку.

Потім вирок було оголошено.

Додатки

Суд „встановив, що злочин Бугери за статтею 3 Указу від 4.VI.47 року доведений”. Бугеру К.Х. було засуджено за статтею 3 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 р. „Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна”. Вона підлягала ув’язненню „у виправно-трудоному таборі строком на вісім років без позбавлення прав і без конфіскації майна”. Суд постановив „зарахувати попереднє ув’язнення з 7. VII. до 12. VII. 47 року”.

„Вирок може бути оскаржений у 5-денний строк у Сталінському обласному суді”.

Бугера К.Х. до вступу вироку у законну силу була залишена під охороною.

12 липня 1947 р. копію вироку було надіслано Амвросіївському районному відділу МВС.

22 липня 1947 р. копію вироку було видано начальнику в’язниці №2 м. Артемівська Сталінської області.

15 вересня 1947 р. начальнику Амвросіївського районного відділу МВС було направлено довідку про вступ вироку у законну силу.

Додаток № 5

Вивезення зерна з СРСР до інших країн в 1946 – 1948 рр. [712]

Зерно (без круп’яного)	1946 р.	1947 р.	1948 р.	За 1946 – 1948 рр.
Всього, млн. т	1,7	0,8	3,2	5,7
пшениця, млн. т	0,7	0,2	1,3	2,2
жито, тис. т	576,3	322,2	619,7	1518,2
ячмінь, тис. т	210,3	126,7	599,8	936,8
кукурудза, тис. т	151,3	30,4	373,0	554,7

Додаток № 6

Країни, які отримали зерно з СРСР в 1946 – 1948 рр. [713]

Перелік країн	1946 р.	1947 р.	1948 р.	За 1946 – 1948 рр.
Польща, тис. т	608,0	330,9	255,5	1194,4
Франція	499,1	-	-	499,1
Румунія	225,5	79,5	29,9	334,9
Фінляндія	220,0	167,9	298,2	686,1
Болгарія	85,5	20,0	66,8	172,3
Чехословаччина	29,8	112,8	489,1	631,7
Югославія	14,7	-	-	14,7
Норвегія	10,9	65,8	152,3	229,0
Корейська Народно-Демократична Республіка	0,3	-	-	0,3
Данія	-	17,5	75,9	93,4
Китай	-	10,6	28,5	39,1
Великобританія	-	-	765,9	765,9
Бельгія	-	-	400,3	400,3
Об'єднана Арабська Республіка	-	-	237,9	237,9
Німецька Демократична Республіка	-	-	139,6	139,6
Швеція	-	-	50,5	50,5
Індія	-	-	48,7	48,7

Додаток № 7

*Словник назв сурогатних страв,
що вживалися голодуючим населенням Донбасу в 1946 – 1947 рр.
(за спогадами очевидців)*

1. Зерно з минулорічних колосків.
2. Мерзла картопля.
3. Гнила картопля.
4. Мерзлі буряки
5. Гнилі буряки.
6. Картопляне лущиння.

7. Щавель.
8. Кропива.
9. Кульбаба.
10. Подорожник.
11. Лобода.
12. Молоде листя буряків.
13. Коріння лопухів.
14. Молочай.
15. Свиріпа.
16. Ховрахи.
17. Макуха.
18. Коти.
19. Собаки.
20. Яйця диких птахів.
21. Риба.
22. Річкові раки.
23. Річкові молюски.
24. Жаби.
25. Горобці.
26. “Туленики” з кінського щавлю та мерзлої картоплі.
27. “Кандьор” з молодих колосків пшениці.
28. “Похльобка” із щириці.
29. “Бульйон” з кісток.
30. М’ясо здохлих коней.
31. “Суп” з телячої шкіри.
32. “Оладки” з висівок та картопляного лушпиння.
33. “Ліпеники” з лободи.
34. “Бекмес” – страва з кавунової патоки.
35. “Малай” – корж з кукурудзяного борошна.
36. “Коржі” з буряка.
37. “Суп” з листя буряка.
38. Печені буряки.
39. Жолуді.
40. Смажена кукурудза.
41. “Хліб” із суміші пшениці, тертих кукурудзяних качанів і висівок.
42. “Коржі” з насіння льону.
43. “Борщ” з кінського щавлю і лободи.
44. “Суп” з кропиви і дикого щавлю.
45. Крихти хліба, залиті водою, із сіллю (цукром чи сахарином).
46. Потовчене і підсмажене листя липи.
47. Варене пшеничне, кукурудзяне, ячмінне зерно.
48. Чай з гілок вишні або малини.

Додаток №8

Кількість і норми додаткового місячного пайкового забезпечення партійних, радянських, комсомольських, господарських керівників і членів їх сімей, прикріплених до магазину № 30 Сталінського облвиконкому у жовтні 1946 р. [714]

№ п/п	Назва продуктів	Кількість осіб, які отримували даний пайок	Норма пайкового забезпечення однієї особи на місяць, кг
1.	Ліміт р ^б 300 М'ясо Жир Ковбаса Консерви Яйця Цукор Цукерки Мило Борошно Крупа	95 95 95 95 95 95 95 95 95 14 14	4 2,5 1 2 банки 15 штук 1,5 1 4 6 4
2.	Ліміт р ^б 200 М'ясо Жир Ковбаса Консерви Яйця Цукор Цукерки Мило	11 11 11 11 11 11 11 11 11	2,4 1,5 0,7 2 банки 10 штук 1 0,7 4
3.	ЛБ М'ясо Жир Яйця Молоко Цукор	122 122 122 122 122	4 0,5 10 штук 1 0,9
4.	5Р1 М'ясо	113	2,2

Додатки

	Жир	113	0,6
	Крупа	113	1,5
	Цукор	113	0,5
5.	5РЗ		
	М'ясо	37	1,8
	Жир	37	0,4
	Крупа	37	1,2
	Цукор	37	0,4
6.	6112		
	М'ясо	8	1,8
	Жир	8	0,3
	Цукор	8	0,4
7.	Сухий пайок 1 групи		
	М'ясо	114	2
	Жир	114	0,5
	Цукор	114	1
	Печиво	114	1
	Мило	114	2
8.	Сухий пайок 2 групи		
	М'ясо	8	1,5
	Жир	8	0,3
	Цукор	8	0,5
9.	Утриманці		
	М'ясо	98	0,5
	Жир	98	0,2
	Крупа	98	0,6
	Цукор	98	0,2
10.	Діти		
	М'ясо	131	0,4
	Жир	131	0,3
	Крупа	131	0,8
	Цукор	131	0,3

Додаток № 9

*Кількісні і якісні зміни населення
Сталінської області в 1940 – 1950 рр. [715]*

Роки	Місце	Кількість	Кількість померлих	Кількість
-------------	--------------	------------------	---------------------------	------------------

Додатки

	народження	народжених	Всього	Серед них дітей до 1 року	шлюбів
1940 р.	Всього	106 834	58 915	20 857	22 870
	Місто	84 843	48 819	17 223	20 017
	Село	21 991	10 096	3 634	2 853
1945 р.	Всього	38 654	15 996	1 995	16 301
	Місто	31 203	12 400	1 615	13 873
	Село	7 451	3 596	380	2 428
1946 р.	Всього	70 369	22 650	4 538	39 204
	Місто	56 541	18 448	3 881	32 607
	Село	13 828	4 202	657	6 597
1947 р.	Всього	56 463	51 281	9 552	26 587
	Місто	44 334	43 144	8 186	21 338
	Село	12 129	8 137	1 366	5 249
1948 р.	Всього	58 187	23 672	3 523	38 834
	Місто	46 074	19 183	2 943	31 537
	Село	12 113	4 489	580	7 297
1949 р.	Всього	82 559	23 577	6 124	50 597
	Місто	66 843	19 366	5 296	41 374
	Село	15 716	4 211	828	9 223
1950 р.	Всього	83 592	25 173	6 934	53 182
	Місто	68 712	20 933	6 157	43 452
	Село	14 880	4 240	777	9 730

Додаток № 10

*Динаміка окремих захворювань населення
Сталінської області в 1945 - 1948 рр. [716].*

	Хвороби	1945 р.	1946 р.	1947 р.	1948 р.
1.	Тиф	9 442	6 071	9 315	2 237

Додатки

2.	Туберкульоз	2 600	3 712	2 989	3 627
3.	Дизентерія	2 369	7 303	6 912	6 237
4.	Грип	114 363	134 610	142 852	126 219
5.	Цинга	17	7	41	3
	Всього	128 791	151 703	162 109	138 320

Додаток № 11

*Динаміка смертності населення
Ворошиловградської області в 1947 р. [717]*

№ п/п	Місяць	Всього померло	З них від:		
			Дизентерії	Хвороб органів травлення	Дистрофії
1.	Січень*	824	6	12	-
2.	Лютий*	1 243	3	23	-
3.	Березень*	1 419	10	13	-
4.	Квітень*	1 480	19	20	-
5.	Травень	1 789	9	14	357
6.	Червень	1 535	30	22	337
7.	Липень	1 911	62	37	412
8.	Серпень	2 028	107	34	363
9.	Вересень	1 348	66	22	176
10.	Жовтень	1 063	42	0	128
11.	Листопад	824	26	29	43
12.	Грудень	800	6	5	42
	Разом	16 264	386	231	1 858

*відсутні показники щодо аліментарної дистрофії

Додаток № 12

*Динаміка і причини смертності
у Краснолиманському районі Сталінської області
(без м. Красний Лиман) у 1946 - 1947 рр. [718]*

Додатки

№ п/п	Причини смерті	1946 р.		1947 р.	
		Кількість померлих	у % до загальної кількості померлих	Кількість померлих	у % до загальної кількості померлих
1.	Аліментарна дистрофія	4	1	277	31,7
2.	Старість, стареча слабкість, стареча дряхлість, старечий маказм	47	11,8	168	19,2
3.	Порок серця, параліч серця, зупинка серця, занепад серцевої діяльності, міокардит	67	16,8	113	12,9
4.	Запалення легенів, бронхіт, пневмонія	40	10,1	56	6,4
5.	Туберкульоз	57	14,3	55	6,3
6.	Рак	12	3	15	1,8
7.	Тиф	3	0,75	3	0,3
8.	Дизентерія	3	0,75	2	0,2
9.	Склероз, артеріосклероз	1	0,25	7	0,8
10.	Запалення кишечника, атрофія кишечника, звуження стравоходу	11	2,8	13	1,6
11.	Харчове отруєння	4	1	5	0,5
12.	Виразка шлунку, гастрит, перитоніт	10	2,5	12	1,4
13.	Токсична диспепсія	25	6,3	35	4
14.	Нещасний випадок	24	6	21	2,5
15.	Самогубство	2	0,5	6	0,7
16.	Невідома	8	2	13	1,6
17.	Інші (27)	79	20,15	74	8,1
		398	100	875	100

Додаток № 13

Додатки

**Питома вага померлих від голоду в Донбасі в 1947 р.
за соціальним станом і спеціальністю
(у % до загальної кількості померлих) [719].**

№ п/п	Соціальний стан, спеціальність	Міста	Сільські райони
1.	Утриманці (діти, пенсіонери, інваліди, хворі)	71,4	56,2
2.	Робітники промисловості, транспорту, будівництва і зв'язку	16,7	9,4
3.	Колгоспники	0,4	31,0
4.	Сторожі, охоронники	6,0	2,0
5.	Вантажники	1,3	0,1
6.	Кочегари	0,9	0,1
7.	Конюхи	1,0	0,1
8.	Робітники радгоспів	0,3	0,9
9.	Прибиральниці	0,7	-
10.	Кравці, шевці	0,3	-
11.	Бухгалтери	0,3	-
12.	Медсестри	0,2	-
13.	Комірники	0,1	-
14.	Вчителі	0,1	-
15.	Інженери	0,1	-
16.	Вихователі дитсадків	-	0,1
17.	Коменданти гуртожитків	0,1	-
18.	Шофери	0,1	-
19.	Поштарі	-	0,1
		100	100

Кількість і питома вага померлих від голоду в містах, міських і сільських районах Донбасу в 1947 р. [720].*

№ п/п	Область, місто, район	Всього померло	З них від голоду	
			всього	у % до загальної кількості померлих
1	2	3	4	5
I.	Сталінська область:			
	м. Красний Лиман	338	70	20,7
	м. Слов'янськ	1 258	204	16,2
	м. Єнакієве	1 841	453	24,6
	м. Часів Яр	416	93	22,4
	м. Артемівськ	1 128	221	19,6
	Сталінозаводський район м. Сталіно	946	125	13,2
	Іллічівський район м. Маріуполя	1 750	362	20,7
	Всього у зазначених містах і міських районах	7 677	1 528	19,9
	Слов'янський район (без райцентру)	1 112	206	18,5
	Мар'їнський район (з райцентром)	934	173	18,5
	Першотравневий район (з райцентром)	264	75	28,4
	Приморський район (з райцентром)	235	30	12,8
	Амвросіївський район (з райцентром)	813	73	9,0
	Артемівський район (без райцентру і м. Часів Яр)	699	86	12,3
	Краснолиманський район (без райцентру)	877	277	31,6
	Олександрівський район (з райцентром)	173	23	13,3
	Всього у зазначених сільських районах	5 107	943	18,5
	Всього у зазначених містах, міських і			

Додатки

	сільських області	районах	12 784	2 471	19,3
<i>Продовження таблиці</i>					
2.	<i>Ворошиловградська область:</i>				
	м. Ворошиловград		751	126	16,8
	м. Кадіївка		1 013	376	37,1
	м. Лисичанськ		437	56	12,8
	м. Ровеньки		369	34	9,2
	м. Красний Луч		707	116	16,4
	Всього у зазначених містах		3 277	708	21,6
	Ново-Айдарський район (з райцентром)		485	51	10,5
	Старобільський район (з райцентром)		620	62	10,0
	Ново-Астраханський район (з райцентром)		247	30	12,1
	Краснодонський район (з райцентром)		646	80	12,4
	Троїцький район (з райцентром)		173	14	8,1
	Марківський район (з райцентром)		278	4	1,4
	Фрунзенський район (з райцентром)		377	47	12,5
	Всього у зазначених сільських районах		2 826	288	10,2
	Всього у зазначених містах, міських і сільських районах області		6 103	996	16,3
	Разом у зазначених містах, міських і сільських районах Донбасу		18 887	3 467	18,4

Додатки

*Наведено дані за 10 міст, 2 міських і 15 сільських районів Сталінської і Ворошиловградської областей.

Додаток № 15

**Склад померлих від голоду
у Донбасі в 1947 р.
за статтю і віком
(у % до загальної кількості померлих) [721].**

№ п/ п	Області	За статтю			За віком								
		всього	з них		всього	з них							
			чоловіки	Жінки		До 7 років	7 -17 років	18 - 29 років	30 -39 років	40 -49 років	50 -59 років	60 -69 років	70 і більше
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1.	Сталінська область												
	У містах	100	60,4	39,6	100	23,1	3,2	1,3	5,6	15,2	18,2	18,5	14,9
	У сільських районах	100	60	40	100	31,8	4,1	3,6	6,2	14,4	17,4	11,1	11,4
	По області	100	60	40	100	27,5	3,7	2,4	5,8	14,8	17,8	14,8	13,2
2.	Ворошиловградська область												
	У містах	100	61	39	100	21,2	3,5	2,6	6,0	13,6	20,1	19,8	13,2
	У сільських районах	100	61	39	100	28,9	9,6	5,8	3,1	15,0	15,4	13,0	9,2
	По області	100	61	39	100	25,0	6,6	4,1	4,6	14,3	17,8	16,4	11,2
	По Донбасу	100	60,5	39,5	100	26,3	5,1	3,3	5,1	14,6	17,8	15,6	12,2

Додаток № 16

Склад померлих від голоду за статтю і віком
у містах Донбасу в 1947 р.
(у % до загальної кількості померлих) [722].

№ п/п	Області	За статтю			За віком									
		всього	з них		всього	з них								
			чоловіки	Жінки		До 7 років	7 -17 років	18 - 29 років	30 -39 років	40 -49 років	50 -59 років	60 -69 років	70 і більше	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
1.	Сталінська область													
	Сталінозаводський район м. Сталіно	100	55	45	100	15,2	-	1	9,5	18,1	24,8	18,1	13,3	
	Іллічівський район м. Маріуполя	100	62	38	100	13,9	1,7	1,7	7,0	20,7	20,4	24,1	10,5	
	м. Єнакієве	100	55,6	44,4	100	25,0	3,6	2,0	4,0	15,2	13,2	20,8	16,2	
	м. Часів Яр	100	64,4	35,6	100	57,5	3,4	1,7	1,7	10,2	10,2	10,2	5,1	
	м. Артемівськ	100	68,8	31,2	100	28,5	3,2	1,6	3,2	12,7	20,6	15,1	15,1	
	м. Слов'янськ	100	59,3	40,7	100	13,2	1,7	0,6	7,2	15,6	18,8	23,2	19,9	
	м. Красний Лиман	100	57,4	42,6	100	9,3	5,6	0	7,4	14,8	20,4	18,5	24,0	
	По області	100	60,4	39,6	100	23,1	3,2	1,3	5,6	15,2	18,2	18,5	14,9	
2.	Ворошиловградська область													
	м. Старобільськ	100	57	43	100	35,7	0	0	0	0	28,6	21,4	14,3	
	м. Кадіївка	100	62	38	100	15,3	0,8	3,8	8,4	14,9	23,4	23,4	10,0	
	м. Ворошиловград	100	52	48	100	10,9	1,6	7,8	9,4	18,8	21,9	14,0	15,6	
	м. Лисичанськ	100	65	35	100	21,4	2,4	2,4	9,5	11,9	23,8	21,4	7,2	
	м. Ровеньки	100	64	36	100	7,1	14,3	7,1	7,1	7,1	17,9	28,6	10,8	
	м. Красний Луч	100	68	32	100	24,7	4,1	2,1	4,9	19,6	16,6	16,6	11,4	

Додатки

	<i>По області</i>	<i>100</i>	<i>61</i>	<i>39</i>	<i>100</i>	<i>19,2</i>	<i>3,8</i>	<i>3,8</i>	<i>6,6</i>	<i>12,0</i>	<i>22,0</i>	<i>21,0</i>	<i>11,6</i>
	По Донбасу	100	61	39	100	21,2	3,5	2,6	6,0	13,6	20,1	19,8	13,2

Додаток № 17

**Склад померлих від голоду за статтю і віком
у сільських районах Донбасу в 1947 р.
(у % до загальної кількості померлих) [723].**

№ п/п	Області	За статтю			За віком								
		всього	З них		всього	З них							
			чоловіки	Жінки		До 7 років	7 -17 років	18 - 29 років	30 -39 років	40 -49 років	50 -59 років	60 -69 років	70 і більше
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1.	Сталінська область												
	Краснолиманський район	100	55,8	44,2	100	21,3	7,4	3,2	5,5	14,4	20,4	11,1	16,7
	Слов'янський район	100	59,3	40,7	100	14,3	4,4	1,6	8,2	21,0	22,0	14,8	13,7
	Приморський район	100	43,5	56,5	100	41,6	4,2	4,2	16,7	12,5	8,3	4,2	8,3
	Мар'їнський район	100	61,6	38,4	100	27,5	2,0	2,0	3,4	15,4	17,4	18,2	14,1
	Олександрівський район	100	72	28	100	47,3	5,3	5,3	0	10,5	15,8	1,5	5,3
	Артемівський район	100	65	35	100	30,7	5,3	6,7	5,3	12,0	13,3	12,0	14,7
	Першотравневий район	100	61	39	100	29,7	2,7	1,4	5,4	21,6	21,6	6,8	10,8
	Амвросіївський район	100	60	40	100	42,2	1,6	4,7	4,7	7,8	20,3	10,9	7,8
	По області	100	60	40	100	31,8	4,1	3,6	6,2	14,4	17,4	11,1	11,4
2.	Ворошиловградська область												
	Старобільський район	100	50	50	100	20,5	10,3	0	0	7,7	23,0	18,0	20,5
	Ново-Айдарський район	100	66	34	100	11,1	11,1	11,1	6,7	17,8	22,2	17,8	2,2
	Ново-Астраханський район	100	36	64	100	16,0	24,0	8,0	4,0	12,0	20,0	8,0	8,0
	Фрунзенський район	100	54	46	100	16,2	5,4	0	8,2	21,6	10,8	13,5	24,3
	Краснодонський район	100	72	28	100	18,8	6,3	1,6	3,0	15,6	21,9	23,4	9,4

Додатки

Троїцький район	100	50	50	100	20,0	10,0	20,0	0	30,0	10,0	10,0	0
Марківський район	100	100	0	100	100	0	0	0	0	0	0	0
По області	100	61	39	100	28,9	9,6	5,8	3,1	15,0	15,4	13,0	9,2
По Донбасу	100	61	39	100	30,4	6,8	4,7	4,7	14,7	16,4	12,0	10,3

Додаток № 18

*Динаміка смертності від голоду в м. Слов'янську
Сталінської області в 1947 р. [724]*

№ п/п	Місяць	Кількість померлих	У % до загальної кількості померлих
1.	Січень	-	-
2.	Лютий	9	4,4
3.	Березень	17	8,3
4.	Квітень	36	17,6
5.	Травень	32	15,7
6.	Червень	35	17,2
7.	Липень	36	17,6
8.	Серпень	22	10,8
9.	Вересень	8	3,9
10.	Жовтень	8	3,9
11.	Листопад	-	-
12.	Грудень	1	0,6
	Всього	204	100

Додаток № 19

*Динаміка смертності від голоду в м. Єнакієвому
Сталінської області в 1947 р. [725]*

№ п/п	Місяць	Кількість померлих	У % до загальної кількості померлих
1.	Січень	22	4,9
2.	Лютий	41	9,1
3.	Березень	51	11,3
4.	Квітень	43	9,5

Додатки

5.	Травень	41	9,0
6.	Червень	45	9,9
7.	Липень	91	20,0
8.	Серпень	56	12,4
9.	Вересень	28	6,2
10.	Жовтень	23	5,1
11.	Листопад	6	1,3
12.	Грудень	6	1,3
	Всього	453	100

Додаток № 20

*Динаміка смертності від голоду
у м. Ворошиловграді в 1947 р.[726]*

№ п/п	Місяць	Кількість померлих	У % до загальної кількості померлих
1.	Січень	3	2,4
2.	Лютий	5	4,0
3.	Березень	1	0,8
4.	Квітень	5	4,0
5.	Травень	1	0,8
6.	Червень	20	15,8
7.	Липень	41	32,5
8.	Серпень	19	15,1
9.	Вересень	22	17,5
10.	Жовтень	6	4,7
11.	Листопад	2	1,6
12.	Грудень	1	0,8
	Всього	126	100

Додаток № 21

*Динаміка смертності від голоду в м. Кадіївці
Ворошиловградської області в 1947 р.[727]*

№ п/п	Місяць	Кількість померлих	У % до загальної кількості померлих
1.	Січень	7	1,9
2.	Лютий	16	4,3
3.	Березень	45	12,0
4.	Квітень	55	14,6
5.	Травень	57	15,2

Додатки

6.	Червень	36	9,6
7.	Липень	64	17,0
8.	Серпень	47	12,5
9.	Вересень	20	5,3
10.	Жовтень	15	4,0
11.	Листопад	13	3,4
12.	Грудень	1	0,2
	Всього	376	100

Додаток № 22

*Динаміка смертності від голоду
в Краснодонському районі (з райцентром)
Ворошиловградської області в 1947 р.[728]*

№ п/п	Місяць	Кількість померлих	У % до загальної кількості померлих
1.	Січень	1	1,2
2.	Лютий	2	2,5
3.	Березень	8	10,0
4.	Квітень	16	20,0
5.	Травень	10	12,5
6.	Червень	12	15,0
7.	Липень	11	13,8
8.	Серпень	11	13,8
9.	Вересень	4	5,0
10.	Жовтень	4	5,0
11.	Листопад	-	-
12.	Грудень	1	1,2
	Всього	80	100

Додаток № 23

*Динаміка смертності від голоду
в Ново-Астраханському районі (з райцентром)
Ворошиловградської області в 1947 р.[729]*

№ П/п	Місяць	Кількість померлих	У % до загальної кількості померлих
1.	Січень	-	-
2.	Лютий	-	-
3.	Березень	5	16,7
4.	Квітень	3	10,0

Додатки

5.	Травень	3	10,0
6.	Червень	12	40,0
7.	Липень	6	20,0
8.	Серпень	-	-
9.	Вересень	1	3,3
10.	Жовтень	-	-
11.	Листопад	-	-
12.	Грудень	-	-
	Всього	30	100

Додаток № 24

*Динаміка смертності від голоду
в Ново-Айдарському районі (з райцентром)
Ворошиловградської області в 1947 р. [730]*

№ П/п	Місяць	Кількість померлих	У % до загальної кількості померлих
1.	Січень	-	-
2.	Лютий	2	3,9
3.	Березень	4	7,8
4.	Квітень	2	4,0
5.	Травень	9	17,6
6.	Червень	28	55,0
7.	Липень	4	7,8
8.	Серпень	-	-
9.	Вересень	-	-
10.	Жовтень	-	-
11.	Листопад	2	3,9
12.	Грудень	-	-
	Всього	51	100

Додаток № 25

*Динаміка смертності від голоду
в Старобільському районі (з райцентром)
Ворошиловградської області в 1947 р. [731]*

№ П/п	Місяць	Кількість померлих	У % до загальної кількості померлих
1.	Січень	1	1,6
2.	Лютий	1	1,6
3.	Березень	5	8,1

Додатки

4.	Квітень	9	14,5
5.	Травень	17	27,4
6.	Червень	14	22,6
7.	Липень	6	9,7
8.	Серпень	8	12,9
9.	Вересень	-	-
10.	Жовтень	-	-
11.	Листопад	-	-
12.	Грудень	1	1,6
	Всього	62	100

Додаток № 26

*Динаміка смертності від голоду
у Слов'янському районі (без райцентру)
Сталінської області в 1947 р.[732]*

№ п/п	Місяць	Кількість померлих	У % до загальної кількості померлих
1.	Січень	3	1,5
2.	Лютий	16	7,8
3.	Березень	31	15,0
4.	Квітень	32	15,5
5.	Травень	37	18,0
6.	Червень	49	23,8
7.	Липень	20	9,7
8.	Серпень	11	5,3
9.	Вересень	3	1,5
10.	Жовтень	3	1,5
11.	Листопад	1	0,4
12.	Грудень	-	-
	Всього	206	100

Додаток № 27

*Динаміка смертності від голоду
в Мар'їнському районі (з райцентром)
Сталінської області в 1947 р.[733]*

№ п/п	Місяць	Кількість померлих	У % до загальної кількості померлих
1.	Січень	3	1,7
2.	Лютий	1	0,5

Додатки

3.	Березень	11	6,4
4.	Квітень	14	8,2
5.	Травень	23	13,3
6.	Червень	37	21,4
7.	Липень	42	24,3
8.	Серпень	35	20,2
9.	Вересень	6	3,5
10.	Жовтень	-	-
11.	Листопад	1	0,5
12.	Грудень	-	-
	Всього	173	100

Додаток № 28

*Динаміка смертності від голоду
в Першотравневому районі (з райцентром)
Сталінської області в 1947 р.[734]*

№ п/п	Місяць	Кількість померлих	У % до загальної кількості померлих
1.	Січень	2	2,6
2.	Лютий	14	18,7
3.	Березень	20	26,7
4.	Квітень	21	28,0
5.	Травень	5	6,7
6.	Червень	3	4,0
7.	Липень	5	6,7
8.	Серпень	3	4,0
9.	Вересень	1	1,3
10.	Жовтень	-	-
11.	Листопад	1	1,3
12.	Грудень	-	-
	Всього	75	100

Додаток № 29

*Динаміка смертності від голоду
в Амвросіївському районі (з райцентром)
Сталінської області в 1947 р.[735]*

№ п/п	Місяць	Кількість померлих	У % до загальної кількості померлих
1.	Січень	-	-

Додатки

2.	Лютий	4	5,5
3.	Березень	9	12,3
4.	Квітень	5	6,8
5.	Травень	7	9,6
6.	Червень	9	12,3
7.	Липень	23	31,5
8.	Серпень	9	12,3
9.	Вересень	6	8,2
10.	Жовтень	1	1,5
11.	Листопад	-	-
12.	Грудень	-	-
	Всього	73	100

Додаток № 30

*Динаміка смертності від голоду
у Краснолиманському районі (без райцентру)
Сталінської області в 1947 р. [736]*

№ п/п	Місяць	Кількість померлих	У % до загальної кількості померлих
1.	Січень	7	2,5
2.	Лютий	24	8,6
3.	Березень	40	14,3
4.	Квітень	43	15,5
5.	Травень	52	18,8
6.	Червень	63	22,7
7.	Липень	29	10,5
8.	Серпень	13	4,7
9.	Вересень	3	1,2
10.	Жовтень	1	0,4
11.	Листопад	1	0,4
12.	Грудень	1	0,4
	Всього	277	100

Додаток № 31

*Смертність
від голоду в окремих населених пунктах
Краснолиманського району Сталінської області в 1947 р. [737]*

№ П/п	Сільська рада	Населений пункт	Кількість померлих
1.	Карлівська	с. Карлівка	26
		с. Моцегорівка	1

Додатки

		с. Рідкодуб	1
2.	Кіровська	селище Кірове	19
3.	Лозівська	с. Лозова хутір Вовчий Яр	6 1
4.	Олександрівська	с. Олександрівка	13
5.	Дробишівська	селище Дробишеве	31
6.	Закотянська	с. Закотне	7
7.	Зеленодольська	хутір Ново-Михайлівка	4
8.	Новоселівська	селище Новоселівка	70
9.	Рубцівська	с. Рубці	7
10.	Торська	с. Торське	25

Додаток № 32

***Вибірковий список мешканців селища Новоселівки
Новоселівської сільради Краснолиманського району
Сталінської області, які померли від голоду в 1947 р. [738]***

№ П/п	Прізвище, ім'я, по- батькові	Дата смерті	Вік, років	Соціальний стан
1.	Дворник Володимир Семенович	14.02.47	59	Інвалід праці
2.	Дворник Влас Ігнатович	22.06.47	50	Утриманець
3.	Данилейченко Ольга Самсоновна	5.03.47	46	Колгоспниця
4.	Данилейченко Марія Наумівна	8.04.47	17	Колгоспниця
5.	Данилейченко Наум Мартинovich	2.06.47	50	Колгоспник
6.	Ільченко Варивон Омелянович	4.02.47	77	Утриманець
7.	Ільченко Леонід Макарович	11.03.47	9	Утриманець
8.	Ільченко Кирило Єфимович	18.03.47	50	Колгоспник
9.	Ільченко Михайло Григорович	21.05.47	59	Залізничник
10.	Лещенко Євдокія Терентіївна	24.05.47	59	Утриманка
11.	Мацегора Василь Федорович	12.04.47	20	Колгоспник
12.	Рокитянський Василь Дем'янович	20.02.47	49	Швець
13.	Рокитянський Макар	16.05.47	64	Колгоспник

Додатки

	Лук'янович			
14.	Труш Кирило Єфимович	27.02.47	57	Сторож
15.	Труш Параска Василівна	9.03.47	55	Утриманка
16.	Труш Віктор Іванович	22.03.47	10	Утриманець
17.	Труш Анна Миколаївна	11.04.47	33	Робітниця
18.	Теліус Григорій Патрикейович	24.02.47	46	Вантажник
19.	Теліус Сергій Петрович	15.03.47	59	Інвалід
20.	Теліус Макар Опанасович	10.04.47	61	Утриманець

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - Київ-Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 1996. - С. 247.
2. Державний архів Донецької області (ДАДО). Ф. Р - 4249. - Оп.1 дод. - Спр. 355. - Арк..2; Державний архів Луганської області (ДАЛО). Ф. Р - 2519. - Оп. 10. - Спр. 90. - Арк. 16, 32, 54, 63, 83, 106, 127, 147, 168, 201, 218, 237.
3. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 76.
4. Українська Радянська Енциклопедія. Т.4. - Київ: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1961. - С. 296.
5. История городов и сел Украинской ССР. Донецкая область. - Киев: Главная редакция Украинской Советской Энциклопедии, 1976. - С.51; Історія міст і сіл Української РСР. Луганська область. - Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1968. - С. 40.
6. История рабочих Донбасса. В 2-х т. Т.2. - Киев: Наукова думка, 1981. - С.66.
7. Хорошайлов Н.Ф. Донбасс непокоренный: Очерк. 2-е изд. - Донецк, 1982. - С. 51.
8. Там само.
9. Хорошайлов Н.Ф. Возрождение Всесоюзной кочегарки. Из истории восстановления Донбасса в 1946 - 1950 гг. Исторический очерк. - Донецк, 1974. - С. 8.
10. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 586. - Арк. 4 - 6.
11. Воронов І.О., Пилявець Ю.Г. Голод 1946 - 1947 рр. - Київ: Т-во „Знання” УРСР, 1991. - С. 27 - 29.
12. История рабочих Донбасса. В 2-х т. Т.2. - С. 76, 78.
13. Там само. - С. 78 - 79.
14. Там само. - С. 81.
15. Там само. - С. 84.
16. Там само.
17. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 148. - Арк. 3.
18. ДАДО. Ф. Р - 3772. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 29 - 30.
19. Луганская область за 50 лет: Сборник статистических материалов. - Донецк: Статистика, 1967. - С. 103; ДАЛО. Ф. Р - 2519. - Оп. 5. - Спр. 32. - Арк. 46.
20. Донецкая область за 50 лет: Статистический сборник. - Донецк: Статистика, 1967. - С. 53, 66 - 68, 71; Луганская область за 50 лет. - С.84, 91, 97, 99, 103; ДАДО. Ф. 326. - Оп. 2. - Спр. 524. - Арк. 112; ДАЛО. Ф. Р - 2519. - Оп. 5. - Спр. 32. - Арк. 46.
21. ДАДО. Ф. Р - 4249. - Оп. 1 дод. - Спр. 37. - Арк. 15.
22. ДАДО. Ф. Р - 4249. - Оп. 3. - Спр. 183. - Арк. 6; Спр. 439. - Арк. 2,6; ДАЛО. Ф. Р - 2519. - Оп. 5. - Спр. 32. - Арк. 49; Спр. 75. - Арк. 94.

23. Донецкая область за 50 лет. - С. 53, 89; Луганская область за 50 лет. - С. 84, 116.
24. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 585. - Арк. 18.
25. Луганская область за 50 лет. - С. 126; ДАДО. Ф. 4249. - Оп. 3. - Спр. 183. - Арк. 3; Спр. 439. - Арк. 3; Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 586. - Арк. 163; ДАЛО. Ф. Р - 2519. - Оп. 5. - Спр. 32. - Арк. 46; Спр. 75. - Арк. 91.
26. ДАДО. Ф. Р - 4249. - Оп. 1 дод. - Спр. 22. - Арк. 23; Спр. 35. - Арк. 71.
27. Воронов І.О., Пилявець Ю.Г. Голод 1946 - 1947 рр. - С. 28 - 29.
28. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 632. - Арк. 89; ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 579. - Арк. 82.
29. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 632. - Арк. 94.
30. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 632. - Арк. 87; ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 579. - Арк. 82.
31. Радянська Донеччина. - 1946. - 26 жовтня.
32. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 632. - Арк. 92.
33. Там само. - Спр. 584. - Арк. 188 - 189.
34. Там само. - Арк. 160.
35. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 148. - Арк. 8.
36. ДАДО. Ф. Р - 4249. - Оп. 3. - Спр. 183. - Арк. 2.
37. ДАЛО. Ф. Р - 2519. - Оп. 5. - Спр. 208. - Арк. 102 - 103.
38. Там само. - Спр. 202. - Арк. 2.
39. Мемуари Никиты Сергеевича Хрущева // Вопросы истории. - 1991. - № 11. - С. 37.
40. Воронов І.О., Пилявець Ю.Г. Голод 1946 - 1947 рр. - С. 30 - 31.
41. Саржан А.О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х - кінець 80-х рр. ХХ ст. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. - Донецьк, 2004. - С. 191 - 192.
42. Архів Донецького обласного центру гідрометеорології. - „Довідка про агрометумови формування врожаю головних сільськогосподарських культур в 1946 і 1947 роках на території Донецької області”. - С. 1 - 2.
43. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 17 - 18.
44. Там само. - С. 18 - 20.
45. ДАДО. Ф. Р - 3397. - Оп. 1. - Спр. 33. - Арк. 122, 131.
46. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 582. - Арк. 4.
47. Правда Украины. - 1946. - 26 февраля.
48. ДАДО. Ф. Р - 3397. - Оп. 1. - Спр. 33. - Арк. 104, 112.
49. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 375. - Арк. 3 - 5.
50. Там само. - Спр. 336. - Арк. 21, 100.
51. ДАДО. Ф. Р - 3397. - Оп. 1. - Спр. 33. - Арк. 69, 78.
52. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 21.

53. ДАЛО. Ф. Р - 2519. - Оп. 5. - Спр. 202. - Арк. 2.
54. ДАДО. Ф. Р - 3397. - Оп. 1. - Спр. 33. - Арк. 313, 325.
55. Там само. - Арк. 233, 256, 313, 325.
56. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 435. - Арк. 22.
57. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 35 - 36.
- 57а. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 581. - Арк. 30 - 32.
58. Ворошиловградская правда. - 1946. - 7 июля.
59. Радянська Донеччина. - 1946. - 7 липня.
60. Ворошиловградская правда. - 1946. - 9 июля.
61. Ворошиловградская правда. - 1946. - 19 июля.
62. Ворошиловградская правда. - 1946. - 10 июля.
63. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 581. - Арк. 42.
64. Ворошиловградская правда. - 1946. - 21 июля.
65. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 589. - Арк. 78.
66. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 38 - 39.
67. Ворошиловградская правда. - 1946. - 15 сентября.
68. Радянська Донеччина. - 1946. - 24 липня.
69. Ворошиловградская правда. - 1946. - 26 июля.
70. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 4. - Спр. 211. - Арк. 22, 24.
71. Ворошиловградская правда. - 1946. - 30 июля.
72. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 4. - Спр. 211. - Арк. 41 - 42.
73. Радянська Донеччина. - 1946. - 31 липня.
74. ДАДО. Ф. Р - 3397. - Оп. 1. - Спр. 34. - Арк. 147.
75. ДАДО. Ф. Р - 3410. - Оп. 3. - Спр. 3. - Арк. 78 - 79.
76. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 269. - Арк. 365.
77. Там само. - Спр. 218. - Арк. 107, 110.
- 77а. Ворошиловградская правда. - 1946. - 13 августа.
78. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 50.
79. Там само. - С. 50 - 51.
80. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 219. - Арк. 40.
81. Ворошиловградская правда. - 1946. - 28 августа.
82. Правда. - 1946. - 29 августа
83. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 252. - Арк. 23 - 24.
84. ДАДО. Ф. Р - 3410. - Оп. 3. - Спр. 3. - Арк. 78.
85. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 375. - Арк. 63.
86. Там само. - Арк. 67.
87. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 59.
88. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 583. - Арк. 71 - 73.
89. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 209. - Арк. 106.
90. Правда Украины. - 1946. - 14 сентября.
91. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 584. - Арк. 124.
92. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 211. - Арк. 100.
93. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 167. - Арк. 4 - 5.

94. Там само. - Спр. 375. - Арк. 72.
95. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 229. - Арк. 29 - 30, 36 - 38, 50, 56-57.
96. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 375. - Арк. 75.
97. Там само. - Арк. 76 - 77.
98. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 435. - Арк. 2.
99. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 64 - 66.
100. Там само. - С. 67 - 70.
101. Там само. - С. 72.
102. Правда Украины. - 1946. - 29 сентября.
103. Там само.
104. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 72 - 79.
105. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 435. - Арк. 51.
106. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 252. - Арк. 14.
107. Там само. - Арк. 25.
108. ДАДО. Ф. Р - 3397. - Оп. 1. - Спр. 34. - Арк. 43, 47.
109. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 585. - Арк. 1.
110. ДАДО. Ф. 351. - Оп. 5. - Спр. 70. - Арк. 66.
111. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 435. - Арк. 4 - 5, 7 - 8.
112. Правда Украины. - 1946. - 2 октября.
113. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 336. - Арк. 44.
114. Ворошиловградская правда. - 1946. - 2 октября.
115. Радянська Донеччина. - 1946. - 3 жовтня.
116. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 591. - Арк. 66 - 68.
117. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 - 1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. Кн..1. - К.: Либідь - Військо України, 1994. - С. 337.
118. Ворошиловградская правда. - 1946. - 5 октября.
119. Радянська Донеччина. - 1946. - 8 жовтня; ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 580. - Арк. 22.
120. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 581. - Арк. 80 - 82.
121. Правда Украины. - 1946. - 6 октября.
122. Радянська Донеччина. - 1946. - 6 жовтня.
123. Там само.
124. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 589. - Арк. 115.
125. Там само. - Спр. 375. - Арк. 163 - 165.
126. Радянська Донеччина. - 1946. - 8 жовтня.
127. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 375. - Арк. 119 - 122.
128. Там само. - Арк. 69.
129. Ворошиловградская правда. - 1946. - 9 октября.
130. Радянська Донеччина. - 1946. - 9 жовтня.
131. Там само. - 10 жовтня.
132. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 586. - Арк. 2.

133. Ворошиловградская правда. - 1946. - 11 октября.
134. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 190. - Арк. 9 - 12.
135. Ворошиловградская правда. - 1946. - 12 октября.
136. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 586. - Арк. 29.
137. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 375. - Арк. 138 - 139.
138. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 90 - 92.
139. Ворошиловградская правда. - 1946. - 15 октября.
140. Радянська Донеччина. - 1946. - 16 жовтня.
141. Там само. - 17 жовтня.
142. Правда Украины. - 1946. - 17 октября.
143. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 98 - 100.
144. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 586. - Арк. 27.
145. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 583. - Арк. 123 - 128.
146. Там само. - Спр. 204. - Арк. 1.
147. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 264. - Арк. 199 - 202.
148. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 583. - Арк. 131 - 133, 136.
149. Там само. - Спр. 375. - Арк. 138 - 141.
150. Там само. - Спр. 375. - Арк. 143 - 144.
151. Правда Украины. - 1946. - 26 октября.
152. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 204. - Арк. 103.
153. Правда Украины. - 1946. - 26 октября.
154. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 108 - 109.
155. Радянська Донеччина. - 1946. - жовтень.
156. ДАДО. Ф. Р - 3397. - Оп. 1. - Спр. 35. - Арк. 128.
157. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 204. - Арк. 94.
158. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 113 - 115.
159. Радянська Донеччина. - 1946. - 3 листопада.
160. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 591. - Арк. 89.
161. Радянська Донеччина. - 1946. - 6 листопада.
162. Правда Украины. - 1946. - 7 ноября.
163. Там само.
164. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 121, 335.
165. Ворошиловградская правда. - 1946. - 13 ноября.
166. Правда Украины. - 1946. - 17 ноября.
167. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 375. - Арк. 156 - 157.
168. Там само. - Арк. 70 - 71.
169. Радянська Донеччина. - 1946. - 16 листопада.
170. Там само. - 17 листопада.
171. Правда Украины. - 1946. - 17 ноября.
172. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 123 - 124.
173. Правда Украины. - 1946. - 20 ноября.
174. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 435. - Арк. 52.
175. ДАЛО. Ф. Р - 1179. - Оп. 2. - Спр. 1100. - Арк. 67 - 73.

176. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 435. - Арк. 57.
177. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 375. - Арк. 166.
178. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 132.
179. Там само. - С. 135.
180. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 221. - Арк. 291.
181. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 252. - Арк. 26.
182. Ворошиловградская правда. - 1946. - 27 ноября.
183. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 669. - Арк. 29.
184. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 265. - Арк. 191, 199.
185. Там само. - Спр. 269. - Арк. 15.
186. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 435. - Арк. 53 - 54.
187. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 269. - Арк. 320, 322.
188. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 435. - Арк. 55.
189. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 232. - Арк. 24 - 28.
190. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 435. - Арк. 56.
191. ДАДО. Ф. Р - 3410. - Оп. 3. - Спр. 4. - Арк. 154.
192. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 582. - Арк. 152 - 153.
193. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 435. - Арк. 58.
194. Там само. - Арк. 59.
195. ДАЛО. Ф. Р - 2455. - Оп. 1. - Спр. 154. - Арк. 163 - 170.
196. Радянська Донеччина. - 1946. - 14 грудня.
197. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 435. - Арк. 60.
198. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 583. - Арк. 177.
199. Там само. - Спр. 582. - Арк. 154.
200. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 435. - Арк. 61.
201. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 139 - 140, 335 - 336.
202. ДАДО. Ф. 386. - Оп. 5. - Спр. 57. - Арк. 72.
203. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 435. - Арк. 63.
204. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 270. - Арк. 20.
205. ДАЛО. Ф. Р - 2455. - Оп. 1. - Спр. 154. - Арк. 83 - 86.
206. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 111. - Арк. 314.
207. ДАДО. Ф. 294. - Оп. 3. - Спр. 12. - Арк. 72 - 73.
208. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 246. - Арк. 13.
209. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 435. - Арк. 46 - 47.
210. Там само. - Спр. 579. - Арк. 194 - 195.
211. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 251. - Арк. 71 - 72.
212. Там само. - Спр. 252. - Арк. 31 - 33.
213. Там само. - Спр. 248. - Арк. 3 - 5.
214. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 111. - Арк. 414.
215. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 251. - Арк. 2.
216. Там само. - Спр. 250. - Арк. 11 - 13, 51 - 53.
217. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 269. - Арк. 323, 326 - 327.

218. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 653. - Арк. 104 - 105.
219. ДАДО. Ф. Р - 4249. - Оп. 1дод. - Спр. 43. - Арк. 15, 48, 65, 82; - Спр. 47. - Арк. 21, 22, 23, 29, 32, 43, 54.
220. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 263. - Арк. 239.
221. ДАЛО. Ф. Р - 2519. - Оп. 5. - Спр. 202. - Арк. 3, 7, 13, 20.
222. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 1168. - Арк. 19 - 23, 25.
223. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 139. - Арк. 99 - 100.
224. ДАДО. Ф. Р - 5465. - Оп. 1. - Спр. 16. - Арк. 8 - 10.
225. ДАДО. Ф. Р - 6558. - Оп. 1. - Спр. 4. - Арк. 66.
226. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 252. - Арк. 24 - 26.
227. ДАДО. Ф. Р - 4249. - Оп. 3. - Спр. 885. - Арк. 3.
228. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 1166. - Арк. 27 - 31.
229. Там само. - Арк. 20.
230. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 - 1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. Кн..1. - С.351 - 352.
231. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 581. - Арк. 1 - 6.
232. Там само. - Спр. 1158. - Арк. 1 - 2.
233. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 276. - Арк. 368, 368а, 370 - 371.
234. Там само. - Спр. 292. - Арк. 259.
235. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1103. - Арк. 58, 61 - 63.
236. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, т.1.
237. ДАЛО. Ф. Р - 643. - Оп. 3. - Спр. 44. - Арк. 16.
238. Там само. - Арк. 17.
239. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 669. - Арк. 1 - 2.
240. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 292. - Арк. 257 - 258.
241. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, т.1.
242. ДАЛО. Ф. Р - 250. - Оп. 3. - Спр. 22. - Арк. 3.
243. ДАЛО. Ф. Р - 2455. - Оп. 1. - Спр. 156. - Арк. 6.
244. ДАЛО. Ф. Р - 2643. - Оп. 1. - Спр. 2. - Арк. 1 - 2.
245. ДАЛО. Ф. Р - 2455. - Оп. 1. - Спр. 156. - Арк. 14 - 22.
246. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 273. - Арк. 22.
247. Там само. - Арк. 18.
248. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1103. - Арк.78.
249. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 292. - Арк. 243.
250. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1103. - Арк.121, 125.
251. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 276. - Арк. 182 - 184.
252. Там само. - Арк. 243, 247.
253. Там само. - Спр. 292. - Арк. 241 - 242.

254. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 - 1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. Кн. 1. - С.347 - 348.
255. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 1. - Спр. 992. - Арк. 17.
256. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, т.1.
257. ДАЛО. Ф. Р - 250. - Оп. 3. - Спр. 26. - Арк. 145 - 147.
258. ДАЛО. Ф. Р - 251. - Оп. 2. - Спр. 10. - Арк. 1 - 2.
259. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 657. - Арк. 54.
260. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 784. - Арк. 10 - 11.
261. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 - 1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. Кн. 1. - С.344.
262. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 1. - Спр. 998. - Арк. 6, 18.
263. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 657. - Арк. 72.
264. Там само. - Спр. 632. - Арк. 109.
265. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1103. - Арк.217, 219.
266. ДАЛО. Ф. Р - 251. - Оп. 2. - Спр. 8. - Арк. 12, 21.
267. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 916. - Арк. 47, 49 - 52.
268. ДАЛО. Ф. Р - 2643. - Оп. 1. - Спр. 2. - Арк. 5 - 7.
269. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 - 1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. Кн. 1. - С. 342.
270. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 292. - Арк. 216.
271. Там само. - Арк. 221 - 222.
272. ДАЛО. Ф. Р - 2455. - Оп. 1. - Спр. 156. - Арк. 242 - 246.
273. ДАДО. Ф. Р - 3397. - Оп. 1. - Спр. 56. - Арк. 3, 16.
274. ДАДО. Ф. Р - 3410. - Оп. 3. - Спр. 4. - Арк. 153 - 154.
275. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський відділ ЗАГСу”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть. Слов'янський район. Ради. 1947 рік”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Олександрівський район”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Мар'їнський район”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть. Першотравневий район. Райрада і Ради. 1947 рік”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Артемівський район”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Артемівськ”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік, м. Часів Яр Артемівського району”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Єнакієве”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947

- рік. Донецьк, Ленінський відділ ЗАГСу”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. м. Жданов, Іллічівський райЗАГС”, т.1; Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Луганського обласного управління юстиції. „Книга про смерть за 1947 рік по Ворошиловградському міському ЗАГСу”, т.1; „Книга про смерть за 1947 рік, м. Кадіївка”, т.1; „Книга про смерть за 1947 рік по міському ЗАГСу, м. Красний Луч”, т.1 (підрахунки автора).
276. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 929. - Арк. 9.
277. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 194.
278. ДАДО. Ф. 386. - Оп. 5. - Спр. 152. - Арк. 9.
- 278а. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 929. - Арк. 10.
279. ДАЛО. Ф. Р - 2643. - Оп. 1. - Спр. 2. - Арк. 9.
280. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 929. - Арк. 24.
281. ДАЛО. Ф. Р - 250. - Оп. 3. - Спр. 26. - Арк. 148 - 150.
282. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 929. - Арк. 24.
283. ДАЛО. Ф. Р - 250. - Оп. 3. - Спр. 22. - Арк. 44 - 45.
284. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 1166. - Арк. 77 - 78, 80 - 81.
285. Там само. - Спр. 929. - Арк. 16.
286. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1118. - Арк.32 - 33; ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 291. - Арк. 36 - 37.
287. ДАЛО. Ф. Р - 250. - Оп. 3. - Спр. 27. - Арк. 77.
288. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 784. - Арк. 14 - 16, 19.
289. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр.665. - Арк. 21.
290. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 277. - Арк. 438, 440.
291. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр.664. - Арк. 54, 94 - 100.
292. Там само. - Спр. 665. - Арк. 112 - 120.
293. Радянська Донеччина. - 1947. - 11 лютого.
294. ДАЛО. Ф. Р - 250. - Оп. 3. - Спр. 27. - Арк. 78.
295. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 179 - 180, 338.
296. Ворошиловградская правда. - 1947. - 13 февраля.
297. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1104. - Арк. 71, 73; ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 304. - Арк. 128 - 130.
298. Радянська Донеччина. - 1947. - 13 лютого.
299. ДАЛО. Ф. Р - 250. - Оп. 3. - Спр. 26. - Арк. 151 - 153.
300. ДАДО. Ф. 386. - Оп. 5. - Спр. 152. - Арк. 11.
301. Ворошиловградская правда. - 1947. - 14 февраля.
302. ДАЛО. Ф. Р - 3203. - Оп. 1. - Спр. 5. - Арк. 11 - 12.
303. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 292. - Арк. 204.
304. ДАЛО. Ф. Р - 2455. - Оп. 1. - Спр. 156. - Арк. 341 - 347.
305. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 167. - Арк. 25.
306. Ворошиловградская правда. - 1947. - 14 февраля.
307. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 665. - Арк. 1.

308. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 784. - Арк.. 54.
309. ДАДО. Ф. Р - 3410. - Оп. 1. - Спр. 16. - Арк. 4, 282 - 283, 292, 307 - 308.
310. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 182 - 183; Ворошиловградская правда. - 1947. - 15 декабря.
311. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 1170. - Арк. 57.
312. Ворошиловградская правда. - 1947. - 18 февраля.
313. Там само. - 19 февраля.
314. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 171. - Арк. 11.
315. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 305. - Арк. 216, 218.
316. Там само. - Арк. 36.
317. Там само. - Спр. 292. - Арк. 190.
318. Там само. - Спр. 305. - Арк. 180, 182.
319. Там само. - Арк. 170.
320. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 141. - Арк.. 197.
321. ДАДО. Ф. Р - 3410. - Оп. 1. - Спр. 20. - Арк. 223, 228 - 229.
322. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 305. - Арк. 221.
323. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, т.1.
324. ДАДО. Ф. Р - 4004. - Оп. 1. - Спр. 30. - Арк. 1.
325. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 1168. - Арк. 30.
326. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 141. - Арк. 200.
327. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, т.1.
328. ДАЛО. Ф. Р - 800. - Оп. 3. - Спр. 5. - Арк. 75.
329. ДАДО. Ф. Р - 3436. - Оп. 1. - Спр. 7. - Арк. 62.
330. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 189 - 190.
331. ДАЛО. Ф. Р - 2455. - Оп. 1. - Спр. 156. - Арк. 496- 504.
332. ДАЛО. Ф. Р - 800. - Оп. 3. - Спр. 5. - Арк. 109.
333. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 276. - Арк. 140; Ф. Р - 3397. - Оп. 1. - Спр. 56. - Арк. 56, 60 - 61.
334. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слов'янськ”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Артемівськ”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік, м. Часів Яр Артемівського району”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Єнакієве”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Донецьк, Ленінський відділ ЗАГСу”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. м. Жданов, Іллічівський райЗАГС”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський відділ ЗАГСу”, т.1; „Книга реєстрації актів про

- смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слов’янський район. Ради.”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Олександрівський район”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Мар’їнський район”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть. Першотравневий район. Райрада і Ради. 1947 рік”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Приморський район.”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Амвросіївський район”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Артемівський район”, т.1; Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Луганського обласного управління юстиції. „Книга про смерть за 1947 рік по Ворошиловградському міському ЗАГСу”, т.1; „Книга про смерть за 1947 рік, м. Кадіївка”, т.1; „Книга про смерть за 1947 рік по Ровеньківському міському ЗАГСу”, т.1; „Книга про смерть за 1947 рік по міському ЗАГСу, м. Красний Луч”, т.1; „Книга про смерть за 1947 рік. Ново-Айдарський район”, т.1; „Книга про смерть за 1947 рік по Краснодонському району”, т.1; „Книга про смерть за 1947 рік. Старобільський район”, т.1 (підрахунки автора).
335. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Луганського обласного управління юстиції. „Книга про смерть за 1947 рік, м. Кадіївка”, т.2.
336. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 1158. - Арк. 7 - 8.
337. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 277. - Арк. 344, 346; ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1104. - Арк. 149.
338. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 292. - Арк. 171 - 172.
339. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Донецьк, Ленінський відділ ЗАГСу”, т. 2.
340. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 766. - Арк. 33.
341. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 292. - Арк. 191.
342. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 676. - Арк. 29, 73.
343. Там само. - Спр. 929. - Арк. 33 - 34.
344. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 306. - Арк. 60 - 61.
345. ДАДО. Ф. 294. - Оп. 3. - Спр. 13. - Арк. 65 - 66.
346. ДАДО. Ф. Р - 3410. - Оп. 3. - Спр. 4. - Арк. 128.
347. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 202 - 203.
348. ДАДО. Ф. 351. - Оп. 5. - Спр. 124. - Арк.5.
349. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 277. - Арк. 228 - 230; ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1104. - Арк. 238.
350. ДАЛО. Ф. Р - 250. - Оп. 3. - Спр. 22. - Арк. 234 - 235.
351. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 206.
352. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 677. - Арк. 123.
353. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 784. - Арк. 56 - 57.

354. ДАЛО. Ф. Р - 800. - Оп. 3. - Спр. 5. - Арк. 118.
355. ДАЛО. Ф. Р - 2455. - Оп. 1. - Спр. 156. - Арк. 652- 659.
356. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 208.
357. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 292 - Арк. 147, 150.
358. ДАДО. Ф. Р - 1475. - Оп. 2. - Спр. 32. - Арк. 24.
359. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 210.
360. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. М. Жданов, Іллічівський райЗАГС”, т.2.
361. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 277 - Арк. 151 - 152, 155 - 156.
362. Радянська Донеччина. - 1947. - 22 березня.
363. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1105. - Арк. 7, 11 - 12.
364. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 292 - Арк. 138 - 139.
365. Там само. - Спр. 277. - Арк. 89, 92, 94.
366. Там само. - Арк. 96 - 98.
367. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1105. - Арк. 1, 3.
368. ДАДО. Ф. Р - 1475. - Оп. 2. - Спр. 31. - Арк. 51 - 52.
369. ДАЛО. Ф. Р - 643. - Оп. 3. - Спр. 45. - Арк. 106 - 107.
370. ДАЛО. Ф. Р - 2455. - Оп. 1. - Спр. 156. - Арк. 728 - 731.
371. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 277 - Арк. 78 - 79.
372. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1105. - Арк. 40 - 41.
373. ДАЛО. Ф. Р - 2643. - Оп. 1. - Спр. 2. - Арк. 22 - 23.
374. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 1. - Спр. 1038. - Арк. 23; Спр. 1039. - Арк. 116.
375. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 292 - Арк. 117.
376. Там само. - Спр.309. - Арк. 443.
377. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 1. - Спр. 1038. - Арк. 13 - 14.
378. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 784. - Арк. 55.
379. ДАЛО. Ф. Р - 800. - Оп. 3. - Спр. 5. - Арк. 143 - 144.
380. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 679. - Арк. 27 - 28, 80 - 81, 83 - 84, 86, 92, 97, 99.
381. Там само. - Арк. 25 - 26.
382. Там само. - Арк.26 - 27, 44, 79.
383. Там само. - Арк.31 - 33.
384. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 216.
385. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр.310. - Арк. 461.
386. Там само. - Спр.292. - Арк. 70, 110.
387. ДАЛО. Ф. Р - 250. - Оп. 3. - Спр. 22. - Арк. 296.
388. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 218.
389. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 277. - Арк. 65, 67; ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1105. - Арк. 51, 53.
390. ДАДО. Ф. Р - 1475. - Оп. 2. - Спр. 32. - Арк. 21 - 22.
391. ДАЛО. Ф. Р - 2455. - Оп. 1. - Спр. 156. - Арк. 819 - 820.
392. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 277. - Арк. 2 - 5.

393. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1105. - Арк. 99 - 100, 102.
394. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 292. - Арк. 83.
395. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 139. - Арк. 108.
396. ДАДО. Ф. Р - 3397. - Оп. 1. - Спр. 56. - Арк. 183, 195.
397. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 292. - Арк. 174.
398. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Єнакієве”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. м. Жданов, Іллічівський райЗАГС”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слов'янський район. Ради.”, т.2; Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Луганського обласного управління юстиції. „Книга про смерть за 1947 рік, м. Кадіївка”, т.2; „Книга про смерть за 1947 рік по міському ЗАГСу, м. Красний Луч”, т.1 (підрахунки автора).
399. ДАДО. Ф.326. - Оп.4. - Спр.689. - Арк.17 - 18, 60; Спр. 690. - Арк. 18-20.
400. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 310. - Арк. 455, 459 - 460.
401. Там само. - Спр.279. - Арк. 393 - 394.
402. Там само. - Спр.292. - Арк. 79а.
403. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 142. - Арк.. 106.
404. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 929. - Арк. 49 - 50.
405. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 292. - Арк. 73 - 74.
406. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр.1167. - Арк. 1 - 2.
407. Там само. - Арк. 5.
408. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 292. - Арк.. 63 - 64, 67.
409. ДАЛО. Ф. Р - 800. - Оп. 3. - Спр. 5. - Арк. 157, 165.
410. ДАЛО. Ф. Р - 250. - Оп. 3. - Спр. 23. - Арк.. 15.
411. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 292. - Арк. 44, 46.
412. Там само. - Спр. 279. - Арк. 309.
413. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 784. - Арк. 65.
414. ДАДО. Ф. Р - 3088. - Оп. 1. - Спр. 9. - Арк. 25.
415. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 292. - Арк. 48, 50.
416. Там само. - Арк. 36 - 37, 44.
417. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, т.2.
418. ДАДО. Ф. Р - 1475. - Оп. 2. - Спр. 31. - Арк. 134 - 135.
419. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1105. - Арк. 172.
420. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 292. - Арк. 21.
421. Там само. - Арк. 27 - 29.
422. Там само. - Арк. 30.
423. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 929. - Арк.. 56 - 57.

424. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 292. - Арк. 15 - 17.
425. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, т.2.
426. ДАЛО. Ф. Р - 2455. - Оп. 1. - Спр. 152. - Арк. 109 - 114.
427. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 784. - Арк. 65.
428. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, т.2.
429. Радянська Донеччина. - 1947. - 13 квітня; ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 1154. - Арк. 7.
430. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 279. - Арк. 125 - 126; ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1106. - Арк. 6 - 7.
431. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 293. - Арк. 293 - 294.
432. Там само. - Спр.292. - Арк.. 2.
433. Там само. - Спр.293. - Арк.. 295.
434. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 229 - 230.
435. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 310. - Арк. 401.
436. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 1170. - Арк.. 72.
437. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 293. - Арк. 284.
438. ДАЛО. Ф. Р - 2455. - Оп. 1. - Спр. 152. - Арк. 194 - 197.
439. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 293. - Арк. 271 - 272.
440. Там само. - Спр.310. - Арк.. 430.
441. Там само. - Спр.293. - Арк. 265 - 266.
442. Там само. - Спр.273. - Арк.. 381.
443. Там само. - Спр.293. - Арк.. 264.
444. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 310. - Арк.. 379 - 380; Ф. Р - 4249. - Оп. 3. - Спр. 1414. - Арк.. 4.
445. ДАЛО. Ф. Р - 2455. - Оп. 1. - Спр. 152. - Арк. 261 - 262.
446. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 279. - Арк. 2 - 3; ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1106. - Арк. 106 - 107.
447. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 293. - Арк. 246.
448. Там само. - Арк. 244 - 245.
449. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 1167. - Арк. 10.
450. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 293. - Арк. 237 - 238.
451. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 1167. - Арк. 11.
452. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 174. - Арк. 37.
453. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 280. - Арк. 254, 256; ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1106. - Арк. 212, 214.
454. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 293. - Арк. 240.
455. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1107. - Арк. 3 - 5, 7.
456. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 293. - Арк. 235 - 236.
457. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 1167. - Арк.. 13, 16.

458. Там само. - Арк. 12.
459. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 139. - Арк. 135 - 136.
460. ДАДО. Ф. Р - 3397. - Оп. 1. - Спр. 56. - Арк. 278 - 279.
461. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський відділ ЗАГСу”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слов’янськ”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Артемівськ”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік, м. Часів Яр Артемівського району”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Єнакієве”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Донецьк, Ленінський відділ ЗАГСу”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. м. Жданов, Іллічівський райЗАГС”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слов’янський район. Ради.”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Олександрівський район”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Мар’їнський район”, т.3; „Книга реєстрації актів про смерть. Першотравневий район. Райрада і Ради. 1947 рік”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Приморський район.”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Амвросіївський район.”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Артемівський район”, т.1; Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Луганського обласного управління юстиції. „Книга про смерть за 1947 рік по Ворошиловградському міському ЗАГСу”, т.1; „Книга про смерть за 1947 рік, м. Кадіївка”, т.2; „Книга про смерть, 1947 рік, м. Лисичанськ”, т.1; „Книга про смерть за 1947 рік по Ровеньківському міському ЗАГСу”, т.1; „Книга про смерть за 1947 рік по міському ЗАГСу, м. Красний Луч”, т.2; „Книга про смерть за 1947 рік. Старобільський район”, т.2; „Книга про смерть за 1947 рік. Ново-Айдарський район”, т.1; „Книга про смерть за 1947 рік. Фрунзенський район”, т.1; „Книга про смерть, 1947 рік. Троїцький район”, т.1; „Книга про смерть за 1947 рік по Краснодонському району”, т.1; „Книга про смерть, 1947 р. Ново-Астраханський район”, т.1 (підрахунки автора).
462. ДАДО. Ф. Р - 4249. - Оп. 1дод. - Спр. 47. - Арк. 4.
463. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, т.2.
464. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 311. - Арк. 396 - 397.
465. Там само. - Спр.310. - Арк. 374; Спр.311. - Арк. 253.
466. Радянська Донеччина. - 1947. - 5 травня.
467. Ворошиловградская правда. - 1947. - 5 мая.

468. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 139. - Арк. 30.
469. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 293. - Арк.. 218.
470. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 139. - Арк. 45 - 46, 53.
471. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 280. - Арк.. 158, 160; ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1107. - Арк. 13, 15.
472. ДАЛО. Ф. Р - 643. - Оп. 3. - Спр. 45. - Арк. 385.
473. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 711. - Арк. 22, 24 - 25.
474. ДАДО. Ф. Р - 3088. - Оп. 1. - Спр. 9. - Арк. 26 - 28.
475. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 293. - Арк. 210 - 212.
476. Ворошиловградская правда. - 1947. - 9 мая.
477. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 143. - Арк. 179.
478. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 293. - Арк.. 200 - 201, 206.
479. Там само. - Арк. 208.
480. Ворошиловградская правда. - 1947. - 11 мая.
481. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 293. - Арк. 213, 215.
482. Там само. - Арк. 216 - 217.
483. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 280. - Арк. 103 - 104; ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1107. - Арк. 51 - 52.
484. ДАЛО. Ф. Р - 800. - Оп. 3. - Спр. 5. - Арк. 217.
485. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 139. - Арк. 69.
486. Там само. - Спр. 143. - Арк. 226.
487. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 711. - Арк. 8 - 9.
488. Там само. - Спр. 1170. - Арк. 78.
489. Там само. - Спр. 710. - Арк. 16, 35 - 40.
490. ДАЛО. Ф. Р - 2455. - Оп. 1. - Спр. 152. - Арк. 449, 464 - 470, 473.
491. ДАЛО. Ф. Р - 179. - Оп. 3. - Спр. 784. - Арк.. 65.
492. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 298. - Арк. 44, 46 - 49.
493. Там само. - Арк. 7, 13.
494. ДАЛО. Ф. Р - 643. - Оп. 3. - Спр. 45. - Арк. 394.
495. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 313. - Арк.. 209, 211 - 217.
496. Там само. - Спр. 293. - Арк. 112, 149.
497. Там само. - Арк. 158, 160.
498. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1124. - Арк. 21.
499. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 312. - Арк. 386.
500. Там само. - Арк. 316.
501. ДАЛО. Ф. Р - 2455. - Оп. 1. - Спр. 152. - Арк. 462.
502. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 312. - Арк.. 24 - 25.
503. ДАДО. Ф. Р - 4004. - Оп. 1. - Спр. 30. - Арк.. 15, 17.
504. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 293. - Арк.. 133.
505. Там само. - Спр. 313. - Арк. 603, 606.
506. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 711. - Арк.. 161, 165.
507. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 139. - Арк.. 127.
508. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 281. - Арк.. 58 - 59.

509. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Олександрівський район”, т.1.
510. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 293. - Арк. 117.
511. ДАДО. Ф. Р - 3397. - Оп. 1. - Спр. 57. - Арк. 7, 45.
512. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. м. Жданов, Іллічівський райЗАГС”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слов’янськ”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Єнакієве”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Артемівськ”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слов’янський район. Ради”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Мар’їнський район”, т.3 (підрахунки автора).
513. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 293. - Арк. 115.
514. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, т.2.
515. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 929. - Арк. 62 - 63.
516. Правда. - 1947. - 5 юня.
517. Там само.
518. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 293. - Арк. 105.
519. Там само. - Арк. 106.
520. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 139. - Арк. 146.
521. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 293. - Арк. 83- 84.
522. Там само. - Спр.312. - Арк. 406; Спр.313. - Арк. 520.
523. ДАЛО. Ф. Р - 2455. - Оп. 1. - Спр. 152. - Арк. 538 - 539.
524. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 313. - Арк. 268 - 269.
525. Там само. - Спр.293. - Арк. 80, 83.
526. Там само. - Арк. 69, 71.
527. Там само. - Спр.281. - Арк. 323.
528. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 174. - Арк. 67.
529. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр.293. - Арк. 42.
530. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 1167. - Арк. 42.
531. ДАЛО. Ф. Р - 800. - Оп. 3. - Спр. 5. - Арк.274.
532. ДАЛО. Ф. Р - 643. - Оп. 3. - Спр. 46. - Арк. 93.
533. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Олександрівський район”, т.1.
534. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1108. - Арк. 117.
535. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр.293. - Арк. 23.
536. Ворошиловградская правда. - 1947. - 2 июля.

537. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр.293. - Арк. 19.
538. Там само. - Спр.315. - Арк. 217.
539. Там само. - Спр.293. - Арк. 18.
540. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 174. - Арк. 76.
541. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр.293. - Арк. 10.
542. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1108. - Арк. 273 - 274.
543. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр.282. - Арк. 195 - 196.
544. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 139. - Арк. 219.
545. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр.319. - Арк. 158.
- 545a. ДАЛО. Ф. Р - 2519. - Оп. 10. - Спр. 90. - Арк. 106.
546. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Єнакієве”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слов'янськ”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Артемівськ”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. м. Жданов, Іллічівський райЗАГС”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слов'янський район. Ради.”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Мар'їнський район”, т.3 (підрахунки автора).
547. ДАДО. Ф. Р - 3397. - Оп. 1. - Спр.57. - Арк. 31, 56.
548. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 167. - Арк. 69.
549. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 732. - Арк. 113.
550. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр.294. - Арк. 229.
551. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 247.
552. Там само. - С. 248.
553. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр.274. - Арк. 281.
554. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1109. - Арк. 26, 28 - 29.
555. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр.282. - Арк. 324 - 327.
556. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 732. - Арк. 99 - 100.
557. Там само. - Арк. 103 - 104.
558. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр.294. - Арк. 102.
559. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Олександрівський район”, т.1.
560. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр.316. - Арк. 188 - 189.
561. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1109. - Арк. 163, 165.
562. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр.316. - Арк. 396, 420.
563. ДАДО. Ф. Р - 3410. - Оп. 3. - Спр.4. - Арк. 217.
564. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 251 - 252.
565. Ворошиловградская правда. - 1947. - 12 июля.
566. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 174. - Арк. 91, 93, 95, 97.
567. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 254 - 256.

568. ДАДО. Ф. Р - 3410. - Оп. 3. - Спр.4. - Арк. 217.
569. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1109. - Арк. 176.
570. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 294. - Арк. 192.
571. Там само. - Арк. 185.
572. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 258 - 259.
573. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 294. - Арк. 187.
574. ДАЛО. Ф. Р - 251. - Оп. 2. - Спр. 9. - Арк. 55.
575. Там само.
576. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 748. - Арк. 35.
577. ДАДО. Ф. Р - 4004. - Оп. 1. - Спр. 30. - Арк. 23.
578. Правда Украины. - 1947. - 23 июля.
579. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 294. - Арк. 172.
580. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 139. - Арк. 316.
581. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 740. - Арк. 47 - 49.
582. Там само. - Арк. 55, 57 - 58.
583. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1110. - Арк. 41 - 42.
584. ДАДО. Ф. Р - 3397. - Оп. 1. - Спр. 58. - Арк. 32, 40.
585. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Єнакієве”, т.4; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Артемівськ”, т.3; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. м. Жданов, Іллічівський райЗАГС”, т.4; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слов'янськ”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік, м. Часів Яр Артемівського району”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Донецьк, Ленінський відділ ЗАГСу”, т.3; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Мар'їнський район”, т.3; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Амвросіївський район.”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Артемівський район”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, т.3; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слов'янський район. Ради”, т.4; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський відділ ЗАГСу”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Олександрівський район”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Володарський район”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Приморський район.”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть. Першотравневий район. Райрада і Ради. 1947 рік”, т.1 (підрахунки автора).
586. ДАЛО. Ф. Р - 2519. - Оп. 10. - Спр. 90. - Арк. 127.
587. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Луганського обласного управління юстиції. „Книга про смерть за 1947 рік, м. Кадіївка”, т.3; „Книга про смерть за 1947 рік по Ворошиловградському міському ЗАГСу”, т.2; „Книга про смерть за

- 1947 рік по міському ЗАГСу, м. Красний Луч”, т.2; „Книга про смерть за 1947 рік по Краснодонському району”, т.2; „Книга про смерть за 1947 рік. Ново-Астраханський район”, т.1 (підрахунки автора).
588. ДАЛО. Ф. Р - 251. - Оп. 2. - Спр. 9. - Арк. 61.
589. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 267 - 268.
590. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 284. - Арк. 10 - 11; ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1110. - Арк. 46 - 47.
591. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 294. - Арк. 137.
592. Там само. - Арк.93 - 94.
593. ДАДО. Ф. Р - 1475. - Оп. 2. - Спр. 34. - Арк. 75.
594. ДАЛО. Ф. Р -3314. - Оп. 1. - Спр. 6. - Арк. 18.
595. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 294. - Арк. 119.
596. Там само. - Арк. 71.
597. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1110. - Арк. 162 - 163.
598. Там само. - Спр.144. - Арк.191.
599. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 294. - Арк. 73 - 74.
600. ДАДО. Ф. Р - 3410. - Оп. 3. - Спр. 4. - Арк. 211.
601. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 318. - Арк. 47.
602. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 90. - Арк. 86, 88 - 89.
603. Ворошиловградская правда. - 1947. - 20 августа.
604. ДАЛО. Ф. Р - 179. - Оп. 3. - Спр. 682. - Арк. 173.
605. ДАЛО. Ф. Р - 251. - Оп. 2. - Спр. 9. - Арк. 71.
606. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 929. - Арк. 93 - 95.
607. Правда Украины. - 1947. - 23 августа; ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 1154. - Арк. 7.
608. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 174. - Арк. 141.
609. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 291. - Арк. 227.
610. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 929. - Арк. 103 - 105.
611. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1111. - Арк. 135 - 136.
612. Там само. - Арк. 194 - 195.
613. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 319. - Арк. 99, 101 - 102.
614. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 1170. - Арк. 102 - 103.
615. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 318. - Арк. 310; Ф. Р - 3397. - Оп. 1. - Спр. 58. - Арк. 110, 139.
616. ДАЛО. Ф. Р - 2519. - Оп. 10. - Спр. 90. - Арк. 147.
617. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Єнакієве”, т.5; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Артемівськ”, т.4; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. м. Жданов, Іллічівський райЗАГС”, т.5; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слов’янськ”, т.5; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік, м. Часів Яр Артемівського району”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Донецьк, Ленінський відділ

- ЗАГСу”, т.3; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Мар’їнський район”, т.4; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Амвросіївський район.”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Артемівський район”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, т.3; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слов’янський район. Ради”, т.4; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський відділ ЗАГСу”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Олександрівський район”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Володарський район”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Приморський район.”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть. Першотравневий район. Райрада і Ради. 1947 рік”, т.1 (підрахунки автора).
618. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 319. - Арк. 10.
619. Там само. - Спр.294. - Арк. 14.
620. Там само. - Спр.295. - Арк. 6 -7.
621. ДАЛО. Ф. Р - 179. - Оп. 3. - Спр. 683. - Арк. 25.
622. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр.295. - Арк. 16 - 17.
623. Там само. - Спр.275. - Арк. 141.
624. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 1162. - Арк. 144.
625. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 276, 278.
626. Там само. - С. 285, 287.
627. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 1162. - Арк. 150, 152 - 153.
628. Там само. - Арк. 155 - 156.
629. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр.286. - Арк. 128, 130.
630. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 1162. - Арк. 160.
631. Там само. - Арк. 171.
632. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 139. - Арк. 398 - 399.
633. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр.275. - Арк. 279.
634. Правда. - 1947. - 30 сентября.
635. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 929. - Арк. 120 - 122.
636. ДАДО. Ф. Р - 3397. - Оп. 1. - Спр. 58. - Арк. 160, 171.
637. ДАЛО. Ф. Р -2519. - Оп. 10. - Спр. 90. - Арк. 168.
638. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Луганського обласного управління юстиції. „Книга про смерть за 1947 рік, м. Кадіївка”, т.4; „Книга про смерть за 1947 рік по міському ЗАГСу, м. Красний Луч”, т.3; „Книга про смерть за 1947 рік, м. Лисичанськ”, т.2; „Книга про смерть за 1947 рік по Краснодонському району”, т.3; „Книга про смерть за 1947 рік. Фрунзенський район”, т.2 (підрахунки автора).
639. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Єнакієве”, т.6; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947

рік. „Артемівськ”, т.4; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік, м. Часів Яр Артемівського району”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський відділ ЗАГСу”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слоб’янськ”, т.5; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Донецьк, Ленінський відділ ЗАГСу”, т.3; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. м. Жданов, Іллічівський райЗАГС”, т.6; Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Мар’їнський район”, т.4; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Артемівський район”, т.3; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, т.3 (підрахунки автора).

640. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 295. - Арк. 69.
641. Там само. - Спр.287. - Арк. 165.
642. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 917. - Арк. 162 - 163.
643. Правда. - 1947. - 12 октября.
644. Правда. - 1947. - 14 октября.
645. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 287. - Арк. 225, 227 - 228.
646. Там само. - Спр.324. - Арк. 142.
647. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр.324. - Арк. 129, 168, 172, 176 - 178; Ф. Р - 3397. - Оп. 1. - Спр.59. - Арк. 38.
648. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр.295. - Арк. 100, 102.
649. Там само. - Спр.325. - Арк. 13.
650. Там само. - Спр.324. - Арк. 447, 452.
651. ДАДО. Ф. Р - 3397. - Оп. 1. - Спр.59. - Арк. 5.
652. ДАЛО. Ф. Р - 2519. - Оп. 10. - Спр. 90. - Арк. 201.
653. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Єнакієве”, т.6; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слоб’янськ”, т.6; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. м. Жданов, Іллічівський райЗАГС”, т.7; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слоб’янський район. Ради.”, т.5; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, т.4; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Амвросіївський район.”, т.3; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Артемівський район”, т.3; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Мар’їнський район”, т.5; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Олександрівський район”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть. Першотравневий район. Райрада і Ради. 1947 рік”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Володарський район”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Приморський район.”, т.1; (підрахунки автора).
654. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 167 - Арк. 125 - 126.
655. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 295. - Арк. 194.

656. Там само. - Арк. 149.
657. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 302; ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 318. - Арк. 54 - 55, 339 - 342.
658. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 295. - Арк. 144.
659. Там само. - Арк. 173.
660. Там само. - Арк. 172.
661. Голод в Україні. 1946 - 1947: Документи і матеріали. - С. 302 - 304.
662. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 295. - Арк. 185 - 186.
663. Там само. - Арк. 170.
664. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 621 - Арк. 98, 101 - 102, 104 - 105.
665. Там само. - Спр. 766. - Арк. 148.
666. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 295. - Арк. 182 - 183.
667. Там само. - Спр. 326. - Арк. 182.
668. Там само. - Спр. 295. - Арк. 189.
669. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 816. - Арк. 121, 124 - 125.
670. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Єнакієве”, т.7; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. м. Жданов, Іллічівський райЗАГС”, т.7; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, т.4; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слов'янський район. Ради.”, т.5; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Мар'їнський район”, т.5; „Книга реєстрації актів про смерть. Першотравневий район. Райрада і Ради. 1947 рік”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Артемівський район”, т.3 (підррахунки автора).
671. ДАЛО. Ф. Р - 2519. - Оп. 10. - Спр. 90 - Арк. 218.
672. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Луганського обласного управління юстиції. „Книга про смерть за 1947 рік, м. Кадіївка”, т.5; „Книга про смерть за 1947 рік по міському ЗАГСу, м. Красний Луч”, т.3; „Книга про смерть за 1947 рік по Ворошиловградському міському ЗАГСу”, т.2 (підррахунки автора).
673. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 621 - Арк. 108 - 109.
674. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 295. - Арк. 209 - 210.
675. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. м. Жданов, Іллічівський райЗАГС”, т.7.
676. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 295. - Арк. 234 - 235.
677. Правда. - 1947. - 15 декабря.
678. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 1167. - Арк. 83 - 84.
679. ДАЛО. Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 621 - Арк. 149.
680. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 1167. - Арк. 89 - 90.
681. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр. 295. - Арк. 247.
682. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 1167. - Арк. 91 - 94.

683. Там само. - Арк. 95 - 96.
684. ДАЛО. Ф. Р - 2519. - Оп. 10. - Спр. 90 - Арк. 237.
685. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Єнакієве”, т.7; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. м. Жданов, Іллічівський райЗАГС”, т.7; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Артемівськ”, т.5; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік, м. Часів Яр Артемівського району”, т.2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слов'янськ”, т.6 (підрахунки автора).
686. ДАДО. Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр.335. - Арк. 401 - 402.
687. ДАДО. Ф. Р - 5465. - Оп. 1. - Спр.25. - Арк. 7 -8.
688. ДАЛО. Ф. Р - 2359. - Оп. 2. - Спр. 13. - Арк. 155.
689. ДАДО. Ф. Р - 3410. - Оп. 3. - Спр.4. - Арк. 218.
690. ДАЛО. Ф. Р - 2359. - Оп. 3. - Спр. 1. - Арк. 43.
691. ДАДО. Ф. Р - 6558. - Оп. 1. - Спр.7. - Арк. 98, 139, 150, 157 - 158, 367.
692. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 420. - Арк. 12, 21.
693. ДАЛО. Ф. Р - 2359. - Оп. 2. - Спр. 13. - Арк. 47.
694. ДАДО. Ф. Р - 6393. - Оп. 1. - Спр.4. - Арк. 6, 18.
695. ДАЛО. Ф. Р - 2359. - Оп. 2. - Спр. 13. - Арк. 56.
696. Там само. - Арк. 165.
697. Калініченко В.В. Повоєнний голод в Україні (друга половина 40-х років ХХ ст.): Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01/ Харків. нац. ун-т. - Харків, 2001. - С.12.
698. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1948 рік. Краснолиманський відділ ЗАГСу”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1948 рік. Краснолиманський район”, тт. 1,2 (підрахунки автора).
699. Попов В.П. Неизвестная инициатива Хрущева (о подготовке указа 1948 года о выселении крестьян).// Отечественные архивы. - 1993. - № 2. - С.37-38; Центральный державный архив вищих органів влади і управління України. Ф. Р - 2. - Оп. 7. - Спр. 6302. - Арк. 18 - 24; ДАДО. Ф. 326. - Оп. 7. - Спр. 55. - Арк. 2 -4; Ф. Р - 2794. - Оп. 1. - Спр.354, 355,356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382; ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр.214; Спр. 1132. - Арк. 39 (підрахунки автора).
700. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1948 рік. Краснолиманський відділ ЗАГСу”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1948 рік. Краснолиманський район”, тт. 1,2 (підрахунки автора).

701. ДАЛО. Ф. Р - 1779. - Оп. 2. - Спр. 1131. - Арк. 122, 124.
702. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 7. - Спр. 415. - Арк. 89.
703. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1948 рік. Краснолиманський відділ ЗАГСу”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1948 рік. Краснолиманський район”, тт. 1,2 (підрахунки автора).
704. Там само.
705. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 7. - Спр. 415. - Арк. 132.
706. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1948 рік. Краснолиманський відділ ЗАГСу”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1948 рік. Краснолиманський район”, тт. 1,2 (підрахунки автора).
707. ДАДО. Ф. Р - 6558. - Оп. 1. - Спр.12. - Арк. 112, 141.
708. ДАДО. Ф. Р - 4249. - Оп. 1 дод. - Спр.106. - Арк. 1.
709. ДАДО. Ф. 326. - Оп. 4. - Спр. 252. - Арк. 1.
710. Там само. - Арк. 23 - 24.
711. ДАДО. Ф. Р - 3524. - Оп. 2. - Спр.49. - Арк. 1 - 16, 18 - 25.
712. Внешняя торговля СССР: Статистический сборник. 1918 - 1966. - М.: Международные отношения, 1967. - С.88.
713. Там само. - С. 134, 136, 182, 198, 206, 210, 218.
714. ДАДО. Ф. Р - 3397. - Оп.1. - Спр.35. - Арк. 85.
715. ДАДО. Ф. Р - 4249. - Оп. 1 дод. - Спр.355. - Арк. 2.
716. ДАДО. Ф. Р - 4932. - Оп. 7. - Спр.4. - Арк. 2; Спр. 5. - Арк. 2; Спр. 8. - Арк. 2.
717. ДАЛО. Ф. Р - 2519. - Оп. 10. - Спр. 90 - Арк. 16, 32, 54, 63, 83, 106, 127, 147, 168, 201, 218, 237.
718. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1946 рік. Красний Лиман. Ради”, тт.1, 2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, тт. 1,2, 3, 4 (підрахунки автора).
719. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, тт. 1-4; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський відділ ЗАГСу”, тт.1-2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слов'янський район. Ради.”, тт.1-5; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слов'янськ”, тт.1 -6; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Олександрівський район”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Мар'їнський район”, тт.1-5; „Книга реєстрації актів про смерть. Першотравневий район. Райрада і Ради. 1947 рік”, т.1;

„Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Приморський район”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Амвросіївський район”, тт.1-3; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Артемівський район”, тт.1-3; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Артемівськ”, тт.1-5; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік, м. Часів Яр Артемівського району”, тт.1-2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Єнакієве”, тт.1-7; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Донецьк, Ленінський відділ ЗАГСу”, тт.1-4; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. м. Жданов, Іллічівський райЗАГС”, тт.1-7; Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Луганського обласного управління юстиції. „Книга про смерть за 1947 рік по Ворошиловградському міському ЗАГСу”, тт.1-2; „Книга про смерть за 1947 рік, м. Кадіївка”, тт.1-5; „Книга про смерть за 1947 рік, м. Лисичанськ”, тт.1-2; „Книга про смерть за 1947 рік по Ровеньківському міському ЗАГСу”, т.1; „Книга про смерть за 1947 рік по міському ЗАГСу, м. Красний Луч”, тт.1-3; „Книга про смерть за 1947 рік. Ново-Айдарський район”, тт.1-2; „Книга про смерть за 1947 рік. Фрунзенський район”, тт.1-2; „Книга про смерть. 1947 рік. Троїцький район”, т.1; „Книга про смерть за 1947 рік по Краснодонському району”, тт.1-3; „Книга про смерть. 1947 рік. Ново-Астраханський район”, т.1; „Книга про смерть за 1947 рік. Старобільський район”, тт.1-3; „Книга про смерть за 1947 рік по Марківському району”, тт.1-2 (підрахунки автора).

720. Там само. (підрахунки автора).

721. Там само. (підрахунки автора).

722. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський відділ ЗАГСу”, тт.1-2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слов’янськ”, тт.1 -6; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Артемівськ”, тт.1-5; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік, м. Часів Яр Артемівського району”, тт.1-2; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Єнакієве”, тт.1-7; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Донецьк, Ленінський відділ ЗАГСу”, тт.1-4; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. м. Жданов, Іллічівський райЗАГС”, тт.1-7; Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Луганського обласного управління юстиції. „Книга про смерть за 1947 рік по Ворошиловградському міському ЗАГСу”, тт.1-2; „Книга про смерть за 1947 рік, м. Кадіївка”, тт.1-5; „Книга про смерть за 1947 рік, м. Лисичанськ”, тт.1-2; „Книга про смерть за 1947 рік по Ровеньківському міському ЗАГСу”, т.1; „Книга про смерть за 1947 рік по міському ЗАГСу м. Красний Луч”, тт.1-3; „Книга про смерть за 1947 рік. Старобільський район”, тт.1-3; (підрахунки автора).

723. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, тт. 1-4; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слов’янський район. Ради.”, тт.1-5; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Олександрівський район”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Мар’їнський район”, тт.1-5; „Книга реєстрації актів про смерть. Першотравневий район. Райрада і Ради. 1947 рік”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Приморський район.”, т.1; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Амвросіївський район.”, тт.1-3; „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Артемівський район”, тт.1-3; Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Луганського обласного управління юстиції. „Книга про смерть за 1947 рік. Ново-Айдарський район”, тт.1-2; „Книга про смерть за 1947 рік. Фрунзенський район”, тт.1-2; „Книга про смерть. 1947 рік. Троїцький район”, т.1; „Книга про смерть за 1947 рік по Краснодонському району”, тт.1-3; „Книга про смерть. 1947 рік. Ново-Астраханський район”, т.1; „Книга про смерть за 1947 рік. Старобільський район”, тт.1-3; „Книга про смерть за 1947 рік по Марківському району”, тт.1-2 (підррахунки автора).
724. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слов’янськ”, тт.1 -6(підррахунки автора).
725. Там само. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Єнакієве”, тт.1-7 (підррахунки автора).
726. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Луганського обласного управління юстиції. „Книга про смерть за 1947 рік по Ворошиловградському міському ЗАГСу”, тт.1-2 (підррахунки автора).
727. Там само. „Книга про смерть за 1947 рік, м. Кадіївка”, тт.1-5 (підррахунки автора).
728. Там само. „Книга про смерть за 1947 рік по Краснодонському району”, тт.1-3 (підррахунки автора).
729. Там само. „Книга про смерть. 1947 рік. Ново-Астраханський район”, т.1 (підррахунки автора).
730. Там само. „Книга про смерть за 1947 рік. Ново-Айдарський район”, тт.1-2 (підррахунки автора).
731. Там само. „Книга про смерть за 1947 рік. Старобільський район”, тт.1-3 (підррахунки автора).
732. Архів Відділу реєстрації актів громадянського стану Донецького обласного управління юстиції. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Слов’янський район. Ради.”, тт.1-5 (підррахунки автора).
733. Там само. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Мар’їнський район”, тт.1-5 (підррахунки автора).

Джерела і література

734. Там само. „Книга реєстрації актів про смерть. Першотравневий район. Райрада і Ради. 1947 рік”, т.1 (підрахунки автора).
735. Там само. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Амвросіївський район.”, тт.1-3 (підрахунки автора).
736. Там само. „Книга реєстрації актів про смерть за 1947 рік. Краснолиманський район”, тт. 1-4 (підрахунки автора).
737. Там само. (підрахунки автора).
738. Там само. (підрахунки автора).

Свідчення людей, які пережили голод*

№1

**Дороченкова Надія Олександрівна,
місто Донецьк**

Голод 1946-1947 рр. я пережила у селі Ольгинці - недалеко від Сталіно. Сім'я була велика: мама і троє нас - дітей, а батько загинув на війні. Становище сім'ї було тяжким, адже втратили ми годувальника. Чекати допомоги не було від кого.

Голод стався від воєнної розрухи та великої посухи 1946 року. Розпочався він у нашому селі навесні 1946 р. і продовжувався до осені 1947-го, доки не зібрали більш-менш вдалий врожай.

Точну кількість померлих від голоду назвати важко, але якщо приблизно, то в кожній четвертій сім'ї хтось помирав. Були випадки, коли вмيرали цілими сім'ями.

Щоб хоч трохи вгамувати голод, люди їли все, що можна було знайти. Збирали мерзлу картоплю, яка залишилася в полі, у лісі - їстівну траву. З насіння льону пекли коржі, з кінського щавлю і лободи варили „борщ”.

Найтяжче було навесні 1947 року. Від голоду тіло набрякало, а слабку людину вражали різні хвороби.

Найближчою подругою моєю в той час була Коршинова Ніна Семенівна. У неї теж мати залишилася з трьома дітьми, і серце хворе було. Тож Ніна з меншими сестрами ходила по селах і просила у людей поїсти, хто що дасть.

Ось так і виживали.

*Записала Сенів Л.
2001 р.*

№2

**Чабан Олена Володимирівна,
місто Донецьк**

Під час голоду 1946-1947 рр. я жила в Будьоннівському районі м. Сталіно. Жили в трьох: я, батько і мачуха.

* Наведено матеріали, зібрані студентами історичного факультету Донецького національного університету під керівництвом і редакцією автора

Батько працював столяром, за продовольчою карткою отримував щодня по 500 г хліба, а ми з мачухою - по 250 г.

Ніколи не за буду, як я ходила купувати хліб за картками. Вистою в черзі і повертаюся, притискаючи до себе отой чорний крихкий хліб, а сама голодна! От начебто й не їм, а лише по крихітці кладу до рота. Прийду до дому, дивлюсь - а більшої частини хлібини як не було. Йшов мені тоді шістнадцятий рік. За те, що хліб додому не цілий приносила, мати мене біла.

Окрім хліба, за картками ми ще іноді потроху отримували крупи, цукор, макарони. Ще батькові виділили землі п'ять соток і ми садили город: буряки, гарбузи, ячмінь. Пам'ятаю, став ячмінь визрівати і його почали красти. Одного разу батько пішов сторожувати і злодії його трохи не вбили.

Ще пам'ятаю, як один чоловік помер від голоду. Він ходив пухлий від недоїдання і просив у людей чого-небудь поїсти, а потім ми, діти, гралися на териконі і побачили його там мертвим.

І все ж таки, наша сім'я була в кращому становищі, ніж багато інших, особливо багатодітних.

У нашої сусідки, Марусі Газіної, сім'я була велика, а чоловік не повернувся з фронту. Тож, вона, щоб прогодувати дітей, ходила пішки з тачкою до Маріуполя за рибою, а потім торгувала нею. Що залишалось - їли самі. Вона весь час залишала вдома зі старшими дітьми найменшу доньку - півтора року їй було. Одного разу, коли Маруся була в Маріуполі, дитинка померла. Маруся довідалася про її смерть від зустрічних, коли поверталася додому. Вона кинула тачку з рибою на дорозі і побігла додому. Ледве-ледве встигла на похорони.

*Записала Чабан Т.
2001 р.*

№ 3

Шевченко Наталя Семенівна, місто Макіївка Донецької області

Вся наша сім'я з міста Ізюм, що на Харківщині. Маму звали Олімпіадою Іванівною, батька - Семеном Давидовичем. Я народилася 1922р., а брат, Василь Семенович, 1924-го.

Відразу після війни ми мешкали в Макіївці. Я працювала фельдшером у поліклініці Макіївського металургійного заводу.

Продуктові пайки, які ми отримували з батьком, поділені з непрацюючою мамою, не відновлювали сили. Ноги пухли і не влезали до чобіт.

Найважче було в 1947 р. Я бачила своїми очима, як люди непритомніли від голоду на вулицях Макіївки. У поліклініці доводилось оглядати полонених німців. Вони працювали на відбудові Макіївського металургійного комбінату. Виснажених німців під руки приводили до поліклініки, а допомогти було нічим - давали тільки глюкозу. Багато їх померло, а ховали на міському цвинтарі.

Нашій сім'ї дуже допоміг один родич. Він працював на хлібозаводі №2 у селищі Нові Плани і мав можливість приносити потроху борошна в кишенях.

Особливо тяжко було дітям, які втратили батька під час війни. Самітні матері не могли їх нагодувати. Діти дуже голодували, хворіли на рахіт.

Дуже бідували і люди похилого віку: недоїдали, пухли і хворіли.

*Записав Ковальський Г.
2001 р.*

№ 4

Сорокіна Антоніна Володимирівна, місто Мар'їнка Донецької області

Моя бабуся під час війни залишилась одна з трьома дітьми на руках: моєю мамою Клавдією Іванівною, її сестрою Раїсою та братом Євсеєм. Мамі після війни було чотирнадцять років. Вона розповідала, що тоді працювали всі члени сім'ї, навіть восьмирічний Сеня, як вони його звали.

У колгоспі не працювали, тому присадибна ділянка землі була невеликою, з неї не проживеш. А тут ще й неврожай у 1946 році. Бабуся міняла на харчі все, що тільки було можна. Мали свою корову та кілька гусей, але їх берегли на крайній випадок. Бабуся різати корову не хотіла, бо та хоч трохи, але молока давала. Взимку стало особливо важко, бо корова раптом здохла, годувати її було нічим. Почали різати гусей. Кожного ділили на маленькі шматочки і з них варили суп, до якого клали все, що можна було. Шматок гуски варили по декілька разів.

Був такий випадок. Бабуся зварила бульйон з однієї лапки гуски, а сама пішла до сусідки. Вона прала їй білизну, а та давала їй дещо з харчів, бо жили вони краще. Голодний Євсей витягнув з казанка ту

гусячу лапку та й заходився їсти, навіть кістку розгриз. Мої мама і тітка Раїса намагалися його зупинити, бо знали, що голодній людині не можна зразу багато їсти, але марно. Коли бабуся повернулася, Євсею вже стало погано. Але, слава Богу, все обійшлося, Євсей не помер.

Бабусі було дуже важко. Вона вкрай схудла, хоча до того все життя мала пишні форми. Ще з осені бабуся зберігала у підвалі лушпиння з картоплі. На лушпинні були вічка, які могли прорости. Тож, коли настала весна 1947 року, замість картоплі, якої не було, на городі посадили ці вічка. З них потім виросла картопля. Так тоді робили багато людей.

Ось так і жили мої бабуся, мама, тітка Раїса і дядько Євсей. Голод підірвав їх здоров'я. Тітка потім мала виразку шлунка, а моя мама - хворе серце.

*Записала Зернова С.
2001 р.*

№ 5

Колесник Катерина Корніївна, село Новоукраїнка Мар'їнського району Донецької області

Під час голоду я жила у селі Олександрівці Мар'їнського району тодішньої Сталінської області. Сім'я велика: я і п'ятеро дітей (три хлопчики і дві дівчинки). Часи ті були дуже скрутні. Звичайно, не голод 1932-1933 років, але все ж таки...

1946 рік видався дуже неврожайним, та ще й у колгоспі, де я тоді працювала, на трудовень дали мало. Як прогодувати дітей без чоловіка? Найстаршому було 12 років, а найменшому - півтора. І всі постійно прохали їсти, не розуміючи, що відбувається у світі.

Голод у нашому селі продовжувався до врожаю 1947 року. Проте вмирали люди і наступного року, бо від голоду страждали багатьма хворобами. Скільки всього людей загинуло в селі - не пам'ятаю, але знаю, що на нашій вулиці померли декілька. Особливо важко доводилося сім'ям, в яких чоловіки не повернулися з війни. Дуже багато людей ходили пухлими.

Ми залишилися живими тільки завдяки городу та деяким запасам. Пам'ятаю випадок, коли сусідка дала мені буряк, щоб я його на насіння посадила навесні 1947 року. Так мій шестирічний син тихесенько

викопав його і з'їв, а я все ходжу та поглядаю - чому він не проростає? Розкопала те місце - а там нічого немає!

Запитую у дітей:

- А куди буряк подівся?

Ті відповідають:

- Не знаємо!

Тільки років через двадцять син зізнався, що це він його з'їв: дуже їсти хотілось!

Їсти доводилося все. Їли траву (кропиву, шпориш), а коли пекли хліб, то додавали перетерті качани від кукурудзи, висівки. Гарячим цей хліб ще можна було їсти, але потім він ставав глевким і від нього псувався шлунок. У нашому селі так померли дві жінки.

Записала Жернова О.

2001 р.

№ 6

Діденко Євгенія Петрівна, селище Кіровське Краснолиманського району Донецької області

У роки голоду, а було мені тоді десять років, я жила з батьками в селі Торське Краснолиманського району Сталінської області. Сім'я наша була велика: мати, батько, бабуся і шестеро дітей - п'ять дівчат і один хлопчик.

У 1946 післявоєнному році люди ще не встигли облаштувати своє господарство, а в додаток до цього - дуже поганий врожай (як на городі, так і колгоспі). Про хлібозаготівлі не знаю, ще мала була. А от пам'ятаю, що батьки харчі від когось ховали, боялися, що прийдуть і відберуть.

Недоїдали ми близько року, до наступного літа. Особливо важко було взимку та навесні, коли поїли, що було, а до нового врожаю ще далеко. Потім з'явилася трава, ягоди. Ми, діти, бігали до яру їсти ще зелену шовковицю.

Мама, коли пекла перепічки, додавала до борошна висівки. Одного разу ми їли перепічки і вийшли з ними на вулицю. Дивимось, а по вулиці йде якийсь дідусь і просить у людей їсти. Наш малий братик взяв та й віддав йому свою перепічку. Потім побіг до матері ще собі взяти. Проте лишніх перепічок не було і мати віддала йому свою.

Треба сказати, що по нашому селі ходило багато жебраків, а також якісь люди міняли речі на їжу.

У нас в селі було багато пухлих людей. Особливо страждали сім'ї, що залишилися без батька. З нами по-сусідськи жили наші далекі родичі. Їхній батько загинув на війні, мати померла під час пологів. Залишилися бабуся та її онука Марія - такого ж віку, як і я. Ми з нею дружили. Під час голоду бабуся померла від якоїсь шлункової хвороби, а ми у січні 1947 року забрали Марію до себе.

*Записала Жернова О.
2001 р.*

№7

**Курочкіна Любов Кіндратівна,
місто Димитров Донецької області**

Після війни наша сім'я жила в селищі Світле біля залізничної станції Желанна Сталінської області. Сім'я була чималою: батько Комар Кіндрат Іванович, мати Софія Олександрівна, сестра Вероніка 1926 року народження, Антоніна 1927 року народження, я (народилась у 1930 році) і два брати - Микола, 1936 року, та Олександр, 1940 року народження.

З усієї сім'ї працював один батько - колійним обхідником на станції Желанна. Трохи пізніше пішла працювати старша сестра Вероніка. Батько отримував пайок, але його не вистачало. Від недоїдання ми часто хворіли. Доводилось їсти мерзлі буряки, макуху, лободу. Мама обмінювала домашні речі (простирадла, ковдри, деякий одяг, меблі) на макуху з соняшника і варила нам. Відро макухи з'їдали за лічені хвилини і все одно залишалися голодними.

Одного разу мама зайшла до хати вся в сльозах і сказала, що померла наша сусідка бабуся Надя. Померла від голоду. Ми всі дуже злякались і довго плакали. Я тоді подумала, що теж усі помremo, бо були пухлими від недоїдання. Особливо страждали наші найменші брати - Микола і Олександр. Животи в них стали великими, вони так ослабли, що навіть не ходили. Голод підірвав наше здоров'я. Я й сьогодні страждаю від виразки шлунку.

Дуже шкода було батька. Він так стомлювався на роботі, ще й приходив додому пізно. Інколи він гримав на маму за те, що коли ми все з'їмо і йому не залишимо, він не зможе наступного дня вийти на роботу. Потім він сідав за стіл, довго плакав, а потім вибачався перед нами. Але хліб завжди віддавав нам.

Страшно було, і згадувати не хочеться.

*Записав Куниця С.
2001 р.*

№ 8

**Біленко Марія Макарівна,
місто Дмитров Донецької області**

У 1946 році мені виповнилося 36. Чоловік загинув на фронті. Жила я в Дмитрові з трьома дітьми: сином Анатолієм, 7 років, та доньками - Євгенією, 12 років, і 17-річною Діною.

Жити доводилось у важкий час. Більшість підприємств міста були зруйновані, працювати ніде. Чим прогодувати дітей? Тож ходили ми всією сім'єю за місто, у поле і шукали там що-небудь їстівне. Більше всього знаходили торішньої кукурудзи. А одного разу натрапили на багато колосків пшениці із зерном. Людей там було багато. Ось так і жили. Пекли коржі з кукурудзи, або смажили прямо на плиті. Міняли речі. Дійшло до того, що стало не вистачати одягу. Діти ходили напівроздягненими, босими. Дуже хворіли дівчата. Вони практично не виходили з дому - такими стали слабкими. Спасибі сусідці, вона працювала, мала продовольчу картку і дечим допомагала.

Наприкінці 1947 року з великими труднощами мені вдалося влаштуватися працювати на шахту. Жити стало легше.

*Записав Куниця С.
2001 р.*

№ 9

**Осьмиченко Антоніна Федорівна,
село Петрівка Слов'янського району
Донецької області**

Мій батько загинув на війні, і ми з мамою жили вдвох у селі Знаменка Слов'янського району. У нас був город, кури, качки, тому нам жилося легше, ніж іншим, особливо багатодітним сім'ям і старим людям. Мама працювала на швейній фабриці, отримувала хліб за продовольчою картою - це також дуже підтримувало нас.

Восени та навесні ми, діти, збиралися всім селом і йшли до лісу. Збирали там гриби, ягоди, жолуді, коріння. Узимку 1947 року шукали на полях мерзлу картоплю. Хто міг, ходив на полювання, навіть птахів з рогатки стріляли. Іноді ми бігали до сусідського села. Там була пекарня і ми збирали крихти хліба, коли його різали.

Мама намагалася допомагати тим, кому було найважче. Пам'ятаю, вона давала мені щось із їжі, щоб я віднесла одній жінці, яка жила з маленькою дитиною.

Запам'яталася також сусідка Білицька Анна, яка дуже голодувала. Вона мала двох дітей, а чоловік не повернувся з фронту, і ніхто не знав, де він і що з ним сталося. Анна мало не щодня їздила до міста і намагалася у військкоматі дізнатися щось про чоловіка. Ось так у січні 1947 року вона поїхала і не повернулася - померла біля військкомату. Що сталося з дітьми - вже не пам'ятаю.

*Записала Савчук О.
2001 р.*

№ 10

Ставицька Тамара Василівна, місто Селидове Донецької області

Батько наш під час війни загинув, тож мама залишилась одна з трьома доньками. Жили ми тоді у м. Красноармійську Сталінської області.

Особисто я пережила голод дуже тяжко: постійно не доїдала, піклувалася про двох менших сестричок. А мені було тоді п'ятнадцять років. Мама працювала у швейній майстерні, довго була на роботі, приходила пізно.

Їсти не вистачало. Навесні 1947 року збирали лободу, варили буряки. Увечері готували суп, коли мама поверталася з роботи. Найсмачнішими були шматочки буряка, які ми ділили між собою. Мама часто віддавала свій шматочок нам. Проте ми не наїдалися. Їсти хотілося завжди, так хотілося, що вночі довго не могла заснути. А коли спала, то бачила завжди один і той же сон: на столі повно їжі і ми, не дивлячись один на одного, їмо.

Нашими сусідами були Федір Микитович та Анна Савелівна Силантьєви, люди вже похилого віку. Мали вони корову, стара вже була і молока не давала. Але ми їх вважали багатими - адже мали корову. Сусіди планували зарізати корову на Різдво, а до того часу протриматися на інших харчах. Але раптом, незадовго перед святом, корова здохла. Для наших сусідів - пенсіонерів це була трагедія. Вони почали після

цього сильно голодувати, хворіли. Невдовзі померли. Спочатку з життя пішла бабуся, а потім і дідусь.

*Записала Соколова Т.
2003 р.*

№ 11

**Плеханова Раїса Семенівна,
село Дмитро-Дар'ївка Олександрівського району
Донецької області**

Народилась я 1931 року в селі Надєждівка Олександрівського району. Потім наша сім'я переїхала до Дмитро-Дар'ївки. Батько загинув на війні, залишилося нас четверо: мама, брат Василь, сестра Марія і я.

У 1946 році була велика посуха, стався неврожай. Тоді був страшний голод, голодували всі. Особливо тяжко жилося навесні 1947 року, коли від старого врожаю нічого не залишилося, а нового ще не було. Продуктів не вистачало, тож доводилося пекти „коржики” з буряка, варити суп з листя того ж буряка, збирати гриби, ловити ховрахів. Брат Василь у солом'яній стрісі на хаті ловив горобців. У нас тоді була корова, яка давала молоко. Це нас і рятувало.

Згадую такий випадок. Брат Василь разом з іншими колгоспниками сів пшеницю на полі і зумів якусь жменю зерна приховати в землю, щоб потім його забрати. Увечері ми з мамою прийшли за тим зерном. Шукали-шукали те місце - ніяк не знайдемо, бо Василь його нічим не позначив - боявся, щоб не помітив хто-небудь. Обшукали ми велику площу поля, а зерна так і не знайшли. Ото мама лаяла тоді Василя!

Важко всім було в той час. Поряд з нами жила Поліна Гаврилівна Склярєва, вже літня жінка, із сином. Дуже бідна сім'я. Вони ледь трималися.

У Шевченко Ірини Матвіївни чоловік не повернувся з війни, залишилося п'ятеро дітей. Голодували, але якось вижили.

Голод був страшний, голодували всі. Проте ніхто в нашому селі не помер від голоду.

*Записала Плеханова І.
2004 р.*

№ 12

**Зоріна Світлана Іванівна,
місто Донецьк**

У 1946 році мені було одинадцять років, жила я тоді в Маріуполі. Мама працювала на „гарячій” роботі - ливарницею на металургійному заводі. Працювати було важко, зате отримувала за карткою 800 г хліба. Нас було троє дітей, ми отримували по 200 г. Хліб тоді випікали дуже низької якості - темний, швидко черствів. Але й за ним треба було займати чергу в магазині. Ми для цього прокидалися вже в третій годині ночі.

Америка тоді надавала нам гуманітарну допомогу. Її теж давали в магазинах за талонами. Можна було купити тушонку, соки у залізних банках, сало.

Біля третіх воріт заводу ім. Куйбишева збирався вечірній ринок. Ми економили хліб, який отримували за картками, і продавали його на цьому ринкові. Хлібина тоді коштувала, як зараз пам'ятаю, 120 крб. Ми її різали на дванадцять шматків і кожний продавали за 20 крб.

Інтелігенція виносила на ринок книги, одяг. Ходили по селах, міняли домашні речі на продукти.

Один з чоловіків, що жив у нашому будинку, змайстрував невеличкого ручного млина. Тож ми ходили до нього і робили з кукурудзи крупу. З неї ми потім варили кашу з цибулею - це була наша головна їжа. З кукурудзяного борошна пекли „малай” - це як пиріг, варили мамалигу. Олія була конопляна, і якщо вона була в домі - це вважалось щастям. А цукру не було. Замість нього - сахарин у таблетках. З кавунів, вірніше, з кавунової патоки, варили „бекмес” - це теж іноді заміняло цукор.

Можу впевнено сказати, що Маріуполь від голоду врятувала тюлька. Пам'ятаю, моя мама варила вдома мило, а потім ходила в селище Ляпіне, що на березі Азовського моря, і міняла його у рибалок на свіжу тюльку. Ми її солили і продавали або міняли на зерно, кукурудзу. Як тільки ми не їли тюльку! Ми її і смажили, і варили, і котлети з неї робили, і пекли малай з кукурудзою і тюлькою. Тюлька маріупольцям заміняла все.

Ще люди ходили в поле. Збирали колоски, знаходили незібрані соняшники, буряки, кукурудзу. Проте у червні 1947 року вийшов указ „про посилення охорони державної і громадської власності”. Після цього всіх, кого ловили в полі, судили і давали по 8 - 10 років.

Ми жили поряд з кладовищем. Мені запам'яталося, що тоді за день можна було побачити 30 - 40 похоронних процесій.

*Записала Калашиникова В.
2004 р.*

№ 13

**Шевченко Василь Опанасович,
село Іллінка Мар'їнського району
Донецької області**

Люди тоді дуже голодували, ходили пухлі. Якщо сім'я не мала корови, то була майже приречена на голодну смерть. Найбільше вмирало дітей і людей похилого віку. Щоб вижити, їли траву, ловили ховрахів, вибивали зерно із соломи, яка була у скиртах.

Взимку 1947 року в нашому селі, мабуть, як і в інших, створили такий собі харчовий пункт, де дітям з найбільш бідніших сімей давали суп і кукурудзяну кашу. Навесні, коли почали сіяти, працюючим в полі теж варили суп. Але цього було мало, люди ходили голодні.

У сусідній Романівці якось здох кінь і його закопали, а вранці побачили, що яму розрито і від коня майже нічого не залишилося. Люди порізали його на шматки, щоб з'їсти.

*Записав Войцехівський В.
2004 р.*

№ 14

**Сидорська Надія Петрівна,
місто Артемівськ Перевальського району
Луганської області**

Року народження я 1924-го. Після війни жила в Артемівську, що на Ворошиловградщині. Жити було важко, хоча з продовольством ситуація була набагато кращою, ніж у сусідніх селах, де знаходилися колгоспи і радгоспи.

У 1946 році я народила дитину, але восени вона померла в чотиримісячному віці, оскільки була слабкою - не вистачало їжі, яка потрібна маленьким дітям.

Взимку з їжею стало ще гірше. Мені „по знайомству” вдалося влаштуватися на роботу до їдальні на залізниці поблизу станції Баронська (біля „зони” з ув’язненими). Дещо заробляла, деякі залишки продуктів додому приносила, дещо встигала „ухопити” - ось так і прожили зиму.

А взагалі згадки про той час тяжкі. Одне слово - голод.

*Записав Сидорський М.
2001 р.*

№ 15

**Дедушева Алла Григорівна,
місто Донецьк**

Під час голоду мені було десять років. Жили ми тоді в Сталіно. Сім'я складалася з чотирьох осіб: бабуся, мама і нас двоє дітей. Працювала тільки мама. Це надзвичайно ускладнювало ситуацію - адже їсти хотілося всім. Найважчою була зима 1946-1947 років. Бабуся змушена була їздити по селах і міняти одяг на харчі. Взимку ми варили „польовий суп” з пшоном, пили чай з сахарином, збирали на полях картоплю, яка залишилася в землі, „діставали” картопляне лушпиння „по знайомству”. Навесні з їстівної трави пекли оладки, варили суп з кропивою, диким шавлем і навіть „борщ” з лободи. Не вистачало мила. Антисанітарія була велика.

Пам'ятаю сім'ї, які дуже голодували: сім'я Тищенко (вісім членів родини) сім'я Клименків (вісім дітей і батьки), сім'я Клепикових (четверо дітей з батьками). У сусідів від голоду померла жінка. Прізвище її - Щокіна.

*Записала Кононенко Ю.
2001 р.*

№ 16

**Рябова Людмила Михайлівна,
місто Донецьк**

Після війни наша сім'я повернулася з евакуації. Батька мого звали Михайло Васильович, маму - Анна Іванівна. Нас, дітей, було в них четверо. Мені виповнилося тоді десять років.

Жили в Сталіно. Батько мав професію будівельника, працював на відбудові міста. Через рік він отримав земельну ділянку і позику на

будівництво свого будинку - 10 тис. крб. Це була велика сума грошей на той час. Та й батьки були небідні. Мали швацьку машину „Зінгер”, тканину. Мама була вправною кравчиною - шила одяг на замовлення.

Восени 1946 року почали будувати дім. Раптом сталося нещастя: одного з моїх братів сильно побили, він почав хворіти і в січні 1947 року помер. Через місяць помер і батько - у нього було хворе серце. Мама залишилася з трьома дітьми. Влаштувалася працювати на будівництво.

Гроші від позики швидко закінчилися, оскільки довелося на них жити. Почали продавати речі. За відріз добротної, красивої тканини на ринку можна було купити хлібину, а за набір порцелянового посуду - склянку пшона для супу. Мамі довелося розлучитись навіть з годувальницею - швацькою машиною. Але ми не голодували.

Голодували інші. Було страшно дивитися на людей, які дійсно голодували. Підеш на ринок - а там люди милостиню просять. Вже й не сидять, а лежать, бідні й опухлі. Якщо побачиш, що людина впала на середині вулиці - то розумієш, що вона вже не живе на цьому світі, особливо, коли в літах. У школах дітям спочатку за гроші, а потім безкоштовно давали щось із харчів. Сиріт забезпечували одягом. У магазині можна було купити крихти хліба (на склянку), але тільки „по знайомству”. Крихти заливали водою, солили або додавали цукру чи сахарину і їли всією сім'єю. На ринку продавали купками картопляне лушпиння. Ось таким був 1947 рік.

*Записала Новикова К.
2001 р.*

№ 17

Шмалько Катерина Іванівна, місто Донецьк

1946 рік застав мене в селі Ходорівці на Житомирщині. Було мені дев'ятнадцять років, працювала в колгоспі. Був голод, оскільки хліб вивозили. Проте люди ще не вмирили.

Та я все одно поїхала з дому шукати роботу, бо дуже було важко. Поїхали ми з товаришем, їхали довго. Доїхали до Сталінської області, зійшли з поїзду, вже сил не було. З нами були ще дві дівчини та два хлопці - вони мали пилки та сокири для роботи.

Було це навесні 1947 року, десь біля Добропілля. Розбрелися ми в різні боки, і я потрапила до найближчого радгоспу. Спочатку працювала в полі, навіть ланковою мене призначили - командувала п'ятнадцятьма робітниками. Потім захворіла дуже і мене поставили до їдальні, різати

хліб. Кожному давали по 400 г, але якість його була дуже низька - з макухи та висівок. Через деякий час поставили мене готувати страви для трактористів та інших працівників, а їх багато було! Приходили, такі як я, ноги пухлі, обличчя страшні. У їдальні радгоспу готували борщ, іноді навіть з м'ясом, але без картоплі. Були огірки, помідори, капуста. Конторникам і нам привозили білий хліб, а звичайні робітники їли хто що.

Непрацюючі у радгоспі годувались картопляним лушпинням. Рвали липу, товкли і пекли. Шукали на полі торішню картоплю. Їли щавель.

Влітку 1947 року в радгоспі добре вродила кукурудза, інші зернові культури. Тепер уже ніхто не голодував.

*Записала Новикова К.
2001 р.*

№ 18

**Уланський Леонід Никифорович,
місто Іловайськ Донецької області**

Народився я 1936 року в селі Степано-Кринка Амвросіївського району Сталінської області. Батько загинув на війні. Залишилося нас п'ятеро: мама, бабуся і троє дітей.

Жити було важко. Мама працювала вчителькою. За продовольчою карткою отримувала хлібину, і ми її з'їдали дуже швидко. На городі в 1946 році майже нічого не вродило. Одного разу, запам'яталось, мій брат випадково знайшов у підвалі буряк і бабуся спекла його в духовці. Коли ми його їли, здавалося, що це були найщасливіші хвилини в житті!

Найважче було у квітні, травні та червні 1947 року. Поряд з нами жила сім'я Пономаренків - мати і шестеро дітей. Вони звідкілясь приїхали, не пам'ятаю вже.

Дуже бідували, оскільки мати не працювала, доглядала дітей. Діти ходили по селу й просили їсти. Знаю, що вони часто залишалися без будь-якої їжі, але ніхто з них не помер.

*Записала Сафонова Н.
2001 р.*

№ 19

Ткаченко Тетяна Сергіївна,

місто Донецьк

Голод я пережила у Сталіно. Жили ми з чоловіком, сином і донькою. Пайкових харчів не вистачало, тому пекли та їли буряки, шукали мерзлу картоплю взимку. На базарі іноді купували кукурудзу, мололи її на борошно і варили мамалигу. Бувало, купували макуху, розпилювали на шматки і їли. Поряд з нашим будинком знаходився розбитий під час війни хлібозавод, то ми крадькома, вночі ходили на його руїни і серед згарища та сміття знаходили залишки борошна. Один раз протягом двох тижнів їздили по селах, міняли одяг і цінні речі на продукти.

Так, як ми, жило тоді багато людей. Найстрашнішою була зима 1946-1947 років. Особливо голодували, пам'ятаю, біженці та переселенці.

*Записала Говжеєва Н.
2001 р.*

№ 20

**Качалова Антоніна Михайлівна,
село Староігнатівка Тельманівського району
Донецької області**

Я народилася 1926 року, тому добре пам'ятаю війну і голодівку після неї. Німці багато знищили всього під час окупації, знущалися над людьми. Розруха була велика. У колгоспі платили мало. В 1946 році стався неврожай, стало особливо важко з харчами. Після жнив люди на полях збирали колоски, вибивали з них зерно і варили. Дуже допомагала кукурудза, з неї пекли і варили все, що можна було.

Люди, які мали корову, вважалися багатими. Адже багато худоби і птиці було втрачено під час війни. До таких людей ставали в чергу за молоком. Заздрили й тим, хто мав олію в домі. Це була ознака, що в цій сім'ї є що їсти.

Навесні 1947 року ловили і їли ховрахів, їли дикий (кінський) щавель, лопухи, свиріпу. Кип'ятили гілки вишні та малини - це був смачний чай. А цукру не було, його заміняв сахарин: одна таблетка на півлітра води. Важко було на польових роботах. Хто сіяв, а потім полов - того годували, тут же на полі. Кухарка готувала гарячу страву біля лісосмуги, недалеко від поля.

Записав Качалов О.

2001 р.

№ 21

**Танчевська Анна Іванівна,
місто Донецьк**

Народилась я на хуторі Міусове Волгоградської області 13 вересня 1928 року. Життя сім'ї було важким, тому вісімнадцятирічною поїхала працювати в Донбас, до м. Сталіно. Тут вийшла заміж, народила дитину. Голод 1946-1947 років згадувати важко. Чоловік працював на шахті, я теж на виробництві. Харчів не вистачало, вся сім'я хворіла і сусіди теж. Про померлих від голоду не чула, але знаю: хто голодував - потім мав погане здоров'я, все життя лікувався. Найтяжче доводилося безпомічним старим і дітям. Вони пухли від голоду. Доводилося варити і пекти буряки, гарбузи; їли листя з дерев; готували „борщ” з кропиви. Я боялася все життя, що моїм дітям доведеться зазнати голоду. Я працювала все життя, заробляла копійки - тільки б вони не мали того, що ми пережили. І ось тепер старі люди знову голодують! Не дай, Боже, вам коли-небудь голодувати!

*Записав Бобровський А.
2001 р.*

Термінологічний словник

- Агротехніка* - технологія землеробства, система прийомів вирощування сільсько-господарських культур.
- Аліментарна дистрофія* (голодна хвороба, набрякова хвороба, безбілковий набряк, голодний набряк) - хвороба, яка вражає людину внаслідок тривалого недостатнього харчування. Лікарі виділяють три стадії захворювання. На першій стадії у хворого посилюється апетит, спрага, підвищується споживання солі, часом з'являється невелика набряклість. На другій стадії різко зменшується вага людини, можуть з'явитися помітні набряки. Загальний стан хворих погіршується, з'являється стомлюваність, знижується або взагалі втрачається працездатність. Зростає апетит, спрага, мерзлякуватість. На третій стадії хворий страждає від загальної слабкості, апатії. Якщо форма хвороби суха - людина схожа на скелет, обтягнутий шкірою. При набряклій формі людина має опухлий вигляд. Поступово відбувається розпад особистості постраждалого. Зникає пам'ять, почуття сорому. Настають байдужість і нерухомість. У більшості випадків третя стадія являє собою незворотній стан і призводить до смерті. Особливо тяжка хвороба для старих і дітей. Жінки більш стійкі до аліментарної дистрофії, ніж чоловіки.
- Атрофік* - людина, в якій від голодування або іншого захворювання зменшуються розміри та вага організму зі скороченням чи втратою життєвих функцій.
- Блюмінг* - високопродуктивний прокатний стан на металургійному заводі для обтиснення

- сталю зливка великого поперечного діаметру.
- Борщівник* - рід рослин родини зонтичних. Близько 70 видів, поширений у помірній зоні Північної півкулі. Стебла й листки багатьох видів борщівника вживають у їжу.
- Бринза* - сир з овечого або із суміші овечого і коров'ячого молока.
- Бригада сприяння міліції* - добровільне громадське об'єднання в СРСР. Бригади сприяння міліції створювалися на підприємствах, в організаціях, закладах та установах за участі органів міліції. Допомогали охороняти громадський порядок у містах і селах.
- Бюро забірних документів* - під час функціонування в СРСР карткової системи займалося питаннями, пов'язаними з нормованим розподілом продовольства і товарів широкого вжитку серед населення.
- Верхівка картоплі* - частина поверхні картоплини з вічком (зачатком рослини).
- Висівки* - відходи борошномельного виробництва, до складу яких входять розтерті оболонки зерен, зародки і деяка кількість крохмалю. Бувають пшеничні, житні, ячмінні, вівсяні, горохові, соєві, рисові, але найбільше значення мають висівки пшеничні і житні.
- Віл* - кастрований самець великої рогатої худоби. Використовувався як м'ясна і робоча тварина (переважно для перевезення вантажів на підводах).
- Відділ робітничого* - організація (підприємство) державної

<i>постачання</i>	роздрібної торгівлі в СРСР. Створювалась у складі відповідного виробничого підприємства як відділ на чолі з заступником керівника підприємства з робітничого постачання. Здійснювала торговельно-побутове обслуговування робітників і службовців даного підприємства.
<i>Візник</i>	- людина, яка керувала кінями або волами, запряженими у підводу чи якийсь інший засіб пересування.
<i>ВКП(б)</i>	- Всесоюзна Комуністична партія (більшовиків). У 1898-1912 рр. - РСДРП (Російська соціал-демократична робітничая партія). З 1912 р. до 1918 р. - РСДРП (б) (Російська соціал-демократична робітничая партія (більшовиків)). У 1918-1925 рр. - РКП(б) (Російська Комуністична партія (більшовиків)). З 1925 до 1952 рр. - ВКП(б) (Всесоюзна Комуністична партія (більшовиків)). У 1952-1991 р. - КПРС (Комуністична партія Радянського Союзу).
<i>Військторг</i>	- система торгівлі, призначена для торговельно-побутового обслуговування військовослужбовців, членів їх сімей, робітників і службовців Радянської Армії і Військово-Морського Флоту СРСР. Обслуговувала війська у військових містечках, таборах, гарнізонах, на польових навчаннях і в регулярній армії.
<i>Газета „Правда”</i>	- орган Центрального Комітету і МК ВКП(б). (МК - Московський Комітет).
<i>Газета „Правда України”</i>	- орган Центрального Комітету КП(б)У, Верховної Ради і Ради Народних Комісарів УРСР. Після березня 1946 р. -

- орган Центрального Комітету КП(б)У, Верховної Ради і Ради Міністрів Української РСР.
- Газета „Ворошиловградская правда”* - орган Ворошиловградського обкому, міськкому КП(б)У та обласної Ради депутатів трудящих.
- Газета „Радянська Донеччина”* - орган Сталінського обкому і міськкому КП(б)У та обласної Ради депутатів трудящих.
- Гектар* - одиниця площі, 10 000 м²
- Гімнастерка* - верхня половина одягу командирів і бійців Червоної Армії.
- Готівка* - наявні гроші, а не документи, що їх замінюють (чеки, облігації тощо).
- Грабки* - спеціальний пристрій на косі у вигляді невеликих граблів. Завдяки йому під час косіння зернових культур зрізані стебла лягали на землю рівномірно і прямим рядком. Це полегшувало їх наступне збирання в снопи.
- Декада* - проміжок часу тривалістю 10 днів.
- Державна позика* - спосіб залучення грошових засобів населення для покриття державних витрат. В СРСР після Великої Вітчизняної війни державна позика розповсюджувалася шляхом підписки серед населення, через банки або ощадні каси. Протягом 1946 - 1950 рр. було проведено 5 випусків позик відбудови і розвитку народного господарства СРСР. З 1958 р. випуск державних позик за підпискою серед населення припинився. Пізніше було прийняте рішення про дострокове погашення позик протягом 1974 - 1990 рр.

- Дистрофік* - людина, в якій внаслідок недостатнього харчування або захворювання порушене живлення тканин, органів чи тіла в цілому, що призводить до виснаження організму.
- Довгоносик* - належить до родини жуків. Шкодить посівам сільськогосподарських культур, садам, городам, лісам.
- Елеватор* - споруда для зберігання великих партій зерна і доведення його до потрібних кондицій.
- Жерстяник* - людина, яка займається в жерстяному виробництві виготовленням консервних банок та інших виробів із жерсті.
- Живе тягло* - коні, воли і корови, які в перші повоєнні роки застосовувалися в СРСР для перевезення вантажів, проведення оранки, сівби та інших сільськогосподарських робіт.
- Жниварка* - машина в СРСР для скошування сільськогосподарських культур, формування і транспортування скошеної маси.
- „Заготзерно”* - державна організація СРСР, яка займалася заготівлями зерна.
- Заготівельний пункт (глибинний заготівельний пункт)* - система складських приміщень, в яких зберігалася сільськогосподарська продукція, здана державі колгоспами, радгоспами, підсобними господарствами та індивідуальними виробниками. Заготівельні пункти, розташовані далеко від міст і залізничних станцій, називалися глибинними.
- Заправник* - людина в сільському господарстві СРСР,

- яка заправляла сільськогосподарські машини і механізми паливом і мастилами.
- Засіка* - місце, де зберігається вирощена рослинницька продукція (зерно, коренеплоди тощо).
- Карткове бюро* - заклад під час існування в СРСР карткової системи, працівники якого розподіляли серед населення хлібні та продовольчі картки.
- Кліщ* - належить до групи членистоногих тварин класу павукоподібних. Шкідник сільськогосподарських рослин.
- Колгосп, колективне господарство (сільськогосподарська артіль)* - колективне селянське господарство за радянської влади, яке на основі колективних засобів виробництва і колективної праці виробляло сільськогосподарську продукцію.
- Колгоспний ринок* - торговельне підприємство в СРСР для продажу сільськогосподарських продуктів із зустрічною торгівлею промисловими товарами. На колгоспному ринку колгоспи і колгоспники продавали лишки своєї продукції за цінами, що склалися залежно від попиту і пропозиції та державних цін на ці продукти.
- Колгоспний двір* - в СРСР сімейно-трудове об'єднання осіб, з яких хоча б одна була членом колгоспу, що вели спільно підсобне господарство на присадибній земельній ділянці. Колгоспний двір був спільною власністю всіх його членів.
- Комерційна торгівля* - торгівля продовольчими і промисловими товарами у повоєнному СРСР за цінами, вищими порівняно з державними і

- ринковими. Асортимент товарів у сфері комерційної торгівлі був ширшим, ніж у державних торговельних організаціях і на ринку.
- Комерційна їдальня* - їдальня у повоєнному СРСР, де ціни на харчі були вищими та асортимент більший порівняно з державними та колгоспними їдальнями.
- Контрольно-облікове бюро* - під час існування в СРСР карткової системи виконувало функції контролю та обліку хлібних і продовольчих карток.
- Концентровані корми* - кормові продукти з високим вмістом поживних речовин. До них належать зерна злаків і бобових, висівки, макуха, кормові дріжджі, м'ясне борошно, тобто корми, які в невеликому обсязі містять значну кількість білків та вуглеводів і порівняно мало клітковини.
- Кооперація* - колективні добровільні об'єднання людей для спільної господарської діяльності. Споживча кооперація в СРСР у перші повоєнні роки займалась організацією сільської торгівлі і забезпеченням сільського населення товарами широкого вжитку, а також заготівлею сільськогосподарських продуктів і сировини. Промислова кооперація являла собою об'єднання дрібних виробників у галузі промислового виробництва. Кооперація в СРСР була складовою частиною адміністративно-командної системи господарства.
- Короб* - дерев'яний або металевий ящик для перенесення вантажів.
- КП(б)У* - в 1918-1952 рр. - Комуністична партія (більшовиків) України. З 1952 р. до 1991

- р. - КПУ (Комуністична партія України).
- Кресало* - невелике залізне або сталеве знаряддя, з допомогою якого викресували вогонь з кременю. Було в ужитку в багатьох народів протягом тривалого часу - з появою заліза до винайдення сірників.
- Лазня* - приміщення, призначене для миття тіла.
- Ливарник* - працівник у ливарному виробництві.
- Ліміт* - максимальна норма, дозволена кількість чогось, обмеження, межа.
- Макуха* - побічний продукт олійної промисловості, що залишається після видавлювання олії з насіння олійних культур. Цінний білковий концентрований корм для сільсько-господарських тварин. Найкращими є льонова, соняшникова, соєва макуха.
- Машинно-тракторна станція (МТС)* - державне сільськогосподарське підприємство в СРСР, яке зосереджувало сільськогосподарську техніку і займалося виробничо-технічним обслуговуванням колгоспів.
- Мамалига* - страва з кукурудзяного борошна.
- Мінімум трудоднів* - мінімальна кількість трудоднів, яку колгоспник повинен був виробити протягом року. Мінімум трудоднів для дорослої людини в перші повоєнні роки становив 120, для дітей з 12 років - 50.
- Місцеві торги* - місцеві торговельні організації.
- Молотарка* - машина для обмолоту сільсько-господарських культур.

- Наряд*
(*наряд-замовлення*) - документ, на основі якого регулюються взаємовідносини між постачальником і споживачем (покупцем) продукції. За цим документом видають (отримують) узгоджену кількість виробів або товарів відповідного асортименту та якості.
- Насінневий фонд*
(*зерновий насінневий фонд*) - насіння (зерно) сільськогосподарських культур для майбутнього посіву.
- Натуроплата* - оплата натурою. У сільському господарстві - зерном, м'ясом, молоком, овочами тощо.
- Недільник* - за часів радянської влади добровільна безоплатна робота громадян у вихідний день (або після роботи) на робочому місці чи з упорядкування приміщень, вулиць, дворів, скверів, парків тощо.
- НСШ (неповна середня школа)* - семирічна школа в СРСР протягом 1920 - 1950-х рр. Із запровадженням в 1958 р. загальної обов'язкової 8-річної освіти була перетворена на восьмирічну школу.
- Норми витрат при зберіганні та перевезенні сільськогосподарських продуктів природних* - допустимі міри витрат сільгосппродуктів під час їх зберігання та перевезення.
- Одноосібник* - після Другої світової війни селянин в СРСР, який господарював окремо від колгоспу, мав у користуванні присадибну і польову землю та деякі власні знаряддя виробництва. Земля одноосібнику надавалася державою в трудове користування безкоштовно і безстроково. В Україні присадибна земля складала 0,20 га, польова - від 0,5 до 1 га. Одноосібнику заборонялося здавати землю в оренду і застосовувати найману працю. Він сплачував податки

- державі, повинен був брати участь у шляхових роботах, лісозаготівлях, роботах з обслуговування шкіл, лікарень тощо.
- Озимі культури* - сільськогосподарські рослини, які у початковий період розвитку потребують тривалих знижених температур. Їх висівають восени, а врожай збирають у наступному році. В Україні озимі культури представлені в основному озимими хлібами: озимою пшеницею, житом, ячменем, вівсом.
- Особисте господарство підсобне* - різновид особистої власності в радянській Україні, що являло собою господарство колгоспників, робітників і службовців радгоспів та інших державних підприємств, установ і організацій у невеликих містах і сільській місцевості. Складалося з присадибної ділянки землі, житлового будинку, господарських будівель, продуктивної худоби, птиці, бджіл і дрібного сільськогосподарського інвентарю для робіт на присадибній ділянці.
- Патока* - цукриста речовина, яку отримують оцукрюванням крохмалю (картопляного, кукурудзяного та ін.).
- Пайка* - нормована кількість продуктів.
- Переліг* - поле, що заросло трав'янистою рослинністю внаслідок тривалого виключення його з сільськогосподарського використання.
- Пеня* - грошова сума, стягувана із сторони, що прострочила виконання зобов'язання, на користь іншої сторони. Пеня нараховується за кожен день затримки

- платежу або за невиконання іншого зобов'язання.
- Перепічка* - хліб з дріжджового тіста, круглої та плоскої форми, випечений на сковороді.
- Підвода* - старовинний засіб пересування. Складався з короба на чотирьох дерев'яних або металевих колесах. Рухався завдяки запряженим у нього коням або волам. В Україні зберігся до цього часу.
- Підсобне господарство* - сільськогосподарське виробництво в СРСР (ферми, теплиці, виробничі господарства тощо), яке створювали промислові підприємства, організації, заклади та установи для поліпшення харчування своїх працівників. Частину товарної продукції підсобне господарство за встановленими цінами здавало державі. Решта підлягала реалізації трудовим колективам через магазини, їдальні, буфети, які мало виробництво.
- Подовий хліб* - сорт хліба, випеченого на черені (дні) печі, без форми.
- Позика, позичка (кредит)* - надання певної вартості у грошах або товарах на умовах повернення еквівалента через визначений термін.
- Присадибна земельна ділянка* - ділянка землі, яка надавалася в СРСР колгоспним дворам, а також робітникам, службовцям та іншим громадянам для ведення підсобного домашнього господарства (городництва, садівництва тощо). Колгоспному двору в умовах Донбасу надавалося 0,50 га, включаючи землю, зайняту будівлями. Постійні робітники, спеціалісти та службовці радгоспів отримували до 0,40 га.

- Вчителі, лікарі та інші службовці і робітники, незайняті у сільському господарстві, але що жили на селі, мали право отримати від 0,15 до 0,25 га. Деякі інші категорії громадян (колишні військовослужбовці та інші) отримували від 0,15 до 0,30 га. Присадибна ділянка не могла передаватись іншим особам або оброблятись із застосуванням найманої праці.
- Причіплювач* - людина, яка працювала на причіпних сільськогосподарських машинах і механізмах (плузі, сівалці тощо). Приєднувала їх до тракторів за допомогою зчіпних пристроїв, змонтованих на причіпній машині й на тракторі.
- Продовольча картка* - документ, який під час існування в країні карткової системи давав людині гарантоване право придбати нормовану кількість харчів (пайку) за гроші.
- Прядка* - верстат, призначений для прядіння. Відома з XV ст. В Україні застосовувалась у поміщицьких і селянських господарствах. З розвитком машинного виробництва майже вийшла з ужитку.
- Пуд* - міра маси і ваги; 16,3805 кг.
- Пульпа* - суміш твердих частинок, завислих у рідині. Наприклад, картопляна чи фруктована пульпа.
- Радгосп, радянське господарство* - державне підприємство в сільському господарстві за радянської влади, всі засоби і створювана продукція якого були державною власністю.
- Рахіт* - хвороба дітей, переважно молодого віку.

До виникнення хвороби призводять нестача в їжі вітаміну Д, неправильне харчування, недостатнє перебування на свіжому повітрі, виснажливі захворювання. Основними ознаками рахіту є порушення відкладання вапна у кістках, а також розлади функцій нервової, ендокринної та інших систем людського організму.

Репатріація

- у перекладі з латинської - повернення на батьківщину; 1) повернення емігрантів до країни їх походження з відновленням у правах громадянства; 2) повернення на батьківщину військовополонених і громадянського населення, які опинилися за межами своєї країни в результаті воєнних дій.

Сахарин

- безбарвна солодка речовина, не засвоюється організмом. Застосовується для підсолоджування їжі хворих на цукровий діабет.

Сільпо

- організація в системі споживчої кооперації СРСР, яка займалася постачанням сільського населення продовольчими і промисловими товарами.

Скирта (скиртування)

- маса сіна, соломи, яку укладають для зберігання під відкритим небом у великі прямокутні копиці з двосхилим верхом. Довжина - від 8 до 25 м, ширина - 4-6 м, висота - 6-7 м.

Сніп

- жмут скошених хлібних злаків та інших високостеблевих рослин, щільно зв'язаний. Просушені снопи складали у скирти або стоги для наступного вибивання з них зерна.

Сотка

- сота частина гектара (100 м²).

- Спідниця* - нижня половина верхнього одягу жінки.
- Ступа* - знаряддя для луцення та подрібнення різних речовин (зерна, тютюну тощо).
- Сушарка* - пристрій для випарювання вологи з матеріалу.
- Тачка* - старовинний засіб перевезення вантажів. Складається з короба та одного чи двох дерев'яних або металевих коліс. Людина тримає тачку за дві ручки і рухає її перед собою.
- Телиця* - молодняк великої рогатої худоби жіночої статі, який ще не народжував телят.
- Тік* - спеціально підготовлений майданчик з обладнанням для додаткового очищення та сушіння зерна, що надходить з поля під час збирання врожаю.
- Товарний хліб* - частина вирощеного хліба (зерна), призначеного для реалізації.
- Тонна* - міра маси (ваги); 1000 кг.
- Товариство Червоного Хреста УРСР* - добровільна громадська організація. Сприяла зміцненню та охороні здоров'я населення, наданню допомоги тим, хто потерпів від війни або стихійного лиха, організації служби донорства та ін. Була створена 1918 р.
- Трест* - об'єднання підприємств, які не мають комерційної та виробничої самостійності і підпорядковані єдиному управлінню.
- Трест радгоспів* - об'єднання радгоспів, підпорядковані єдиному управлінню. Радгоспи

- об'єднувались у трести за спеціалізацією виробництва, місцезнаходженням чи підлеглистю.
- Трудодень* - одиниця виміру затрат праці в колгоспі і частки кожного колгоспника в доходах від громадського господарства, що розподілялися за працею.
- Тушонка, тушкованка* - тушковане м'ясо з приправами.
- Уповноважений* - особа, якій надавалися повноваження на виконання певних дій. Призначався як окремими особами, так і партійними, державними або громадськими організаціями. Його повноваження могли бути постійними і тимчасовими. У сільському господарстві СРСР функції уповноваженого найчастіше полягали у нагляді за виконанням планів і завдань державних заготівель сільсько-господарських продуктів.
- Школа ФЗН (рос.: ФЗО)* - школа фабрично-заводського навчання. (рос.: школа фабрично-заводского обучения). Нижчий тип професійно-технічної школи в СРСР. Існувала в 1940-1963 рр. на базі промислових підприємств і будов. Готувала робітників масових професій. Термін навчання - 6 місяців. До школи приймали молодь 16-18 років з будь-якою загальноосвітньою підготовкою, з 1955 р. - з початковою освітою і вище.
- Фураж (фуражне зерно)* - сухі корми рослинного походження (сіно, солома, полова, овес, ячмінь, висівки, макуха тощо), які заготовлюють для сільськогосподарських тварин.
- Фуражна корова* - корова, яка забезпечувалася фуражем (сухими кормами рослинного походження: сіном, соломою, половою,

- вівсом, ячменем, висівками, макухою тощо).
- Хлібна картка* - документ, який за умов карткової системи давав людині можливість придбати за гроші нормовану кількість хліба.
- Хлібозаготівлі, хлібопостачання* - процес здавання державі зерна, вирощеного в СРСР колгоспами, радгоспами, підсобними господарствами та іншими виробниками сільськогосподарської продукції.
- Ціп* - старовинне знаряддя для ручного обмолоту скошених зернових культур. Складалося з двох з'єднаних коротким ланцюгом палиць. Тримаючи в руках одну палицю, селянин іншою вибивав зерно з колосків, які лежали на землі.
- Центнер* - одиниця маси, яка дорівнює 100 кг.
- ЮНРРА (Адміністрація допомоги і відбудови Об'єднаних Націй)* - міжнародна організація, створена 9 листопада 1943 р. для надання допомоги країнам, що потерпіли під час Другої світової війни. Угоду про створення ЮНРРА підписали у Вашингтоні 44 держави, в т.ч. СРСР. Українська РСР приєдналася до ЮНРРА 18 грудня 1945 р. У 1947 р. організація припинила свою діяльність.
- Ярові культури* - сільськогосподарські рослини, які висіваються навесні і дають врожай того ж року (зернові культури, зернобобові, олійні, овочеві та інші).

Публікації автора з історії голоду

1. Жертвы голода 1946 - 1947 гг. в Донбассе// Летопись Донбасса: Краеведческий сборник. Вып.1. - Донецк, 1992. - С.56 - 58.
2. Голод 1946 - 1947 гг. в селах Донетчины// Новые страницы в истории Донбасса: Статьи. Кн. 2. - Донецк: Донбас, 1992. - С.114 - 134.
3. О хронологических рамках голода второй половины 1940-х годов в Донбассе// Тезисы докладов научной конференции профессорско-преподавательского состава Донецкого государственного университета. Исторические науки (г. Донецк, апрель 1995 г.). - Донецк, 1995. - С.40.
4. Про голодомор 1946 - 1947 років у Донбасі// Рідний край: Історико-краєзнавчий альманах. № 2-3, Ч.1. - Донецьк, 1997. - С. 14 - 22.
5. Особливості голоду 1946 - 1947 років у Донбасі// Голод 1946 - 1947 років в Україні: причини і наслідки. Міжнародна наукова конференція. Київ, 27 травня 1997 р. Матеріали. - Київ - Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 1998. - С. 120 - 124.
6. Матеріали відділів ЗАГС - джерело з історії голоду 1946 - 1947 рр. у Донбасі// Історія України: Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). Вип.6. - Київ: Рідний край, 1999. - С. 209 - 212.
7. Голод в історії України: короткий нарис (X - XX ст.). - Донецьк: Український культурологічний центр, 1999. - 88 с.
8. Маловідомі сторінки історії голоду в Україні у XX ст.// Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. - Донецьк: Український культурологічний центр, 2001. - С. 80 - 83.
9. З досвіду збирання спогадів сучасників голоду 1946 - 1947 рр. у Донбасі// Праці наукової конференції Донецького національного університету за підсумками науково-дослідної роботи за період 1999 - 2000 рр. (Історичні науки, політологія, міжнародні відносини і філософія). (18 - 20 квітня 2001 р.). - Донецьк, 2001. - С. 31 - 34.

10. До питання про неврожай 1928 р. в Україні// Історичні і політологічні дослідження. - 2001. - № 1(5). - С. 90 - 95.
11. Свідчення сучасників голоду 1946 - 1947 рр. на Донеччині// Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). Вип. 18. - Київ - Донецьк: Рідний край, 2001. - С. 53 - 60.
12. Злочинність на Донеччині під час голоду 1946 - 1947 рр.// Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т.2. - Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2002. - С. 79 - 87.
13. Український голодомор 1932 - 1933 років у світовому вимірі// Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Філософія, історія, мова та культура. Т.4. - Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. - С. 213 - 224.
14. Роль голоду в Українській національно-визвольній революції XVII ст.// Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т.5. - Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. - С. 96 - 106.
15. Голод 1946 - 1947 гг. по документам Госархива Донецкой области// Архивная летопись Донбасса. - 2005. - № 2. - С. 27 - 28.

ЗМІСТ

	<i>Стор.</i>
Передмова	3–4
Від автора	5–8
Розділ I. Переддень	9–18
Розділ II. 1946 рік: початок голоду.....	19–91
Розділ III. 1947 рік: жнива голоду.....	92–225
Розділ IV. 1948 рік : відлуння голоду.....	226–228
Додатки.....	229–258
Джерела і література.....	259–284
Свідчення людей, які пережили голод.....	285–299
Термінологічний словник.....	300–314
Публікації автора з історії голоду.....	315–316

Наукове видання

Задніпровський Олександр Ілліч

**ХРОНІКА
голоду 1946 – 1947 років
у Донбасі**

Редакція авторська

Підписано до друку 30.05.2007. Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсетний.
Друк різнографний. Ум. друк. арк. 14,6. Тираж 200 прим. Замовлення № 21.

Видавниче підприємство „Східний видавничий дім”
(Державне свідоцтво № ДК 697 від 30.11.2001)
83086, м. Донецьк, вул. Артема, 45
тел/факс (062) 338-06-97, 337-04-80
e-mail: svd@stels.net